

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

Krakowski Rocznik Archiwalny

XXVIII

ISSN 1233-2135
e-ISSN 2720-0833
KRAKÓW 2022

Krakowski Rocznik

Archiwalny

XXVIII

THE NATIONAL ARCHIVE IN KRAKOW

**Krakow Archives
Annual**

XXVIII

KRAKOW 2022

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

**Krakowski Rocznik
Archiwalny**

XXVIII

KRAKÓW 2022

Krakowski Rocznik Archiwalny, t. XXVIII

Rada Naukowa

Iwona Draj-Korga, Marek Ďurčanský, Krystyna Jelonek-Litewka, Maria Kocójowa, Bożena Lesiak-Przybył, Rita Majkowska, Krzysztof Ożóg, Zenon Piech, Janina Stoksik

Redaktor Naczelny

Kamila Follprecht

Sekretarz Naukowy

Aldona Warzecha

Recenzenci tomu

Henryk Bartoszewicz, Marcin Gadocha, Marek D. Kowalski, Zenon Koziół, Karol Łopatecki, Michał Niezabitowski, Zdzisław Noga, Daniel Nowak, Tomasz Pudłocki, Jacek Purchla, Marcin Starzyński, Janina Stoksik, Bogumił Szady, Maciej Woźny, Maciej Zdanek

Redakcja techniczna: Aldona Warzecha

Opracowanie tekstu i korekty: Zofia Wyżlińska

Tłumaczenie na język angielski: Ian Corkill

Projekt graficzny okładki: Łukasz Kocój

Opracowanie graficzne i DTP: Studio Aida (Tomasz Filip)

Druk i oprawa: Poligrafia Salezjańska, ul. Michała Bałuckiego 8, 30-318 Kraków

Teksty zamieszczone w czasopiśmie objęte są licencją niewyłączną
Creative Commons Uznanie autorstwa (CC-BY)

Wydanie I, Kraków 2022

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja papierowa

ISSN 1233-2135, e-ISSN 2720-0833

Nakład: 300 egz.

Adres redakcji

Archiwum Narodowe w Krakowie

31-510 Kraków, ul. Rakowicka 22E

Tel. +48 (12) 370-56-00

e-mail: redakcja@ank.gov.pl

www.kra.ank.gov.pl

SPIS TREŚCI

Jubileusz 90 lat życia dr Janiny Stoksik (Krystyna Jelonek-Litewka)	11
Wykaz zespołów archiwalnych (i części zespołów) porządkowanych i opracowanych przez dr Janinę Stoksik (oprac. Krystyna Jelonek-Litewka)	17
Wykaz publikacji dr Janiny Stoksik (oprac. Krystyna Jelonek-Litewka)	19
ARTYKUŁY	29
Marcin A. Klemenski, Księstwo siewierskie za rządów księcia świdnicko-jaworskiego Bolka II Małego w latach 1359–1368	31
Krystyna Jelonek-Litewka, Czas powstania rękopisu Liber beneficiorum Jana Długosza na podstawie znaków wodnych	43
Radosław Skrycki, Johann Baptista Homann – kartograf zapomniany	107
Ewa Danowska, Kartograficzne zainteresowania Tadeusza Czackiego	119
Kamila Follprecht, Jan Drachny, „artysta sztuki budowniczej”, Inspektor Budownictwa (1802–1816) i Budowniczy Miejski Wolnego Miasta Krakowa (1816–1822)	135
Beata Konopska, Mapy spoza schematu myślenia społecznego. Kilka refleksji po kwerendzie w zbiorach kartograficznych Archiwum Narodowego w Krakowie	161
MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE	177
Adam Kamiński o brachygrafii najstarszej księgi ziemskiej krakowskiej (1374–1385) (Wiesław Filipczyk)	179
Z ZAGADNIENÍ ARCHIWISTYKI	215
Zbigniew Dyrdoń, Mapy kordonu sanitarnego w obwodzie żółkiewskim (1801) i obwodzie przemyskim (1831) w związku z zarazą i epidemią cholery z zespołu Teki Antoniego Schneidra	217
MISCELLANEA	227
Wojciech Krawczuk, Militarne wątki w dziejach folwarku Turzonowskiego nad Prądnikiem w epoce nowożytnej	229

RECENZJE I OMÓWIENIA	235
Dwie edycje „Dziennika” Bronisława Piłsudskiego: Bronisław Piłsudski, <i>Dziennik 1882–1885</i> , opracowanie Jolanta Żyndul, ss. 588, Warszawa 2021, Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA oraz Bronisław Piłsudski, <i>Dziennik 1882–1886</i> , wprowadzenie i posłowie Witold Kowalski, ss. 841, Kraków 2021, Wydawnictwo ARCANA (Karolina Zięba)	237
Eugeniusz Jelonek, <i>Wspomnienia o pociągu pancernym Smok: wojna polsko- -ukraińska 1919</i> , wydali Krystyna Jelonek-Litewka i Aleksander Litewka przy współpracy Tomasa Wrońskiego, ss. 127+ fot., Kraków 2021, Archiwum Narodowe w Krakowie (Tomasz Dudek)	249
KRONIKA	253
Popularyzacja Archiwum Narodowego w Krakowie w IV kwartale 2021 r. i pierwszym półroczu 2022 r. (Lilianna Pochwalska)	255
Działalność popularyzacyjna w Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Bochni w 2022 r. (Agnieszka Gicala)	258
Działalność edukacyjno-popularyzacyjna nowosądeckiego Oddziału Archiwum Narodowego w Krakowie. Sprawozdanie za 2021 i trzy kwartały 2022 r. (Agnieszka Filipek)	260
Seminarium „Święta Łucja rozprasza mroki. 40. rocznica stanu wojennego” (Iwona Fischer)	265
Udział Archiwum Narodowego w Krakowie w konkursie programistycznym Coding da Vinci Ost ³ 2022 (Anna Sokół, Aldona Warzecha)	267
WYKAZ SKRÓTÓW	271
SPIS ILUSTRACJI	275
INDEKS NAZWISK	279
INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH	289

CONTENTS

90 th birthday of Dr Janina Stoksik (Krystyna Jelonek-Litewka)	11
List of archival collections (and parts of collections) organised by Dr Janina Stoksik (by Krystyna Jelonek-Litewka)	17
List of publications by Dr Janina Stoksik (by Krystyna Jelonek-Litewka)	19
PAPERS	29
Marcin A. Klemenski, The Duchy of Siewierz during the reign of Bolko II the Small, the Duke of Świdnica and Jawor, in the years 1359–1368	31
Krystyna Jelonek-Litewka, Dating the origin of Jan Długosz’s Liber beneficiorum based on watermarks	43
Radosław Skrycki, Johann Baptist Homann – a forgotten cartographer	107
Ewa Danowska, Cartographic interests of Tadeusz Czacki	119
Kamila Follprecht, Jan Drachny, “artist of construction art”, Building Inspector (1802–1816) and Municipal Constructor of the Free Town of Krakow (1816–1822)	135
Beata Konopska, Maps outside social thinking. A few thoughts after an inquiry in the cartographic collection of the National Archives in Krakow	161
SOURCE MATERIALS	177
Adam Kamiński on the shorthand of the oldest Krakow land register (1374–1385) (Wiesław Filipczyk)	179
ARCHIVAL SCIENCE ISSUES	215
Zbigniew Dyrdoń, Cordon sanitaire maps in the Zolkiew (1801) and Przemysl administrative areas (1831) due to the plague and cholera epidemic from the Antoni Schneider collection	217
MISCELLANEA	227
Wojciech Krawczuk, Military threads in the history of the Turzonowski folwark by the River Prądnik during the early modern period	229

REVIEWS AND DISCUSSION	235
Two editions of Bronisław Piłsudski's "Dziennik": Bronisław Piłsudski, <i>Dziennik 1882–1885 (Diary 1882–1885)</i> , by Jolanta Żyndul, pp. 588, Warszawa 2021, Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA as well as Bronisław Piłsudski, <i>Dziennik 1882–1886 (Diary 1882–1886)</i> , introduction and afterwards by Witold Kowalski, pp. 841, Kraków 2021, Wydawnictwo ARCANA (Karolina Zięba)	237
Eugeniusz Jelonek, <i>Wspomnienia o pociągu pancernym Smok: wojna polsko-ukraińska 1919 (Memoires regarding the Smok armoured train: Polish-Ukrainian War 1919)</i> , published by Krystyna Jelonek-Litewka and Aleksander Litewka in cooperation with Tomasz Wroński, pp. 127 + phot., Kraków 2021, Archiwum Narodowe w Krakowie (Tomasz Dudek)	249
CHRONICLE	253
Popularization of the resources of the National Archives in Krakow in the 4 th quarter of 2021 and the first half of 2022 (Lilianna Pochwalska)	255
Popularization activities in the Bochnia Branch of the National Archives in Krakow in 2022 (Agnieszka Gicala)	258
Educational-popularization activities in the Nowy Sącz Branch of the National Archives in Krakow. Report for 2021 and three quarters of 2022 (Agnieszka Filipek)	260
Seminar "Saint Lucia dispels the darkness. 40 th anniversary of martial law" (Iwona Fischer)	265
Participation of the National Archives in Krakow in the Coding da Vinci Ost ³ 2022 hackathon (Anna Sokół, Aldona Warzecha)	267
ABBREVIATIONS USED	271
ILLUSTRATIONS	275
INDEX OF NAMES	279
INDEX OF PLACE NAMES	289

Dr Janina Stoksik

Jubileusz 90 lat życia dr Janiny Stoksik

Nasza znakomita Jubilatka przysłała na świat 15 stycznia 1932 r. w Wejherowie jako córka Jana Stoksika, inżyniera geodety i Anieli z domu Pająk. Tuż przed wybuchem II wojny światowej matka wraz z dwójką dzieci (Janiną oraz młodszym o dwa lata bratem Zbigniewem) ewakuowali się najpierw do Krakowa, a następnie, po powrocie z wojny ojca (oficera rezerwy, uczestnika kampanii wrześniowej 1939 r.) – całą rodziną do Rzemienowic koło Opatowca, rodzinnych stron ojca, gdzie ukrył się przed Niemcami poszukującymi go w związku z jego przedwojenną, antyniemiecką działalnością na Kaszubach. Do Krakowa przenieśli się ponownie w 1945 r. i zamieszkali u siostry matki Pauliny Chrostkowej i jej męża w domu przy ulicy Juliana Fałata, gdzie Janka mieszka do dzisiaj. W tym też roku Janka rozpoczęła naukę w I Prywatnym Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Krakowie. W 1948 r. przerwała na prawie trzy lata edukację ze względu na długotrwałą poważną chorobę i w rezultacie maturę musiała zdawać eksternistycznie. Świadectwo dojrzałości otrzymała w 1954 r. i w tym samym roku rozpoczęła studia historyczne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Już na studiach na proseminarium prof. Ludwika Piotrowicza wyróżniała się biegłością w posługiwaniu się mapami i ich „czytaniu”. Umiejętność tę zawdzięczała ojcu. Pracę magisterską, ukończoną w 1958 r., napisała pod kierunkiem prof. Romana Grodeckiego nt. „Powstanie i późniejszy rozwój uposażeń klasztoru klarysek w Krakowie XIII i XIV w.”. Wydano ją drukiem w „Roczniku Krakowskim” w 1961 r.

W Archiwum Państwowym w Krakowie rozpoczęła pracę 1 września 1959 r. Najpierw skierowano ją do Oddziału III (akt miejskich) przy ulicy Siennej 16 do pomocy Zofii Wenzel-Homeckiej przy opracowywaniu akt Polskiego Komitetu Opiekuńczego Kraków-Miasto. Po dwóch miesiącach, 1 listopada 1959 r., przeniesiono ją do Oddziału II (akt władz i urzędów państwowych 1782–1945) przy ulicy Grodzkiej 52, kierowanego przez

doc. dr. Adama Kamińskiego. Pod jego wnikliwym okiem zdobywała tajniki wiedzy archiwalnej. Zgodnie z planem pracy Oddziału uporządkowała i zinwentaryzowała zespoły akt: Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej w Krakowie z lat (1870) 1919–1928 (1931), powiatowych komend Policji Państwowej z terenu województwa krakowskiego z lat (1917) 1919–1932 (1935), posterunków Policji Państwowej z terenu województwa krakowskiego z lat (1879) 1919–1932 (1942), Wojewódzkiego Urzędu Rozjemczego w Krakowie z lat 1933–1939. Zespoły akt komend powiatowych i posterunków Policji Państwowej opracowała przy współpracy Jadwigi Długopolskiej.

W tym czasie ukończyła podstawowy kurs archiwalny w Rogowie w 1961 r. Po odejściu na emeryturę doc. Włodzimierza Budki w 1964 r. Adam Kamiński objął po nim kierownictwo Oddziałów I i V na Wawelu (akta sądów grodzkich i ziemskich z okresu I Rzeczypospolitej, akta podworskie, zbiory i kolekcje). On też w 1966 r. zaproponował Jance przejście na Wawel i zajęcie się opracowywaniem kartografii, w związku z planowanym odejściem na emeryturę Krystyny Waligórskiej, długoletniej kierowniczki sekcji kartografii. Janeczka przyjęła tę propozycję z entuzjazmem, gdyż od zawsze interesowała się materiałami kartograficznymi: planami, mapami itp. Dyrektor Henryk Dobrowolski wyraził zgodę na powierzenie jej działu kartograficznego w Oddziale V na Wawelu i w swej opinii napisał, że J. Stoksik „jest archiwistką biegłą w porządkowaniu akt nowych z XIX i XX w., specjalnie interesuje się dokumentacją techniczną i prowadzi ekspertyzy tej dokumentacji. Jest pilna i sumienna”. Od tego czasu Janka zajęła się głównie opracowywaniem materiałów kartograficznych. Uporządkowała i zinwentaryzowała materiały kartograficzne z Archiwum Młynowskiego Chodkiewiczów z lat 1746–1920, z Archiwum Sanguszków z lat 1787–1935, z Archiwum Krzeszowickiego Potockich z okresu od drugiej połowy XVIII do pierwszej połowy XX w., Teki architektoniczne Zygmunta Hendla 1890–1920, plany architektoniczne i dokumentację techniczną urzędów przemysłowych z okresu od lat 40. XIX w. do pierwszej połowy XX w. z Archiwum Goetza-Okocimskiego, z Tek Antoniego Schneidra dokumentację kartograficzną od XVIII w. do pocz. XIX w. wyłączaną z poszczególnych tek ze względów konserwatorskich. Na zlecenie opracowała zbiór kartograficzny Archiwum Kapitulnego w Krakowie z XVII–XX w.

W Archiwum Państwowym pracowała 35 lat, przechodząc kolejne stopnie kariery zawodowej. 1 października 1962 r. otrzymała stopień archi-

wisty, 1 stycznia 1965 r. starszego archiwisty, 1 czerwca 1966 r., w związku z utworzeniem stanowisk pracowników naukowo-badawczych przyznano jej awans na stopień starszego asystenta naukowo-badawczego, a 1 kwietnia 1974 r. na stopień adiunkta naukowo-badawczego. Od 1 kwietnia 1994 r. przeszła na siatkę urzędniczą ze stopniem starszego kustosa; w tym też roku w grudniu odeszła na emeryturę. Od 1966 r. do końca kariery zawodowej pracowała głównie na Wawelu, z przerwami: dwuletnią 1979–1980 przeznaczoną na kierowanie Oddziałem V Kartografii i Dokumentacji Technicznej przy alei 29 Listopada 100 i następną w latach 1986–1991, gdy kierowała sekcją Kartografii i Dokumentacji Technicznej Oddziału III przy ulicy Lubicz 25.

Wyjątkową zasługą Janki było zwrócenie uwagi na wielką wartość naukową galicyjskiego katastru gruntowego z okresu od 1846 r. do połowy XX w. Od 1967 r. rozpoczęła rejestrację tej dokumentacji w urzędach geodezyjnych. Zabiegała o przekazanie tych materiałów do Archiwum Państwowego w Krakowie, co w dużej mierze się udało. Opracowała metodę porządkowania tej dokumentacji oraz inwentaryzacji map i pisemnych operatów gruntowych, prowadziła nadzór nad zespołem opracowującym tę dokumentację. Wraz z Elżbietą Matuszek uporządkowała i zinwentaryzowała mapy galicyjskiego katastru gruntowego z terenu powiatu krakowskiego. W „Archeionie” opublikowała w 1975 r. artykuł pt. *Galicyjski kataster gruntowy, jego geneza, dzieje i spuścizna aktowa*, a po latach w „Krakowskim Roczniku Archiwalnym” – *Galicyjski kataster gruntowy, jego gromadzenie i opracowywanie w Archiwum Państwowym w Krakowie*.

W 1968 r. ukończyła kurs kartograficzny w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i kurs konserwacji archiwalnej w Centralnym Laboratorium Konserwacji Archiwaliów w Warszawie, w 1972 r. kurs paleografii łacińskiej i staropolskiej, zorganizowany przez AGAD w Warszawie--Zatrzebiu.

W 1977 r. Janeczka otworzyła przewód doktorski pod kierunkiem prof. dr hab. Alicji Falniowskiej-Gradowskiej. Temat pracy „Geometry małopolscy do połowy XVIII w.” ściśle łączył się z jej zainteresowaniami archiwalnymi. Dziekanat Wydziału Humanistycznego ówczesnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej (obecnie Uniwersytetu) im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie zaświadczył, że Rada Wydziału w dniu 16 grudnia 1983 r. nadała Janinie Stoksik stopień naukowy doktora nauk humanistycznych i uznała pracę za wyróżniającą się. Została zakwalifikowana do druku,

jednak Archiwum Narodowe w Krakowie wydało ją dopiero w 2012 r., w formie znacznie rozszerzonej i uaktualnionej.

W okresie pracy w Archiwum i potem, na emeryturze, opublikowała szereg artykułów autorskich i wspólnych oraz recenzji z zakresu opracowywania i publikowania dawnej kartografii i ikonografii: planów i widoków Krakowa, planów i widoków miast polskich czy wielkoskalowych planów gruntowych przechowywanych w zbiorach archiwów państwowych oraz archiwów różnych instytucji naukowych czy kościelnych. Warto np. podkreślić jej wkład w powstanie katalogu dawnych planów Krakowa, stanowiącego pierwszy zeszyt *Atlasu historycznego miast polskich*, t. 5: *Małopolska* z 2007 r. Na ogólną liczbę 36 zamieszczonych opisów reprodukowanych tu planów prawie połowa, gdyż 17 opisów najdawniejszych przekazów kartograficznych dotyczących naszego miasta z XVI–XVIII w., jest jej autorstwa. Interesowała się także historią innych miast Małopolski. Dwa rozdziały jej autorstwa w pierwszym tomie *Dziejów Chrzanowa* z 1998 r. stanowią niewątpliwie wartościową część tej monografii.

Jako specjalistka w dziedzinie kartografii zapraszana była od 1975 r. na liczne konferencje historyków kartografii, w wielu z nich brała czynny udział, np.: w IV Konferencji Historyków Kartografii w Lublinie 12–13 listopada 1978 r., XII Międzynarodowym Kongresie Historii Kartografii w Paryżu 17–12 września 1987 r., XIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii we Wrocławiu w 1998 r., XXI Polsko-Ukraińskiej Konferencji Kartograficznej Krasiczyn–Przemyśl–Lwów 26–29 września 2001 r., czy wreszcie XXIII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii w Warszawie 24–28 września 2009 r.

Należała w latach 1981–1994 do zespołu naukowo-badawczego ds. opracowania metod oceny i porządkowania dokumentacji geodezyjno-kartograficznej przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Brała czynny udział w komisji metodycznej i zespole doradczym dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie.

Prowadziła pokazy materiałów aktowych i kartograficznych dla studentów: historii, geografii i prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, studentów historii wyższych szkół pedagogicznych w Krakowie i Kielcach, studentów historii kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, studentów architektury Politechniki Krakowskiej oraz dla studentów historii i archiwistyki uniwersytetów w Toruniu, Lublinie (UMCS), Poznaniu, Szczecinie i Wilnie. Organizowała również praktyki studenckie I i II stopnia

w latach 1991–1994 dla studentów archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ramach praktyk pod jej kierunkiem studenci zinwentaryzowali części Tek Urbanistycznych, teki planów różnych miast, królewskich dokumentów papierowych XVI–XVIII w., z Archiwum Dzieduszyckich, opracowali inwentarz ze wstępem Archiwum Korabnickiego Starowieyskich oraz inwentarz odlewów gipsowych pieczęci miejskich. Szkoliła pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie i jego oddziałów zamiejscowych w zakresie metodyki porządkowania materiałów kartograficznych. W latach 1989–1992 w Małopolskim Instytucie Samorządu Terytorialnego i Administracji uczyła archiwistów zakładowych porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji technicznej i geodezyjno-kartograficznej.

Janina Stoksik brała także czynny udział w organizowaniu wystaw w Archiwum lub we współpracy z innymi instytucjami. Do takich reprezentatywnych ekspozycji w latach 1973–1981 należy zaliczyć:

- wystawę „Miasta i zamki królewskie ziemi krakowskiej w dokumencie” z okazji IV Tygodnia Archiwów, zorganizowaną w Sali Merliniego na Zamku Wawelskim w 1973 r., do której opracowała mapę pt. „Miasta i zamki królewskie ziemi krakowskiej w XVI wieku”;
- wystawę „Rozwój przestrzenny, zabudowa i rewaloryzacja Krakowa w dokumencie archiwalnym” z okazji Jubileuszu 100-lecia Archiwum Państwowego w Krakowie w 1978 r., zorganizowaną w budynku Archiwum przy ulicy Siennej 16;
- wystawę „Odnowa Krakowa dawniej i dziś” z okazji Dni Krakowa, zorganizowaną wraz z Muzeum Historycznym Miasta Krakowa w budynku Młodzieżowego Domu Kultury przy ulicy Mikołajskiej 1;
- wystawę „U początków polskiej myśli geodezyjnej. Rola Akademii Krakowskiej” z okazji Jubileuszu 350-lecia powstania pierwszej katedry technicznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, zorganizowaną w parterowych salach Collegium Maius we wrześniu i październiku 1981 r.

Brała udział w audycjach radiowych i telewizyjnych w Krakowie, szczególnie w okresie obchodów 100-lecia Archiwum Państwowego w Krakowie.

Z dużym zaangażowaniem przygotowała do druku prace źródłowe swego mistrza A. Kamińskiego: w 2001 r. *Dziennik podręczny 1939–1945* (wraz z Anną Palarczykową), a w 2012 r. jego wiekopomną pracę *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952. Do Pol-*

skiego słownika biograficznego opracowała biogramy: muratorów krakowskich Dominika i Wojciecha Pucków, a także fundatora pierwszej w Polsce katedry geometrii praktycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim – Adama Strzałki. Do *Słownika biograficznego archiwistów polskich* przygotowała biogramy koleżanek: Anieli Kiełbickiej, Stanisławy Miki, Anny Palarczykowej, a w „Krakowskim Roczniku Archiwalnym” zamieściła wspomnienia o nich. Należy podkreślić, że do chwili obecnej Janeczka jest niezwykle czynna i zaangażowana w zespole redakcyjnym „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”. Przez wiele lat: w 2003 r., a następnie nieprzerwanie od 2005 do 2022 r. prowadziła wewnętrzną recenzję wydawniczą całego Rocznika.

W okresie obchodów 100-lecia Archiwum Państwowego w Krakowie w 1978 r. otrzymała złotą odznakę „Za zasługi dla Ziemi Krakowskiej” i złotą odznakę Związku Nauczycielstwa Polskiego. W 1979 r. uhonorowano ją odznaczeniem „Za Zasługi dla Archiwistyki”, a w 1993 r. Złotym Krzyżem Zasługi. Warto przypomnieć, że Janka udzielała się społecznie w związkach zawodowych przy Archiwum Państwowym w Krakowie. W latach 60. ubiegłego wieku wraz ze S. Miką organizowała doroczne wycieczki dla archiwistów, osobiście przygotowując plany zwiedzania zabytków.

Przed wszystkim Janka była i jest serdeczną koleżanką, przyjaciółką zawsze skora do pomocy, niewynoszącą się ponad innych z racji swej głębokiej wiedzy, a wprost przeciwnie: bardzo skromną.

W imieniu Dyrekcji, czynnych i emerytowanych Koleżanek i Kolegów z Archiwum Narodowego w Krakowie składam Ci Janeczko najserdeczniejsze życzenia: **Plurimos Annos, Plurimos, Plurimos Annos, Plurimos, Annos, Annos Plurimos!!!**

Krystyna Jelonek-Litewka

**Wykaz zespołów archiwalnych (i części zespołów)
porządkowanych i opracowanych przez dr Janinę Stoksik
(oprac. Krystyna Jelonek-Litewka)**

1. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Krakowie (1870) 1919–1928 (1931). Inwentarz książkowy ze wstępem (1963–1965).
2. Wraz z Helena Zajęc, Stanisława Mika, Grażyna Leszczyńska: Urząd Okręgu Krakowskiego (Amt des Distrikt Krakau) 1939–1944. Inwentarz kartkowy (1965).
3. Wraz z Helena Zajęc, Stanisława Mika: Urząd Śledczo-Celny w Krakowie (Zollfahndungsstelle Krakau) 1939–1945. Inwentarz kartkowy (1965).
4. Wraz z Helena Zajęc, Stanisława Mika: Akta niemieckich władz, instytucji i osób z czasów okupacji ziem polskich 1939–1945. Inwentarz kartkowy (1965).
5. Wraz z Helena Zajęc, Stanisława Mika: Kommando der Sicherheitspolizei und SD für den Distrikt Krakau (Passstelle) 1939–1942. Inwentarz kartkowy (1965).
6. Wraz z Jadwiga Długopolska: Powiatowe Komendy Policji Państwowej z terenu województwa krakowskiego (1917) 1919–1932 (1935). Inwentarz książkowy ze wstępem (1965–1966).
7. Wraz z Jadwiga Długopolska: Posterunki Policji Państwowej z terenu województwa krakowskiego /1879/1919–1932/1942/. Inwentarz książkowy ze wstępem (1965–1966).
8. Wojewódzki Urząd Rozjemczy w Krakowie 1933–1939. Inwentarz kartkowy ze wstępem (1967).
9. Materiały kartograficzne Archiwum Młynowskiego Chodkiewiczów z lat 1746–1920. Inwentarz kartkowy (1970–1971).

10. Materiały kartograficzne Archiwum Sanguszków z lat 1787–1935. Inwentarz kartkowy (1971–1973).
11. Teki architektoniczne Zygmunta Hendla 1890–1920. Inwentarz kartkowy ze wstępem (1974–1976).
12. Galicyjski kataster gruntowy z połowy XIX w. – mapy z terenu powiatu krakowskiego. Inwentarz kartkowy (współpraca z Elżbietą Matuszek) (1979–1980).
13. Materiały kartograficzne Archiwum Krzeszowickiego Potockich z drugiej połowy XVIII – do pierwszej połowy XX w. Inwentarz kartkowy, dane do wstępu (1980–1983).
14. Archiwum Goetza-Okocimskiego – plany architektoniczne i dokumentacja techniczna urządzeń przemysłowych z lat 40. XIX – do pierwszej połowy XX w. Inwentarz kartkowy (1983–1985).
15. Teki Antoniego Schneidra. Inwentaryzacja dokumentacji kartograficznej z XVIII – początku XIX w., wyłączonej z poszczególnych tek ze względów konserwatorskich (1985).
16. Urząd Budowniczego Miejskiego – Archiwum Map i Planów z początku XIX – do połowy XX w. Inwentarz kartkowy kilku serii planów, m.in. Tek Urbanistycznych, Planów Regulacji Ulic i Placów (1986–1994).
17. Archiwum Dzieduszyckich – Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych. Inwentarz kartkowy (1993–1994).

DOI 10.4467/12332135KRA.22.003.16843

Wykaz publikacji dr Janiny Stoksik (oprac. Krystyna Jelonek-Litewka)

1961

Powstanie i późniejszy rozwój uposażenia klasztoru Klarysek w Krakowie w XIII i XIV wieku. „Rocznik Krakowski” 1961, t. 35, s. 93–128.

1966

Wraz z Stanisław Kowalczyk: *Wypadki w Małopolsce Środkowej w 1933 roku w świetle dokumentów urzędowych.* „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1966, nr 8, s. 376–414.

1968

Recenzja: *Inwentarz akt Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku 1919–1939. Opracował Czesław Stodolny. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 1967, ss. 118.* „Archeion” 1968, R. 49, s. 189–191.

1971

Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego. W: *Zbiory Kartograficzne w Polsce – Informator.* Oprac. Daniela Kosacka. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1971, poz. 54, s. 67–68.

1974

Recenzja: *Inwentarz materiałów kartograficznych Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca 1786–1941.* Opracowała Anna Pawłowska-Wielgus, NDAP – WAP w Lublinie, Warszawa 1971, ss. 316. „Studia Historyczne” 1974, t. 17, z. 3, s. 504–507.

Recenzja: *Katalog planów miast i osiedli śląskich w XVI–XIX wieku w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu. Opracował Józef Domański, NDAP – AP M. Wrocławia i Wojew. Wrocławskiego, Warszawa 1973, ss. 160, 54 ilustracji [s. 161–214]. „Archeion” 1974, R. 61, s. 279–281.*

1975

Galicyjski kataster gruntowy, jego geneza, dzieje i spuścizna aktowa. „Archeion” 1975, R. 63, s. 165–187.

1978

Wraz z Stanisława Mika: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie – Informator o zasobie. Kraków: Wojewódzkie Archiwum Państwowe, 1978, ss. I–XXIII, 1–88.*

1979

Charakterystyka i systemy porządkowania archiwalnego zbioru kartograficznego na przykładzie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Krakowie. Komunikat wygłoszony na IV Ogólnopolskiej Konferencji Kartograficznej w Lublinie, 12–13 listopada 1978. „Archeion” 1979, R. 69, s. 261–265.

1981

Wraz z Zofia Traczewska-Białkova: *W 350. rocznicę – o powstaniu Katedry Geometrii Praktycznej. „Geodezja i Kartografia” 1981, t. 30, z. 3–4, s. 163–173. Wersja angielska: 350th Anniversary of the Department of Practical Geometry. W: Ibidem, s. 175–184.*

Wraz z Zofia Traczewska-Białkova: *Akademia Krakowska pierwszym w Polsce ośrodkiem kształcenia geodetów. Broszura wydana z okazji wystawy pt. „Katedra Geometrii Praktycznej Akademii Krakowskiej w XVII i XVIII wieku. W 350-lecie powstania pierwszej Katedry Geodezji w Polsce” zorganizowanej przez Stowarzyszenie Geodetów Polskich i Muzeum Techniki w Warszawie. Warszawa: Wydawnictwo Czasopism i Książek Technicznych SIGMA, 1981, s. 3–18.*

Wraz z Zofia Traczewska-Białkova: *O powstaniu, działalności i tradycjach Katedry Geometrii Praktycznej w Akademii Krakowskiej. „Przegląd Geodezyjny” 1981, t. 53, z. 10–11, s. 279–285.*

Wraz z Zofia Traczewska Białkowa: *U początków polskiej myśli geodezyjnej. Rola Akademii Krakowskiej*. Katalog wystawy w 350. rocznicę utworzenia pierwszej katedry geodezji w Polsce na Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków: Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie, 1981, ss. 31, 10 kart nieliczbowanych.

Zbiór dawnych map Krakowa w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie. W: *Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa XVI–XIX wieku*. Oprac. Zofia Traczewska-Białkowa. Warszawa–Kraków: PWN, 1981, s. 15–17.

1983

Wraz z Mieczysław Milewski, Michał Odlanicki-Poczobutt: *Rozwój geodezji w Polsce do końca XVIII wieku*. „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej” 1983, Geodezja, z. 75, s. 49–82.

1986

Pucek Dominik (1723–1789). W: PSB, t. 29. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986, s. 309–310.

Pucek Wojciech (zm. ok. 1759). W: PSB, t. 29. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986, s. 310–311.

Małopolscy miernicy w XVI–XVII wieku. W: *Spółeczeństwo staropolskie*, t. 4. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe, 1986, s. 71–103.

Wraz z Zofia Traczewska-Białkowa, Józef Babicz: *Anfänge der Geodäsie und der grossmassstäblichen Kartographie In Polen*. Materiały sesji naukowej pt. „Sächsische Kartographie bis zum Dreissig jährigen Krieg” w dniach 21–25 października 1986 w Dreźnie. Kurzfassungen der Vorträge. Drezno: [b.w.], 1986, s. 32–36.

Zagadnienie regulacji rzek w Galicji (1772–1918). [Materiały] w zbiorach *Archiwum Państwowego w Krakowie*. „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej” 1986, Sozologia i Sozotechnika, z. 24, s. 89–112.

1987

Cracow as a Geodesy and Large Scale Cartography Centre in the XVIIth and XVIIIth Centuries. Dedicated to the Eighth General Assembly of the International Cartographic Association and to the Thirteenth International Cartographic Conference Morelia, Mexico 1987. „The Polish Cartography” 1987, s. 107–130.

Fundacja Katedry Geometrii Praktycznej w Akademii Krakowskiej (1631). „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1987, Prace Historyczne, z. 84, s. 61–76.

1990

Dzieje Katedry Geometrii Praktycznej w Akademii Krakowskiej (1631–1778). „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1990, Prace Historyczne, z. 92, s. 21–37.

Wisła pod Krakowem przedmiotem polsko-austriackiego konfliktu granicznego w latach 1780–1782. W: *Wisła w dziejach i kulturze Polski. Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1990, s. 141–160.

Z obrad XII Międzynarodowego Kongresu Historii Kartografii w Paryżu 7–12 września 1987 (sprawozdanie). „Archeion” 1990, R. 96, s. 244–246.

1992

Kraków ośrodkiem geodezji i kartografii wielkoskalowej w XVII i XVIII wieku (rozszerzona wersja artykułu drukowanego w „The Polish Cartography” 1987). „Polski Przegląd Kartograficzny” 1992, t. 24, nr 4, s. 147–166.

1994

Siewierz i księstwo siewierskie w XVII- i XVIII-wiecznych przekazach kartograficznych. W: *Siewierz – Czeladź – Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów księstwa siewierskiego*. Praca zbiorowa pod red. Feliksa Kiryka. Katowice: Muzeum Śląskie, 1994 (1995), s. 597–613.

1995

Galicyjski kataster gruntowy – jego gromadzenie i opracowywanie w Archiwum Państwowym w Krakowie. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1995, t. 1, s. 46–57.

1996

Archiwalia rodu Potockich – konferencja w Łańcucie 25–26 kwietnia 1995 r. (sprawozdanie). „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1996, t. 2, s. 175–176.

Plany miast w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie. Opisy do ok. 300 planów sporządzone przy udziale Barbary Kietlińskiej-Michalik w latach 1983–1984. Opisy te opublikowano W: *Plany miast w polskich archiwach państwowych. Katalog.* Oprac. Maria Lewandowska, Mieczysław Stelmach, pod kierunkiem Andrzeja Tomczaka. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1996.

Uwagi na temat projektu standardu archiwalnego opisu informacyjnego w systemie FOPAR w odniesieniu do dawnych przekazów kartograficznych. W: *Komputeryzacja archiwów*, t. 2. Red. Bohdan Ryszewski. Materiały sympozjum Toruń 15–16 grudnia 1994. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 1996, s. 75–78.

1997

Udział Akademii Krakowskiej w kształceniu geodetów w XVII i XVIII stuleciu. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1997, t. 3, s. 35–53.

Zbiory kartografików w Archiwum Potockich z Krzeszowic. „Miscellanea Historico-Archivistica” 1997, t. 7, s. 77–85.

1998

Właściciele Chrzanowa od początku XVII do 1 poł. XIX wieku i ich stosunek do miasta. W: *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939.* Chrzanów: Muzeum w Chrzanowie, 1998, s. 111–152.

Chrzanów i jego mieszkańcy od początku XVII do początku XIX wieku. W: *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939.* Chrzanów: Muzeum w Chrzanowie, 1998, s. 153–182.

1999

Rękopiśmienne przekazy kartograficzne jako źródło do badań naukowych.
W: *Mapa w pracy historyka*. Red. Teresa Bogacz, Beata Konopska. Materiały XIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, Wrocław 10–12 września 1998. Z *Dziejów Kartografii* t. 11. Wrocław–Warszawa 1999, s. 25–36.

2001

Adam Kamiński: *Diariusz podręczny 1939–1945*. Relacje i Wspomnienia t. 1. Wstęp i oprac. wraz z Anna Palarczykowa. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Archiwum Państwowe w Krakowie, 2001, ss. 361 + ilustracje.

2002

Wisła pod Krakowem przedmiotem polsko-austriackiego konfliktu granicznego w latach 1780–1782 (uzupełniona i opatrzona mapami wersja artykułu drukowanego w 1990 r.). „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2002, t. 8, s. 47–69.

Wraz z Krystyna Jelonek-Litewka: *Jubileusz 50-lecia pracy doc. dr Anieli Kielbickiej, wicedyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie*. „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2002, t. 8, s. 181–184.

Wraz z Zbigniew Dyrdoń: *Sprawozdanie z XXI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii Krasieczyn – Przemyśl – Lwów 26–29 września 2001*. „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2002, t. 8, s. 191–194.

2003

Kasper Stanisław Ciekankowski, profesor i geometra przysięgły Akademii Krakowskiej końca XVIII wieku. „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2003, t. 9, s. 80–95.

Wraz z Anna Palarczykowa: *Praca Władysława Semkowicza w czasie okupacji* (artykuł polemiczny z opracowaniem Anetty Rybickiej: *Instytut Niemieckiej Pracy na Wschodzie (Institut für Deutsche Ostarbeit) w Krakowie 1940–1945*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2002). „*Studia Historyczne*” 2003, R. 46, z. 2, s. 259–264.

2004

Galicyski kataster gruntowy z połowy XIX wieku – jego powstanie, dzieje i stan zachowania. W: *Kartografia Galicji 1772–1918.* Red. Jerzy Ostrowski. Materiały XXI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii Krasieczyn – Przemyśl – Lwów 26–29 września 2001. Z *Dziejów Kartografii* t. 13. Warszawa 2004, s. 172–181 (wydanie tymczasowe, bez ilustracji i streszczeń).

Najstarszy widok Skawiny (naniesiony na panoramie Krakowa), Norymberga 1493; Panorama Skawiny z ok. 1663 r.; Geometrischer Plan von der Stadt Skawina eingezogenes Tynicer Abtey Guth Skawina, 28.IV.1785. Opisy trzech planów zamieszczone na portalu Polska.pl – Miasta w dokumencie archiwalnym – Skawina w dokumentach, 2004.

Wraz z Stanisława Mika: „*Wyprawa igołomska*” – *Pamiętnik Eustachego Petiona.* „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2004, t. 10, s. 205–228.

2005

Znane i nieznane plany Krakowa z XVII i XVIII wieku w wykonaniu geodetów Akademii Krakowskiej. „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2005, t. 11, s. 91–108.

2007

Dawne plany i widoki Krakowa wraz z opisami do 17 historycznych planów Krakowa (spośród 36 publikowanych). W: *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2007, s. 36–38, 40–43.

Strzałka Adam (ok. 1585–1634). W: *PSB*, t. 44. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 2006–2007, s. 566–567.

2009

Jubileusz 90-lecia urodzin Anny Palarczykowej. „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2009, t. 15, s. 11–15.

2010

Recenzja: *Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak, Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach*

rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787). [Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2009, ss. 303]. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2010, t. 16, s. 165–167.

Wielki Kraków – jego powstanie w latach (1902) 1910–1915. W: *Wielki Kraków. Rozszerzenie granic miasta w latach 1910–1915. Wybrane materiały ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie.* Oprac. zbiorowe. Kraków: Archiwum Państwowe w Krakowie, 2010, s. 11–36.

2011

Plany i widoki miast z okresu I Rzeczypospolitej w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie i ich twórcy. W: *Dawna kartografia miast.* Red. Jerzy Ostrowski, Paweł E. Wespiański. Materiały XXIII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, Warszawa 24–28 września 2009. Z *Dziejów Kartografii* t. 15. Warszawa 2011, s. 161–184.

„Zjazdowy sąd komorniczy”. *Praktyka wytyczania granic przez Sąd Podkomorski.* „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2011, t. 17, s. 25–46.

2012

Adam Kamiński: *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952.* Wstęp i oprac. Janina Stoksik. Biblioteka Krakowska nr 152. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2012, ss. 5–136 + ilustracje.

2013

Anna Palarczykowa. „Tygodnik Salwatorski” z 14 lipca 2013, nr 28 (969) I, rok 20, s. 2–3.

Geometry małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2013, ss. 257 + 44 reprodukcje kolorowych map.

Opowieść o rodzie Stoksików. W: *Genealogia rodu Stoksików*, t. 6. Kielce: [nakładem własnym rodziny], 2013, s. 1–52.

2015

Tetmajerowie – rodzina pisarzy, poetów, powstańców, spiskowców i... geodetów. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2015, t. 21, s. 73–96 + ilustracje.

2016

Stanisława Mika. Wspomnienie. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2016, t. 22, s. 11–17.

2017

Kielbicka Aniela (1914–2009). W: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 3: 1835–2015. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017, s. 114–117.

Mika Stanisława Helena (1931–2014). W: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 3: 1835–2015. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017, s. 149–151.

Palarczykowa Anna Maria (1918–2013). W: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 3: 1835–2015. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017, s. 172–174.

Wykaz referatów wygłoszonych na zebraniach naukowych w Archiwum Państwowym w Krakowie

1963

„Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Krakowie i jej akta z lat (1918) 1919–1928”.

1967

Recenzja: *Inwentarz akt Komisji Rządowej Wojny 1814–1858.* Oprac. Mieczysław Chojnacki. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1967.

1971

Recenzja: *Inwentarz materiałów kartograficznych Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca 1786–1941.* Oprac. Anna Pawłowska-Wielgus. Warszawa: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1971.

1973

„Galicyjski kataster gruntowy z połowy XIX w. – jego powstanie i pozostałość aktowa”.

1979

„Kraków ośrodkiem kształcenia geometrów w dawnej Polsce”.

1984

„Geometry krakowscy i ich plany w czasach Stanisława Augusta”.

Artykuły

Marcin A. Klemenski

ORCID: 0000-0001-8529-4762

Biblioteka Naukowa PAU i PAN

Księstwo siewierskie za rządów księcia świdnicko-jaworskiego Bolko II Małego w latach 1359–1368

**The Duchy of Siewierz during the reign of Bolko II the Small,
the Duke of Świdnica and Jawor, in the years 1359–1368**

SŁOWA KLUCZOWE: Bolko II Mały, księstwo siewierskie, księstwo świdnicko-jaworskie, średniowiecze, Piastowie

KEY WORDS: Bolko II the Small, Duchy of Siewierz, Duchy of Świdnica and Jawor, Middle Ages, Piasts

ABSTRAKT: W niniejszym artykule omówiono rządy Bolko II Małego, księcia świdnicko-jaworskiego w księstwie siewierskim w latach 1359–1368. Na podstawie przeprowadzonej analizy źródeł stwierdzić można, że Siewierz nabyty został od księcia cieszyńskiego Przemysława I Noszaka, a książę Bolko II odwiedził Siewierz przynajmniej raz oraz przypuszczalnie utworzył urząd starosty siewierskiego.

ABSTRACT: In this article, the rule of Bolko II the Small, Duke of Świdnica and Jawor in the Duchy of Siewierz in the years 1359–1368, is discussed. Based on source analysis, it can be concluded that Siewierz was purchased from the Duke of Cieszyn, Przemysław I Noszak. Duke Bolko II visited Siewierz at least once, and presumably created the office of the “starosta” of Siewierz.

Jedną z najważniejszych postaci XIV-wiecznego Śląska był żyjący w latach ok. 1312–1368 Bolko II Mały, książę świdnicko-jaworski. Był synem księcia świdnickiego Bernarda i Kunegundy, córki Władysława Łokietka.

Objął władzę w księstwie po śmierci ojca w 1326 r.¹ Sprawując rządy przez ponad 42 lata, doprowadził swe władztwo do rozwoju terytorialnego i gospodarczego. Korzystając ze zmieniających się okoliczności politycznych (przechodzenie ksiąząt śląskich pod lenno Luksemburgów oraz niekiedy ich ubożenie), nabywał bądź brał w zastaw nowe terytoria. Dzięki temu w 1368 r. pozostawił po sobie potężne księstwo świdnicko-jaworskie. Jego zwierzchności podlegały: połowa księstw głogowskiego, brzeskiego i oławskiego, okręgi Sobótki ze Słężą, Byczyny, Wołczyzna i Kluczborka, Złotoryi, Kąków Wrocławskich, księstwo siewierskie, margrabstwo Dolnych Łużyc oraz drobniejsze nabytki jak miasta Mirsk, Złoty Stok, władztwo Strehla, czy też Trutnov. Ponadto Bolko II aktywnie uczestniczył w ówczesnej polityce, działał w kręgu Kazimierza Wielkiego, ale też i Karola IV, stając się bliskim powinowatym tego ostatniego poprzez jego małżeństwo ze swą bratanicą Anną, córką Henryka II świdnickiego. Umarł, nie pozostawiając męskiego potomstwa, zatem tak ogromne władztwo rozpadło się².

Jednym z ważnych zadań badawczych związanych z analizą polityki Bolka II jest prześledzenie kwestii nowo pozyskanych przez niego terytoriów. W niniejszym artykule chciałbym skupić się na problemie kupna oraz zarządzania księstwem siewierskim.

Księstwo siewierskie było przedmiotem badań wielu autorów, a dla interesującego nas okresu ważne są prace Zdzisława Nogi³, Andrzeja Nowakowskiego⁴, Jerzego Rajmana⁵, Stanisława Korusiewicza⁶ i Krystiana

¹ Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów Śląskich*, Kraków 2007, s. 316–319.

² Więcej zob. Erich Gospos, *Die politik Bolkos II. von Schweidnitz-Jauer (1326–1368)*, Halle a.S. 1910. Autor artykułu pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Ożoga opracował i obronił w czerwcu 2022 r. rozprawę doktorską poświęconą Bolkowi II.

³ Zdzisław Noga, *Sprzedaż terytorium siewierskiego biskupowi i kapitule krakowskiej w 1443 r.*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne” 1987, t. 12, s. 93–104; idem, *Zbigniew Oleśnicki a księstwo siewierskie*, [w:] *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu*, red. Feliks Kiryk, Zdzisław Noga, Kraków 2006, s. 103–106.

⁴ Andrzej Nowakowski, *Związki księstwa siewierskiego z Polską w latach 1443–1790*, „Studia Historyczne” 1987, t. 30, z. 1, s. 19–35; idem, *Dzieje ustroju i prawa księstwa siewierskiego*, Białystok 1993.

⁵ Jerzy Rajman, *Kilka uwag o tzw. księstwie siewierskim*, „Studia Historyczne” 1989, t. 32, z. 1, s. 135–142; idem, *Pogranicze śląsko-malopolskie w średniowieczu*, Kraków 2000.

⁶ Stanisław Korusiewicz, *Dzieje Księstwa Siewierskiego i Siewierza do roku 1900*, Piekary Śląskie 1990.

Z. Żelaznego⁷. Pod redakcją Feliksa Kiryka wydane zostały również studia z dziejów księstwa siewierskiego⁸. Jednakże okres panowania Bolka II w Siewierzu został przez nich albo przemilczany, albo też wzmiankowany jedynie krótkim stwierdzeniem faktu. Według badaczy, m.in. J. Rajmana czy A. Nowakowskiego, teren Siewierza z okręgiem należał do książąt cieszyńskich nieprzerwanie od 1337 aż do 1443 r., kiedy terytorium to zakupił biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki⁹.

Taki stan wiedzy wynika z niewielkiej liczby źródeł, gdyż z tego okresu znamy zaledwie trzy dokumenty związane z nabyciem, jak i administracją księstwa siewierskiego przez księcia Bolka II i jego urzędników. Zostały one wydane w *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens*¹⁰, *Zbiorze dokumentów małopolskich*¹¹ oraz w *Kodeksie dyplomatycznym katedry krakowskiej*¹².

Historia Siewierza w XIV w. niezbyt jasno się rysuje w świetle znanych nam obecnie źródeł. Wiadomo, że do 1337 r. znajdował się w posiadaniu książąt bytomskich, w tym też roku Władysław, książę bytomsko-kozielski, sprzedał księciu cieszyńskiemu Kazimierzowi I miasto Siewierz z okręgiem¹³. Kilka lat później, w 1341 r., po raz pierwszy pojawia się w źródłach termin *ducatus Siewieriensis*. Sformułowanie to znane jest z aktu limitacji granicy między Królestwem Polski a księstwem strzeleckim, wydanego

⁷ Krystian Zygmunt Żelazny, *Księstwo Siewierskie. Prawo i ustój a zakres suwerenności względem Korony Królestwa Polskiego*, Katowice 2016; recenzję zob. Maciej Trąbski, [Rec.]: K.Z. Żelazny, *Księstwo Siewierskie. Prawo i ustój a zakres suwerenności względem Korony Królestwa Polskiego*, Katowice 2016, „Zeszyty Myszkowskie” 2016, t. 3, s. 193–197.

⁸ *Siewierz – Czeladź – Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego*, red. Feliks Kiryk, Katowice 1994.

⁹ J. Rajman, *Kilka uwag...*, s. 135–142; A. Nowakowski, *Związki księstwa siewierskiego...*, s. 19–35; idem, *Dzieje ustroju i prawa...*, s. 17; S. Korusiewicz, *Dzieje Księstwa Siewierskiego...*, s. 22; Z. Noga, *Sprzedaż terytorium siewierskiego...*, s. 93–104.

¹⁰ *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, Bd. 2, hrsg. von Colmar Grünhagen, Hermann Markgraf, Leipzig 1883 (dalej LuBS), s. 626, nr 2.

¹¹ *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 6, wyd. Stanisław Kuraś, Irena Sułkowska-Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974 (dalej ZDM), nr 1831.

¹² *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Waclawa*, t. 2, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1883 (dalej KDDK), nr 262.

¹³ LuBS, Bd. 2, s. 625–626, nr 1; Jerzy Horwat, *Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV w.*, Gliwice 1993, s. 22.

przez Kazimierza Wielkiego na rzecz księcia Alberta strzeleckiego w Lelowie 22 września 1341 r.¹⁴

W dniu 16 czerwca 1359 r. cesarz Karol IV potwierdził, że Bolko II Mały nabył od ówczesnego księcia cieszyńskiego Przemysła I Noszaka księstwo siewierskie za sumę 2 300 grzywien¹⁵. Kwota zakupu znana jest również z opracowań Gottlieba Biermanna oraz Friedricha Wilhelma von Sommersberga, którzy prawdopodobnie korzystali z niezachowanego obecnie źródła¹⁶. Przemysław I sprzedał księstwo zapewne z powodu problemów finansowych¹⁷. Jak wspomniano, książę świdnicko-jaworski korzystał z trudności innych władców śląskich i skupował lub brał od nich w zastaw nowe terytoria – tak jak w przypadku książąt ziebickich, od których wykupił Rychbach z okręgiem oraz Sobótkę z okręgiem¹⁸. Również od zadłużonego Wacława I kupił połowę księstw brzeskiego i oławskiego, i Złotoryję z okręgiem¹⁹.

¹⁴ *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 8, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1975, nr 2530; co do tego dokumentu istniały pewne kontrowersje historiograficzne, jednak m.in. J. Rajman, Jacek Laberschek i Karol Nabiałek podkreślali jego autentyczność, zob. J. Rajman, *Kilka uwag...*, s. 139–142; Jacek Laberschek, *Obrona autentyczności i wiarygodności dokumentu zamieszczonego w Zbiorze dokumentów małopolskich, t. 8, nr 2530*, „Korzenie. Kwartalnik Towarzystwa Przyjaciół Kamienicy Polskiej” 1992, z. 3 (8), s. 4–5; Karol Nabiałek, *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*, Kraków 2012, s. 128–135; Marcin A. Klemenski, *Albert książę strzelecki (ok. 1300–1370/71)*, Kraków 2017, s. 38–39.

¹⁵ *Regesty Śląskie*, t. 4, red. Wacław Korta, Wrocław 1992, nr 528; LuBS, Bd. 2, s. 626, nr 2; *Regesta Imperii. Die Regesten des Kaiserreichunter Karl IV (1346–1378)*, Bd. 8, ed. Johann Böhmer, Anton von Huber, Hildesheim 1968, nr 7003 (tam pomylkowo zaznaczono, że chodziło o zakup miasta Żory, który to błąd powielił również E. Gospos, *Die Politik...*, s. 82–83); *Regesta diplomatica nec non epistolarna Bohemiae et Moraviae*, t. 7, ed. Josef Emler, Karel Jaromír Erber, Pragae 1963, nr 239.

¹⁶ Gottlieb Biermann, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Teschen 1863, s. 140–141, przyp. 4; *Silesiacarum rerum scriptores*, t. 1, hrsg. Friedrich Wilhelm von Sommersberg, Lipsiae 1729, s. 729. Niewykluczone, że ten dokument znajdował się w kopiarzu książąt oleśnickich i kozielsko-bytomskich, jednak nie przetrwał, jak wynika z najnowszych badań nad tym kopiarzem, zob. Rościsław Żerelik, *Najstarszy kopiarz książąt oleśnickich i kozielsko-bytomskich*, Wrocław 2012.

¹⁷ Wątku sprzedaży przez Noszaka księstwa siewierskiego nie porusza Idzi Panic w swej najnowszej biografii władcy cieszyńskiego, zob. Idzi Panic, *Książę cieszyński Przemysław Noszak (*1331–1336–†1410). Wielki pan małego księstwa*, Cieszyn 2020.

¹⁸ LuBS, Bd. 1, s. 488–490, nr 4, 5.

¹⁹ LuBS, Bd. 1, s. 334–336, nr 34.

Niestety z lakonicznego opisu w dokumencie, iż Bolko nabył Siewierz z okręgiem, trudno ustalić coś więcej na temat nowo nabytego terytorium. Jednak przypuszczać można, że było tożsame z obszarem późniejszego księstwa siewierskiego, sprzedanego w 1443 r. biskupowi krakowskiemu Zbigniewowi Oleśnickiemu, a znanym również z map z XVII i XVIII w., które omówiła w swych badaniach Janina Stoksik²⁰.

Z pierwszych lat od zakupu brakuje źródłowych śladów zainteresowania księcia Siewierzem, co naprowadziło Tomasza Jurka do konstatacji, iż nigdy w Siewierzu nie był, jak również nie wydał żadnego dokumentu dla miasta i księstwa, o czym miałyby świadczyć brak wpisów dotyczących tego terytorium w *Landbuchu księstw świdnickiego i jaworskiego*²¹. Jednak jest to błędne stwierdzenie, na co wskazuje dokument z dnia 15 marca 1367 r. wydany w Czeladzi. Wówczas starosta siewierski Mikołaj z Pilicy (*capitaneus Seueriensis serenissimi principis domini Bolconis Suidnicensis*), który sprawował władzę starościńską w imieniu księcia świdnicko-jaworskiego, wydał dokument, w którym potwierdził, że Małgorzata, córka Mikołaja z Tapkowic, sprzedała swe rodowe Tapkowice Rafałowi z Tarnowa, podkomorzemu sandomierskiemu, za sumę 257 i pół grzywny. Wśród świadków występuje miejscowe rycerstwo, a więc Gedko z Żychcic, Świętosław i Jarosław z Rogoźnik, Staszko z Załęża (?), Otto z Falisławic oraz Piotr z Myszkowic²². Dokument ten ma znaczenie dla dziejów księstwa siewierskiego, ponieważ orientacyjnie wyznacza datę pojawienia się „ludzi nowych” na terenie księstwa, gdyż Rafał z Tarnowa był przedstawicielem rodu Leliwitów, którzy dotychczas nie posiadali w tej okolicy majątków²³.

Obecność księcia w Siewierzu poświadczona jest 27 lipca 1367 r. – wtedy na miejscowym zamku książę świdnicko-jaworski i margrabia Łużyc wydał dokument potwierdzający, iż niejaki *Wabirsko* (według Z. Nogi – Wierzbko) sprzedał burgrabiemu sławkowskiemu Andrzejowi ze Sławkowa

²⁰ Janina Stoksik, *Siewierz i księstwo siewierskie w XVII- i XVIII-wiecznych przekazach kartograficznych*, [w:] *Siewierz – Czeladź – Koziegłowy...*, s. 597–613.

²¹ *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego*, t. 1, wyd. Tomasz Jurek, Poznań 2000, s. VI.

²² ZDM, t. 6, nr 1831. Żychcice, Myszkowice, Rogoźnik znajdowały się w południowo-zachodniej części księstwa siewierskiego, zob. *Słownik miejscowości księstwa siewierskiego*, oprac. Zdzisław Noga, Katowice 1994, s. 97, 111, 163. Zdaniem wydawcy dokumentu Załęże tożsame jest z częścią dzisiejszych Katowic, zob. ZDM, t. 6, nr 1831, przyp. 8. Falisławice przypuszczalnie to obecne Fanisławice w powiecie sandomierskim.

²³ J. Rajman, *Pogranicze śląsko-malopolskie...*, s. 140.

wieś Sułkowice (obecnie Sulików) za sumę 20 grzywien groszy praskich²⁴. Świadcami tej transakcji byli Mroczo, Świętosław Niemierzyc, Jarosław z Rogoźnika, Mikołaj z Pilicy, starosta siewierski (w dokumencie wspomniany jako *noster Castellanus in Seuor*), Janusz, Czacke z bratem Stachną z Trzebisławic, kuchmistrz Mikołaj Bolz (*magister Coquine*) oraz Aleksy, notariusz książęcy²⁵. Andrzej, burgrabia zamku sławkowskiego (należącego do biskupów krakowskich), jest dwukrotnie notowany w źródłach w 1367 r. Istotne jest tu, że książę potwierdzał transakcję urzędnikowi biskupstwa krakowskiego dotyczącą wsi położonej na terenie księstwa siewierskiego²⁶. Dodatkowo zastanawia fakt, iż Mikołaj z Pilicy jest zwany kasztelanem siewierskim, mimo że kilka miesięcy wcześniej – wyraźnie się tytułował starostą siewierskim. Być może doszło do pomyłki pisarskiej, albo też, co prawdopodobne, Mikołaj dzierżył również urząd kasztelana siewierskiego.

Jak można zauważyć – starostą, burgrabią sławkowskim oraz świadkami w testacji dokumentów były osoby związane z Siewierzem i okolicą. Jedyne Marcei Antoniewicz przypuszczał, że starosta siewierski Mikołaj z Pilicy nie był związany z pobliską Pilicą, gdyż w tym okresie z Pilicy (*de Pilcz*) pisał się Otto herbu Topór, ówczesny wojewoda sandomierski. Starostę siewierskiego łączył z Pilicą nad Nysą koło Ząbkowic Śląskich²⁷. Jednakże trudno się z tym zgodzić, gdyż znane mi źródła nie poświadczają obecności podząbkowickich posesorów Pilicy w otoczeniu Bolka II, jak również słabo rozpoznana jest całościowa genealogia rodu piszącego się z Pilicy w ziemi krakowskiej. Z pewnością Mikołaj nie był krewnym Ottona z Pilicy herbu Topór, ponieważ sam pieczętował się herbem Prawdzic²⁸. Można jednak przypuszczać, iż Mikołaj był związany z regionem siewierskim.

²⁴ O Andrzeju zob. Jacek Pierzak, *Zamek biskupów krakowskich w Sławkowie*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia” 2002, z. 15, s. 254; J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie...*, s. 140; *Słownik miejscowości...*, s. 140.

²⁵ KDDK, t. 2, nr 262; *Słownik miejscowości...*, s. 140.

²⁶ J. Horwat, *Księstwo bytomskie...*, s. 182–183. Mimo przeprowadzenia analizy dokumentu Bolka II wydane w Siewierzu, badacz zajął się Mikołajem Bolzem i notariuszem Aleksym, którzy jednak dowodnie byli powiązani z dworem świdnickim Bolka II i pojawili się w Siewierzu jako członkowie dworu książęcego, a nie jako przedstawiciele miejscowych urzędników.

²⁷ Marcei Antoniewicz, *Terytorium siewierskie w XIV i pierwszej połowie XV wieku*, [w:] *Siewierz – Czeladź – Koziegłowy...*, s. 155, przyp. 46.

²⁸ Jerzy Sperka, *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*, Katowice 2006, s. 309.

Nie obserwujemy obecności rycerzy z księstwa świdnicko-jaworskiego, którzy mogliby w imieniu Bolka II sprawować władzę w tym regionie. Może to świadczyć o zaufaniu księcia wobec miejscowych elit, ale również o tym, że posiadał on Siewierz jedynie tymczasowo. Ten i tak niejasny obraz zaciemnia wzmianka z 21 kwietnia 1366 r., kiedy to cesarz Karol IV nadawał w lenno księstwo cieszyńskie, a wśród wymienionych w dokumencie miast znajdował się także Siewierz²⁹. Jak sądził M. Antoniewicz, książę Przemysław I Noszak nie rezygnował z praw do Siewierza; również Karol IV mógł się obawiać, że Bolko II Mały prowadził zbyt niezależną politykę, która mogła w końcu doprowadzić do rewindykacji Siewierza przez Kazimierza Wielkiego³⁰. Tyle że wspomniany badacz nie podał, dlaczego król polski mógłby rościć pretensje do tej ziemi. Jerzy Horwat przypuszczał, że po śmierci władcy świdnickiego w 1368 r. księstwo siewierskie przeszło we władanie Karola IV i zostało później przekazane Przemysławowi Noszakowi, gdyż znane są dokumenty dotyczące Siewierza księcia cieszyńskiego z lat 1372–1374³¹. Jednak w mojej opinii to pan na Cieszynie objął księstwo tuż po śmierci Bolka II.

Przypuszczać można, że z inicjatywy Bolka II bądź jego otoczenia został utworzony urząd starosty siewierskiego – gdyż pojawia się on po raz pierwszy we wspomnianym źródle z marca 1367 r.³² I jak warto zauważyć, w tytularze starosty siewierskiego Mikołaja z Pilicy podkreśla się, że jest starostą siewierskim w imieniu księcia świdnickiego. Stanowisko starosty było pochodzenia czeskiego, na ziemi polskiej wprowadził je Wacław II, a później, szczególnie za czasów Kazimierza Wielkiego, stało się ono bar-

²⁹ *Listinař Těšinska. Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis*, t. 1, č. 1, ed. Emerich Němec, Český Těšín 1955, nr 184; A. Nowakowski, *Związki księstwa siewierskiego...*, s. 21; idem, *Dzieje ustroju...*, s. 17.

³⁰ M. Antoniewicz, *Terytorium siewierskie...*, s. 155–156.

³¹ ZDM, t. 1, nr 136; t. 4, nr 1023; J. Horwat, *Księstwo bytomskie...*, s. 22; M. Antoniewicz, *Terytorium siewierskie...*, s. 156.

³² M. Antoniewicz, *Terytorium siewierskie...*, s. 152. Błędym stwierdzeniem Krystiana Zygmunta Żelaznego jest to, że urząd starosty miał powstać podczas bytności księcia Bolka II Małego na zamku siewierskim w lipcu 1367 r.; pogląd ten wynika z niepełnego korzystania z materiałów, autor ten nie dotarł do wydania źródłowego dokumentu Mikołaja z Pilicy z 15 marca 1367 r., zob. idem, *Księstwo Siewierskie...*, s. 35. O tej pracy zob. recenzję wspomnianą w przyp. 7.

dzo istotnym urzędem administracyjnym³³. Na ziemiach czeskich zyskał on szczególne znaczenie za czasów króla Jana Luksemburskiego, który z racji częstych pobytów poza granicami królestwa był zmuszony powoływać urzędników sprawujących władzę w jego zastępstwie³⁴. Pierwsza wzmianka o starości na Śląsku pochodzi z 1327 r., kiedy to czeski władca zawarł z księciem wrocławskim Henrykiem VI porozumienie, na mocy którego zobowiązał się, że na starostów wrocławskich będzie nominował tylko miejscowych rycerzy³⁵. Później urząd ten upowszechnił się w regionie – zwłaszcza na terytoriach przejętych przez Luksemburgów³⁶.

Z pewnością utworzenie starostwa miało ułatwiać zarządzanie tym terytorium, stosunkowo odległym od księstwa świdnicko-jaworskiego. To było zresztą zgodne z praktyką Bolka II, gdyż mianował starostę w księstwie głogowskim, gdy było pod jego władzą³⁷. Urząd starosty, jak widać na podstawie powyższych przykładów, funkcjonował na terytoriach odległych od Świdnicy i stosunkowo rzadko odwiedzanych przez Bolka II Małego. Zatem jak najbardziej uzasadnione jest przypuszczenie, że starostów bezpośrednio wyznaczał pan na Świdnicy, który liczył, że będą oni realizować jego politykę. W przypadku księstwa głogowskiego mianowanie starosty stanowiło kontynuację tamtejszego obyczaju administracyjnego, który funkcjonował już od 1327 r., zaś w przypadku Siewierza książę Bolko II prawdopodobnie stworzył ten urząd, wzorując się na rozwiązaniu z księstwa głogowskiego.

Również przypuszczać można, iż książę Bolko II zastał w Siewierzu urząd burgrabiego siewierskiego. Już z 1232 r. mamy wzmianki o kaszte-

³³ Tu się odwołam tylko do klasycznej pracy Stanisława Kutrzeby, *Starostowie. Ich początki i rozwój w XIV w.*, Kraków 1903, s. 7–11.

³⁴ Jaroslav Boubin, *Prehled zástupnických vlád v Cechách ve 13. a první polovine 14. století*, [w:] *Historia docet. Sborník prací k počtesedesátým narozeninám prof. PhDr. Ivana Hlaváčka*, ed. Miloslav Polívka, Michal Svatoš, Praha 1992, s. 30.

³⁵ LBUŚ, Bd. 1, s. 68, nr 9; Kazimierz Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 72; Ewa Wólkiewicz, *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, [w:] *Monarchia w średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Jerzy Pysiak, Aneta Pieniądz-Skrzypczak, Marcin Rafał Pauk, Warszawa 2000, s. 168.

³⁶ Zestawienie starostów na Śląsku z XIV w., zob. Tomasz Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 183.

³⁷ Kwestie urzędów terytorialnych we władztwie Bolka II omawiam w rozprawie doktorskiej, która jest dostępna w Archiwum UJ, tam też szczegółowa dokumentacja źródłowa.

lanie siewierskim – notowani byli oni do 1311 r.³⁸ Natomiast pierwsza źródłowa wzmianka o zamku pochodzi z 1337 r.³⁹, stąd też można sądzić, że urząd burgrabiego w momencie nabycia Siewierza przez księcia Bolka II już funkcjonował. Problem burgrabstw w księstwie świdnicko-jaworskim omówiła Dagmara Adamska, ominęła jednak tę kwestię na terenach nabywanych przez Bolka II, tak jak właśnie w przypadku Siewierza⁴⁰.

Zgodzić się należy ze zdaniem M. Antoniewicza, że panowanie Bolka II w Siewierzu miało charakter przejściowy⁴¹. Siewierz w rękach księcia świdnicko-jaworskiego znajdował się zaledwie dziewięć lat, dożywotnio. Jednakże, mimo krótkotrwałego posiadania tej ziemi, pozostawił po sobie trwałe elementy w postaci funkcjonującego urzędu starosty. Zbadanie tego fragmentu biografii Bolka II jest istotne dla całościowego rozpoznania problemu rządów księcia świdnicko-jaworskiego, które obejmowały tak rozległe i odległe od Świdnicy tereny jak władztwo Strehli i księstwo siewierskie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława, t. 2. Wyd. Franciszek Piekosiński. Kraków: Akademia Umiejętności, 1883.

Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego, t. 1. Ed. Tomasz Jurek. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2000.

Lehns-und Besitzurkundunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter, Bd. 1–2. Hrsg. von Colmar Grünhagen, Heinrich Markgraf. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1881–1883.

Listinař Těšinska. Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis, t. 1, č. 1. Ed. Emerich Němec, Český Těšín: Okresní museum, 1955.

³⁸ *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 2: 1231–1250, hrsg. Heinrich Appelt, Winfried Irgang, Josef Joachim Menzel, Wien–Köln–Graz 1977, nr 23; zestawienie kasztelanów siewierskich zob. Marek Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Biogramy i rodowody*, Wrocław i in. 1982, s. 220.

³⁹ LuBS, Bd. 2, s. 625–626, nr 1.

⁴⁰ Dagmara Adamska-Heś, *Burgrabiowie księstwa świdnicko-jaworskiego w drugiej połowie XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2002, t. 56, z. 2, s. 213–223.

⁴¹ M. Antoniewicz, *Terytorium siewierskie...*, s. 155.

- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, t. 7. Ed. Josef Emler, Karel Jaromír Erben. Pragae: Typogr. aulica, 1963.
- Regesta Imperii. Die Regesten des Kaiserreichs unter Karl IV (1346–1378)*, Bd. 8. Ed. Johann Böhmer, Anton von Huber. Hildesheim: Georg Olms, 1968.
- Regesty Śląskie*, t. 4. Red. Waław Korta. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1992.
- Schlesisches Urkundenbuch*. Bd. 2: 1231–1250. Hrsg. Heinrich Appelt, Winfried Irgang, Josef Joachim Menzel. Wien–Köln–Graz: Böhlau Verlag Hermann Nachf., 1977.
- Silesiacarum rerum scriptores*, t. 1. Hrsg. Friedrich Wilhelm von Sommersberg. Lipsiae 1729.
- Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 1–8. Wyd. Stanisław Kuraś, Irena Sułkowska-Kuraś. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962–1975.

Opracowania

- Adamska-Heś Dagmara: *Burgrabiowie księstwa świdnicko-jaworskiego w drugiej połowie XIV w.* „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2002, t. 56, z. 2, s. 213–223.
- Antoniewicz Marcei: *Terytorium siewierskie w XIV i pierwszej połowie XV wieku*. W: *Siewierz – Czelaź – Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego*. Red. Feliks Kiryk. Katowice: Muzeum Śląskie, 1994, s. 147–164.
- Biermann Gottlieb: *Geschichte des Herzogthums Teschen*. Teschen: Verlag der k. und k. Hofbuchhandlung Karl Prochaska, 1863.
- Boubin Jaroslav: *Prehled zástupnických vlád v Cechách ve 13. a první polovine 14. století*. W: *Historia docet. Sborník prací k pocte sedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka*. Ed. Miloslav Polívka, Michal Svatoš. Praha: Karolinum, 1992, s. 25–33.
- Cetwiński Marek: *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Biogramy i rodowody*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- Gospos Erich: *Die politik Bolkos II. von Schweidnitz-Jauer (1326–1368)*. Halle a.S.: R. Paul Nietschmann Buchdruckerei, 1910.
- Horwat Jerzy: *Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV w.* Gliwice: Muzeum w Gliwicach, 1993.
- Jasiński Kazimierz: *Rodowód Piastów śląskich*. Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2007.
- Jurek Tomasz: *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 1996.
- Klemenski Marcin A.: *Albert książę strzelecki (ok. 1300–1370/71)*. Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2017.
- Korusiewicz Stanisław: *Dzieje Księstwa Siewierskiego i Siewierza do roku 1900*. Piekary Śląskie: Aquarius, 1990.
- Kutrzeba Stanisław: *Starostowie. Ich początki i rozwój w XIV w.* Kraków: Akademia Umiejętności, 1903.
- Laberschek Jacek: *Obrona autentyczności i wiarygodności dokumentu zamieszczonego w Zbiorze dokumentów małopolskich, t. 8, nr 2530. „Korzenie. Kwartalnik Towarzystwa Przyjaciół Kamienicy Polskiej”* 1992, z. 3 (8), s. 4–5.
- Nabiałek Karol: *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2012.

- Noga Zdzisław: *Sprzedaż terytorium siewierskiego biskupowi i kapitule krakowskiej w 1443 r.* „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne” 1987, R. 12, s. 93–104.
- Noga Zdzisław: *Zbigniew Oleśnicki a księstwo siewierskie.* W: *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu.* Red. Feliks Kiryk, Zdzisław Noga. Kraków: Secesja, 2006, s. 103–106.
- Nowakowski Andrzej: *Dzieje ustroju i prawa księstwa siewierskiego.* Białystok: Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, 1993.
- Nowakowski Andrzej: *Związki księstwa siewierskiego z Polską w latach 1443–1790.* „Studia Historyczne” 1987, R. 30, z. 1, s. 19–35.
- Orzechowski Kazimierz: *Historia ustroju Śląska 1202–1740.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- Panic Idzi: *Książę cieszyński Przemysław Noszak (*1331–1336–†1410). Wielki pan małego księstwa.* Cieszyn: Powiat Cieszyński, 2020.
- Pierzak Jacek: *Zamek biskupów krakowskich w Sławkowie.* „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia” 2002, z. 15.
- Rajman Jerzy: *Kilka uwag o tzw. księstwie siewierskim.* „Studia Historyczne” 1989, R. 32, z. 1, s. 135–142.
- Rajman Jerzy: *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 2000.
- Siewierz – Czeladź – Kozięgłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego.* Red. Feliks Kiryk. Katowice: Muzeum Śląskie, 1994.
- Słownik miejscowości księstwa siewierskiego.* Oprac. Zdzisław Noga. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 1994.
- Sperka Jerzy: *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą.* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006.
- Stoksik Janina: *Siewierz i księstwo siewierskie w XVII- i XVIII-wiecznych przekazach kartograficznych.* W: *Siewierz – Czeladź – Kozięgłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego.* Red. Feliks Kiryk. Katowice: Muzeum Śląskie, 1994, s. 597–613.
- Trąbski Maciej [Rec.]: *K.Z. Żelazny, Księstwo Siewierskie. Prawo i ustrój a zakres suwerenności względem Korony Królestwa Polskiego, Katowice 2016.* „Zeszyty Myszkowskie” 2016, R. 3, s. 193–197.
- Wólkiewicz Ewa: *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku.* W: *Monarchia w średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi.* Red. Jerzy Pysiak, Aneta Pieniądz-Skrzypczak, Marcin Rafał Pauk. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2000.
- Żelazny Krystian Zygmunt: *Księstwo Siewierskie. Prawo i ustrój a zakres suwerenności względem Korony Królestwa Polskiego.* Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 2016.
- Żerelik Rościśław: *Najstarszy kopiarz książąt oleśnickich i kozielsko-bytomskich.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012.

AUTOR: Marcin A. Klemenski – dr, pracownik Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie; zainteresowania badawcze: historia Śląska w średniowieczu, biografistyka Piastów śląskich, historia Kościoła; e-mail: marcinklemenski@gmail.com

AUTHOR: Marcin A. Klemenski – Dr, employee of the Special Collections Department in the Scientific Library of the Polish Academy of Sciences and of the Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow; research interests: history of Silesia in the Middle Ages, biographies of the Silesian Piasts, history of the Church; e-mail: marcinklemenski@gmail.com

Krystyna Jelonek-Litewka

ORCID: 0000-0003-4418-9899

Historyk, Kraków

Czas powstania rękopisu Liber beneficiorum Jana Długosza na podstawie znaków wodnych¹

Dating the origin of Jan Długosz's Liber beneficiorum based on watermarks

SŁOWA KLUCZOWE: Jan Długosz, *Liber beneficiorum*, znaki wodne, katedra, kapituła katedralna, kolegiata, parafia, klasztor

KEY WORDS: Jan Długosz, *Liber beneficiorum*, watermarks, cathedral chapter, committee, collegiate church, parish, monastery

ABSTRAKT: Jan Długosz, krakowski kanonik i kronikarz dziejów Polski, jest także autorem *Liber beneficiorum* – Księgi uposażeń katedry krakowskiej, kolegiat, klasztorów i parafii z terenu diecezji krakowskiej, którą spisywał od 1470 r. aż do śmierci w 1480 r. Jest to źródło powszechnie wykorzystywane przez historyków średniowiecza Polski. Korzystają oni z reguły z drukowanego wydawnictwa *Liber beneficiorum* z lat 1863–1864, opartego nie na czterotomowym oryginale z XV w., przechowywanym w archiwum krakowskiej kapituły katedralnej, lecz na XVII-wiecznych kopiach, także znajdujących się w tym archiwum. Ponieważ wydanie to nie było wolne od błędów, na co zwracali uwagę badacze już od XIX w., potrzebne stało się nowe, krytyczne wydanie *Liber beneficiorum*. Od 1966 r. kilku badaczy, głównie Stanisław Kuraś i Marek Daniel Kowalski, starało się ustalić genezę, źró-

¹ Niniejszy artykuł jest zaktualizowaną wersją referatu, który autorka wygłosiła w auli Collegium Maius UJ w 1980 r. podczas sesji naukowej w 500-lecie śmierci Jana Długosza. Z uwagi na brak papieru (zjawisko nierzadkie w czasach komunistycznych) referat został wówczas opublikowany w formie krótkiego komunikatu, bez dołączonych rysunków znaków wodnych i tablic obrazujących rozmieszczenie znaków wodnych w *Liber beneficiorum* – niniejsza publikacja uzupełnia ten brak, Krystyna Jelonek-Litewka, *Czas powstania rękopisu „Liber beneficiorum” Jana Długosza na podstawie znaków wodnych*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2, red. Stanisław Gawęda, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1985, t. 702, Prace Historyczne, z. 76, s. 155–161.

dła i strukturę autografu *Liber beneficiorum* oraz datację tego dzieła na podstawie kryteriów wewnętrznych: wydarzeń, osób itp. Autorka niniejszego opracowania dąży natomiast do ustalenia datacji poszczególnych tomów *Liber beneficiorum*, a nawet ich części, na podstawie znaków wodnych figurujących na papierze, na którym został spisany autograf *Liber beneficiorum*. Rozważania te zilustrowała wizerunkami analizowanych znaków wodnych, dodała również tabele, w których figurują składki poszczególnych tomów z występującymi w nich znakami wodnymi z datacją porównawczą z innych źródeł. Prześledziła także metodę sporządzania *Liber beneficiorum*, zwłaszcza części parafialnej, oraz dzieje autografu Księgi uposażeń po śmierci Długosza.

ABSTRACT: Jan Długosz, the Krakow canon and chronicler of Polish events, is also the author of *Liber beneficiorum* – registers of emoluments regarding Krakow’s cathedral, collegiate churches, monasteries and parishes from the Krakow diocese, which he wrote from 1470 until his death in 1480. It is a source that is widely used by historians of medieval Poland. They generally use the printed version of *Liber beneficiorum* from the years 1863–1864, based not on the four-volume original from the 15th century, stored in the archives of the Krakow Cathedral Committee, but on the 17th century copies, also found in the same archives. As this publication contained some mistakes, which researchers drew attention to in the 19th century, a new publication of *Liber beneficiorum* became necessary. From 1966, a few researchers, mainly Stanisław Kuraś and Marek Daniel Kowalski, tried to establish the genesis, source and structure of writing of *Liber beneficiorum* as well as the dating of this work based on internal criteria: events, people etc. The author of this work tries, however, to establish the date of particular volumes of *Liber beneficiorum*, and even their parts, based on watermarks on the paper *Liber beneficiorum* was written on. The author illustrates these with images of the analysed watermarks, as well as tables in which parts of particular volumes appear together with the watermarks in them and dating comparisons with other sources. She also investigates the method of creating *Liber beneficiorum*, especially the parish parts, as well as the events of the register of emoluments after Długosz’s death.

Nie mniejszą chlubę od wielotomowej Historii przynosi naszemu kronikarzowi tzw. Księga uposażeń diecezji krakowskiej, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*². Księga ta, składająca się z trzech części, zachowała się do naszych czasów w Archiwum Kapituły Krakowskiej na Wawelu

² *Johannis Długosz senioris, canonici Cracoviensis Opera omnia cura Alexandri Przędziecki edita, tomus VII–IX, Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis, tomus I–III, Cracoviae ex typographia Kirchmajeriana MDCCCLIII – MDCCCLIV* (dalej jako *Liber beneficiorum*).

w formie czterech kodeksów oznaczonych według Katalogu ks. Ignacego Polkowskiego sygn. 194–197³. W kolejnych woluminach opisano uposażenie katedry, kolegiat i dóbr innych biskupstw położonych w diecezji krakowskiej, klasztorów oraz kościołów parafialnych. Rękopisy te w dużej części spisane zostały własnoręcznie przez Długosza przy współdziałaniu przynajmniej dwóch pisarzy. Dlatego można je nazwać autografem. Czas opracowania Księgi uposażeń przypada na ostatnie dziesięć lat życia Długosza. Data początkowa, czyli 1470 r., znana jest z własnych słów autora zamieszczonych we wstępie do *Liber beneficiorum*⁴.

Przedstawiając genezę księgi uposażeń, Długosz krytycznie odniósł się do zbyt małej troski biskupów krakowskich i innych dostojników kościelnych w kwestii gromadzenia dokumentacji beneficjów kościelnych z diecezji krakowskiej.

Kierując się zbożnym współczuciem wobec tak godnego litości zaniedbania ja, Jan Długosz Starszy z Czarnocina, kanonik krakowski, niegodny i bez zasług, kiedy swego czasu pełniłem funkcje sekretarza u najczcigodniejszego w Chrystusie ojca, pana Zbigniewa, kardynała i biskupa krakowskiego, w roku 1440 opisałem najprawdziwiej i jak najwierniej, jak mogłem, zamki miasta, wsie, dziesięciny, wszelkie dochody i wszystkie prawa biskupstwa krakowskiego i przedstawiłem je na trwałą pamiątkę dla potomnych w jasnym spisie i rejestrze według kluczy, dzierżaw i powiatów. Powodowany również tym samym współczuciem, kiedy w miarę moich możliwości zapoznawałem z naukami i uczyłem dobrych obyczajów sześciu najślawniejszych synów najjaśniejszego księcia, króla polskiego Kazimierza, mianowicie Władysława, Kazimierza, Alberta, Aleksandra, Zygmunta i Fryderyka, w roku Pańskim 1470 po Narodzeniu Chrystusa i w następnych zacząłem spisywać dochody i wpływy katedry krakowskiej, szczegółowo według godności, prebend i beneficjów związanych z ołtarzami oraz godności wikariuszy, psalterzystów, mansjonarzy i innych. Zamierzam podjąć również taką samą pracę w odniesieniu do innych kolegiat, kościołów klasztornych i parafialnych diecezji krakowskiej, choć jestem teraz zajęty i trzymany w napięciu innymi pracami, a i w latach moich już się posunąłem. Jest jednak rzeczą bardzo trudną oddać tę pracę komukolwiek innemu, co ma silniejsze ramiona i wolny czas. Jeśli miłosierdzie Boże pozwoli mi żyć – a ufam w pociechę tego miłosierdzia – zamierzam uwolnić katedrę i diecezję krakowską od krzywdzącej hańby tak długotrwałego i haniebnego lekceważenia. Zacznę też to dzieło od dekanatu krakowskiego, który w katedrze krakowskiej, wbrew zwykłemu stanowi rzeczy w innych diecezjach, jest dostojniejszą, pierwszą po biskupiej godnością⁵.

³ Ignacy Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej, część pierwsza, kodexa rękopiśmienne 1–228*, Kraków 1884, s. 1.

⁴ *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 123–129.

⁵ *Polska Jana Długosza*, red. Henryk Samsonowicz, Warszawa 1984, s. 44 (przeł. polski Julia Mruk).

Tytuł *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, uwzględniony przez wydawców i powszechnie przyjęty w historiografii, pochodzi od XVII-wiecznych kopistów. Jak wiadomo, Długosz nie ustalił ogólnego tytułu dla swojej pracy, ale każdą z trzech części dzieła nazywał *regestrum*⁶. Do tej nazwy dodawał określenia bliższe, stosownie do zawartego w regestrze opisu uposażeń (*Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum*, *Regestrum monasteriorum*), z wyjątkiem rejestru obejmującego kościoły parafialne. Prof. Zofia Kozłowska-Budkowa zaproponowała użycie terminu *Regestrum ecclesiarum parochialium* w tytule mojej pracy magisterskiej, dotyczącej tej właśnie części *Liber beneficiorum*, i to określenie stosuję również w poniższych rozważaniach. Swoje *regestra* pozostawił Długosz w formie luźnych składek, podobnie zresztą jak miało to miejsce z rękopisem *Roczników*⁷.

Wszechstronnie wykorzystywane do dzisiaj dzieło Długosza niestety nie doczekało się reedycji. Wydane przez Aleksandra Przeździeckiego w latach 1863–1864, z okazji 500-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego⁸, zawiera szereg istotnych błędów. Najważniejszym z nich jest przyjęcie za podstawę wydania XVII-wiecznych kopii Jakuba Ptaszyńskiego i Łukasza Groblickiego i nieskolacjonowanie ich z zachowanym oryginałem, mimo zapowiedzi we wstępie ze strony wydawcy Ludwika Łętowskiego, biskupa pomocniczego krakowskiego i dziekana kapituły katedralnej krakowskiej. Ten podstawowy błąd pociągnął za sobą i inne, jak zamieszczenie w tekście bez wyjaśnienia dodatków podługoszowych, wpisanych później do oryginału, zmiana kolejności poszczególnych części dzieła w taki sposób, że opis klasztorów znalazł się w trzecim, a nie drugim tomie wydania, nieodróż-

⁶ *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 616; t. 2, s. 21, 26, 27, 212, 262, 272, 296, 305, 376, 379, 456, 498, 535; t. 3, s. 56, 165, 177, 281, 310, 315, 422, 438; por. Stanisław Kuraś, *Regestrum ecclesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber beneficiorum Jana Długosza*, Warszawa 1966, s. 6; Jerzy Luciński, *Liber beneficiorum Jana Długosza. Uwagi krytyczne*, „Studia Źródłoznawcze” 1968, t. 13, s. 147; Krystyna Jelonek, *W sprawie Liber beneficiorum Jana Długosza*, „Studia Historyczne” 1969, R. 12, z. 3, s. 435; eadem, *O tzw. Liber beneficiorum Długosza po raz trzeci*, „Studia Historyczne” 1971, R. 14, z. 3, s. 432.

⁷ Wanda Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, seria II, t. 47 (ogólnego zbioru t. 72), nr 1, Kraków 1952, s. 7.

⁸ Zob. Krystyna Pieradzka, *Związki Długosza z Krakowem*, Biblioteka Krakowska nr 115, Kraków 1975, s. 96.

nienie opisów sporządzonych ręką Długosza od tekstów spisanych przez jego pisarzy, wreszcie zatracenie układu graficznego oryginału⁹. Na wiele wspomnianych tu błędów zwrócili uwagę, wkrótce po ukazaniu się edycji, Heinrich Zeissberg¹⁰ i ks. Ignacy Polkowski¹¹. Bardzo krytycznie ocenił wydanie Raymond-Joseph Loenertz¹², opracowując listę prowincjałów dominikańskich zamieszczoną w jego trzecim tomie. Inni natomiast uczeni¹³, z wyjątkiem Józefa Muczковского¹⁴ i ks. I. Polkowskiego, wnioski swoje na temat *Liber beneficiorum* formułowali na podstawie niedoskonałego wydawnictwa. Dla wszystkich najistotniejsze było ustalenie czasu spisania całej Księgi uposażeń, a także jej poszczególnych części. Intrygowało ich także, w jaki sposób udało się Długoszowi zebrać tak ogromny materiał zamieszczony w tym dziele.

W mojej pracy magisterskiej starałam się choć w części wyjaśnić te zagadnienia. Udało mi się ustalić, że registr uposażeń kościołów parafialnych powstał jako ostatnia część Księgi uposażeń, po registrach katedry i ko-

⁹ W 1938 r. na polecenie prof. Semkowicza ówczesny asystent seminarium Nauk Pomocniczych Historii UJ Józef Mitkowski zaznaczył wg autografu ustępy spisane ręką Długosza i późniejszych interpretatorów we wszystkich trzech tomach wydania *Liber beneficiorum* (uwaga prof. Z. Kozłowskiej-Budkowej w mojej pracy magisterskiej). Wydanie to z naniesionymi notatkami Mitkowskiego do dziś przechowywane jest w bibliotece Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa. W 1963 r., na prośbę prof. Mariana Plezi, przenieśliśmy te zaznaczenia do egzemplarza *Liber beneficiorum* w *Słowniku łaciny średniowiecznej*.

¹⁰ Heinrich Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 2, Warszawa 1877, s. 116–119.

¹¹ I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych...*, s. 123–129.

¹² Raymond-Joseph Loenertz, *Une ancienne chronique des provinciaux dominicains de Pologne*, *Archiwum Fratrum Praedicatorum* 21, Roma 1951, s. 6, przyp. 2. Por. Jerzy Kłoczowski, *Przyczynek do krytyki Liber Beneficiorum Długosza*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1958, t. 2, s. 156.

¹³ Feliks Zieliński, *Liber Beneficiorum Długosza*, Biblioteka Warszawska 4, Warszawa 1871, s. 337–360, Biblioteka Warszawska 4, Warszawa 1872, s. 333–375; H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo...*, s. 113–120; Michał Bobrzyński, Stanisław Smolka, *Jan Długosz jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Kraków 1893, s. 209–211; Franciszek Bujak, *Długosz jako geograf*, [w:] idem, *Studia geograficzno-historyczne*, Kraków 1925, s. 91–105; Stefan Inglot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku*, Lwów 1925, s. 3–9.

¹⁴ Józef Muczkowski, *Wiadomość o rękopismach historii Długosza, jego Banderia Prutenorum tudzież Insignia seu clenodia Regni Poloniae*, Kraków 1851, s. 73–78.

legiat oraz klasztorów¹⁵. Wkrótce potem zajęłam się datacją pozostałych części *Liber beneficiorum* na podstawie kryteriów zewnętrznych (składki, papier, ręce pisarzy)¹⁶.

Później, w 1966 r., wzajemną współzależność powstawania trzech części *Liber beneficiorum* (tj. uposażenia katedry i kolegiat, klasztorów oraz parafii) ustalił także S. Kuraś w pracy źródłoznawczej poświęconej w całości Księdze uposażeń¹⁷. Badania swoje oparł na czterech zachowanych rękopisach autografu J. Długosza. Wykorzystał w tym celu daty uwzględnione w samym tekście Długosza i informacje o osobach tam wymienionych. Zebrany materiał porównał z danymi zaczerpniętymi z innych źródeł, zwłaszcza ksiąg sądowych.

Cytowana na początku wypowiedź Długosza z 1470 r. świadczy o tym, że inicjatorem spisania całej Księgi uposażeń był on sam¹⁸. S. Kuraś podkreślił to w swej pracy, przypominając o spisanej przez Długosza w 1440 r. księdze uposażeń biskupa krakowskiego, według niego stanowiącej pierwszą część *Liber beneficiorum*¹⁹.

M. D. Kowalski przypomniał, że Długosz we wstępie do *Liber beneficiorum* sam podał 1470 r. jako rok rozpoczęcia pracy nad tym dziełem, ale już wcześniej zamieścił w metryce kapitulnej zapiski dotyczące domów kapitulnych, będące w znacznej mierze wynikiem jego kwerendy w archiwum kapitulnym i dane tam zapisane przeniósł później do *Liber beneficiorum*. Kowalski odkrył tu ważne źródło w postaci rozporządzeń z lat 1467–1470,

¹⁵ Krystyna Jelonek, „Opis parafii w *Liber beneficiorum* Jana Długosza, czyli *Regestrum ecclesiarum parochialium*”, Kraków 1963, praca magisterska napisana pod kierunkiem Zofii Kozłowskiej-Budkowej (maszyn. w posiadaniu autorki).

¹⁶ Wykonanie tej pracy było możliwe dzięki życzliwości śp. księdza kanonika Kazimierza Figlewicza, proboszcza katedry wawelskiej, który wypożyczył dla mnie oryginał *Liber beneficiorum* do czytelni rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej.

¹⁷ S. Kuraś, *Regestrum ecclesiae Cracoviensis...*

¹⁸ Tym bardziej że biskup nie mógł mu zlecić spisania dóbr klasztorowych. Marek D. Kowalski zwraca uwagę na unikatowość Długoszowego rejestrum klasztorowego, Marek Daniel Kowalski, *Źródła i wiarygodność informacji w *Liber beneficiorum* dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*, [w:] *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, red. Lidia Korczak, Marek Daniel Kowalski, Piotr Węcowski, Kraków 2016, s. 112.

¹⁹ S. Kuraś, *Regestrum...*, s. 17. Nie podziela tego poglądu Maria Koczerska, wg której inicjatorem, a może nawet zlecniodawcą księgi z 1440 r. był sam Zbigniew Oleśnicki, zmierzający do rewindykacji dóbr stołowych biskupa krakowskiego zagarniętych przez szlachtę i kler parafialny, Maria Koczerska, *État et perspectives des recherches sur Jan Długosz*, „Acta Poloniae Historica” 1985, t. 52, s. 207–208.

w których krakowska kapituła katedralna poleciła kanonikom sporządzenie opisów dochodów swych prebend w celu wpisania ich do jednego *re-gestrum*. Zdaniem Kowalskiego inspiratorem tych rozporządzeń mógł być sam Długosz, działający za pośrednictwem brata Jana Długosza Młodsze-go, prokuratora (ekonoma) kapituły²⁰.

Z mojej wiedzy zdobytej przy opracowywaniu części parafialnej Księgi uposażeń wynika, że w tej ostatniej części *Liber beneficiorum* Długosz korzystał z pomocy notariuszy w dużo większym stopniu niż przy poprzednich regestrach, jednakże osobiście sporządził całkiem sporo opisów, uzupełniał też teksty spisane przez notariuszy. Na 38 składek zawartych w obu kodeksach parafialnych tylko na trzech nie ma autografu Długosza. Na ok. 40% zapisanych stron widać pismo Długosza, w tym ponad 20% zostało zapisanych tylko przez niego²¹. Długosz osobiście opisał takie miasteczka i wsie, jak Pińczów, Szydłów, Chmielnik, Rytwiany, Dębno, Staszów, Nawojowa, nie mówiąc już o Szczepanowie, w którym ufundował kościół. Warto przypomnieć, że w wydawnictwie Przeździeckiego obok opisu Szczepanowa zamieszczono faksymile autografu Długosza²². M. D. Kowalski dużą rolę w informowaniu przypisuje proboszczom²³. Podobny wniosek wysnułam w trakcie badań do mojej pracy magisterskiej – od proboszczów mogły pochodzić w opisach parafii wiadomości o bractwach kościelnych, szkołach, zakładach rzemieślniczych, hutach żelaza, obszarach leśnych z barciami, stawach rybnych, przewozach rzecznych itp.²⁴

²⁰ Marek Daniel Kowalski, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 64–65; idem, *Dzieje autografu katedralno-kolegiackiej części Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*, „Studia Źródłoznawcze” 2008, t. 46, s. 83–94; idem, *Źródła i wiarygodność informacji...*, s. 103–125. Por. Marcin Starzyński, *Nomina abbatum monasterii Clarae Tumbae alias Mogiła – przyczynek do krytyki „Liber beneficiorum” Jana Długosza*, „Studia Historyczne” 2004, t. 47, s. 145–154; Józef Dobosz, *Proces fundacyjny i pierwotne uposażenie opactwa cystersów w Jędrzejowie*, [w:] *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. ks. Daniel Olszewski, Kielce 1990, s. 56–61; Maciej Zdanek, *Rola dokumentu w opisach klasztorów cysterskich w „Liber beneficiorum”*. *Przyczynek do archiwalnych kwerend Jana Długosza*, [w:] *Klasztory, miasta i zamki w życiu i twórczości Jana Długosza*, red. Jerzy Rajman, Dorota Żurek, Kraków 2016, s. 341–373.

²¹ W tablicy dołączonej do mojej pracy magisterskiej (K. Jelonek, „Opis parafii...”) wymieniałam ręce pisarzy przy każdej karcie rkps Ms 195 i Ms 196.

²² *Liber beneficiorum*, t. 2, wkładka między s. 268 i 269.

²³ M. D. Kowalski, *Źródła i wiarygodność informacji...*, s. 116–117.

²⁴ K. Jelonek, „Opis parafii...”, s. 20 nn.

S. Kuraś w swej pracy zrezygnował z wykorzystania znaków wodnych papieru do ustalenia chronologii pisania poszczególnych części *Liber beneficiorum*, stwierdzając dość ogólnikowo, że w ciągu 10 lat, kiedy powstawała praca Długosza, nie mogły zaistnieć poważniejsze różnice w wyglądzie znaków wodnych²⁵. Głównym zadaniem niniejszego opracowania jest wykazanie, że jednak po dokładnym przebadaniu znaków wodnych papieru, na którym spisano Księgę uposażeń, można również z dużą dokładnością ustalić kolejność czasową spisywania poszczególnych regestrów, a nawet ich części.

Każde *regestrum* Długoszowe zawiera inną liczbę składek, a składki nie są tworzone z takiej samej ilości kart. Poszczególne składki liczą od 4 do 28 kart, czyli od 2 do 14 arkuszy papieru.

Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum (rkps Ms 194) obejmuje 15 składek złożonych z kart 5–332, *Regestrum monasteriorum* (rkps Ms 197) liczy 23 składki z kart 1–356; pierwsza część *Regestrum ecclesiarum parochialium* (rkps Ms 195) posiada 26 składek na kartach 2–320; druga część tego *Regestrum* (rkps Ms 196) 12 składek, a kart 168.

Niektóre składki są trudne do odtworzenia ze względu na brak odpowiedniej drugiej części arkusza, np. składki XIII i XIV w kodeksie Ms 194 oraz składki I–IV i IX w rękopisie Ms 195. Widoczne są ślady wycięcia kart. Szerok kart jest podklejonych i doklejonych, np. w kodeksie Ms 194 w składce XI karty 257–260 dotyczące kolegiaty św. Jerzego na Wawelu. Między kartami we wszystkich rękopisach zachowały się wstawione nienumerowane części kart z uzupełnieniami tekstu pochodzące z czasów Długosza.

Znaki wodne występujące na papierze tych czterech regestrów nie zostały dotychczas opracowane. Jedynie ks. I. Polkowski w swoim *Katalogu*, przy omawianiu czterech zachowanych kodeksów *Liber beneficiorum* wspomniał, że najczęściej występującym znakiem wodnym jest „łeb wołu zakończony trójkątem”²⁶, „łeb wołu z wężem”²⁷, „łeb wołu z nożycami”²⁸ i „klucze na krzyż złożone”²⁹.

²⁵ S. Kuraś, *Regestrum...*, s. 20.

²⁶ I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych...*, s. 123.

²⁷ *Ibidem*, s. 127, 128.

²⁸ *Ibidem*, s. 129 (chodzi tu o znak wodny łeb wołu z kluczami między rogami).

²⁹ *Ibidem*, s. 128.

Księga uposażeń Długosza spisana jest na papierze importowanym pochodzenia włoskiego³⁰. Papier o znakach wodnych identycznych lub zbliżonych do występujących w Księdze uposażeń był używany w Krakowie w latach 70. i 80. XV w. w kancelariach: biskupiej, kapitulnej, sądów grodzkich i ziemskich, a także w kancelariach miejskich. W oparciu o daty wpisów na tym papierze w księgach urzędowych i na podstawie wydawnictw znaków wodnych można datować papier używany przez Długosza przy pisaniu *Liber beneficiorum*. Datacja znaków wodnych pozwala ustalić dość dokładnie lata powstania poszczególnych części Księgi uposażeń. 38 znaki wodne występujące w czterech woluminach autografu *Liber beneficiorum* należy podzielić zasadniczo na dwie grupy, biorąc pod uwagę główny motyw znaku: 1) głowa wołu z oczyma bez nozdrzy, 2) klucze. Różnorodność znaków z wyobrażeniem głowy wołu pozwala dodatkowo wyodrębnić w ramach tej grupy 11 typów znaków wodnych. W ramach tych typów występuje szereg różniących się wielkością i kształtem rodzajów znaków wodnych, a w ramach rodzajów jeszcze pewne odmiany.

Wymienione typy znaków wodnych można opisać w następujący sposób:

1. głowa wołu z pojedynczym prętem między rogami zakończonym sześciolistną rozetą (znak A)³¹;
2. głowa wołu z wężykiem na pojedynczym pręcie między rogami zakończonym:
 - a) pięciolistną rozetą w dwu odmianach (znak B³² i B1³³),

³⁰ Gerhard Piccard, *Die Ochsenkopfwasserzeichen*, Findbuch II, 1, Stuttgart 1966, s. 33–35. Publikacja jest dostępna online jako baza danych: www.piccard-online.de i ze względu na doskonałą jakość prezentowanych znaków wodnych służy jako odnośnik w przypisach (dalej Baza Piccard).

³¹ Znak wodny A datowany na 1470 r. wg Baza Piccard nr 64825 (odczyt: 6.08.2022).

³² Znak wodny B datowany na lata 1471–1472 wg ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), s. 521, 527, 551, 583; 1472 r. wg AKKK, Acta actorum capituli cathedralis ecclesiae Cracoviensis, t. II, k. 68; lata 1472–1474 wg Baza Piccard nr 66543 (odczyt: 6.08.2022).

³³ Znak wodny B1 datowany na 1471 r. wg ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), s. 515, 575, 603, 609; wg ANK, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. 29/1/630 (Terr. Crac. 152), s. 259; lata 1472–1473 wg AKKK, Acta actorum capituli cathedralis ecclesiae Cracoviensis, t. II, k. 69, 72, 74, 75; lata 1472–1474 wg Baza Piccard nr 66544 (odczyt: 6.08.2022).

- b) siedmiolistną rozetą w dwu rodzajach i dwu odmianach (znak C³⁴, D³⁵ i D1³⁶);
3. głowa wołu z pojedynczym prętem między rogami zakończonym siedmiolistną rozetą i prętem wychodzącym z pyska w dwóch miejscach przeciętych kreskami, zakończonym
- a) strzałką w dwu odmianach (znak E³⁷ i E1³⁸),
- b) trójkątem (znak F³⁹);
4. głowa wołu z pojedynczym prętem między rogami zakończonym pięciolistną rozetą i prętem wychodzącym z pyska w dwóch miejscach przeciętych kreskami, zakończonym ozdobnym trójkątem, w dwu rodzajach, w pięciu odmianach (znak G⁴⁰, G1⁴¹, H⁴², H1⁴³ i H2⁴⁴);

³⁴ Znak wodny C datowany na 1472 r. wg Baza Piccard nr 66519 (odczyt: 6.08.2022).

³⁵ Znak wodny D datowany na lata 1471–1472 wg AKKK, Acta episcopalia 3, k. 60, 61, 67, 69.

³⁶ Znak wodny D1 datowany na lata 1471–1472 wg AKKK, Acta episcopalia 3, k. 64; 1473 r. wg ANK, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), s. 151.

³⁷ Znak wodny E datowany na 1469 r. wg ANK, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. 29/1/326 (Terr. Crac. 260), s. 293; 1470 r. wg Baza Piccard nr 66002 (odczyt: 6.08.2022); 1471 r. wg ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), s. 103, 153, 159, 185, 187, 227, 237.

³⁸ Znak wodny E1 datowany na 1470 r. wg AKKK, Acta officialia 12, s. 1085, 1089; lata 1470–1471 wg ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), s. 105.

³⁹ Znak wodny F datowany na 1471 r. wg Baza Piccard nr 66018 (odczyt: 6.08.2022).

⁴⁰ Znak wodny G datowany na 1474 r. wg Baza Piccard nr 66279 (odczyt: 6.08.2022).

⁴¹ Znak wodny G1 datowany na 1473 r. wg Baza Piccard nr 66274 (odczyt: 6.08.2022).

⁴² Znak wodny H datowany na 1479 r. wg ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/21 (Castr. Crac. 20), s. 1005, 1007, 1089, 1095.

⁴³ Znak wodny H1 datowany na 1476 r. wg ANK, Zbiór Dzieduszyckich, sygn. 29/677/209, s. 209–210 (list Jana Długosza z 15 grudnia 1478); 1477 r. wg Baza Piccard nr 66115 (odczyt: 6.08.2022); lata 1479–1480 wg AKKK, Acta episcopalia 3, k. 159.

⁴⁴ Znak wodny H2 datowany na 1476 r. wg Baza Piccard nr 66118 (odczyt: 6.08.2022); 1478 r. wg AKKK, Acta officialia 2, k. 717, 739; 1479 r. wg ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/22 (Castr. Crac. 21), s. 15, 19; lata 1478–1480 wg ANK, Varia civitatis et villae – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/160 (Księga ławnicza m. Proszowic), s. 157, 161, 211, 213, 225. Por. Karol Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic z XV–XVIII w. Studium Kodykologiczne*, „Archeion” 2019, R. 102, s. 302, p. 9.

5. głowa wołu z koroną na pojedynczym pręcie między rogami zakończonym pięciolistną rozetą, w dwu odmianach (znak I⁴⁵ oraz II⁴⁶);
6. głowa wołu z koroną na podwójnym pręcie między rogami zakończonym siedmiolistną rozetą (znak J⁴⁷);
7. głowa wołu z podwójnym prętem między rogami zakończonym sześciolistną rozetą (znak K⁴⁸);
8. głowa wołu z podwójnym prętem między rogami zakończonym czterolistną rozetą i z trzylistną rozetą wychodzącą z pyska na podwójnym pręcie, w dwu odmianach (znak: L i L1⁴⁹);
9. głowa wołu z krzyżem na podwójnym pręcie między rogami zakończonym gwiazdą, w dwu odmianach (znak M⁵⁰ i M1⁵¹);
10. głowa wołu z węzłem okręconym na podwójnym pręcie między rogami zakończonym krzyżem, w pięciu rodzajach w zależności od kształtu

⁴⁵ Znak wodny I datowany na lata 1476–1477 wg AKKK, *Acta officialia* 2, k. 465, 473, 481, 491; 1477 r. wg ANK, *Księgi grodzkie krakowskie*, sygn. 29/5/21 (Castr. Crac. 20), s. 551, 623; lata 1477–1478 wg AKKK, *Acta episcopalia* 3, k. 126.

⁴⁶ Znak wodny II datowany na 1476 r. wg ANK, *Księgi ziemskie krakowskie*, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), s. 308a; lata 1476–1477 wg AKKK, *Acta officialia* 2, k. 469, 489; 1477 r. wg ANK, *Księgi grodzkie krakowskie*, sygn. 29/5/21 (Castr. Crac. 20), s. 541, 543, 557, 567, 579; lata 1477–1478 wg AKKK, *Acta episcopalia* 3, k. 125.

⁴⁷ Znak wodny J datowany na lata 1469–1482 wg Charles-Moïse Briquet, *Les Filigranes dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. 4, Paris–Genève 1907. Publikacja jest dostępna online jako baza danych: www.briquet-online.at i ze względu na doskonałą jakość prezentowanych znaków wodnych służy jako odnośnik w przypisach (dalej Baza Briquet) nr 14574.

⁴⁸ Znak wodny K datowany na 1475 r. wg ANK, *Księgi grodzkie krakowskie*, sygn. 29/5/21 (Castr. Crac. 20), s. 69, 83, 87; 1476 r. wg Baza Briquet nr 14802 (odczyt: 6.08.2022).

⁴⁹ Znaki wodne Li L1 datowane na 1470 r. wg Baza Piccard nr 70251 (odczyt: 6.08.2022); lata 1470–1471 wg Baza Briquet nr 14833 (odczyt: 6.08.2022).

⁵⁰ Znak wodny M datowany na 1473 r. wg ANK, *Księgi ziemskie krakowskie*, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), s. 155; 1474 r. wg ANK, *Księgi grodzkie krakowskie*, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), s. 901, 907, 945; 1475 r. wg Baza Piccard nr 68852 (odczyt: 6.08.2022); 1476 r. wg ANK, *Jurydyka Garbary*, sygn. 29/40/32 (Jur. IV-32), s. 239.

⁵¹ Znak wodny M1 datowany na 1473 r. wg Baza Piccard nr 68758 (odczyt: 6.08.2022); 1474 r. wg ANK, *Księgi grodzkie krakowskie*, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), s. 913, 941.

głowy wołu i węża oraz w dziesięciu odmianach (znaki N⁵², N1⁵³, O⁵⁴, P⁵⁵, P1⁵⁶, P2⁵⁷, R⁵⁸, R1⁵⁹, S⁶⁰, S1⁶¹);

11. głowa wołu z umieszczonymi między rogami dwoma kluczami złożonymi na krzyż, połączonymi ze sobą pojedynczym łukiem, w środku tworzącym pętlę, zakończonym krzyżem na podwójnym pręcie, w dwu odmianach (znak T i T1⁶²).

⁵² Znak wodny N datowany na 1481 r. wg ANK, *Varia civitatis et villae* – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/160 (Księga ławnicza m. Proszowic), s. 251. Por. K. Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic...*, s. 302, p. 13.

⁵³ Znak wodny N1 datowany na 1479 r. wg ANK, *Księgi ziemskie krakowskie*, sygn. 29/1/327 (Terr. Crac. 262), s. 79, 83; 1480 r. wg ANK, *Księgi ziemskie krakowskie*, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), s. 390, 397. Por. W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje...*, znak XIa, tabl. XIV oraz s. 10.

⁵⁴ Znak wodny O datowany na 1486 r. wg Baza Piccard nr 70953 (odczyt: 6.08.2022); Franciszek Piekosiński, *Wybór znaków wodnych z XV stulecia*, dodatek do czasopisma „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1896, z. 1, nr 1093.

⁵⁵ Znak wodny P datowany na lata 1480–1482 wg Baza Piccard nr 71162, 71163 (odczyt: 6.08.2022).

⁵⁶ Znak wodny P1 datowany na 1481 r. wg AKKK, *Acta episcopalia* 3, k. 192, 198; F. Piekosiński, *Wybór znaków...*, nr 1091; ANK, *Varia civitatis et villae* – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/160 (Księga ławnicza m. Proszowic), s. 245, 253. Por. K. Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic...*, s. 302, p. 12.

⁵⁷ Znak wodny P2 datowany na 1482 r. wg AKKK, *Acta actorum capituli cathedralis ecclesiae Cracoviensis*, t. II, k. 168.

⁵⁸ Znak wodny R datowany na 1481 r. wg ANK, *Varia civitatis et villae* – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/160 (Księga ławnicza m. Proszowic), s. 239. Por. K. Nabiałek, *Księgi miejskie Proszowic...*, s. 302, p. 12.

⁵⁹ Znak wodny R1 datowany na 1481 r. wg AKKK, *Acta actorum capituli cathedralis ecclesiae Cracoviensis*, t. II, k. 163, 165, 166, 167.

⁶⁰ Znak wodny S datowany na 1479 r. wg Baza Piccard nr 71166 (odczyt: 6.08.2022).

⁶¹ Znak wodny S1 datowany na 1478 r. wg Baza Piccard nr 70900 (odczyt: 6.08.2022).

⁶² Znaki wodne T i T1 datowane na lata po 1474 r. jedynie na podstawie tekstu *Liber beneficiorum* z braku występowania znaków wodnych w innych źródłach i wydawnictwach.

Druga grupa znaków wodnych wyobraża klucze na krzyż o wyglądzie takim samym jak przy znakach T i T1. Znak ten występuje w dwu rodzajach i czterech odmianach (U, U1⁶³, W⁶⁴ i W1⁶⁵).

Wygląd tych wszystkich znaków wodnych obrazują przerysy zamieszczone w niniejszym opracowaniu, a ich rozmieszczenie w autografie wskazują załączone tabele.

Daty spisania *Liber beneficiorum* zamykają się w latach 1470–1480. Analiza dołączonych tabel ze znakami wodnymi potwierdza czasokres opracowania poszczególnych rejestrów Księgi uposażeń:

1. *Regestrum cathedralis et ecclesiarum collegiatarum* (rkps Ms 194) znaki wodne datują na lata 1470–1474, z tym jednak, że ostatnie składki opisu uposażenia kolegiat, obejmujące uposażenie kolegiaty tarnowskiej i dóbr innych biskupstw w diecezji krakowskiej, wykraczają poza te ramy chronologiczne, sięgając aż po 1476 r.;

2. *Regestrum monasteriorum* (rkps Ms 197) na lata 1473–1480;

3. *Regestrum ecclesiarum parochialium* (rkps Ms 195 i Ms 196) na lata 1476–1480.

Kolejność tę potwierdzają jeszcze mocniej znaki wspólne dla poszczególnych rejestrów i znaki specyficzne dla niektórych ich części. W rękopisie Ms 194 (uposażenie katedry i kolegiat) znaki D, E i L z odmiankami występują tylko w rejestrze katedry, a znaki A, C, F, G, U z odmiankami tylko w rejestrze kolegiat. W rękopisie Ms 194 (uposażenie katedry i kolegiat) i w rękopisie Ms 197 (uposażenie klasztorów) występują wspólne znaki wodne typu B, M i T z odmiankami. Wskazuje to na fakt spisania uposażenia klasztorów bezpośrednio po spisaniu uposażenia katedry i kolegiat. Znak B z odmianką, wcześniejszy od znaków M i T z odmiankami,

⁶³ Znaki wodne U i U1 datowane na ok. 1474 r. wg AKKK, *Acta actorum capituli cathedralis ecclesiae Cracoviensis*, t. II, s. 94, 95 (trochę wyższy, linie sita pokrywają się). Por. W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje...*, znak wodny nr IIa i IIb, tabl. II oraz s. 12.

⁶⁴ Znak wodny W datowany na 1476 r. wg AKKK, *Acta officialia* 3, k. 125, 134; 1478 r. wg ANK, *Księgi ziemskie krakowskie*, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), s. 349; lata 1478–1479 wg ANK, *Księgi grodzkie krakowskie*, sygn. 29/5/21 (Castr. Crac. 20), s. 775, 891, 943, 1009; 1479 r. wg AKKK, *Acta episcopalia* 3, k. 144.

⁶⁵ Znak wodny W1 datowany na 1476 r. wg AKKK, *Acta officialia* 3, k. 135; 1478 r. wg ANK, *Księgi ziemskie krakowskie*, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), s. 343, 351; lata 1478–1479 wg AKKK, *Acta episcopalia* 3, k. 138, 141. Por. W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje...*, znak wodny nr II c, tabl. III, oraz s. 12.

występuje w całym rękopisie Ms 194 i tylko w składce II rękopisu Ms 197 (uposażenie klasztorów duchaków). Znak M z odmianką występuje tylko w tej części rękopisu Ms 194, która zawiera opisy uposażenia kolegiat i tylko w składce XIV rękopisu Ms 197 (uposażenie klasztoru brygidek w Lublinie). Znak T z odmianką, występujący w rejestrze kolegiat tylko w składce XIII, dominuje w rejestrach klasztorów. W dużej części opisów uposażeń klasztorów występuje również znak H z dwiema odmiankami, który spotykamy też w składce I rękopisu Ms 196 (uposażenia parafii archidiaconatu sandomierskiego) obok znaku I. W składce II rękopisu Ms 196, również obejmującej archidiaconat sandomierski, spotykamy wyłącznie znak I z odmianką, natomiast w składkach III–V, zawierających opisy parafii prepozytury wiślickiej, występuje tylko znak W z odmianką. Rejestry uposażeń innych parafii zawierają znaki wodne typów N, P, R i S z odmiankami (rękopis Ms 195 i rękopis Ms 196 składki VI–XII), późniejsze od znaków H, I oraz W z odmiankami. Wskazuje to na wcześniejszy od innych parafii czas powstania opisów parafii archidiaconatu sandomierskiego i prepozytury wiślickiej⁶⁶.

Uwzględniając wszystkie te momenty, w następujący sposób można przedstawić względną chronologię powstania poszczególnych rejestrów lub niektórych ich części:

1. uposażenie katedry krakowskiej (rękopis Ms 194, składki I–IV),
2. uposażenia kolegiat i obcych biskupstw (rękopis Ms 194, składki V–XIV),
3. uposażenia klasztorów duchaków i brygidek (rękopis Ms 197, składki II i XIV),
4. uposażenia pozostałych klasztorów (rękopis Ms 197, składki I, III–XIII, XV–XXIII),
5. uposażenia parafii archidiaconatu sandomierskiego i prepozytury wiślickiej (rękopis Ms 196, składki I–V),
6. uposażenia parafii archidiaconatu krakowskiego, dekanatów: czarno-cińskiego, słaboszowskiego, dobczyckiego, kazimierskiego, sławkowskie-

⁶⁶ Poza wymienionymi znakami w rkps Ms 194 w składce II, w rejestrze katedry występuje także pojedynczo znak O datowany na 1486 r., figurujący na arkuszu z kartami 46 i 47 wstawionym w środek składki. Na tych kartach znajduje się uzupełnienie informacji zawartej na karcie 45 wykonane ręką pisarza z końca XV w. W rkps Ms 197 w składce XVI (regestr klarysek ze Starego Sącza) na karcie wstawionej między karty 245 i 246 występuje pojedynczo znak K datowany na lata 1475–1476, a w składce XVIII (regestr cystersów z Koprzywnicy) na karcie 264 występuje pojedynczo znak J datowany na lata 1469–1482.

go, lelowskiego, oświęcimskiego; archidiakonatu sądeckiego, dekanatów: bieckiego, dębickiego, sądeckiego, tarnowskiego (rękopis nr 195, cały); prepozytury kieleckiej, archidiakonatu zawichojskiego, dekanatu radomskiego i archidiakonatu lubelskiego (rękopis Ms 196, składki VI–XII).

Warto wspomnieć, że znaki wodne typu U i U1, pojawiające się w rejestrze kolegiat, oraz znaki wodne typu W i W1, występujące przy opisach parafii prepozytury wiślickiej, spotykamy także w *Historii* Jana Długosza, w księdze szóstej (składka XX) i w księdze dziewiątej (składki XXXII i XXXIII) na kartach dołączonych najpóźniej do *Roczników*.

Prace nad wszystkimi rejestrami *Liber beneficiorum* Długosz prowadził aż do śmierci w 1480 r., opracowując własne opisy i uzupełniając teksty sporządzone przez notariuszy.

Rękopisy *Liber beneficiorum* oprawiono po raz pierwszy najprawdopodobniej w pierwszej ćwierci w XVI w. Przeoprawiano je potem kilka razy, o czym świadczą karty papieru włączone do nich jako ante folia i post folia, karty dodane w środek bloku książkowego lub dołączone w formie całych składek na końcu woluminów. Na kartach tych w XVI–XVIII w. zamieszczano spisy miejscowości występujących w poszczególnych rękopisach, wpisywano kopie dokumentów lub pozostawiano karty niezapisane. O wieku papieru tych późniejszych dodatków informują znaki wodne, które pozwalają na przybliżone określenie czasu przeoprawiania omawianych rękopisów.

Autograf *Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum* (kodeks Ms 194)⁶⁷, jak stwierdził M. D. Kowalski, po śmierci Długosza pozostał w chaotycznym układzie, o czym świadczy nielogiczna kolejność zapisów w pergaminowej kopii tego rękopisu z końca XV w.⁶⁸, będąca odzwierciedleniem bezładnego ułożenia składek w oprawionym oryginale⁶⁹. Przypuszczam, że ten chaotyczny układ autografu *Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum* został poprawiony przy okazji sporządzenia kopii tego tomu *Liber beneficiorum* przez ks. Jakuba Ptaszyńskiego z początkiem XVII w.⁷⁰ zgodnie z zamierzeniami Długosza⁷¹, a w każdym razie nie później niż przy

⁶⁷ AKKK, rkps Ms 194.

⁶⁸ AKKK, rkps Ms 198.

⁶⁹ M. D. Kowalski, *Dzieje autografu...*, s. 88–92.

⁷⁰ AKKK, rkps Ms 199.

⁷¹ *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 2 (wstęp Jana Długosza).

kolejnym opracowaniu tej księgi w XVIII w.⁷² Ks. I. Polkowski, dyrektor archiwum kapitulnego, w *Katalogu rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej* z 1884 r. stwierdził, że zastał rękopis *Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum* (Ms 194) z mylnie poprzekładanymi przez nieświadomość intrologatora z XVIII w. czterema „zeszytami”, „które teraz w swe miejsca wszyte są”⁷³. Obecnie w autografie tego *Regestrum* kolejność niektórych kolegiat krakowskich jest inna niż w kopii Ptaszyńskiego i drukowanym *Liber beneficiorum*. Czy ta zmiana kolejności nastąpiła z polecenia Polkowskiego przy okazji owego „wszycia 4 zeszytów”, trudno dziś powiedzieć⁷⁴.

W kodeksie Ms 194 (*Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum*) obecnie na początku i na końcu bloku książkowego umieszczone są wyklejki bez znaku wodnego, ale z sitem identycznym jak na wyklejkach z XVIII-wiecznym znakiem wodnym z jeleniem (znak 5)⁷⁵ w kodeksie Ms 195 (*Regestrum ecclesiarum parochialium*). Potem cztery karty pergaminowe, a na nich *Responsiones praelatorum Crac. Dioecesis*. Na końcu karta 333 doklejona do 332, a na niej verso ręką z 1521 r. wpisane pieniądze i miary. Wyklejki w kodeksie świadczą o jego opracowaniu w XVIII w.⁷⁶

W kodeksie Ms 197 (*Regestrum monasteriorum*)⁷⁷ Długosz zamierzał opisać 62 klasztory w kolejności zakonów, poczynawszy od benedyktynów i cystersów. Z tych klasztorów, wymienionych przez niego we wstępie do *Liber beneficiorum*⁷⁸, nie opracowano pięciu, za to znalazły się dwa inne. Kolejność opisów zakonów żebrzących Długosz sam zmienił w stosunku do własnych zamierzeń. Natomiast poszczególne składki, z których każda

⁷² Inaczej uważa Marek Daniel Kowalski, zdaniem którego należyte usystematyzowanie tego rejestrum w kopii Ptaszyńskiego z XVII w. było tylko wirtualną realizacją porządku zgodnego z zamysłem Długosza, natomiast autograf pozostawał nadal nieuporządkowany, o czym mają świadczyć zamieszczone w nim odsyłacze z XVII w. ułatwiające komunikację między rozproszonymi zapisami w tej księdze, M.D. Kowalski, *Dzieje autografu...*, s. 92–93.

⁷³ I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych...*, s. 126.

⁷⁴ Por. M. D. Kowalski, *Dzieje autografu...*, s. 94.

⁷⁵ Włodzimierz Budka taki znak, spotykany w Hradcu w okręgu opawskim, datował na drugą połowę XVIII w.

⁷⁶ Por. I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych...*, s. 126.

⁷⁷ AKKK, rkps Ms 197.

⁷⁸ *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 4–5.

obejmowała jeden zakon, zostały po śmierci Długosza ułożone w innym porządku, niż on planował⁷⁹.

Regestrum monasteriorum zapewne opraviono po śmierci Długosza. Najstarsze jednak zachowane ślady opravienia pochodzą z XVII w. Na początku rękopisu dodano wtedy 18 kart z kartą ze znakiem wodnym Bonarowa z lilią w okręgu z koroną (znak 3) oraz znakami z tarczą z wołem i przyimą kamieni pod koroną i z literami W oraz I po obu stronach korony (znaki 4 i 4a)⁸⁰. W tym trzy karty nieliczbowane, z których pierwsza stanowi wyklejkę ze znakiem 4a, potem 15 kart ze współczesną foliacją cyframi rzymskimi. Od karty I do VIII *Descriptio parochiarum in hoc libro* z XVII w. Na karcie XIV bez znaku wodnego figuruje spis klasztorów sporządzony w XVIII w. Na 19 kartach końcowych, w tym 10 nieliczbowanych, figurują znaki wodne 4 i 4a. Wszystkie wymienione znaki wodne datowane są na XVII w.

Rozpoczynając pracę nad *Liber beneficiorum*, Długosz przewidywał sporządzenie opisów dwóch tysięcy i więcej parafii⁸¹. Praca nad rejestrem parafii nie została skończona i po śmierci J. Długosza pozostała w formie luźnych składek i arkuszy, rychło ujętych w dwa oprawne kodeksy. Część opisów parafii włączonych do kodeksu Ms 195 ujęto tylko pod nazwami archidiakonatów krakowskiego i sądeckiego, a część pod nazwami właściwych dekanatów wchodzących w skład obu powyższych archidiakonatów. Opisy parafii ujęte w kodeksie Ms 196 figurują pod nazwami archidiakonatów: sandomierskiego, zawichojskiego i lubelskiego, prepozytur wiślickiej i kieleckiej oraz dekanatu radomskiego. Taka struktura najwyraźniej była zamierzona. W kodeksie Ms 195 przy rozpoczęciu opisów parafii dekanatu dębickiego⁸² notariusz pominął opis parafii Dębica, zaznaczając, że opis taki zamieścił już wcześniej w dziale archidiakonatu sądeckiego⁸³. W kodeksie Ms 196 przy rozpoczęciu opisów archidiakonatu zawichojskiego pisarz zapowiedział opisanie drewnianego kościoła św. Maurycego w Zawichoście⁸⁴ przy opisie położonej za Wisłą parafii Borów, do której ów kościół należał⁸⁵.

⁷⁹ K. Jelonek, *W sprawie Liber beneficiorum...*, s. 438.

⁸⁰ Włodzimierz Budka takie znaki datował na 1614 r. lub później.

⁸¹ *Liber beneficiorum*, s. 3 (wstęp Jana Długosza).

⁸² AKKK, rkps Ms 195, k. 282 recto.

⁸³ *Ibidem*, k. 216 recto.

⁸⁴ AKKK, rkps Ms 196, k. 97 recto.

⁸⁵ *Ibidem*, k. 109 recto.

W kodeksie Ms 195 opisy parafii Dobrzechów⁸⁶ i Warzyce⁸⁷ o bardzo podobnej treści powtarzają się pod nazwami archidiaconatów i właściwych dekanatów. Analogicznie postąpiono z dwoma opisami parafii Moszczenica Niżna w archidiaconacie sądeckim, jednak tu w jednym miejscu opisano parafię wraz z podległą wsią Moszczenica Wyżna⁸⁸, a w drugim wieś tę pominięto⁸⁹. Natomiast opis parafii Drochlin z dekanatu lełowskiego wraz z podległymi wsiami umieszczony został wśród opisów parafii dekanatu pałecznickiego⁹⁰, a podobny opis, bez podległych wsi zamieszczono wśród opisów parafii właściwego dekanatu lełowskiego na niewielkim wolnym końcu strony pozostawionym po wpisaniu obszernych danych parafii Dzierzgow⁹¹. Trochę podobnie postąpiono z opisem parafii Jurków w dekanacie tarnowskim. Opis tej parafii miał się znaleźć wśród opisów parafii archidiaconatu sądeckiego. Tymczasem w przewidzianym miejscu pozostał tylko nagłówek z nazwą parafii⁹², natomiast opis parafii Jurków umieszczono na końcu składowki VIII obejmującej dekanat dobczycki w archidiaconacie krakowskim, na odwrotnej stronie karty z opisem parafii Pogwizdów⁹³ i na wspólnym arkuszu z opisem parafii Wieliczka⁹⁴, pierwszym w składowce VIII. Być może przypadek sprawił, że w opracowanym kodeksie za opisem parafii Jurków bezpośrednio następują opisy innych parafii z dekanatu tarnowskiego, ale już w kolejnej, wymieszanej składowce IX. Inaczej nieco było w kodeksie Ms 196, w którym zdublowane opisy wsi różniły się znacznie i spisywane były inną ręką. W dziale prepozytury wiślickiej dwukrotnie opisano w odmienny sposób parafię Działoszyce⁹⁵. Więcej takich przypadków wiązało się ze zmianą przynależności danej parafii do prowincji kościelnej. Parafia Kazimierza Mała, opisana najpierw w ramach prepozytury wiślickiej w kodeksie Ms 196⁹⁶, po przeniesieniu do dekanatu Kazimierza Wielka została

⁸⁶ AKKK, rkps Ms 195, k. 217 recto i 284 recto.

⁸⁷ Ibidem, k. 104 verso i 194 verso.

⁸⁸ Ibidem, k. 182 verso.

⁸⁹ Ibidem, k. 202 verso.

⁹⁰ Ibidem, k. 78 recto.

⁹¹ Ibidem, k. 160 verso.

⁹² Ibidem, k. 227 recto.

⁹³ Ibidem, k. 98 recto.

⁹⁴ Ibidem, k. 79 recto.

⁹⁵ AKKK, rkps Ms 196, k. 44 recto i 68 verso.

⁹⁶ Ibidem, k. 48 verso.

opisana bardzo odmiennie w kodeksie Ms 195⁹⁷. Więcej podobnych przypadków było na granicy archidiakonatów zawichojskiego i lubelskiego, który się powiększał kosztem zawichojskiego⁹⁸: parafie Batorz⁹⁹, Piotrawin¹⁰⁰, Goraj¹⁰¹ i Potok¹⁰² zostały w kodeksie Ms 196 opisane dwukrotnie, w ramach obu tych archidiakonatów, z odmienną treścią. W przypadku dwóch ostatnich parafii w ramach archidiakonatu lubelskiego zamieszczono tylko niewypełnione formularze na końcu kodeksu Ms 196, a obok nich niewypełnione formularze kilku innych parafii z archidiakonatu lubelskiego. W obu kodeksach parafialnych takich przypadków było więcej. Pisarze pozostawiali puste karty do wypełnienia, na poszczególnych kartach zamieszczali tylko nazwy parafii, a czasem pod nimi niewypełnione formularze. Kilkakrotnie występują po dwa razy te same parafie, raz z opisem, a raz tylko z nagłówkiem z nazwą parafii; niekiedy dwukrotnie zamieszczono tylko nagłówki.

Regestrum ecclesiarum parochialium nie zostało opracowane za życia Długosza, lecz dopiero, w formie dwóch kodeksów (Ms 195 i Ms 196), z początkiem XVI w., a później przeopracowane w XVII i XVIII w. Kodeks Ms 195 po raz pierwszy opracowano w początkach XVI w. Prócz oprawy¹⁰³ wskazuje na to karta, obecnie trzecia w kolejności, ze znakiem wodnym z kulą z krzyżem z pierwszej połowy XVI w. (znak 1)¹⁰⁴, a na niej niepełny alfabetyczny spis parafii z foliacją cyframi rzymskimi z XVI w., aktualną do dziś. Karta druga z kolei obejmuje niepełny spis miejscowości, najpewniej z XVII w., niekiedy oznaczonych cyframi arabskimi niewiadomego zastosowania. Na końcu kodeksu znajdują się cztery karty, w tym dwie ze znakiem wodnym 4a, a na nich alfabetyczny spis parafii z XVII w., z cyframi arabskimi odpowiadającymi kartom foliowanym cyframi rzymskimi. Świadczyć to może o kolejnym przeopracowaniu rękopisu, być może w cza-

⁹⁷ AKKK, rkps Ms 195, k. 108 recto.

⁹⁸ Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1885, s. 56.

⁹⁹ AKKK, rkps Ms 196, k. 104 verso i 166 verso.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 115 recto i 150 verso.

¹⁰¹ Ibidem, k. 106 verso i 165 recto.

¹⁰² Ibidem, k. 107 recto i 163 recto.

¹⁰³ O opracowaniach kodeksów Ms 194–197 zob. dalej.

¹⁰⁴ Por. podobne znaki z lat 1507–1542: Baza Briquet nr 3059, 3062, 3066, 3067, 3072–3075 (odczyt: 6.08.2022).

sach Ptaszyńskiego. W XVIII w. po raz kolejny przeoprawiono kodeks, o czym świadczą wyklejki ze wspomnianym XVIII-wiecznym znakiem wodnym z jeleniem (znak 5) – jedna na początku i dwie na końcu tomu.

W tym kodeksie przy pierwszym oprawianiu rejestrów parafii zaszły pomyłki w układzie. Pierwsza część opisów parafii dekanatu oświęcimskiego zgrupowana jest w składce XIV, a druga, obejmująca południową część dekanatu oświęcimskiego (parafie: Żywiec, Łodygowice, Czaniec, Kozy itd.), umieszczona została w składce XXII za składką XXI obejmującą parafie z dekanatu bieckiego (Zręcin, Jasło itd.). Pierwsza składka z opisami parafii dekanatu dobczyckiego znajduje się w składce VIII, a druga jej część dopiero w składce XI za składką X obejmującą teren dekanatu Kazimierza Wielka. Najbardziej wymieszana jest składka IX obejmująca niektóre parafie z dekanatów w archidiakonacie sądeckim. Taki stan utrzymuje się do chwili obecnej.

Kodeks Ms 196 został także oprawiony w pierwszej połowie XVI w., o czym świadczy 21 dodatkowych kart na końcu rękopisu na pochodzącym z tego okresu papierze ze znakiem wodnym papierni duchaków na Prądniku Białym (znak 2)¹⁰⁵. W kodeksie tym wprowadzono foliację kart 1–169 cyframi arabskimi z XVII w. Ostatni numer ówczesnej foliacji umieszczono na pierwszej z omawianych kart ze znakiem wodnym duchaków. Na tej i następnych ośmiu kartach zamieszczono odpisy dokumentów parafialnych od ostatniej ćwierci XVI w. do pierwszej ćwierci XVIII w. Foliację tych kart uzupełniono współcześnie ołówkiem. O przeoprawieniu tego kodeksu w XVIII w. świadczą, podobnie jak w kodeksie Ms 194, umieszczone na początku i na końcu księgi wyklejki bez znaku wodnego, ale z sitem identycznym jak na wyklejkach ze znakiem wodnym z jeleniem (znak 5) w kodeksie Ms 195.

Wszystkie omówione kodeksy zostały oprawione w skórę. Ozdobna oprawa kodeksu Ms 195 pochodzi z pierwszej połowy XVI w. Okładki wierzchnia i spodnia są ozdobione przy pomocy linii i ornamentów wykonanych radełkiem. Potrójne linie tworzą ramy wrysowane w siebie w pewnym porządku: rama zewnętrzna z gładkiej skóry, wewnątrz niej rama zawierająca ornament wstęgowy wytłoczony rolką, kolejno rama z gładkiej skóry i wewnątrz niej rama z analogicznym ornamentem wstęgowym.

¹⁰⁵ Karol Badecki, *Znaki wodne w księgach Archiwum m. Lwowa 1382–1600*, Lwów 1928, nr 36.

W środku wąskie zwierciadło oprawy, w którym wytłoczono herb kapituły katedralnej – trzy korony. Wspomniany ornament składa się z szeregu obrazów przedstawiających sceny biblijne. Porządek obrazów jest następujący: Adam i Ewa z wężem na drzewie rajskim (podpis PECCATVM), wąż miedziany na drzewie z klęczącym pod nim mężczyzną (zostawione miejsce na podpis), Pan Jezus na Krzyżu ze stojącymi pod Krzyżem Matką Boską i św. Janem (podpis SATISFACTIO), Pan Jezus Zmartwychwstały (podpis JUSTIFICATIO). Obrazy na narożnikach są niepełne. W wewnętrznej ramie z braku miejsca nie wytłoczono wszystkich obrazów: na wierzchniej okładce brak obrazka z Panem Jezusem Zmartwychwstałym, a na spodniej z Panem Jezusem Ukrzyżowanym.

Na jasnobrązowych oprawach kodeksów Ms 194 i Ms 196 z XVIII w. wytłoczono potrójne linie tworzące podwójną ramę, połączoną na brzegach skosami. W środkowym zwierciadle na wierzchnich okładkach wytłoczony jest herb kapituły katedralnej – trzy korony.

Na ciemnobrązowej oprawie kodeksu Ms 197 wytłoczone są tylko trzy korony. Oprawa ta, identyczna jak oprawa kodeksu Ptaszyńskiego¹⁰⁶, wygląda na starszą od opraw kodeksów Ms 194 i Ms 196, być może pochodzi z XVII w.

Przedstawiony tu opis kodeksów Ms 194–197 Długoszowej Księgi uposażeń wykazuje, że konieczne jest nowe, krytyczne wydanie *Liber beneficiorum*, oparte na skolacjonowaniu autografów i XVII-wiecznych kopii ks. Jakuba Ptaszyńskiego i ks. Łukasza Groblickiego. Należałoby przy tym uwzględnić wszelkie poprawki w uszeregowaniu składek, przeprowadzić wnikliwą analizę przynależności parafii do dekanatów i sporządzić wspólny indeks osób i nazw własnych we wszystkich kodeksach.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej

Acta actorum capituli cathedralis ecclesiae Cracoviensis, t. II

Acta episcopalia 3

Acta officialia 2, 12

rkps Ms 194–199

¹⁰⁶ AKKK, rkps Ms 199.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Jurydyka Garbary, sygn. 29/40/32 (Jur. IV-32)

Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/20 (Castr. Crac. 19), 29/5/21 (Castr. Crac. 20), 29/5/22 (Castr. Crac. 21)

Księgi ziemskie krakowskie, sygn. 29/1/24 (Terr. Crac. 18), 29/1/326 (Terr. Crac. 260), 29/1/630 (Terr. Crac. 152)

Varia civitatis et villae – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/160

Zbiór Dzieduszyckich, sygn. 29/677/209

Źródła drukowane

Johannis Długosz senioris, canonici Cracoviensis Opera omnia cura Alexandri Przezdziecki edita, tomus VII–IX, Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis, tomus I–III, Cracoviae ex typographia Kirchmajeriana MDCCCLIII – MDCCCLIV.

Opracowania

Badecki Karol: *Znaki wodne w księgach Archiwum m. Lwowa 1382–1600*. Lwów: Zakłady Graficzne Piller Neumanna, 1928.

Bobrzyński Michał, Smolka Stanisław: *Jan Długosz jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*. Kraków: Wydaw. Konstantego hr. Przezdzieckiego, 1893.

Briquet Charles-Moïse: *Les Filigranes dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. 4. Paris–Genève: Alphonse Picard et fils, 1907.

Bujak Franciszek: *Długosz jako geograf*. W: idem: *Studia geograficzno-historyczne*. Kraków: nakład Gebethnera i Wolffa, 1925, s. 91–105.

Dobosz Józef: *Proces fundacyjny i pierwotne uposażenie opactwa cystersów w Jędrzejowie*. W: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*. Red. ks. Daniel Olszewski. Kielce: Wydawnictwo „Jedność”, 1990, s. 40–79.

Ingłot Stefan: *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku*. Lwów: Kasa im. Rektora J. Mianowskiego – Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1925.

Jelonek Krystyna: „Opis parafii w Liber beneficiorum Jana Długosza, czyli Regestrum ecclesiarum parochialium”. Kraków 1963. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Zofii Kozłowskiej-Budkowej (maszyn. w posiadaniu autorki).

Jelonek Krystyna: *O tzw. Liber beneficiorum Długosza po raz trzeci*. „Studia Historyczne” 1971, R. 14, z. 3, s. 432.

Jelonek Krystyna: *W sprawie Liber beneficiorum Jana Długosza*. „Studia Historyczne” 1969, R. 12, z. 3, s. 429–439.

Jelonek-Litewka Krystyna: *Czas powstania rękopisu „Liber beneficiorum” Jana Długosza na podstawie znaków wodnych*. W: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2. Red. Stanisław Gawęda. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1985, t. 702. Prace Historyczne, z. 76, s. 155–161.

Kłoczowski Jerzy: *Przyczynek do krytyki Liber Beneficiorum Długosza*. „Studia Źródłoznawcze” 1958, t. 2, s. 155–161.

Koczarska Maria: *État et perspectives des recherches sur Jan Długosz*. „Acta Poloniae Historica” 1985, t. 52, s. 227–240.

- Kowalski Marek Daniel: *Dzieje autografu katedralno-kolegiackiej części Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*. „Studia Źródłoznawcze” 2008, t. 46, s. 83–94.
- Kowalski Marek Daniel: *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*. Kraków: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistuliana”, 2000.
- Kowalski Marek Daniel: *Źródła i wiarygodność informacji w Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*. W: *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*. Red. Lidia Korczak, Marek Daniel Kowalski, Piotr Węcowski. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2016, s. 103–125.
- Kuraś Stanisław: *Registrum ecclesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber beneficiorum Jana Długosza*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Loenertz Raymond-Joseph: *Une ancienne chronique des provinciaux dominicains de Pologne*. Archiwum Fratrum Praedicatorum 21. Roma 1951.
- Luciński Jerzy: *Liber beneficiorum Jana Długosza. Uwagi krytyczne*. „Studia Źródłoznawcze” 1968, t. 13, s. 147–160.
- Muczkowski Józef: *Wiadomość o rękopismach historii Długosza, jego Banderia Prutenorum tudzież Insignia seu clenodia Regni Poloniae*. Kraków: w Drukarni Uniwersyteckiej, 1851.
- Nabiałek Karol: *Księgi miejskie Proszowic z XV–XVIII w. Studium Kodykologiczne*. „Archeion” 2019, R. 102, s. 283–322.
- Piccard Gerhard: *Die Ochsenkopfwasserzeichen*. Findbuch II, 1. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1966.
- Piekosiński Franciszek: *Wybór znaków wodnych z XV stulecia*. Dodatek do czasopisma „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1896, z. 1.
- Pieradzka Krystyna: *Związki Długosza z Krakowem*. Biblioteka Krakowska nr 115. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1975.
- Polkowski Ignacy: *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej, część pierwsza, kodyks rękopiśmienne 1–228*. Kraków: w drukarni „Czasu” Fr. Kluczyckiego i Sp., 1884.
- Polska Jana Długosza*. Red. Henryk Samsonowicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984 (przekł. polski Julia Mruk).
- Semkowicz-Zarembina Wanda: *Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza*. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, seria II, t. 47 (ogólnego zbioru t. 72), nr 1. Kraków: Zakład im. Ossolińskich, wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1952.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6. Red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski. Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1885.
- Starzyński Marcin: *Nomina abbatum monasterii Clarae Tumbae alias Mogiła – przyczynek do krytyki „Liber beneficiorum” Jana Długosza*. „Studia Historyczne” 2004, t. 47, s. 145–154.
- Zdanek Maciej: *Rola dokumentu w opisach klasztorów cysterskich w „Liber beneficiorum”*. *Przytynek do archiwalnych kwereń Jana Długosza*. W: *Klasztory, miasta i zamki w życiu i twórczości Jana Długosza*. Red. Jerzy Rajman, Dorota Żurek. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016, s. 341–373.

Zeissberg Heinrich: *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 2. Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877.

Zieliński Feliks: *Liber Beneficiorum Długosza*. Biblioteka Warszawska 4, Warszawa 1871, s. 337–360; Biblioteka Warszawska 4, Warszawa 1872, s. 333–375.

Wydawnictwa elektroniczne

Baza Piccard, www.piccard-online.de (odczyt: 6.08.2022).

Baza Briquet, www.briquet-online.at (odczyt: 6.08.2022).

AUTOR: Krystyna Jelonek-Litewka – historyk-archiwista, emerytowany pracownik naukowy Archiwum Narodowego w Krakowie, wydawca źródeł do dziejów Krakowa; zainteresowania badawcze: nauki pomocnicze historii i archiwistyka ze szczególnym uwzględnieniem paleografii i sfragistyki, źródłoznawstwo, dzieje papiernictwa, historia Krakowa w okresie staropolskim, dzieje organizacji kościelnych i bractw religijnych, spuścizny naukowe; e-mail: panatanal@gazeta.pl

AUTHOR: Krystyna Jelonek-Litewka – historian-archivist, retired scientific worker of the National Archives in Krakow, publisher of sources regarding the history of Krakow; research interests: auxiliary sciences of history and archival studies with particular consideration of palaeography and sigillography, source studies, history of papermaking, history of Krakow in the old-Polish period, history of church organisations and religious fraternities, scientific legacies; e-mail: panatanal@gazeta.pl

Rozmieszczenie i datacja znaków wodnych w autografie Liber beneficiorum

Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum (rkps Ms 194)

Składka	Karty	Znaki wodne	Karty ze znakiem wodnym	Lata występowania znaków wodnych	Opisy uposażeń
I	2 5-31	3 E E ₁ D	4 11, 18, 19, 26, 28, 29 10, 12-15, 27 30, 31	5 1469-1471 1470-1471 1471-1472	6 Wstęp PONTIFICALIS CRACoviENSIS ECCLESIA Chór prawy: Dekanat krakowski Dziesięciny Prepozytura krakowska Kantoria Prebendy: Bieżanowska, Rosiejowska, Bosutowska, Krzeszowska, Górecka, Węgrzecka, Szczytnicka, Posądzka, Łazowska, Wawrzyniecka, Karniowska, Łętkowska, Dziewiątelska Prebendy cd.: Zakrzowska, Krzesławska Chór lewy: Archidiaconat krakowski Scholastria Dystrykty: zatorski, kęcki, żywiecki i barwałdzki
II	32-59	E E ₁ D D ₁ B ₁ O	35, 38, 42, 48, 49, 54 50, 52, 55, 57 58 32 41 46 ^a	1469-1471 1470-1471 1471-1472 1471-1473 1471-1474 1486	

^a Arkusz z kartami 46 i 47 został wstawiony w środek składki. Na tych kartach uzupełnienie informacji zawartej na karcie 45 ręką pisarza z końca XV w.

III	60-93	D ₁ D B	62, 66, 69, 70, 72, 77, 78, 79, 86, 88 64, 80, 82, 85 90, 92	1471-1473 1471-1472 1471-1474	Kustodia krakowska Dystrykty: zatorski, kęcki, żywiecki i barwałdzki Kustodia krakowska Vicekustodie Prebendy: Więckowska, Goszycka, Dojazdowska, Bodzowska, Rzemiądecka, Żyrawska (Rzezawska), Czehowska, Staniątecka, Nadzowska, Marchocka, monetalis Prebendy cd.: Chmielnicka, Gonowska, Topolska, Raciborowska Wsie prestimonialne Dzieściny kapituły krakowskiej Czynsze z żup wielickiej i bocheńskiej Domy prałatów i kanoników krakowskich Archidiaconat zawichojski Archidiaconat lubelski Prebendy: św. Marii Egipcjanki i św. Feliksa i Adaukta
IV	94-118	E E ₁	95, 96, 97, 101, 102, 113, 114 98, 107-110	1469-1471 1470-1471	Oltarze
V	119-138	L L ₁	120, 122, 127, 131, 134 129, 132, 133, 136, 138	1470-1472 1470-1472	Fundusz kaznodziejski Kolegium mansjonarzy Kolegium psalterzystów Dobra klucza pabianickiego

VI	139–165	G U U ₁	139 142, 145, 154 144, 146–148, 150, 151, 161, 163, 164	1474 ok. 1474 ok. 1474	ECCLESIAE COLLEGIATARUM Kolegiata sandomierska
VII	166–186 k. wsta- wiona ^b między k. 167 i 168	U F B B ₁ G G ₁	k. wstawiona 172, 173, 176, 184, 185, 186 175 178 183 181	ok. 1474 1471 1471–1474 1471–1474 1474 1473	Kolegiata sandomierska cd.
VIII	187–202	U U ₁	188, 193, 198, 199 189, 192, 195, 202	ok. 1474 ok. 1474	Kolegiata wiślicka
IX	203–220	C U U ₁	210, 212, 214 203, 219 205, 215, 216, 217	1472 ok. 1474 ok. 1474	Kolegiata kielecka
X	221–249	U U ₁ B B ₁ A	222, 247 242–245 233, 235, 237, 239, 240 228, 231 249	ok. 1474 ok. 1474 1471–1474 1471–1474 1470	Kolegiata kleparska (św. Floriana) Kolegiata skalbmierska

^b W tej tablicy i następnych uwzględniam tylko karty wstawione posiadające znak wodny

XI	250–265	A	252, 255, 257, 258, 261, 262, 264, 265	1470	Kolegiata św. Michała na zamku Kolegiata św. Jerzego na zamku Kolegiata św. Idziego pod zamkiem
XII	266–290	A	267, 270, 271, 273, 277, 278, 281, 284, 285, 287, 288, 290	1470	Kolegiata sądecka Kolegiata opatowska
XIII/ XIV	291–316	M M ₁ T T ₁	293, 312, 315 291, 294, 299, 300, 301 302, 304, 305 307, 309	1473–1476 1473–1476 po 1474 po 1474	Kolegiata tarnowska Dobra kościoła gnieźnieńskiego w diecezji krakowskiej Dobra biskupstwa wrocławskiego w diece- zji krakowskiej Dobra kościoła płockiego w diecezji krakowskiej
XV	317–332	M M ₁	319, 320, 324, 326, 328 318, 322, 332	1473–1476 1473–1474	Dobra biskupstwa lubuskiego w diecezji krakowskiej

Regestrum ecclesiarum parochialium (rkps Ms 195)

Składka	Karty	Znaki wodne	Karty ze znakiem wodnym	Lata występowania znaków wodnych	Opisy uposażeń
I	2	3	4	5	6
I	2-10	P	2	1480-1482	ARCHIDIAKONAT KRAKOWSKI: Kościoły w Krakowie
		N ₁	3	1479-1480	
		N	4	1481	
		R	8	1481	
II	11-23	N	12, 23	1481	Kościoły w Krakowie, Kazimierzu, Kleparzu, Garbarach, Przedmieściu za Mikołajską Bramą, na Wzgórzu Lassoty, w Modlnicy Kościoły parafialne w archidiaconacie krakowskim: Parafie: Bolechowice, Wysocice, Prandocin, Mogiła, Tczyca, Śreniawa, Sieciechowice, Gołcza
		N ₁	13-15	1479-1480	
		P	18	1480-1482	
		P ₁	19	1481	
III	24-32	N ₁	24, 25, 27	1479-1480	Parafie: Ulina, Czulice, Górką, Czaple, Minoga, Morawica, Żalas, Sosnka, Trzebinia, Płoki, Paczółtowice, Niedźwiedź, Zadroże
		P ₁	28	1481	
		R	29	1481	
IV	33-42	R	33, 35, 37	1481	Parafie: Więclawice, Sławice, Biały Kościół, Goszcza, Poręba, Smardzowice, Jerzmanowice, Przegimta
		P ₁	34	1481	
V	43-52	R	43, 46, 50	1481	Parafie: Jangrot, Gołaczewy, Raciborowice, Rudawa, Giebułtów, Saspów, Suloszowa, Skała, Krzeszowice
		P	44	1480-1482	
		N	48	1481	

VI	53–64	N ₁ N	56, 60, 62 54, 58, 64	1479–1480 1481	Dekanat Czarnocin: Parafie: Dzierążnia, Góry, Imielno, Brzegi, Krzęcice, Sędziszów, Trzczeniec, Rakoszyn, Jędrzejów, Góry, Wolica, Lubeza, Wola, Sancygniów
VII	65–78	N N ₁ S ₁	66, 67, 73, 75 74, 78 72	1481 1479–1480 1478	Dekanat Patecznica, inaczej Słaboszów: Parafie: Słaboszów, Patecznica, Wrocimowice, Raclawice, Zielonice, Nasiechowice, Kalina, Książ Wielki, Książ Mały, Mieronice, Kozłów, Mstyczów, Tarnawa, Żarnowiec, Obtechów, Chlina, Dzierzgow, Drochlin ^a , Moskorzew, Golentowy
VIII	79–98	P P ₁ N S ₁ R	79, 83, 87 80 85, 89, 95 91 93, 96	1480–1482 1481 1481 1478 1481	Dekanat dobczycki, inaczej szczyrzycki: Parafie: Wieliczka, Bodzanów, Dziekanowice, Chelm, Szczyrzyc, Niegowić, Gdów, Biskupice, Skawina, Tyniec, Liszki, Czernichów, Regulice, Łapczyca, Bochnia, Przytkowice, Pobiedr, Skrzydlina, Kosocice, Krzyżanowice, Tarnawa, Zakliczyn k. Sieprawia, Raciechowice, Siepraw, Rybna, Radziszów, Wola Radziszowska, Pogwizdów, Jurków ^b
IX	99–106	P ₁	99, 101, 103	1481	Parafie: Radłów, Szczeruwa, Borzęcin, Gwoździec, Melsztyn, Łużna, Lipnica, Grybów, Podole, Przydomica, Warzyce, Pilzno ^c

^a Drochlin leżał w granicach dekanatu Irządze alias Lelów

^b Jurków leżał w granicach archidiecezji sędziszowskiej

^c Parafie tu wymienione leżały w granicach archidiecezji sędziszowskiej

X	107–124	R P ₁ N N ₁ P	107, 119, 121 108 109 11, 115, 118 117	1481 1481 1481 1479–1480 1480–1482	Dekanat Kazimierza Wielka vel Witów: Parafie: Kazimierza Wielka, Cudzynowice, Kazimierza Mała, Bobin, Zielonki, Przemysków, Niegardów, Luborzycza, Pobiednik, Proszowice, Uście Solne, Cerekiew, Igołomia, Poborowice, Brzesko Stare, Mikluszowice, Pleszów, Niepołomice, Kościelec, Książnice, Małoszów, Kontusza, Witów, Koszyce, Podgaje, Wawrzeńczyce
XI	125–136	R P ₁ N ₁	128, 129, 131 134, 135 136	1481 1481 1479–1480	Parafie: Mogilany, Rzezawa, Sułkowice, Głogoczów, Królówka, Trzciana, Myślenice, Lipnik, Trzemeśnia, Brzezie, Brzeźnica, Łososina, Wiśniowa, Droginia, Gaj, Dobczyce, Wiśnicz, Sobolów ^a
XII	137–152	R N N ₁ P ₁	137 141, 142 138, 140, 144 150	1481 1481 1479–1480 1481	Dekanat sławkowski, inaczej Bytom: Parafie: Sławków, Ciągowice, Wojkowice, Kościelne, Będzin, Siemonia, Koziegłowy, Stare Koziegłowy, Chruszczobród, Chechło, Grodziec, Biskupiec, Kamień, Czeladź, Olkusz, Żyglin, Gorenice, Siewierz, Repty, Sączów, Płaza, Nowa Góra, Kościelec, Chrzanów, Bytom, Mysłowice
XIII	153–168	N N ₁	157, 163, 166, 168 159, 160, 165, 167	1481 1479–1480	Dekanat Irządze, obecnie Lełów: Parafie: Irządze, Słupia, Żarnowice, Kromolów, Przystań, Kłobuck, Krzepice, Miedzno, Biała Góra, Podlesie, Szczekociny,

^a Parafie tu wymienione należały do dekanatu dobczyckiego

						Przyrów, Żuraw, Włodowice, Mrzygłód, Potok, Kidów, Gieblo, Nakło, Drochlin, Przybyńów, Niegowa, Częstochowa, Dłużec, Zrębice, Lubzina
XIV	169–180 k. wstawiona między k. 171 i 172	S N N ₁ P ₂ P	180, k. wstawiona 175 178, 179 177 173	1479 1481 1479–1480 1482 1480–1482	Dekanat oświęcimski: Parafie: Oświęcim, Witkowice, Kęty, Lędziny, Zator, Spytkowice, Miejsce, Piotrowice, Gieratowice, Przecziszów, Frydrychowice, Babice, Klecza, Palezowice, Choczniia, Wieprz, Tłuczań, Woźniki, Dębowy Dział	
XV	181–194	R ₁ P ₁ S ₁ S N	181, 184, 192 182 185 186 188	1481 1481 1478 1479 1481	ARCHIDIAKONAT SADECKI: Parafie: Stary Sącz, Moszczenica Niżna, Barcice, Piwniczna, Dąbrowa, Bobowa, Kamionka Mała, Lipnica, Iwkowa, Czechów, Ropczyce, Wiśnicz, Jakubkowice, Ujanowice, Siedlec, Kamienica, Przeczycza, Rzeptienik, Brzostek i Klecie	
XVI	195–207	S S ₁	199, 203, 207 198, 201, 206	1479 1478	Parafie: Warzyce, Łęki, Wielogłowy, Tropie, Rajbrot, Siedliska, Pisarzowa, Tęgoborze, Łukawica, Kamionka Wielka, Moszczenica Niżna, Biegonice, Łącko, Szalowa, Tyłmanowa, Wojakowa, Polna, Wilczyńska	
XVII	208–219	N S S ₁ N ₁	210 211, 213 215, 219 218	1481 1479 1478 1479–1480	Parafie: Czudec, Połom, Luteza, Tymbark, Strzyżów, Jawornik, Trzciana, Lubcza, Zasów, Witanowice, Straszęcin, Dębica, Dobrzechów, Wadowice k. Mielca, Gumnińska, Dobra, Złota, Zwiernik	

XVIII	220–235	P P ₁ R R ₁ S N ₁	222 235 231 223, 227, 229 230 234	1480–1482 1481 1481 1481 1479 1479–1480	Parafie: Porąbka, Jadowniki, Gnojnik, Szczepanów, Gromnik, Chojnik, Tymowa, Gosprzydowa, Dębno, Jurków, Tuchów, Opatkowice, Pleśna, Siemiechów, Brzozowa, Jasiień, Uszew, Turza, Biesiadki, Brzeźnica
XIX	236–243	S S ₁ P ₁ R ₁	236 240 237 238	1479 1478 1481 1481	Parafie: Lubla, Nienaszów, Makowiska, Wietrzno, Brzyaska, Kołaczyce
XX	244–257	S S ₁ N	244, 246, 252, 256 247, 253 251	1479 1478 1481	Parafie: Brzeźnica, Rzochów, Przeclaw, Krzyków, Wielopole, Brzeziny, Zgłobień, Nockowa, Łączki, Góra Ropeczycka, Sędziszów
XXI	258–269	S S ₁	258, 263, 266 265, 267, 268	1478–1480 1478–1479	Dekanat biecki: Parafie: Zręcin, Dominikowice, Sławęcín, Jasło, Żmigród Stary, Żmigród Nowy, Bóbrika, Kołaczyce, Sobień, Bieździedza, Mytarz
XXII	270–281	N N ₁	271, 276, 281 272, 273, 274	1481 1479–1480	Parafie: Żywiec, Łodygowice, Witkowice, Czaniec, Kozy, Lipnik, Wilamowice, Pisarzowice, Bestwina, Łękawica, Rychwałd, Zakrzów ^a

^a Parafie tu wymienione leżały w granicach dekanatu oświęcimskiego w archidiecezji krakowskiej

XXIII	282–291	N P	282, 283, 287 284, 288	1481 1480–1482	Dekanat Dębica: Parafie: Zdziarzec, Łąka, Dobrzeczków, Dobrków, Książnice, Przecław
XXIV	292–305	S S ₁ P P ₁ R	293, 297, 301 299 194 305 302	1479 1478 1480–1482 1481 1481	Dekanat sądecki: Parafie: Zbyszyce, Nawojowa, Żeleźnikowa, Męcina, Czarny Potok, Jazowsko, Przyszowa, Kruźłowa, Korzenna, Bruśnik, Olszowa, Mogilno, Smylno, Komorowice, Długotłęka, Lasek, Mystków
XXV	306–320 k. wstawiona między 307–308	S ₁ S P N	307, 308, k. wstawiona 312, 316 311, 318 317	1478 1479 1480–1482 1481	Dekanat tarnowski, inaczej tuchowski: Parafie: Tarnów, Wojnicz, Stańkowa, Sieklin, Pałenica, Lanckorona ^a , Chronów, Lisia Góra, Poręba, Wierzchosławice, Żębocin, Skrzyszów, Wola Iwkowa

^a Tylko nazwa parafii bez tekstu. Zapewne chodziło o miasteczko Lanckorona w dekanacie dobczyckim

Regestrum ecclesiarum parochialium cz. II (rkps Ms 196)

Składka	Karty	Znaki wodne	Karty ze znakiem wodnym	Lata występowania znaków wodnych	Opisy uposażeń
I	2	3	4	5	6
I	1-16	H H ₁ H ₂ I	2, 5, 16 11, 13 14 7, 8	1479 1476-1477, 1479-1480 1476, 1478-1480 1476-1478	ARCHIDIAKONAT SANDOMIERSKI: Parafie: Dymitrów, Baranów, Padew, Sandomierz, Samborzec, Skotniki, Koprzywnica, Osiek, Strzegom, Niekrasów, Wiązownica, Kielczyna, Modliborzycze, Szczyglice, Goźlice, Kleczanów, Mydłów, Strzyżowice, Ujazd, Włostów, Łoniów
II	17-30	I I ₁	17, 20, 28 18, 22, 23, 26	1476-1478 1476-1478	Parafie: Olbierzowice, Sulisławice, Chobrząny, Obrazów, Gorzyce, Trześć, Wicłowiec, Miechocin, Zaleszany, Raclawice, Bieliny, Charzowice, Wrzawy, Pniów, Raniszów, Ciemnołlas
III	31a-41	W W ₁	31a, 35, 37-39 40	1476, 1478-1479 1476, 1478-1479	Prepozytura wiślicka: Parafie: św. Wawrzyńca za murami Wiślicy, Chotel Czerwonny, Dobrowoda, Zagość, Krzyżanowice, Bogucice, Sędziejowice, Szanice, Busko, Janina, prebenda w Chotelu Szlacheckim czyli Zielonym, Pińczów, Wierciechów, Michałów, Młodzowy,

IV	42-59	W W ₁	43, 45, 50, 53, 57 42, 46, 47, 52	1476, 1478-1479 1476, 1478-1479	Strzelca, Staszów, prebenda w Rytwianach, Szydłów, Chmielnik, Pietrzchnica, Lisów, Drugnia, Chomentów, Korytnica, Łukowa, Piotrkowice, Gawłuszowice, Borowa, Czermin Parafie: Żabno, Gręboszów, Odporyszów, Otfinów, Opatowiec, Rogów, Bejsce, Sokolina, Kocina, Probołowice, Czarnocin, Działoszyce, Wolica, Stradów, Kazimierza Mała, Piasek Wielki, Zborów, Pacanów, Książnice, Świniary, Solec, Ostrowiec, Szczucin, Oleśno, Dąbrowa, Bolesław, Strożyńska, Zasów, Nowe Miasto Korczyn, Korczyn
V	60-72	W W ₁	61, 62, 64, 65 60, 66	1476, 1478-1479 1476, 1478-1479	Parafie: Oleśnica, Stobnica, Gnojno, Tuczępy, Kargów, Połaniec, Kurozwęki, Biechów, Szczaworyż, Działoszyce
VI	73-84	P ₁ N ₁ S S ₁ R	75 76 79 83, 84 80	1481 1479-1480 1479 1478 1481	Prepozytura kielecka: Parafie: Brzeziny, Daleszyce, Bodzentyn, Tarczek, Dąbrowa, Świętomarz, Dębno, Potok, Szumsko, Bardo, Zbelutka, Łągów, Baćkowice
VII	89-96	N N ₁ P ₁ R	89, 95 91, 94 93 96	1481 1479-1481 1481 1481-1482	Parafie: Momina, Waśniów, Krzyżanowice, Kunów, Wąchock, Mirzec, Iłża, Pawłów, Mnichów, Krynk, Jastrzab, Grzegorzowice, Słupia Nowa i Stara, Wzdół

VIII	97–116	N N ₁ P ₂ R	106, 110, 112, 113 99, 105, 109, 111 97 115	1481 1479–1480 1482 1481	ARCHIDIAKONAT ZAWICHOJSKI: Parafie: Zawichost, Czyżów, Góry Wysokie, Łukawa, Jankowice Kościelne, Sobótka, Przybysławice, Bidziny, Wojciechowice, Gedczyce, Opatów, Pkanów, Krasnik, Batorz, Wysokie, Targowiska, Goraj, Bieliny, Słup Dłothowa, Potok, Zdziechowice, Gościradów, Borów, Wszzechświęte Ruszków, Szewna. Szydłowiec, Bałtów, Zemborzyn, Słup, Dębno, Świętechów, Rybitwy, Piotrawin, Dzierzkowice, Urzędów, Popkowice
IX	117–128	N ₁ P R	117, 124 119 118, 122, 125	1479–1480 1480–1482 1481	Dekanat radomski: Parafie: Radom, Stary Radom, Wierzbica, Borkowice, Chlewiska, Kowala Stępcocina, Wysoka, Szydłowiec, Odechów, Skaryszew, Jedlina, Tczów, Goryń, Sucha, Miniszek, Cerekiew, Wsola, Wołanów, Zakrzów
X	129–142	P N ₁ R R ₁	129, 131, 138 139 134 136, 141	1480–1482 1479–1480 1481 1481	ARCHIDIAKONAT LUBELSKI: Parafie: Lublin, Konopnica, Krężnica Jara, Abramowice, Garbów, Zemborzycze, Krasienin, Bychawa, Ratoszyn, Opole, Kłodnica, Łańcuchów, Oleksów, Gołąb, Parezów, Piasek inaczej Gielczew, Łęczna, Biskupice, Czemierniki, Melgiew, Wilkołaz, Syrokomla, Kazimierz, Wilków, Ciepeliów

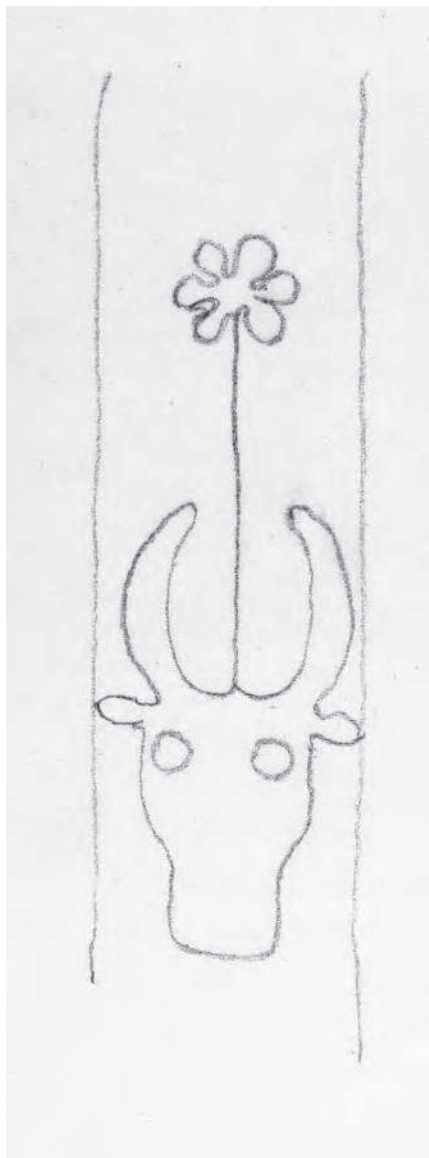
XI	143–158	N ₁ P R	143, 149, 158 150, 153, 154 151, 157	1479–1480 1480–1482 1481	Parafie: Klementowice, Bochońnica, Rybitwy, Rudno, Rogów, Głowaczów, Leżenice, Tuchowiec, Ujan, Kozirynek, Zwolen, Stężycza, Żelechów, Łaskarzew, Wojcieszków, Ryczywół, Piotrawin, Jaroszyn, Stępiechów, Brzeźnica, Kock, Łuków
XII	159–168	N N ₁	160, 162 161, 166, 167	1481 1479–1480	Parafie: Chotcza, Wąwolnica, Bełżyce, Kurów, Wola Konińska inacej Witowska, czyli Końskowola, Markuszów, Solec, Krępa, Potok, Wojciechów, Bystrzyca, Goraj, Ostrów, Biała, Batorz

Regestrum monasteriorum (rkps Ms 197)

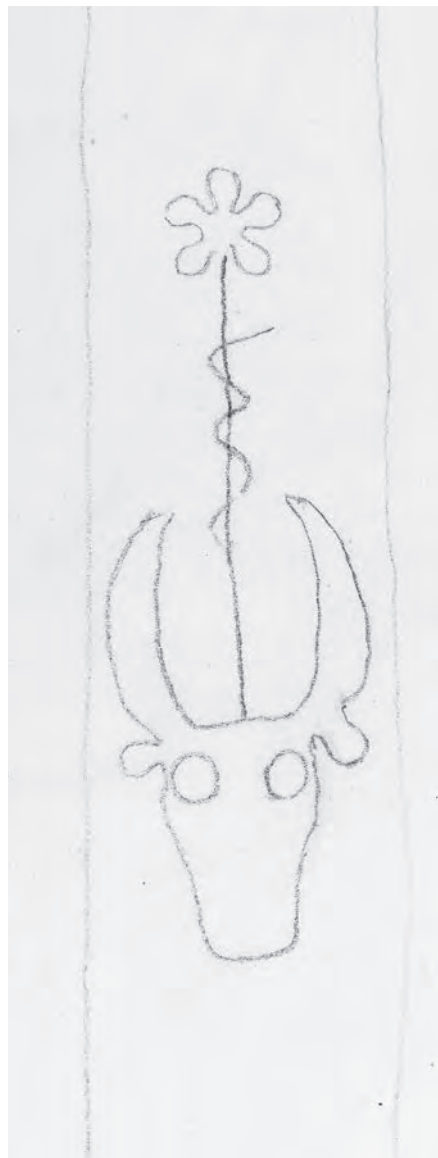
Składka	Karty	Znaki wodne	Karty ze znakiem wodnym	Lata występowania znaków wodnych	Opisy uposażeń
I	2	3	4	5	6
I	1-20 21-24 papier XVIII w.	H H ₂	9, 10, 15, 17, 19, 20 3, 5, 8, 14	1479 1476, 1478-1480	Bożogrobcy (Miechów, Kraków, Bytom)
II	25-36 37 i 38 papier XVII w.	B ₁ B T ₁	25, 26, 28 34 29, 31	1471-1474 1471-1474 po 1474	Duchacy (Kraków, Sandomierz, Sławków)
III	39-59 brak k. 60	H H ₂	40, 41, 52-54, 56 44, 48, 49, 57	1479 1476, 1478-1480	Norbertanie (Kraków, Hebdów, Sącz)
IV	61-82	H ₂ H ₁ H	61, 62, 64, 70, 71 74, 80 68, 76, 77, 78	1476, 1478-1480 1476-1477, 1479-1480 1479	Norbertanie (Busko, Krzyżanowice, Imbramowice)
V	83-96	T ₁ T	83, 85, 86, 88, 89 92, 95	po 1474 po 1474	Paulini (Kraków, Częstochowa)
VI	97-108	T ₁ T	97, 98, 102 100, 101, 106	po 1474 po 1474	Paulini (Beszowa, Pińczów)
VII	109-124	T T ₁	112, 113, 123, 124 115, 116, 119, 122	po 1474 po 1474	Kanonicy regularni (Kazimierz, Mstów)

VIII	125–136	T T ₁	126, 130 132–134, 136	po 1474 po 1474	Kanonicy regularni (Kłobucko, Kraśnik, Kochów)
IX	137–158	T T ₁	140, 141, 143, 149, 158 145, 147, 151, 153, 156, 157	po 1474 po 1474	Benedyktyni (Tyniec)
X	159–168	H H ₂	160, 164, 165, 168 166	1479 1476, 1478–1480	Benedyktyni (Tyniec cd., słowiańscy na Kłeparzu)
XI	169–185	T ₁ T	171–175, 175a 176, 184, 185	po 1474 po 1474	Benedyktyni (Św. Krzyż)
XII	186–199	T ₁ T	190, 191, 198 193, 196, 197, 199	po 1474 po 1474	Benedyktyni (Sieciechów)
XIII	200–213	T T ₁	201–203, 208, 209 207	po 1474 po 1474	Benedyktynki (Staniątki)
XIV	214–221	M M ₁	214, 217 215, 218	1473–1476 1473–1474	Brygidki (Lublin)
XV	222–233	T ₁ T	222, 229 223–225, 227	po 1474 po 1474	Klaryski (Kraków)
XVI	234–247 k. wstawiona między k. 245 i 246	T ₁ T K	235, 240 242–245, 247 k. wstawiona	po 1474 po 1474 1475–1476	Klaryski (Stary Sącz)

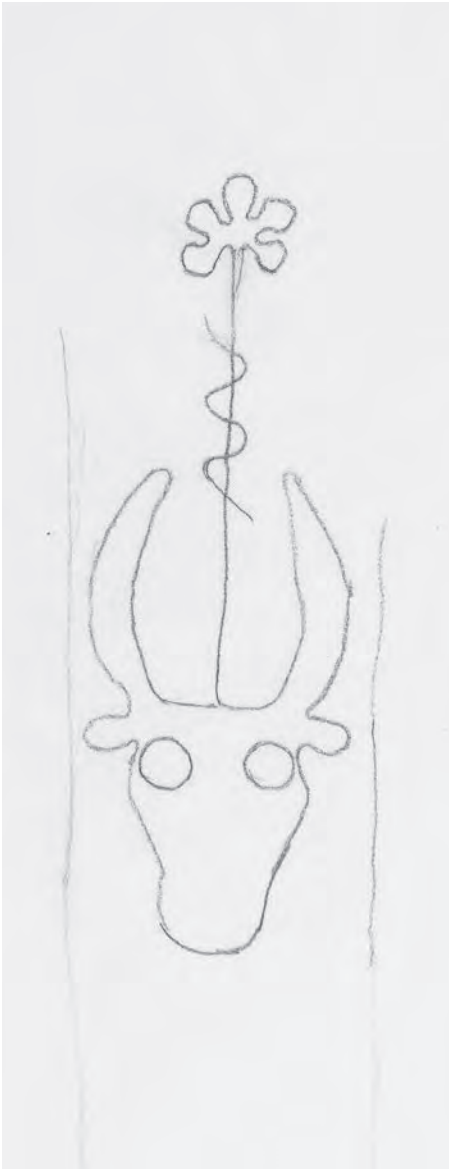
XVII	248–263	T T ₁	251, 253, 257 256, 259, 661–263	po 1474 po 1474	Cystersi (Jędrzejów)
XVIII	264–279	T T ₁ J	265–267, 270, 271 274, 275 264	po 1474 po 1474 1469–1482	Cystersi (Koprzywnica)
XIX	280–292	T T ₁	280, 281, 283, 285 286, 289, 291	po 1474 po 1474	Cystersi (Wąchock)
XX	293–308	T ₁ T H ₂ H	293 299, 301 294, 297 296, 303, 306	po 1474 po 1474 1476, 1478–1480 1479	Cystersi (Mogila)
XXI	309–322	H ₂ H T	309, 313, 319 311, 320 314, 315	1476, 1478–1480 1479 po 1474	Cystersi (Szczyrzyc)
XXII	323–336	H ₂ H ₁ H	324, 326, 330, 331 332, 334 336	1476, 1478–1480 1476–1477, 1479–1480 1479	Marki (Kraków–Trzciana) Augustianie (Kazimierz, Olkusz, Książ) Karmelici (Kraków)
XXIII	337–356	H ₂ H H ₁	337, 339, 342, 343 347, 348, 349 352, 353, 355	1476, 1478–1480 1479 1476–1477, 1479–1480	Dominikanie (Kraków, Sandomierz, Oświęcim, Opatowiec, Bochnia, Lublin, Żmigród) Franciszkanie (Kraków, Zawichost, Stary Sącz, Nowe Miasto Korczyn, Bytom, Nowy Sącz, Lelów) Bernardyni (Kraków, Tarnów, Lublin)

Przerysy znaków wodnych z autografu Liber beneficiorum**Wizerunki znaków wodnych na kartach autografu Liber beneficiorum
(Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, kodeksy Ms 194–197)**

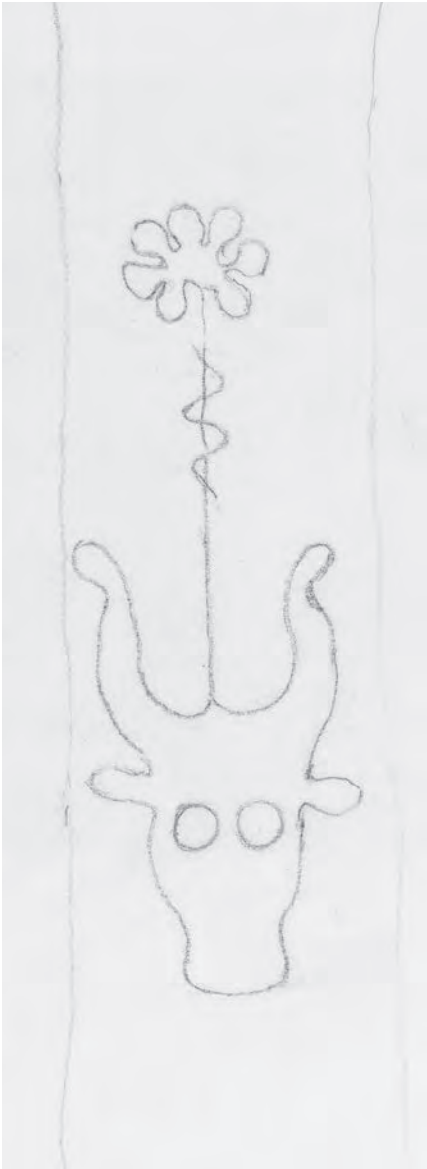
A

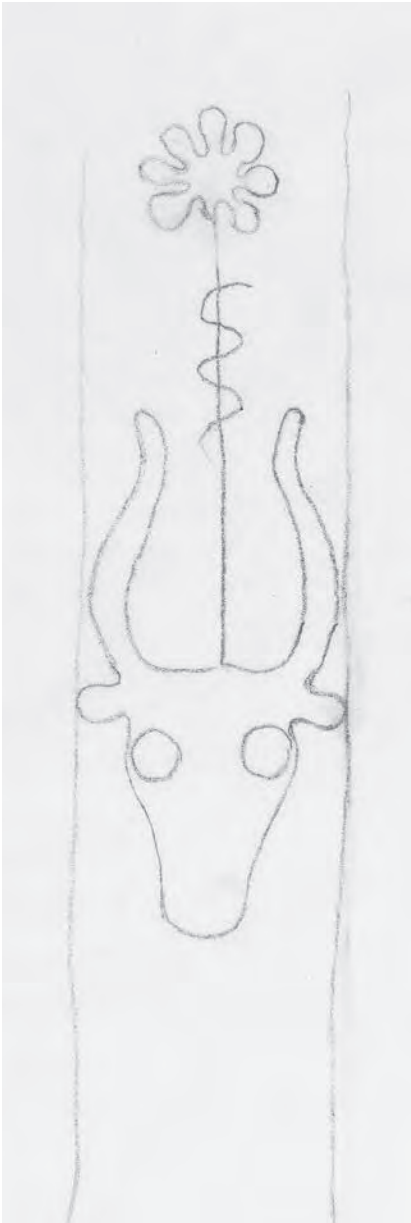
B

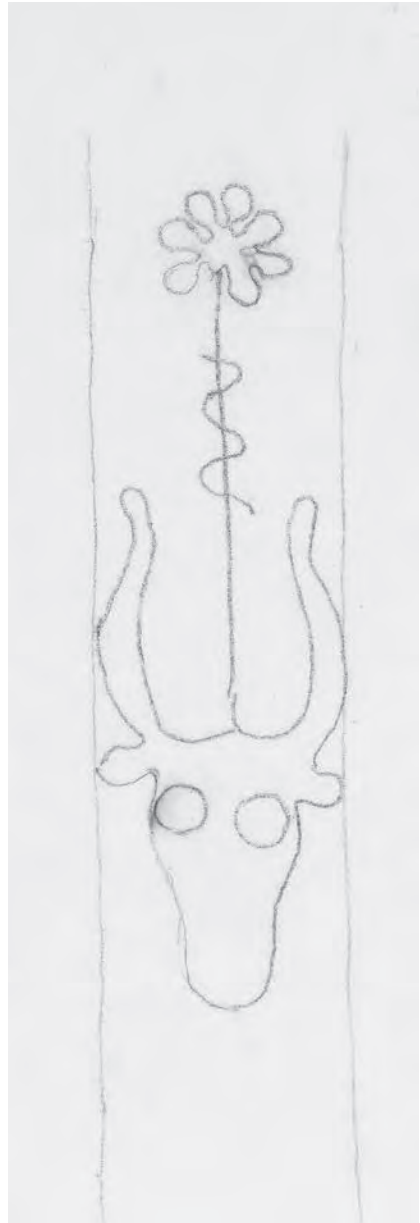
B₁

C

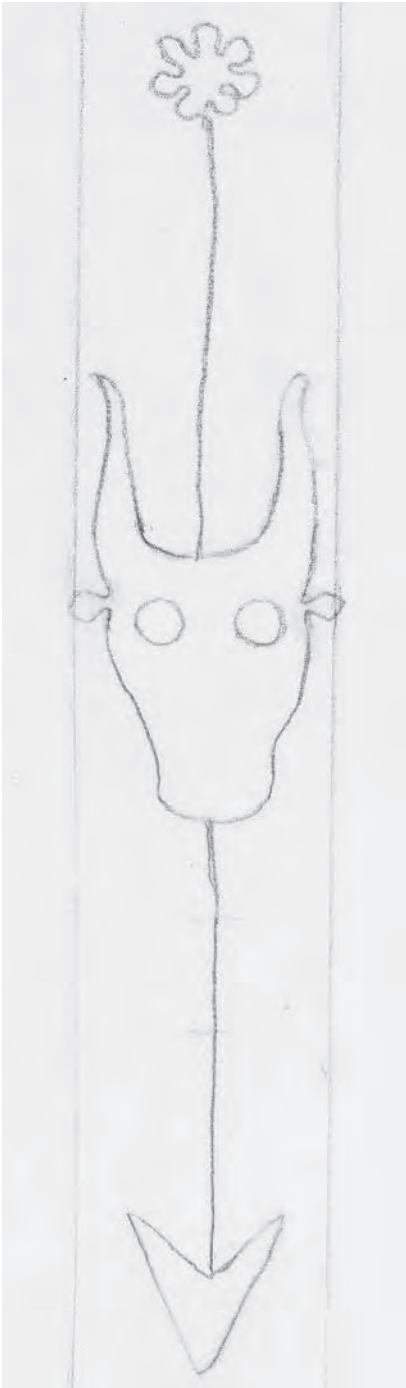
D

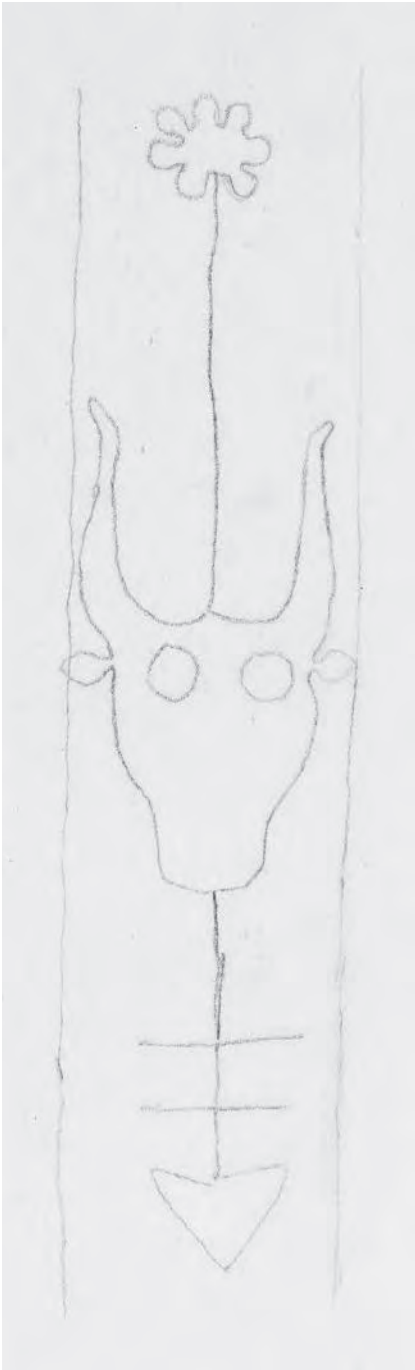
D₁

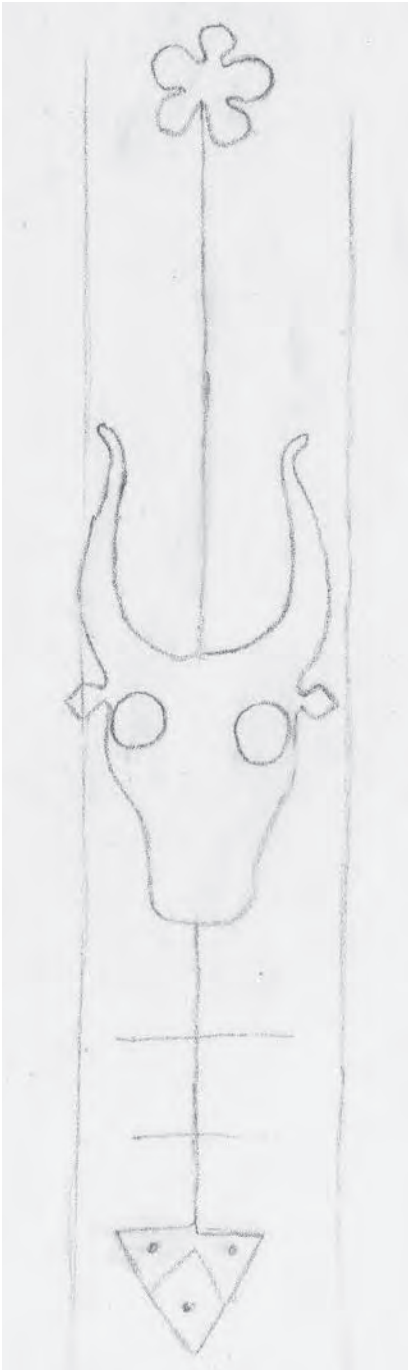
E

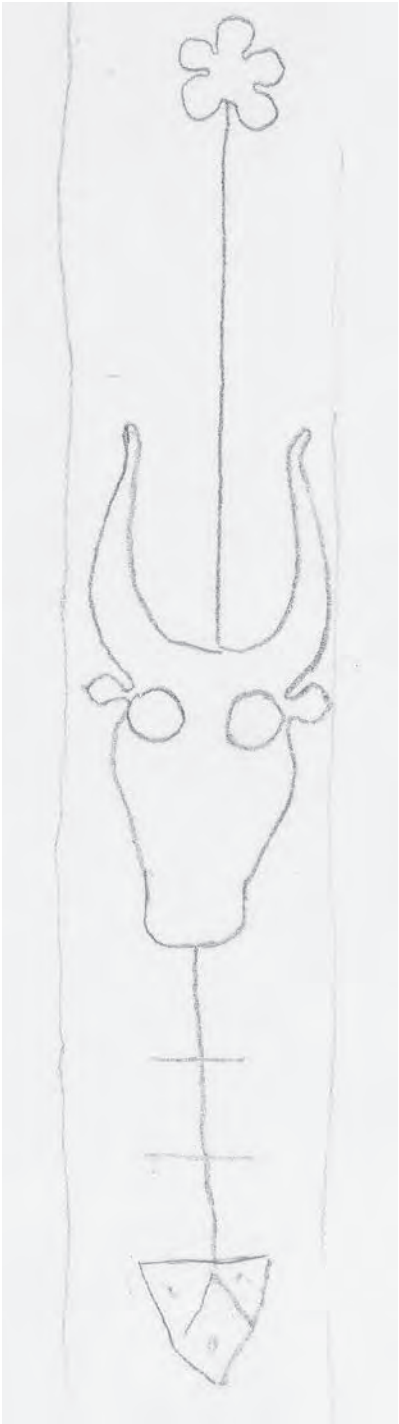
E₁

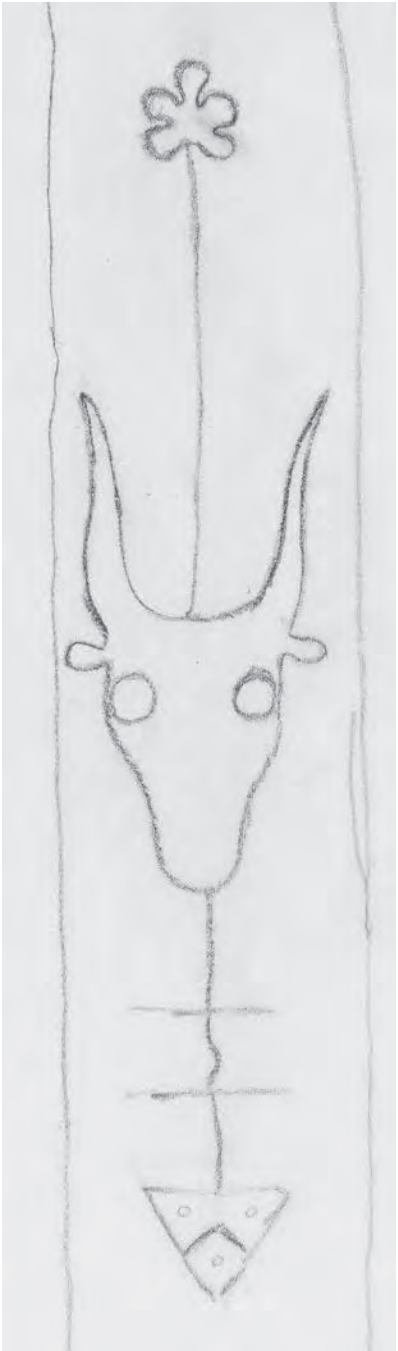
F

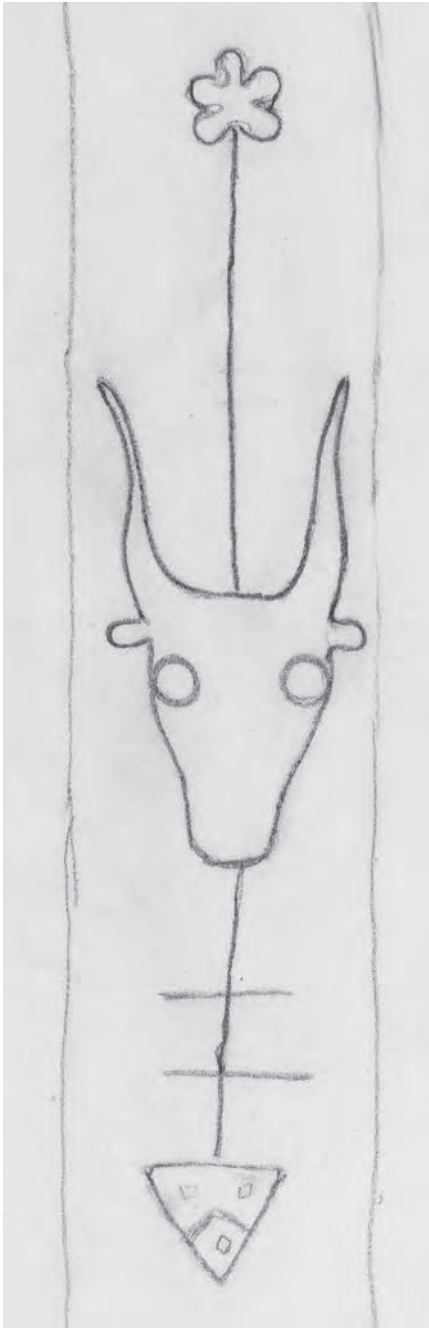
G

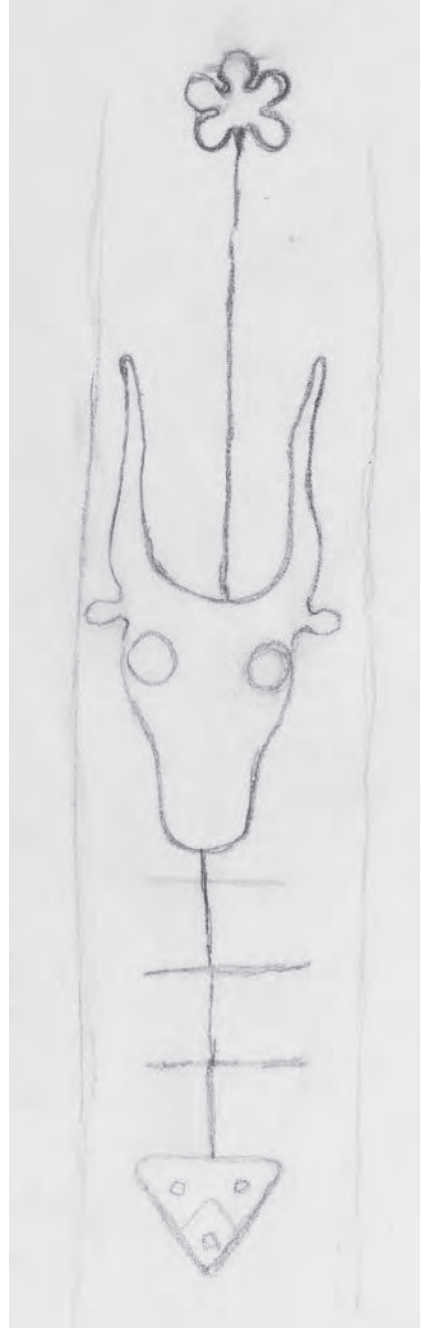
G₁

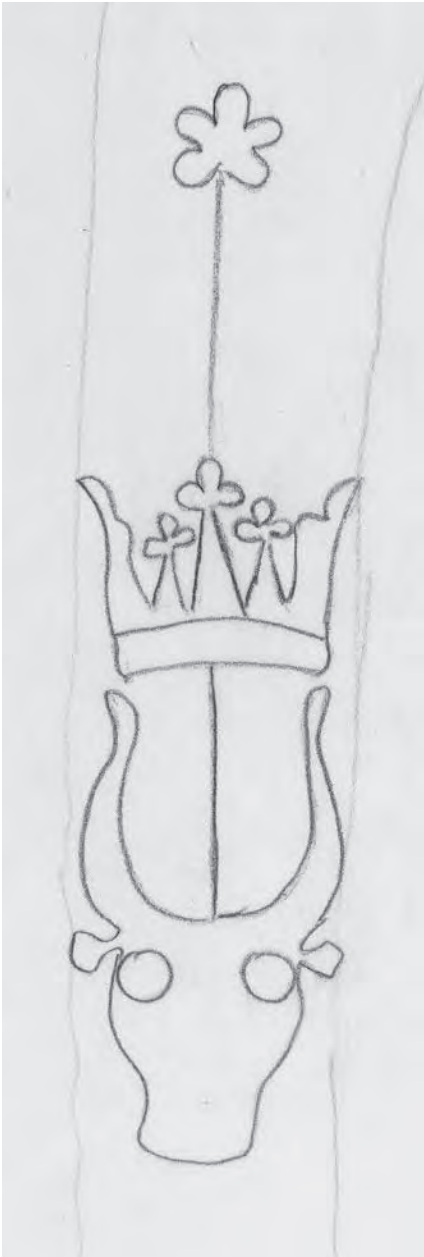
H

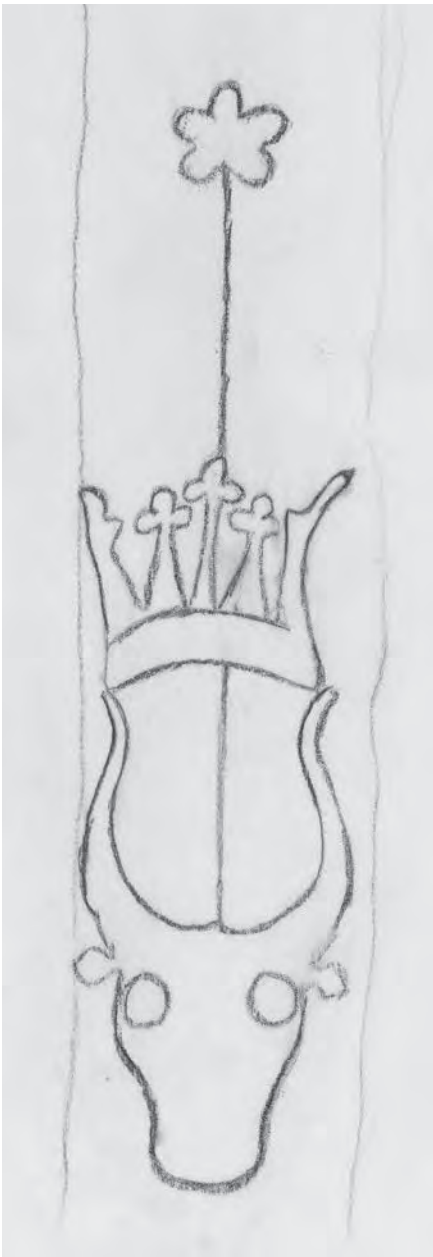
H₁

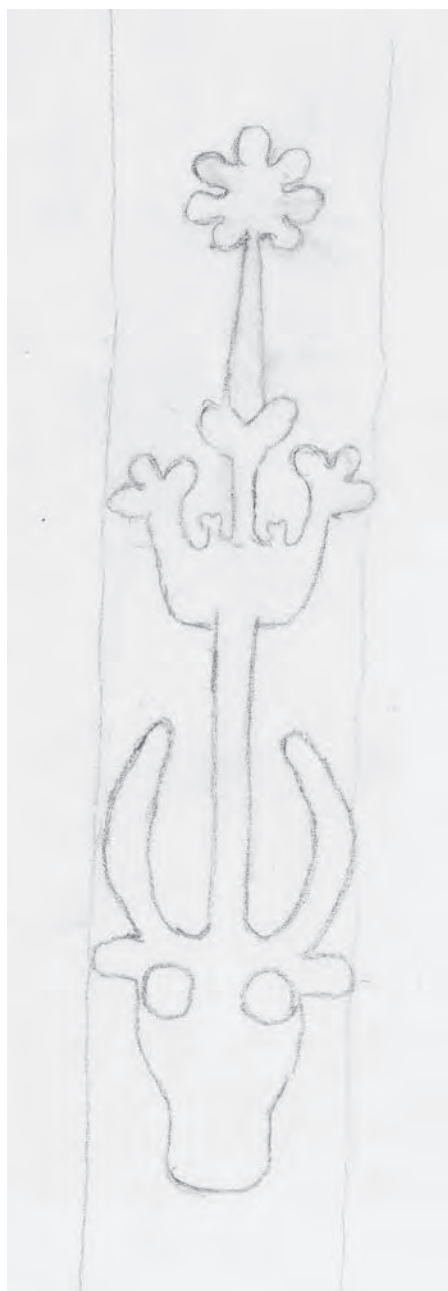
H₂

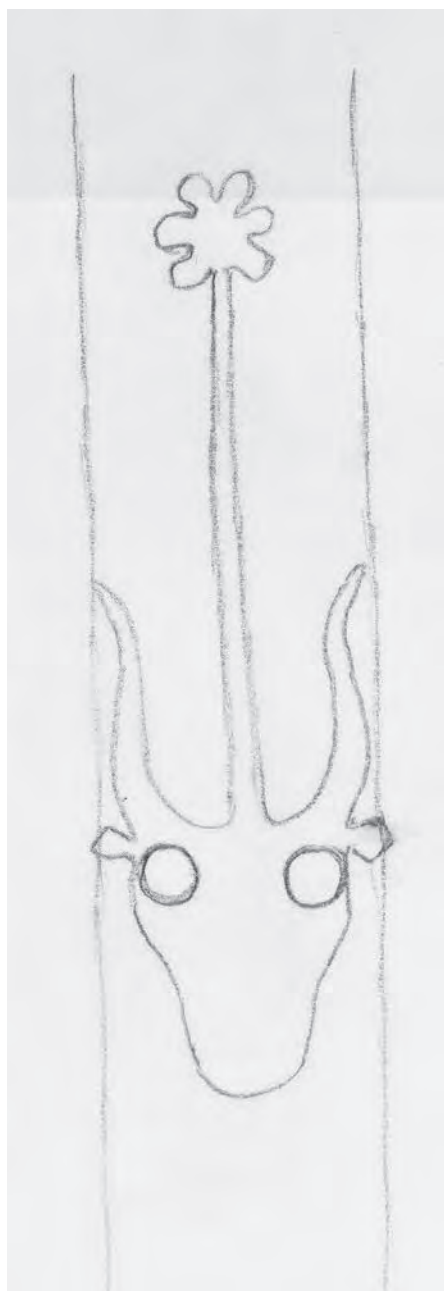
I

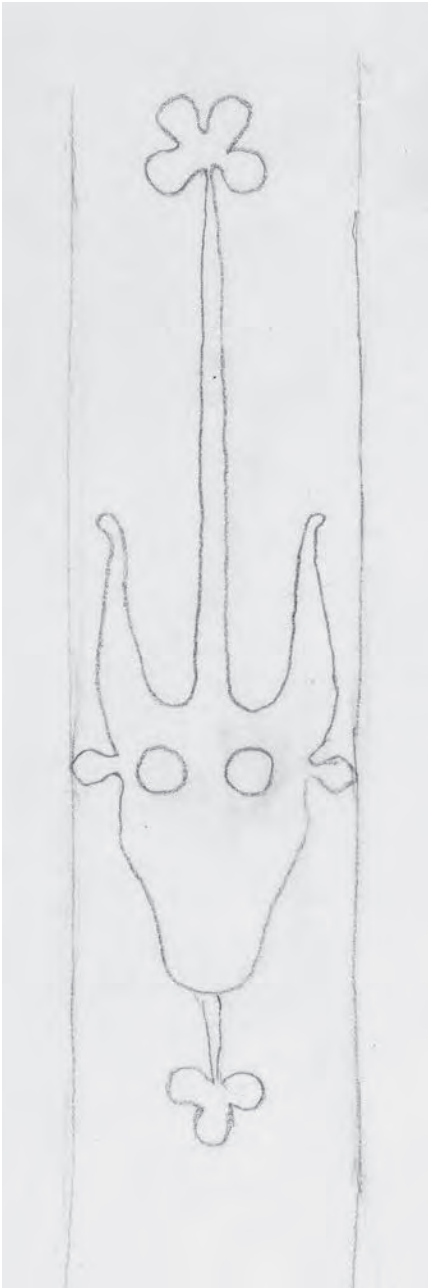
I₁

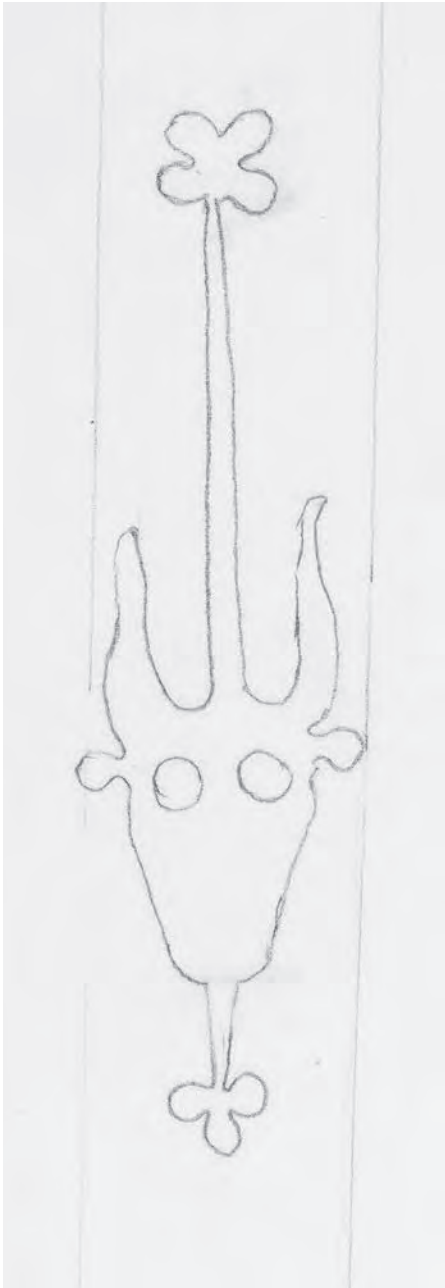
J

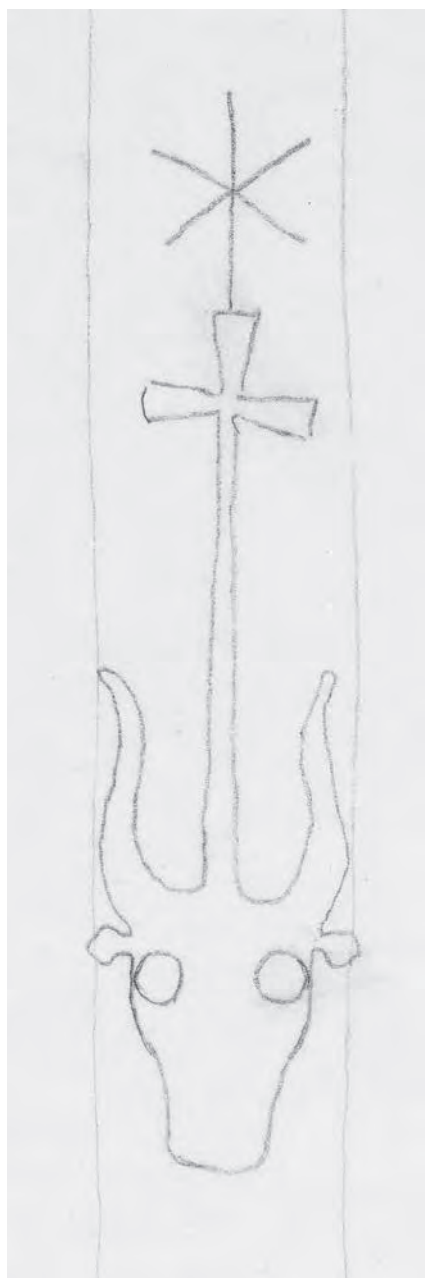
K

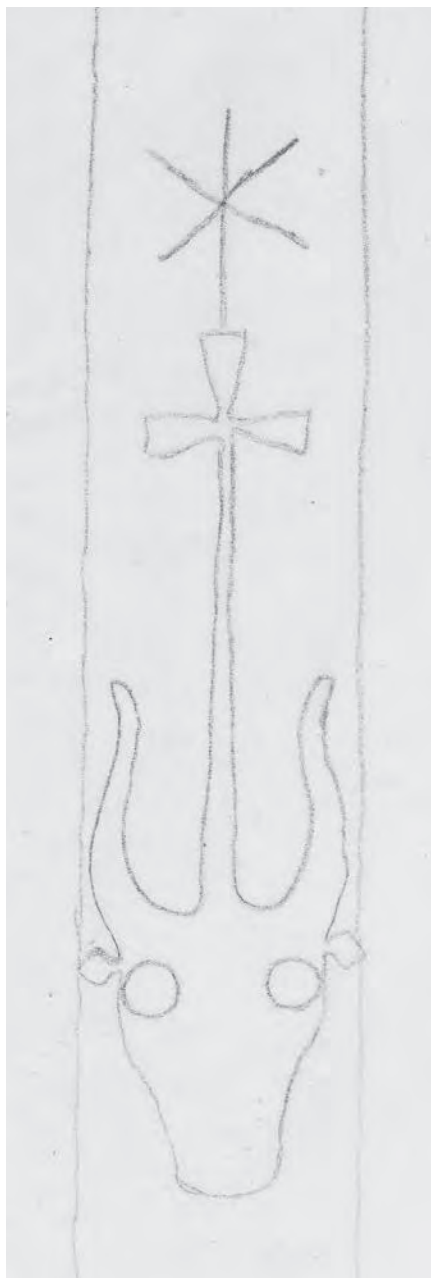
L

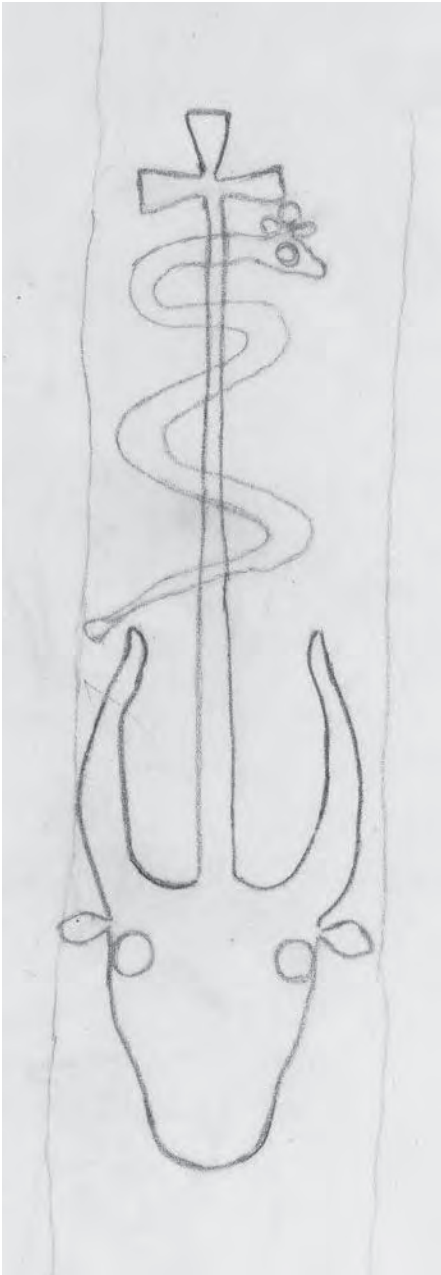

L₁

M

M₁

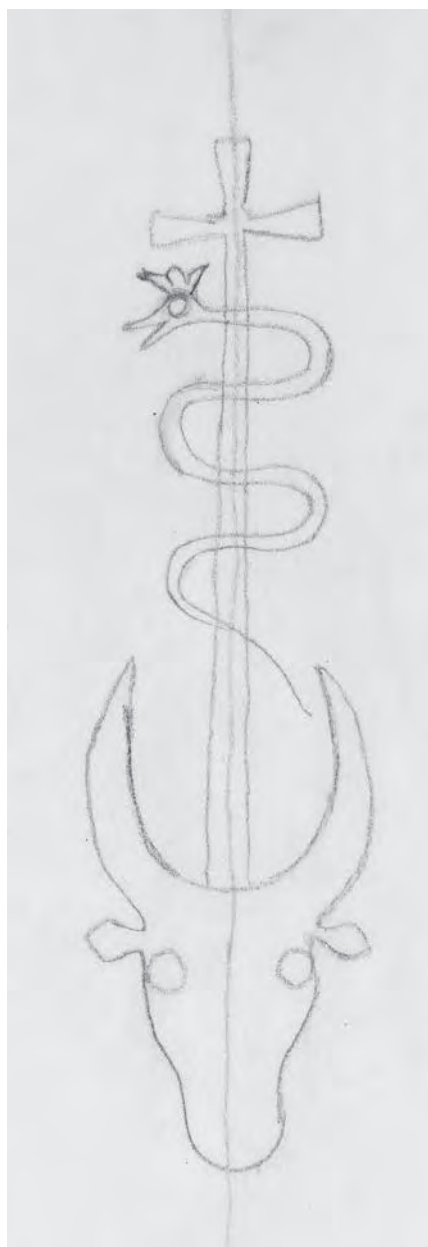
N

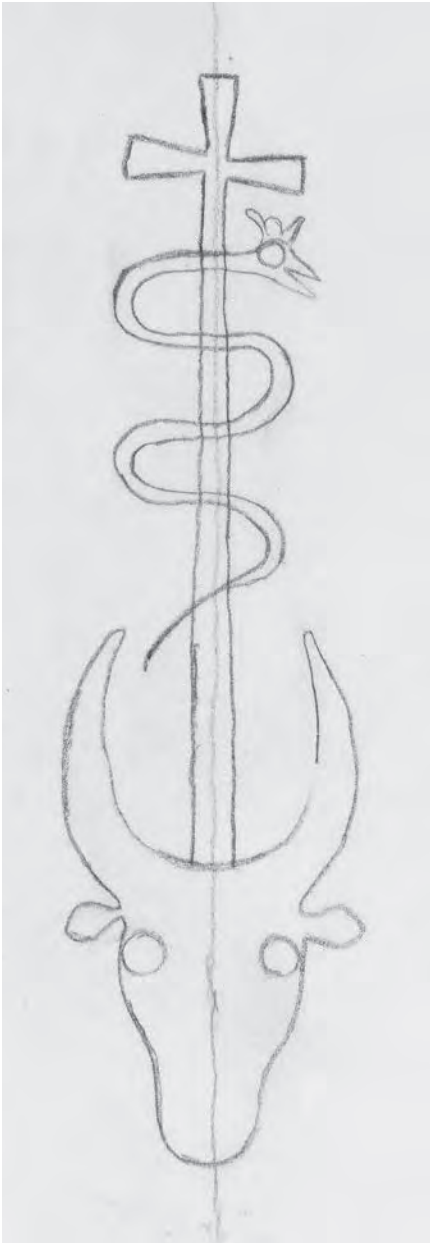
N₁

O

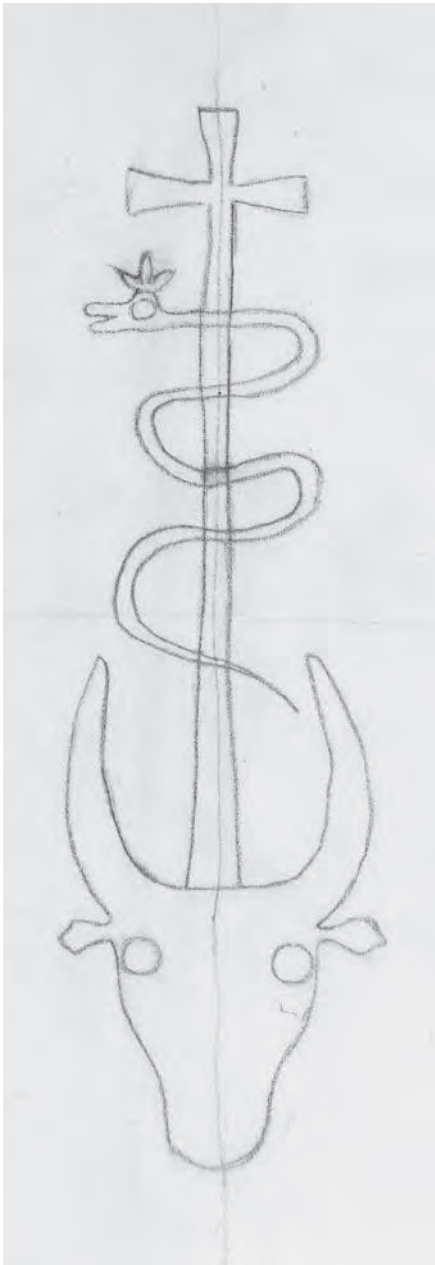
P

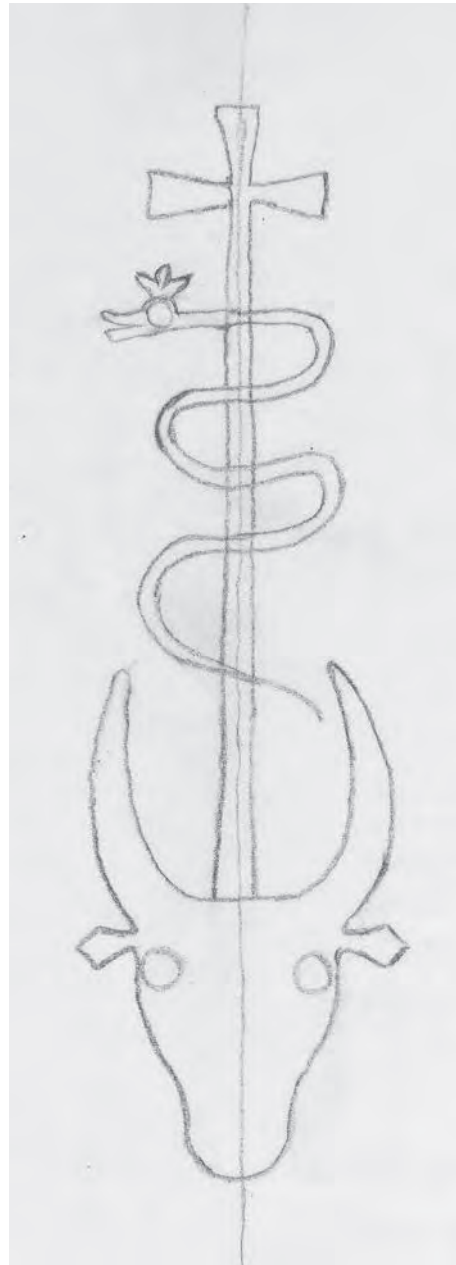
P₁

P₂

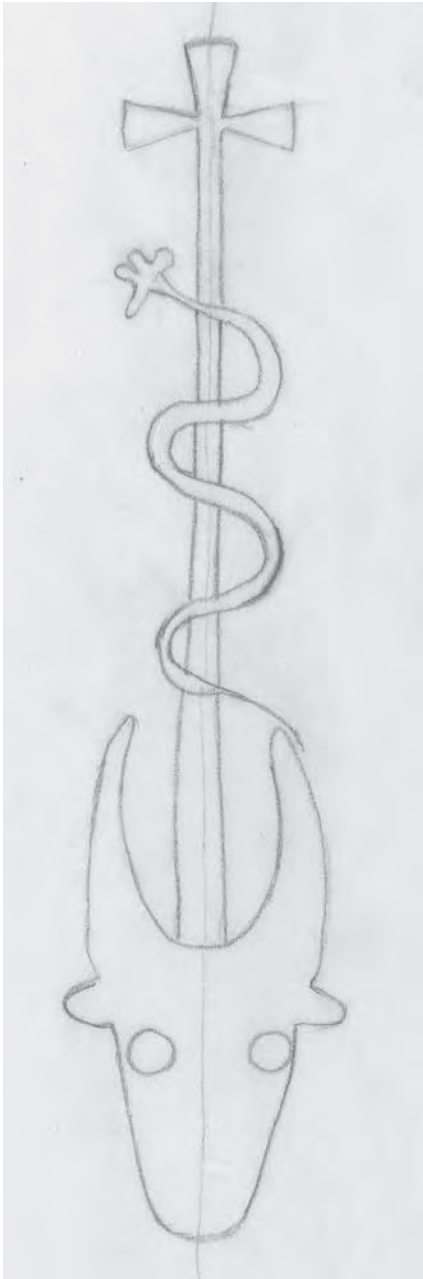
R

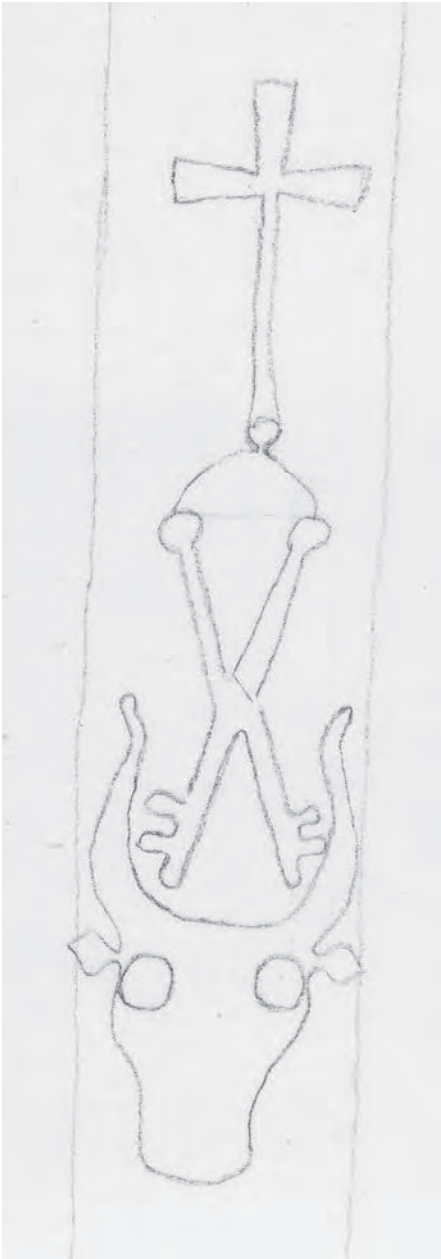
R₁

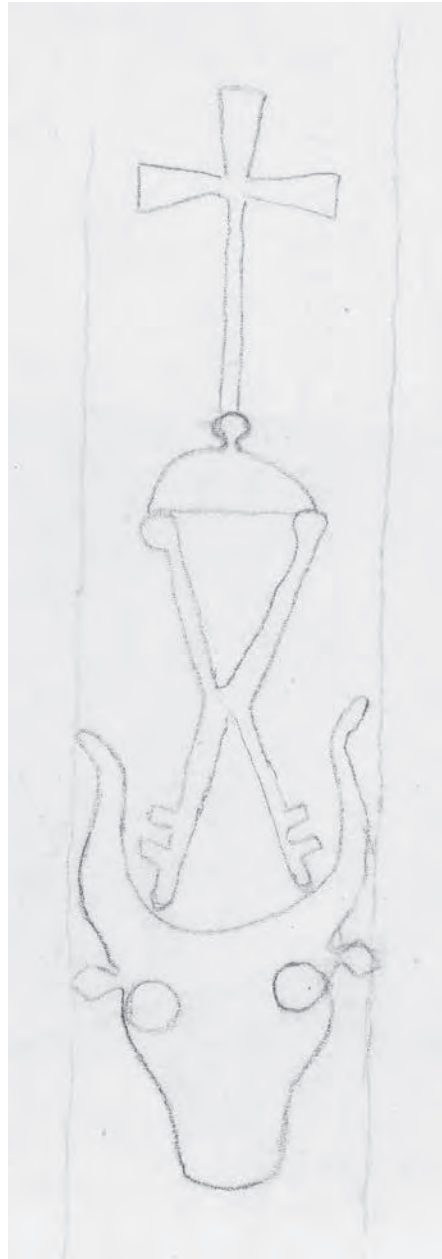
S

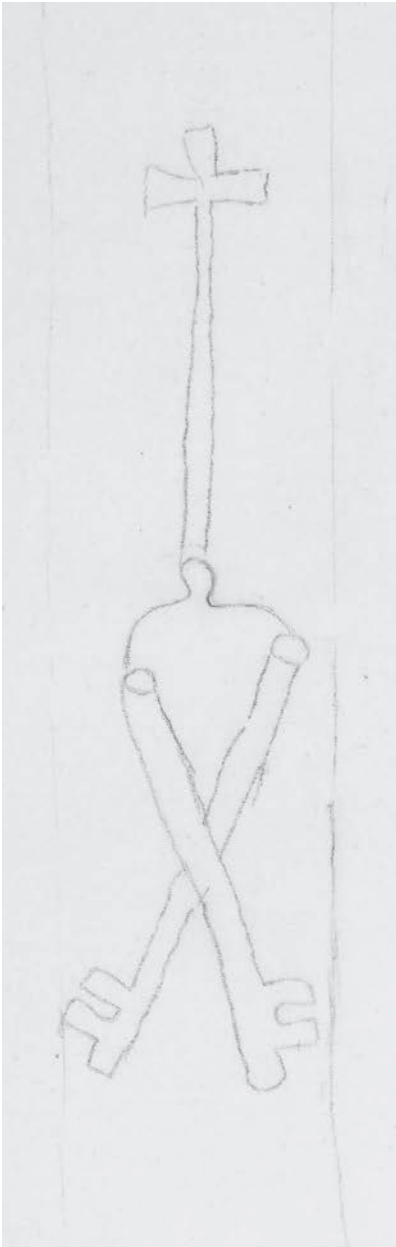
S₁

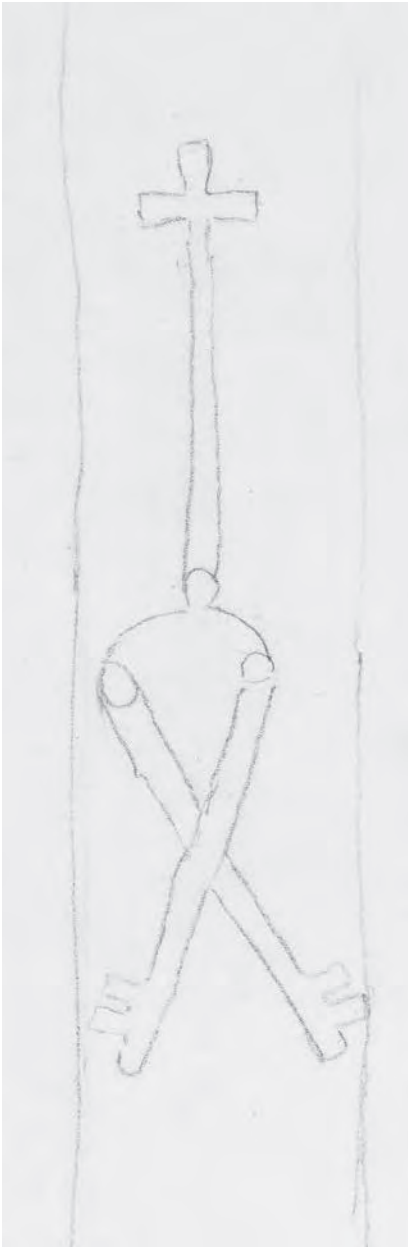
T

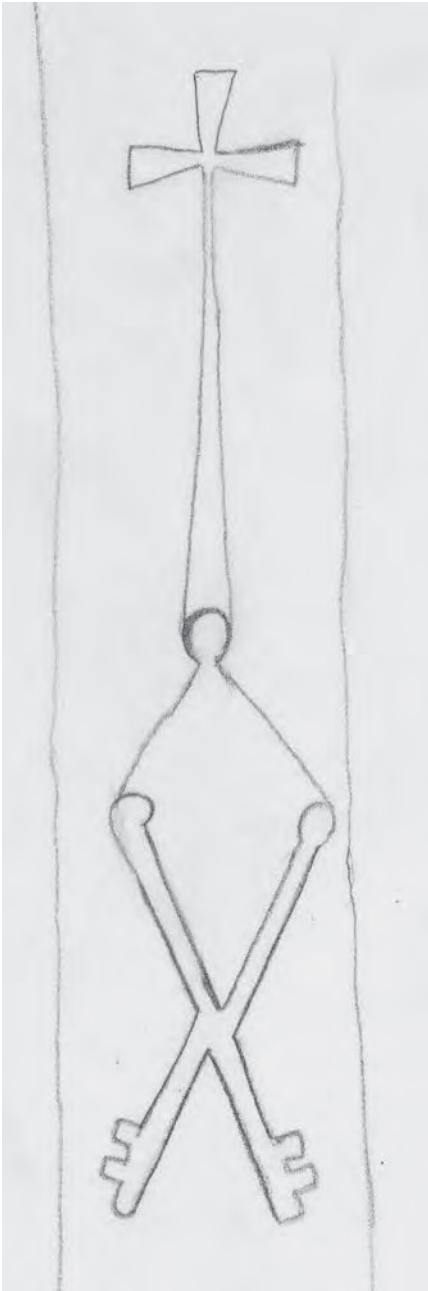
T₁

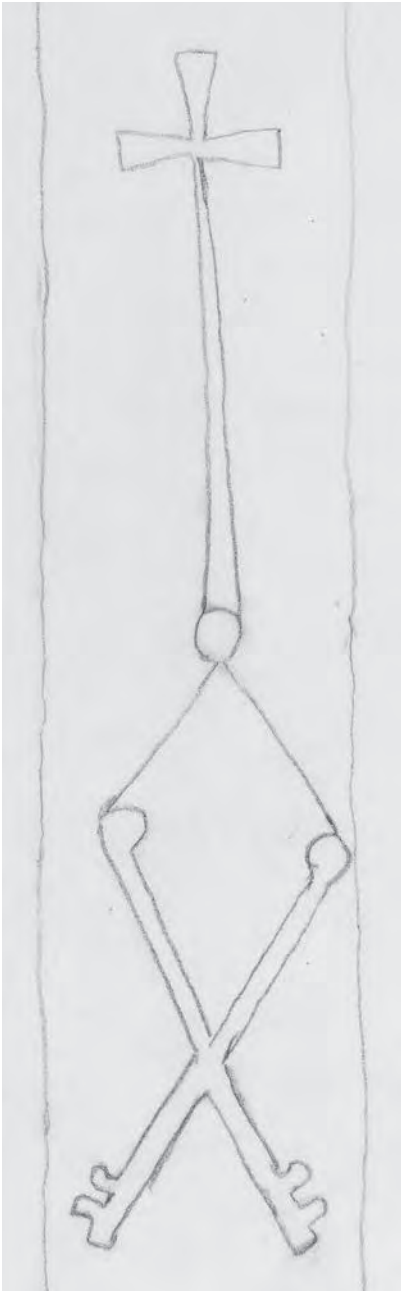
U

U₁

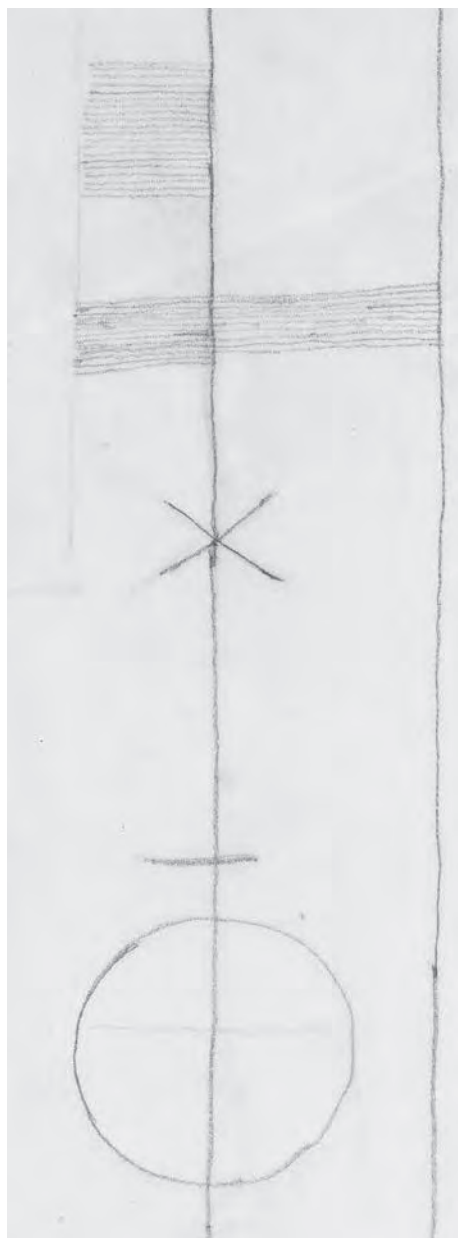

W

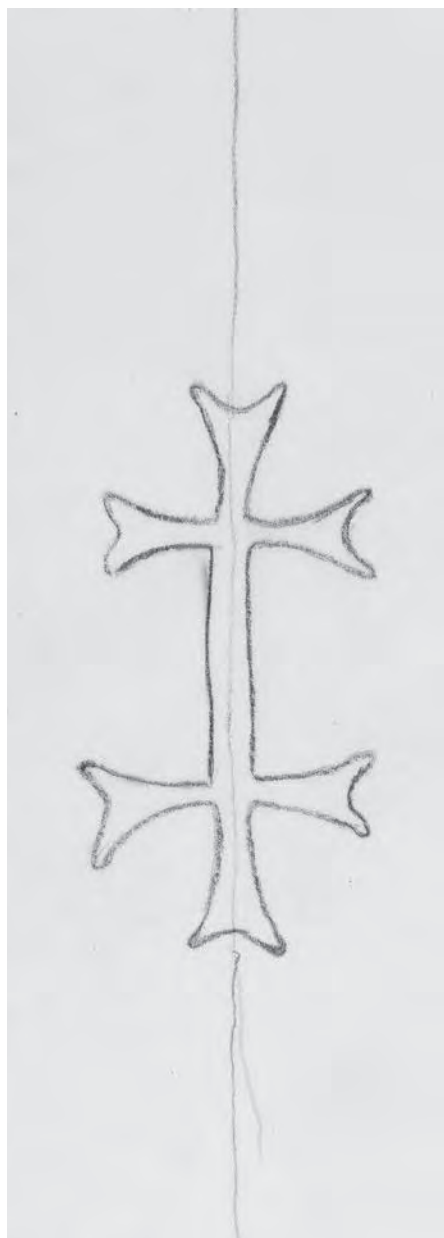

W₁

**Wizerunki znaków wodnych na wyklejkach i kartach dodanych w XVI–XVIII w.
do *Liber beneficiorum* podczas kolejnych opraw kodeksów Ms 194–197**

1

2

3

4a

Radosław Skrycki

ORCID: 0000-0002-6710-4774

Uniwersytet Szczeciński

Johann Baptista Homann – kartograf zapomniany

Johann Baptist Homann – a forgotten cartographer

SŁOWA KLUCZOWE: historia kartografii, historia nowożytna, Norymberga w XVIII w., Johann Baptista Homann, polityka pamięci

KEY WORDS: history of cartography, early modern history, Nuremberg in the 18th century, Johann Baptist Homann, politics of memory

ABSTRAKT: W artykule zaprezentowano mało znaną aktywność Johanna Baptisty Homanna z Norymbergi, który kojarzony jest przede wszystkim jako kartograf i wydawca. Postawiono tezę, że w rodzinnym mieście jest to postać dzisiaj prawie nieznana i zapomniana, natomiast w epoce był bardzo aktywnym uczestnikiem życia gospodarczego, ale przede wszystkim – intelektualnego miasta. Wielka popularność jego map i atlasów powodowała, że w pewnym sensie stał się kreatorem wizerunku świata, zaś rozległe kontakty z uczonymi, artystami i bogatym kupiectwem włączały go w proces tworzenia środowiska norymberskiej elity.

ABSTRACT: The article presents the little-known activity of Johann Baptist Homann from Nuremberg, who is known above all as a cartographer and publisher. It presents a thesis that today he is almost unknown and forgotten in his home town, however, in his time he was a very active participant of the economic and, above all, intellectual life of the town. The great popularity of his maps and atlases meant that he became, to some extent, the creator of the world's image, while his extensive contacts with scholars, artists and rich merchants led to his involvement in creating the environment of the Nuremberg elite.

Dla historyków kartografii, kolekcjonerów czy antykwariuszy teza postawiona w tytule niniejszego tekstu może być zaskakująca. Johann Bapti-

sta Homann (1664–1724) należał bowiem do najbardziej znanych oraz płodnych wydawców i kartografów XVIII w., a jego atlasy, publikowane w Norymberdze przez całe stulecie, kształtowały wiedzę i wyobrażenie o geografii świata kilku pokoleń odbiorców. W połowie XVIII w. w ponad stu miejscach w Europie (w tym w Gdańsku, Warszawie i Wrocławiu) można było nabyć mapy z oficyny Spadkobierców Homanna, sprzedawane przez powiązane z nią księgarnie, agentów i kooperujących wydawców¹. Dzisiaj mapy Homanna są bardzo popularne i ze względu na wyjątkową szatę graficzną cieszą się uznaniem kolekcjonerów, a także są ozdobą publicznych kolekcji. Do ich wartości merytorycznej często zgłaszano krytyczne uwagi, jednak przemyślany i pieczołowicie zaprojektowany program ikonograficzny tych map stanowił – i stanowi także współcześnie – niewątpliwą zaletę. Dzięki ikonografii mapy te nadrabiały niedoskonałości matematyczne, zaś zawarte w kartuszach komentarze, w których wykorzystano zrozumiałą język symboli, nadawały im znamion aktualności (il. 4)².

Skąd zatem sugestia, że jest to „kartograf zapomniany”? Czy popularność wśród specjalistów nie przekłada się na tzw. pamięć społeczną, chociażby w jego rodzinnej Norymberdze? Do takich wniosków skłaniać mogą ostatnie badania, prowadzone w Niemczech, m.in. dzięki wsparciu Polskiej Misji Historycznej działającej przy Uniwersytecie w Würzburgu³. Podczas stypendium w czerwcu i lipcu 2021 r. z jednej strony poszukiwałem i analizowałem archiwalia związane z postacią Homanna, z drugiej – próbowałem znaleźć ślady pamięci społecznej w przestrzeni miejskiej; ślady w formie upamiętnień stałych lub czasowych. Co zaskakujące – tych ostatnich znajduje się w miejscach związanych z Homannem wyjątkowo niewiele.

Inspiracja, jak to zwykle bywa, przyszła niespodziewanie. Eksplorując archiwalia w Archiwum Państwowym w Norymberdze, natrafiłem na niewielki wycinek prasowy, którego tytuł niemal krzyczał: *Zapomniany norym-*

¹ „*auserlesene und allerneuste Landkarten*”. *Der Verlag Homann in Nürnberg 1702–1848*, Hrsg. Michael Diefenbacher, Markus Heinz, Ruth Bach-Damaskinos, Nürnberg 2002, s. 41 i szczególnie mapa na s. 109.

² Jako przykład niech posłuży analiza kartusza mapy Pomorza. Zob. Radosław Skrycki, *O wykorzystaniu dawnych map w nauczaniu historii*, [w:] *Szczecin – źródła wiedzy o historii miasta od archeologii do czasów najnowszych*, red. Katarzyna Rembacka, Szczecin 2009, s. 35–44.

³ W niniejszym artykule zostały wykorzystane materiały zebrane dzięki stypendium Polskiej Misji Historycznej przy Uniwersytecie w Würzburgu ufundowanemu przez Bawarską Kancelarię Państwową.

berczyk. Kartograf Homann⁴. W notce tej, oprócz krótkiej charakterystyki owego „zapomnianego norymberczyka”, była także informacja o wykładzie dr. Wilhelma Eberlego, przygotowanym z okazji 200. rocznicy śmierci Homanna. Wykład ów znamy dzisiaj dzięki opublikowaniu w formie broszurki przez norymberskie Towarzystwo Geograficzne⁵. Wraz z katalogiem okolicznościowej wystawy (zob. przyp. 1) oraz krótkim przeglądem bibliograficznym Christiana Sandlera⁶ są to podstawowe opracowania poświęcone Homannowi, które na przestrzeni ostatniego stulecia ukazały się drukiem. Niezwykle skromny dorobek, zważywszy na rozmach działalności norymberczyka, tym bardziej, że jego pierwszy biogram został opublikowany już w 1730 r. przez współpracującego z nim wybitnego astronoma i matematyka Johanna Gabriela Doppelmayra (1677–1750)⁷.

* * *

Johann Baptista Homann urodził się 20 marca 1664 r. w Oberkammlach, ok. 70 km na południowy zachód od Augsburga⁸. Współcześnie to niewielka, senna, niczym niewyróżniająca się miejscowość, położona w pobliżu ruchliwej autostrady łączącej Monachium z Jeziorem Bodeńskim. To właśnie tu, na fasadzie obecnego domu parafialnego znajduje się tablica pamiątkowa (il. 5, 6), na której napis głosi: „Geburts-Stätte des Johann Bapt. Homann deutscher Reichsgeograph &ct. geb. zu Oberkammlach d. 18 März 1664. gest.

⁴ Anonimowa notka *Ein vergessene Nürnberger. Der Kartograph Homann* w dziale *Städtische Nachrichten* dziennika „Nürnberger Zeitung” z 28 lutego 1924.

⁵ Wilhelm Eberle, *Der Nürnberger Kartograph Johann Baptista Homann. Zu seinem 200. Todestage*, „Mitteilungen und Jahresberichte der Geographischen Gesellschaft in Nürnberg” 1923/24, 3 Jhrg.

⁶ Christian Sandler, *Johann Baptista Homann (1664–1724) und seine Landkarten. Ein Handbuch*, Bad Lagensalza 2005 (pierwodruk w: „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde”, Berlin 1886).

⁷ Johann Gabriel Doppelmayr, *Historische Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern...*, Nürnberg 1730, s. 142–143.

⁸ Podstawowe dane biograficzne zainteresowani znajdą w: Franz Xaver Pröll, *Homann, Johann Baptist*, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz33641.html#ndbcontent> (odczyt: 11.05.2022); „*auserlesene...*”, s. 34–37, a w jęz. polskim: Bogusław Krassowski, *Polska na mapach wydawców norymberskich i augsburskich z XVIII wieku*, Studia i Materiały z Historii Kartografii t. 6, Warszawa 1985; Kazimierz Kozica, *Norymberska oficyna wydawnicza Johanna Baptisty Homanna i jego spadkobierców 1702–1848*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2003, nr 2, t. 35, s. 130–131.

zu Nürnberg d. 1 Juli 1724”⁹. Jak podaje Wilhelm Eberle, tablicę wmurowano w czasach „przyjaciela historii”, króla Bawarii Ludwiga I (1786–1868, panował 1825–1848)¹⁰. Wydaje się, że jest to jedyny stały znak komemoracyjny publicznie upamiętniający Homanna.

Po ukończeniu gimnazjum w pobliskim Mindelheim trafił do klasztoru dominikanów w Würzburgu (1686–1687), jednak zabawił tam krótko i już w 1687 r. przeniósł się do Norymbergi. To właśnie z tym miastem związał się do końca życia, osiągając wiele jako urzędnik miejski i jako wydawca. Jego nazwisko odąd nierozzerwalnie łączyć się będzie właśnie z Norymbergą.

Miasto przynajmniej od dwóch stuleci uchodziło za jedno z głównych centrów kształtowania naukowego wiedzy geograficznej¹¹. I choć w XVII stuleciu kartografia niemiecka nieco podupadła, a na rynku dominowali najpierw Holendrzy, a potem Francuzi, to właśnie, jak pisał Wojciech Iwańczak, „ratunek przyszedł nie skądinąd, jak właśnie z Norymbergi, magia owego miejsca działała nadal. W 1702 r. Johann Baptista Homann otworzył tam zakład kartograficzny, który wkrótce stał się największą i najważniejszą tego typu placówką w Niemczech”¹². To ponowne „wprowadzenie” Norymbergi do grona najważniejszych centrów produkcji kartograficznej, o której znowu było głośno nie tylko w Europie, dzisiaj nie jest przez miasto w żaden sposób doceniane. Na domu, w którym mieszkał i pracował Homann (il. 7), czyniąc zeń centrum kształtowania wiedzy geograficznej o świecie w początkowych dekadach XVIII w., stojącym i dzisiaj, i wówczas w środku norymberskiej starówki, nie znajdziemy żadnej o tym wzmianki. Dociekliwy i znający historię kamienicy poszukiwacz kartograficznych tropów może co najwyżej skojarzyć z globusem Ziemię leżącą u stóp umieszczonej w niszy narożnikowej Marii Immaculaty.

Po śmierci Homanna prowadzenie oficyny przejął jego syn Johann Christoph (1703–1730), a po jego śmierci kolejni spowinowaceni z Homannami

⁹ „Miejsce urodzenia Johanna Baptisty Homanna niemieckiego geografa Rzeszy etc., urodzonego w Oberkammlach 18 marca 1664, zmarłego w Norymberdze 1 lipca 1724”. Jak łatwo zauważyć, na tablicy jest błędna o dwa dni data urodzenia. Określenie „geograf Rzeszy” wiąże się z tytułem, który otrzymał od cesarza Karola VI w 1715 r.

¹⁰ W. Eberle, *Der Nürnberger Kartograph...*, s. 4.

¹¹ Szerzej o tym zjawisku zob. Wojciech Iwańczak, *Do granic wyobraźni. Norymberga jako centrum wiedzy geograficznej i kartograficznej w XV i XVI wieku*, Warszawa 2005.

¹² *Ibidem*, s. 269.

mężczyźni, zaś sama firma działała do 1848 r. Początkowo pod nazwą oficyna Spadkobierców Homanna (Homann Erben), a od 1813 r., po przejęciu przez Christopha Fembo (zm. 1848), zmieniła nazwę na Kunst- und Landkartenhandlung Christoph Fembo¹³. Wraz ze zmianami własnościowymi przeniesiono firmę do nowego miejsca – obecnie znajduje się tam muzeum miejskie, potocznie zwane Fembo-Haus (il. 8). Niestety, oczekiwania szukającego informacji o Homannie i jego spadkobiercach również nie zostaną w muzeum zaspokojone. O działającej tu oficynie i jej twórcy mówi niewielka, zlokalizowana na kilku metrach przechodniej sali wystawa, na której znajdziemy ledwie kilka reprodukcji map i rycin z epoki. Można się domyślać, że jest to tylko częśćka wielkiej wystawy, przygotowanej w 2002 r. z okazji 300. rocznicy założenia oficyny. O rozmachu tamtej (a przy okazji mizerii aktualnej) świadczy znakomity katalog, będący jednocześnie jedynym kompleksowym, choć bardzo skrótowym ujęciem historii działania tego wydawnictwa, osadzonej na szerokim tle historii miasta, kartografii epoki i środowiska norymberskich kartografów i wydawców map¹⁴.

Jednak najsmutniejszym zaniedbaniem władz miasta jest miejsce wiecznego spoczynku J. B. Homanna. Z dokumentów przechowywanych w Krajowym Archiwum Kościelnym Bawarskiego Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w Norymberdze wynika, że pochowano go na cmentarzu św. Rocha w kwaterze nr 238¹⁵. Próżno jednak szukalibyśmy informacji o tym na tablicy umieszczonej przy bramie cmentarza, która wymienia wybitne osobistości tutaj pochowane. Co więcej – nie znajdziemy również żadnej informacji na nagrobku, który znajduje się w owej kwaterze (il. 9). To jeden z nielicznych grobów, na którym nie ma żadnej informacji o osobach w nim pochowanych, a spoczywa tu nie tylko sam Homann, ale także jego druga żona oraz czwórka dzieci¹⁶. Data „1736” wskazuje, że został on wykonany już po ostatnim pochówku Homannów; kolejną rodziną, która ufundowała nagrobek i „użytkowała” grób właśnie od tego roku, była rodzina Zanger.

¹³ K. Kozica, *Norymberska oficyna wydawnicza...*, s. 133.

¹⁴ Por. przyp. 1.

¹⁵ Landeskirchliches Archiv der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, Vereinigtes Protestantisches Kirchenvermögen der ehemaligen Reichsstadt Nürnberg, LAELKB, VPKV 72a.

¹⁶ Z dokumentów wynika, że przed 1711 r. i po 1736 r. rejestrowane są osoby z innych rodzin. W latach 1711–1736 zarejestrowano kilku członków rodziny Homannów.

* * *

Może zatem Homann wcale nie był postacią wyjątkową i nie zasługuje na upamiętnienia, jakich oczekiwaliby na przykład historyk kartografii? Przeczy temu jego aktywność pozakartograficzna, a analizując ją oraz jego udział w inicjatywach uczonych nie tylko z Norymbergi, można zakreślić ciekawie środowisko, w którym się obracał i w którym był doceniany. Nie tworzył bowiem tylko map, ale ilustrował publikacje, szczególnie przed 1702 r. (ale i, sporadycznie, później), dla innych autorów. Wśród nich jest m.in. bogato ilustrowane miedziorytami dzieło Christiana Junckera (1668–1714), historyka i nauczyciela, poświęcone monetom i medalom upamiętniającym reformację i dokonania Marcina Lutra (1483–1546)¹⁷. Pośród licznych wizerunków znajdziemy dwa wykonane przez Homanna. Przedstawiają rodziców Lutra – Johanna (1459–1531) i Margarethę (1459–1531), otwierając galerię portretów. Nie są to dzieła wybitne, ale zaproszenie Homanna do zilustrowania tak ważnej i obszernej publikacji niewątpliwie było dla niego nobilitujące, a jednocześnie stanowiło dowód na uznanie jego umiejętności rytowniczych¹⁸.

Nieco wcześniej, bo w 1696 r., wykonał frontysepis do niewielkiego dzieła humanisty Joachima Camerariusza (1500–1574), poświęconego niemieckiemu poecie Heliusowi Eobanusowi Hessiusowi (1488–1540). Wydane zostało przez Martina Theodora Heybeya (zm. 1700) w Lipsku, gdzie Homann właśnie w tym roku zamieszkał i gdzie przebywał przez dwa lata. Tutaj też wyrył swoje pierwsze mapy dla Christoph'a Cellariusza (1638–1707).

Jednak to nie frontysepisy i niewielkie ilustracje stanowią o jego umiejętnościach. Najważniejszymi realizacjami Homanna, pozwalającymi ukazać jego kunszt i powiązania środowiskowe, wydają się wielkoformatowe portrety, które sam wykonał, które wykonano dla niego lub na których zamieszczał dedykacje.

W wydawanym wielokrotnie atlasie *Neuer Atlas Uber die Gantze Welt*¹⁹ zamieścił portret *folio* cesarza Karola VI (1685–1740), wykonany (w 1717 r.)

¹⁷ Christian Juncker, *Das Guldene und Silberne Ehren-Gedächtniss Des Theuren Gottes-Lehrers D. Martini Lutheri*, Frankfurt i Lipsk 1706. Portrety rodziców Lutra na s. 8 i 9.

¹⁸ Homann urodził się i wychował w wierze katolickiej, na luteranizm przeszedł już w Norymberdze.

¹⁹ Atlas miał wiele wydań, m.in. własnym nakładem w 1710 lub drukowany u Johanna Ernsta Adelbulnera (m.in. 1714, 1716, 1725, 1731).

z wielkim kunsztem przez rytownika Jacoba Weißhoffa z Norymbergi, a który Homann sam zaprojektował (il. 10). Był to ukłon i podziękowanie dla cesarza za przywilej Cesarskiego Geografa, który w 1715 r. kartograf otrzymał. Cesarz przedstawiony jest w pozie tryumfatora, w pełnej zbroi płytowej; ręką trzymającą regiment (laskę dowódczą) wskazuje na rozgrywającą się w tle scenę batalistyczną²⁰. Scena ta częściowo przesłonięta jest kotarą, na której znajdują się w medalionach portrety pięciu innych cesarzy noszących to samo imię: Karola Wielkiego (742–814), Karola II Łysego (823–877), Karola III Grubego (?; 839–888), Karola IV Luksemburskiego (1316–1378) i Karola V Habsburga (1500–1558). Z lewej strony na cokole z herbem cesarskim złożono insygnia monarsze ze wstęgą, na której zapisano chronostychem wplecionym w sentencję datę koronacji cesarskiej – 1711 r.²¹

Również w tym atlasie znajdziemy portret samego Homanna, wykonany po 1715 r., o czym świadczy tytuł geografa cesarskiego i członka berlińskiej Akademii Nauk (il. 11). Portret rytował Johann Wilhelm Winter (1696–1765), zaś zdjął z natury znakomity miedziorytnik i malarz-portrecista, specjalizujący się w konterfektach ważnych postaci, urodzony w Augsburgu Johann Kenckel (1688–1722)²². Homann sportretowany jest w XVIII-wiecznej manierze przedstawiania uczonych – na tle biblioteki częściowo okrytej kotarą, oparty o pulpit z rozłożoną mapą, na której zaznaczono „skrajne” miasta Rzeszy, i akcesoriami podkreślającymi jego pracę jako kartografa i rytownika (kroczek, dwa ryłce).

Z analogicznych realizacji samego Homanna należy wspomnieć o dwóch portretach, wykonanych w niemal identyczny sposób: prezentowana postać ukazana jest w owalnym medalionie zwieńczonym podobną wstęgą. Medalion opiera się na cokole, który w centralnej części zdobi dodatkowo herb. Pierwszy z nich, rytowany w formacie *quarto*, przedstawia pastora kościoła św. Jana w Lipsku Christiana Wagnera (1663–1693). Jak wskazuje sygnatura w dolnej części miedziorytu, Homann wykonał go w Lipsku, a więc

²⁰ Być może jest to oblężenie i zdobycie Petrovaradinu (1716) podczas wojny austriacko-tureckiej.

²¹ „Me DeCet Corona SeXtI” – „Mnie zdobi korona szóstego”. Portret został wiernie skopiowany przez ucznia Homanna, równie znanego wydawcę i kartografa z Augsburga – Matthaeusa Seuttera.

²² Kenckela z kolei sportretował sam Frans van Stampart, a pośmiertną mezzotintę wg tego konterfektu wykonał Bernard Vogel z Augsburga.

między 1696 a 1698 r., był to zatem wizerunek robiony wtórnie z jakiegoś pierwowzoru (Wagner od kilku lat nie żył). Drugi z kolei, formatu *folio*, przedstawia norymberskiego mieszczanina i rajcę Ferdynanda Zygmunta Kressa a Kressensteina (1641–1704; il. 12). Ponieważ Kress zmarł w 1704 r., portret został wykonany najwcześniej w tym właśnie roku (umieszczono bowiem na nim daty urodzin i śmierci), a więc już w okresie, kiedy Homann zajmował się prowadzeniem własnej firmy wydawniczej. Oba konterfekty, pomijając ich rozmiary, są znakomicie rytowane.

Homann brał też udział w inicjatywach innych autorów, do których załączał własne dedykacje. Pokazuje to zakres jego kontaktów, ale też z samych tekstów dowiadujemy się, z kim i jakie łączyły Homanna więzy. Przywołać można tu dwa ciekawe wizerunki. Pierwszy z nich to podwójny portret Wilhelma (1678–1698) i Gabriela (1679–1698) Seyfriedów. Obaj zmarli młodo w 1698 r. (lub, jak podają inne źródła, w 1699²³). Studiowali na uniwersytecie w Jenie – Gabriel prawo, a Wilhelm teologię. Portret wykonał i zaprojektował Johann Daniel Preister. Przedstawieni zostali jako Kastor i Polluks, co miało podkreślić ich młody wiek w dniu śmierci (19 i 20 lat) i czekające ich wielkie dokonania. Pod portretami na draperii podtrzymywanej przez dwa putta znajdziemy obszerny łaciński wiersz, napisany przez Homanna, w którym wyraża żal z powodu śmierci przyjaciół. Warto go tu przywołać, bowiem to jedyny, a w każdym razie jeden z nielicznych znanych wierszy opublikowanych przez Homanna:

Łzy – trzymajcie się z dala – żyje wszak cnota po zgonie,
 Nieświadoma presji odmian losu!
 Żyje nadal pobożna cześć braci Seyfriedów:
 Błyszczą Wilhelm na równi z Gabrielem.
 Feb z Turyngii zbierał promyki honorów,
 By mogli ozłacać ojczyznę: nagła Śmierć je porwała.
 Lecz po zgonie, opuściwszy Ziemię, dążą ku lepszemu:
 ten zajmuje miejsce Polluksa, a tamten Kastora.
 Oświełają wieczność, wyniesieni w górę przestworzy,
 Stroniąc od zmiennego biegu, nie opuszczają swego stanowiska.
 Ci, którzy niegdyś związani byli z przemijającym światłem *Planety*,
 Teraz – gdy spojeni z niebem – trwają jako *niezmiennie Gwiazdy*.

²³ Johann Christian Jacob Spangerberg, *Handbuch der in Jena seit beinahe fünfshundert Jahren dahingeshiedenen Gelehrten, Künstler, Studenten und andern bemerkenswerthen Personen*, Jena 1819, s. 17.

Planując oddać posługę ostatniej czci i miłości pobożnym zmarłym przyjaciółom te krótkie słowa nakreślił i wyrytował Johann Baptist Homann N.P.C.²⁴ i miedziorytnik w Norymberdze w roku 1699²⁵.

Drugi ze wspomnianych przykładów to anonimowy portret norymberskiego kupca Johannes Wilhelma Tafingera (1667–1741). Data jego wykonania jest trudna do ustalenia. Uwagę zwraca bardzo ozdobna forma prezentacji postaci, mimo iż utrzymana w charakterystycznej manierze: owalny medalion oparty na cokole, w dolnej części herb, wokół ramy liście akantu. Na cokole znajdziemy dedykację, a właściwie panegiryk ku czci cnotliwego Tafingera, podpisany przez Homanna. Kończy go stwierdzenie, że obaj norymberczycy znają się i przyjaźnią od czterdziestu lat, a Tafinger jest jednocześnie protektorem Homanna. Oznaczać to może pewne zależności między nimi, ale także pozwala w przybliżeniu datować portret na ok. 1720 r.

* * *

Gdy zatem patrzemy na aktywność Johanna Baptisty Homanna, nawet pomijając to, z czego jest dzisiaj najbardziej znany, a więc produkcję map i atlasów, widzimy człowieka mocno osadzonego w środowisku elity politycznej, gospodarczej i intelektualnej miasta. Aktywnie uczestniczącego w upamiętnieniach osób mu bliskich, z którymi był złączony więzami przyjacielskimi; upamiętnieniach realizowanych w sposób mu najbliższy. Pamiętać trzeba też o epizodycznej obecności w Lipsku, gdzie pozostawił po sobie niewielką, ale ważną spuściznę. Do tego dochodzi praca dla największych norymberskich wydawców map – Jacoba von Sandrarta (1630–1708) i Davida Funcka (1648–1699)²⁶, współpraca z norymberczykiem, wydawcą i marszandem, Johannem Christopherem Weiglem (1661–1726), wreszcie przyjęcie na terminowanie młodszego o 14 lat Matthaeusa Seuttera (1678–1756)²⁷. Ten ostatni wkrótce założył w Augsburgu własną, konkurencyjną oficynę, ale wpływy homannowskie są u niego widoczne już na pierwszy rzut oka. Był zatem Homann nie tylko kreatorem obrazu świata, ale także

²⁴ Notarius publicus Caesareus – notariusz publiczny z uprawnieniami nadanymi przez cesarza.

²⁵ Tłum. Agnieszka Borysowska.

²⁶ O oficynie Davida Funcka zob. Peter H. Meurer, Klaus Stopp, *Topographica des Nürnberger Verlages David Funck*, Alphen aan den Rijn 2006.

²⁷ Christian Sandler, *Matthäus Seutter (1678–1757) und seine Landkarten. Ein Handbuch*, Bad Lagensalza 2006 (pierwodruk: „Mitteilungen des Vereins für Erdkunde in Leipzig” 1894).

współtwórcą norymberskiego środowiska uczonych i postacią na tyle ważną, że docenił to sam cesarz oraz berlińska Akademia Nauk. Szkoda, że dzisiejsi mieszkańcy Norymbergi tych tradycji nie kontynuują.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Landeskirchliches Archiv der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, Vereinigtes Protestantisches Kirchenvermögen der ehemaligen Reichsstadt Nürnberg, LAELKB, VPKV 72a.

Źródła drukowane

Doppelmayr Johann Gabriel: *Historische Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern...* Nürnberg: In Verlegung Peter Conrad Monaths, 1730.

Juncker Christian: *Das Guldene und Silberne Ehren-Gedächtniss Des Theuren Gottes-Lehrers D. Martini Lvytheri*. Frankfurt i Lipsk: Johann Andreas Endter, 1706.

Spangerberg Johann Christian Jacob: *Handbuch der in Jena seit beinahe fünfhundert Jahren dahingeshiedenen Gelehrten, Künstler, Studenten und andern bemerkenswerthen Personen*. Jena: Verfasser und August Schmid, 1819.

Prasa

Ein vergessene Nürnberger. Der Kartograph Homann. „Nürnberger Zeitung”, 28.02.1924.

Opracowania

„*auserlesene und allerneuste Landkarten*”. *Der Verlag Homann in Nürnberg 1702–1848*. Hrsg. Michael Diefenbacher, Markus Heinz, Ruth Bach-Damaskinos. Nürnberg: Stadtarchiv Nürnberg, 2002.

Eberle Wilhelm: *Der Nürnberger Kartograph Johann Baptista Homann. Zu seinem 200. Todestage*. „Mitteilungen und Jahresberichte der Geographischen Gesellschaft in Nürnberg”, 1923/24, 3 Jhrg.

Iwańczak Wojciech: *Do granic wyobraźni. Norymberga jako centrum wiedzy geograficznej i kartograficznej w XV i XVI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005.

Kozica Kazimierz: *Norymberska oficyna wydawnicza Johanna Baptisty Homanna i jego spadkobierców 1702–1848*. „Polski Przegląd Kartograficzny” 2003, nr 2, t. 35, s. 130–133.

Krassowski Bogusław: *Polska na mapach wydawców norymberskich i augsburskich XVIII wieku*. Studia i Materiały z Historii Kartografii t. 6. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1985.

- Meurer Peter, Stopp Klaus: *Topographica des Nürnberger Verlages David Funck*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 2006.
- Sandler Christian: *Johann Baptista Homann (1664–1724) und seine Landkarten. Ein Handbuch*. Bad Lagensalza: Verlag Rockstuhl, 2005.
- Sandler Christian: *Matthäus Seutter (1678–1757) und seine Landkarten. Ein Handbuch*. Bad Lagensalza: Verlag Rockstuhl, 2006.
- Skrycki Radosław: *O wykorzystaniu dawnych map w nauczaniu historii*. W: *Szczecin – źródła wiedzy o historii miasta od archeologii do czasów najnowszych*. Red. Katarzyna Rembacka. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2009, s. 35–44.

Wydawnictwa elektroniczne

- Pröll Franz Xaver: *Homann, Johann Baptist*, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz33641.html#ndbcontent> (odczyt: 11.05.2022).

AUTOR: Radosław Skrycki – dr hab., prof. US, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego; przewodniczący Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN w Warszawie; redaktor naczelny „Przeglądu Zachodniopomorskiego” i „Rocznika Chojeńskiego”; zainteresowania badawcze: historia kartografii nowożytnej, historia Pomorza Zachodniego, historia regionalna, historia muzealnictwa na Pomorzu po 1945 r., e-mail: radoslaw.skrycki@usz.edu.pl

AUTHOR: Radosław Skrycki – Radosław Skrycki – prof. of the University of Szczecin, Institute of History in the University of Szczecin; head of the Research Team for the History of Cartography at the Polish Academy of Sciences Institute of History in Warsaw; chief editor of “Przegląd Zachodniopomorski” and “Rocznik Chojeński”; research interests: history of early modern cartography, history of Western Pomerania, regional history, history of museology in Pomerania after 1945, e-mail: radoslaw.skrycki@usz.edu.pl

Ewa Danowska

ORCID: 0000-0002-3273-4020

Historyk, Kraków

Kartograficzne zainteresowania Tadeusza Czackiego

Cartographic interests of Tadeusz Czacki

SŁOWA KLUCZOWE: Rzeczpospolita, druga połowa XVIII w., kartografia, znaczenie gospodarcze map, Tadeusz Czacki

KEY WORDS: Republic, second half of the 18th century, cartography, economic significance of maps, Tadeusz Czacki

ABSTRAKT: W Rzeczypospolitej w czasach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego wzrosła intensywność prac nad sporządzaniem map terytorium państwa. Wiązało się to z osobistymi zainteresowaniami króla kartografią i jego inspirującą rolą w tej dziedzinie. Należy podkreślić działalność powołanego przez sejm konwokacyjny w 1764 r. Korpusu Pontonierów i zasługi wojewody nowogrodzkiego Józefa Aleksandra Jabłonowskiego patronującego wydaniu mapy Rzeczypospolitej G. A. Rizzi Zannoniego. Do rozwoju polskiej kartografii w drugiej połowie XVIII w. przyczyniły się prace m.in. Ferdynanda Naxa czy Karola Perthéesa. W opinii Tadeusza Czackiego sporządzanie aktualnych map miało znaczenie dla gospodarki kraju oraz usprawnienia transportu i handlu. Jako komisarz Komisji Kruszcowej i Komisji Skarbu Koronnego zaangażowany był w prace nad mapą rzeki Nidy i Słupicy wykonaną przez Jana Mehlera. Jako załączniki do swoich raportów w 1788 r. dołączył mapy Dniestru, Dniepru, rzek Horynia i Słuczy, półwyspu krymskiego i Kanału Muchawieckiego. Wśród podarowanych Komisji Skarbu Koronnego przez T. Czackiego map była też hydrograficzna mapa Polski, którą się bardzo szczylił. Najprawdopodobniej stanowiła uaktualnioną wersję mapy K. Perthéesa.

ABSTRACT: In the Republic during the times of King Stanisław August Poniatowski, the intensity of work regarding the preparation of maps of the state grew. This was connected with the personal interest of the king in cartography and his inspirational role in this field. Emphasis should be given to the activities of the Pontonier Corps, established by the Convocation Sejm in 1764, and the services of the governor of Nowogródek Józef Aleksander Jabłonowski, patron of the map of the Republic created by G. A. Rizzi Zannoni.

The development of Polish cartography in the second half of the 18th century can also be credited to the work of Ferdynand Nax and Karol Perthées, among others. In the opinion of Tadeusz Czacki, the creation of updated maps was significant for the economy of the country as well as for the facilitation of transport and trade. As the commissioner of the Bullion Committee and the Crown Treasury Committee, he was engaged in work on the map of the Nida and Słupica carried out by Jan Mehler. As attachments to his reports in 1788, he included maps of the Dniester, Dnieper, Horyn and Sluch, the Crimean peninsula and the Mukhavyets Canal. Among the maps given to the Crown Treasury Committee by T. Czacki was a hydrographic map of Poland, which he was very proud of. Most likely, it was an updated version of the map by K. Perthées.

W czasach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego wyraźnie wzrosła intensywność prac kartograficznych i geodezyjnych. Wynikało to z osobistych zainteresowań władcy, działalności coraz liczniejszych dobrze wykształconych kartografów polskich i zagranicznych oraz przedsięwzięć inicjowanych przez niektórych polskich magnatów. Kwestia podejmowania tego typu inicjatyw i ich efektów w postaci map jest obecnie przedmiotem szczegółowych badań historyków i kartografów. Celem artykułu jest zaznaczenie roli Tadeusza Czackiego (1765–1813), komisarza Komisji Kruszcowej i Komisji Skarbu Koronnego, w nadzorowaniu niektórych prac kartograficznych. Wiązało się to z jego działalnością jako komisarza, ale też wynikało z zainteresowań związanych z potrzebami tamtych czasów. Czacki dostrzegał konieczność lepszego poznania terenu Rzeczypospolitej, by poprawić stan gospodarczy kraju po I rozbiorze, a przede wszystkim usprawnić transport rzeczny. Kwestia prac T. Czackiego w tym zakresie nie jest do końca znana i opisana w jego biogramach, bowiem badacze koncentrowali się raczej na innych przejawach jego aktywności, głównie jako działacza oświatowego w czasach porozbiorowych.

Tadeusz Czacki urodził się 28 sierpnia 1765 r. w Porycku, w powiecie krzemienieckim jako czwarte, najmłodsze dziecko podczaszego wielkiego koronnego Feliksa Szczęsnego i Katarzyny z Małachowskich. Dzieciństwo, od trzeciego do dziewiątego roku życia, spędził wraz z bratem Michałem w Gdańsku pod opieką stryja Franciszka, strażnika wielkiego koronnego i jego żony Kunegundy z Sanguszków. Jego matka zmarła, ojciec został internowany przez władze carskie za antyrosyjską agitację i działalność,

a rodzinny Poryck zajęty przez rosyjskie wojska. W 1773 r., po uwolnieniu ojca, bracia wrócili do Porycka, kontynuując domową edukację. T. Czacki, mając 16 lat, wyjechał do Warszawy – był praktykantem w sądach nadwornych i zajmował się porządkowaniem metryki koronnej. W 1783 r. uzyskał patent na chorągiew kawalerii narodowej, a dwa lata później, za konsensem królewskim otrzymał starostwo nowogrodzkie w województwie kijowskim. Działalność publiczną rozpoczął w 1784 r., powołany przez króla do Komisji Kruszcowej, a w 1786 r. został wybrany przez sejm na komisarza Komisji Skarbu Koronnego. Była to kolegialna instytucja o szerokich kompetencjach, powołana przez sejm konwokacyjny w 1764 r. celem uporządkowania gospodarki kraju, w tym jego finansów. Czacki, wybierany na kolejne kadencje, pracował w niej do 1793 r., odmawiając złożenia przysięgi lojalności konfederacji targowickiej. Jako komisarz skarbowy w okresie Sejmu Czteroletniego przejawiał dużą aktywność, zajmując się m.in. kwestią nabycia Pałacu Brühlowskiego przez skarbu państwa, angażował się w prace nad podatkiem skórowym, pozyskanie kredytów z holenderskich banków, uczestniczył w przygotowaniu traktatu handlowego z Prusami, a także, oddelegowany przez Komisję Skarbu Koronnego, wizytował dobra biskupstwa krakowskiego położone w województwie sandomierskim i krakowskim, które na mocy uchwały sejmowej z 1789 r. przejęte zostały na rzecz skarbu państwa i oceniał sytuację zamku wawelskiego wymagającego remontu. Uczestniczył w początkowych debatach nad opracowaniem Ustawy Rządowej, by już po jej uchwaleniu z właściwą sobie erudycją wytykać jej błędy. Był autorem kilkunastu rozpraw z dziedziny historii, prawa i ekonomii, właścicielem bogatej biblioteki i bibliofilem oraz jednym z pierwszych członków Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. W 1803 r. osiadł w rodzinnych dobrach w Porycku, obejmując funkcję wizytatora szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej Wileńskiego Okręgu Naukowego. W 1805 r. przy współpracy Hugona Kołłątaja utworzył Gimnazjum Wołyńskie w Krzemieńcu, będąc nie tylko jego organizatorem, ale też nieformalnym opiekunem i donatorem. Zmarł niespodziewanie 8 lutego 1813 r. w Dubnie, mając 48 lat¹.

¹ Ewa Danowska, *Tadeusz Czacki a Krzemieniec. Wykład inauguracyjny*, „Dialog Dwóch Kultur” 2007, R. 2, s. 27–31. Więcej zob. eadem, *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006, s. 41 i nast.

W miarę rozwoju geografii w XVIII w. zaczęto uważnie analizować związki zachodzące między naturalnym środowiskiem geograficznym a ludzką działalnością w danym środowisku mającą wpływ na kwestie gospodarczo-społeczne². Ważnym motywem rozbudzania zainteresowań w dziedzinie geografii i kartografii, także w Polsce, stały się względy państwowe. Pojawiły się inicjatywy zmierzające do opracowania obrazu fizjograficznego polskich ziem, który mógłby być wykorzystany w celach administracyjnych, obronnych i gospodarczych³.

W czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego pracowała w Polsce grupa wykształconych w Warszawie czy Wilnie wojskowych inżynierów i cywilnych geometrów, a także grono kartografów obcego pochodzenia, którzy mieli za zadanie nadrobić zaległości w kartograficznym opracowaniu ziem polskich. Konieczność pomiarów i opracowywania map postulowano na kolejnych sejmach, dokonywano zatem pomiarów obejmujących mniej lub bardziej rozległe obszary kraju. Również Jan Śniadecki, Marcin Poczobutt Odlanicki, August Moszyński i Joachim Chreptowicz dostrzegali potrzebę sporządzania map niezbędnych przy planowaniu rozwoju gospodarczego kraju. Wielkie znaczenie miały też osobiste zainteresowania i poparcie króla Stanisława Augusta⁴, stanowiące impuls do podjęcia prac mierniczych, mimo częstego braku funduszy i niechęci szlachty posesjonatów do urzędowego pomiaru ich włości. Inspiracja ze strony króla sprzyjała pracom nad mapami, ale też wszelkim czynnościom związanym z usprawnieniem transportu, głównie rzecznego, jako najtańszego i najłatwiejszego w praktyce⁵.

W 1764 r. na mocy uchwały sejmu konwokacyjnego powołano formację – Korpus Pontonierów – mającą przyczynić się do lepszego poznania terenów Rzeczypospolitej. Faktycznie Korpus zorganizowany został w 1766 r., tworzyło go wówczas pięciu oficerów – inżynierów, 25 podoficerów i 170 szeregowych (gemajnow), a w 1787 r. zwiększono liczebność tej jednost-

² Jadwiga Bohdanowicz, Marek Dzieścielewski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Gdańsk 2003, s. 32.

³ *Historia geografii polskiej*, red. Antoni Jackowski, Stanisław Liszewski, Andrzej Richling, Warszawa 2008, s. 32–33.

⁴ Zob. Krystyna Łonczyńska, *Zbiór geograficzny Stanisława Augusta*, „Archeion” 1960, R. 33, s. 21–49.

⁵ Alicja Falniowska-Gradowska, *Ostatnie lata działalności Sądu Referendarskiego Koronnego (1768–1793)*, Wrocław 1971, s. 15–16.

ki. W początkowym okresie była to milicja (piechota) do obsługi granic i zarządu celnego, stąd nazywano ją też Batalionem Skarbowym. Z czasem prowadzili głównie prace inżynierskie, w tym związane z oczyszczaniem i regulacją rzek, usuwali przeszkody dla żeglugi poprzez np. rozbijanie zatok, wykonywali pomiary potrzebne do sporządzania wszelkiego rodzaju map czy budowania i napraw budynków skarbowych i mostów⁶.

Podczas kartograficznego opracowywania ziem Rzeczypospolitej znaczącą rolę odegrał mecenas nauki wojewoda nowogrodzki Józef Aleksander Jabłonowski. Jego zasługą było doprowadzenie do wydania w 1772 r. w Paryżu przez Giovanniego Antonio Rizzi Zannoniego *Carte de Pologne divisée par provinces et palatinats...*, tj. atlasu obejmującego 25 map województw Rzeczypospolitej, pogranicze tureckie i plan miasta Warszawy. Jabłonowski patronował inicjatywie przez dłuższy czas, kontrolując pomiary i rysunki geografów, którzy towarzyszyli mu w licznych podróżach. Powierzał też prace kartografom, głównie kapitanowi artylerii Franciszkowi Czakiemu. W efekcie powstał atlas, który pomimo pewnych błędów przez dłuższy czas był używany m.in. przez europejskich dyplomatów⁷.

Należy podkreślić zasługi dla rozwoju polskiej kartografii Karola Perthéesa, pochodzącego z rodziny francuskich hugenotów. Od około 1780 r. na zlecenie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego zajmował się kopiowaniem i przerabianiem map, głównie granicznych i hydrograficznych, a także sporządzaniem nowych. Wśród licznych prac Perthéesa można wymienić trzy atlasy z 1780 r. przedstawiające Rzeczpospolitą po I rozbiorze (w skali 1:225 000). Inny charakter, ściśle dla potrzeb gospodarki kraju, mają sporządzone na potrzeby Komisji Skarbu Koronnego m.in. mapy kilku prowincji celnych czy zachowana w AGAD piękna *Carte servante à montrer la destination des deux canaux entrepris en Lithuanie* z 1785 r. Nie dotrwała do naszych czasów jego mapa hydrograficzna Polski (w skali 1:1 750 000),

⁶ Mariusz Machynia, Czesław Szrednicki, *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794. Spisy*, t. 1: *Wojsko koronne*, cz. 2: *Artyleria i wojska inżynierskie*, Kraków 1999, s. 85–87; Jerzy Giergielewicz, *Korpus Pontonierów (Batalion Skarbowy) (1764–1794)*, „Saper i Inżynier Wojskowy” 1924, R. 3, nr 2, s. 45–51. Zob. też idem, *Zarys historii Korpusu Inżynierów Koronnych w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa 1932.

⁷ Janina Dobrzyniecka, *Jabłonowski Józef Aleksander*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław i in. 1962, s. 226; Mapa Rizzi Zannoniego zob. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36142/edition/41839/content> (odczyt: 16.12.2021).

sporządzona dla króla, lecz opublikowana z kopii dopiero w 1809 r. staraniem gen. Jana Komarzewskiego⁸.

Janina Mirosława Stoksik w opracowaniu *Geometrzy małopolscy do końca XVIII wieku* podkreśla zasługi często nieznanych z nazwiska geodetów „twórców małej kartografii”, którzy dzięki swym umiejętnościom sporządzali – jak napisała – „przekazy kartograficzne o mniejszej skali i zarazem większym zasięgu terytorialnym, lub też wykonując plany ciekawych obiektów topograficznych”⁹.

Jak już wspomniano, T. Czacki powołany został do utworzonej przez króla Stanisława Augusta Komisji Kruszcowej działającej w latach 1782–1787. Jej zadaniem było ożywianie i wspieranie poszukiwań i eksploatacji soli w Rzeczypospolitej, zwłaszcza na Kielecczyźnie, po utracie żup wielickiej i bocheńskiej wskutek I rozbioru. Komisja ta zajmowała się też kopalnią miedzi w Miedzianej Górze i podejmowała wszelkie inicjatywy w zakresie kopalnictwa i transportu, w tym także włączała się w aktywizację i pomoc dla prywatnych działań gospodarczych. T. Czacki, będąc równocześnie od 1786 r. komisarzem Komisji Skarbu Koronnego, nadal uczestniczył w posiedzeniach Komisji Kruszcowej i realizował powierzone mu zadania. Należy wśród nich wyróżnić zaangażowanie w projekt wykorzystania Nidy jako drogi transportu pozyskiwanej w Busku soli. Warunkiem przystąpienia do prac było sporządzenie mapy tej rzeki i planów jej regulacji. Upoważniony przez obie Komisje Czacki powierzył prace kartografowi i „budowniczemu wodnemu” Ferdynandowi Naxowi¹⁰. Przesłał on najpierw swój projekt oczyszczenia Pilicy, a 5 marca 1785 r. przedłożył analogiczny plan regulacji Nidy¹¹. Był to „dukt rzeki Nidy wyrażony i okolice z obydwu stron tej rzeki, tudzież pokazywał tablicę ułożoną bardzo porządnie wszystkich miejsc okolicznych, miasteczek, wsi, posesorów ich, fabryk, produktów, etc.” Komisja

⁸ Karol Buczek, *Perthées Herman Karol, de*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław i in. 1980, s. 638–639. Zob. więcej idem, *Kartograf króla Stanisława Augusta*, oprac. Henryk Rutkowski, [w:] *Karol Perthées (1739–1815) fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i entomologiczna*, red. nauk. Jerzy Pawłowski, Warszawa 2003, s. 21–134.

⁹ Janina Mirosława Stoksik, *Geometrzy małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Kraków 2013, s. 9.

¹⁰ Ewa Danowska, *Komisja Kruszcowa na tle inicjatyw gospodarczych II połowy XVIII wieku*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1995, R. 40, s. 61, 77.

¹¹ Edmund Rabowicz, *Nax Jan Ferdynand*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław i in. 1977, s. 639.

Kruszcowa pochwaliła pracę Naxa i obiecała przedstawić ją królowi jako wartą specjalnej nagrody, gdyż mapy w znacznym stopniu przyczyniały się do łatwiejszego spławu drewna i innych towarów¹².

W czerwcu 1788 r. T. Czacki został przez Komisję Skarbu Koronnego wysłany na objazd „miejsc solnych”. Towarzyszył mu inżynier wojskowy, kartograf, ppłk Jan Mehler, wchodzący w skład zespołu powołanego przez króla Stanisława Augusta w 1784 r. w celu wykonania kopii map delimitacyjnych i demarkacyjnych po I rozbiórce Polski. Zespołem tym kierował mjr Karol Sierakowski, późniejszy dowódca Korpusu Inżynierów Koronnych¹³. J. Mehler, poza kopiowaniem map delimitacyjnych po I rozbiórce Polski, kierował pracami nad mapą Dniestru, przeprowadził „rewizję” Warty, a w 1791 r. uczestniczył w pomiarach dóbr biskupstwa krakowskiego¹⁴.

Zanim przystąpił do pracy, otrzymał od Czackiego listę jego życzeń i wskazówek zatytułowaną „Instrukcja do rewizji rzek Nidy i Słupicy dana Wędrychowskiemu [być może Ignacemu Wendrychowskiemu – E. D.] i Mehlerowi”, zawartą w sześciu punktach. Zasięgając informacji u zamieszkałych w okolicy obywateli, inż. Mehler miał sporządzić mapę Nidy i jej dopływów, zaczynając pracę „od miejsca, gdzie Nida rzeka z pędem Wisły łącząc się, jedną rzeki koryto czyni”, a ponadto – wymierzyć szerokość i głębokość rzeki, oznaczyć wszelkie przeszkody dla spławu (młyny, jazy itp.), spadek wody, wysokość brzegów, nanieść na plan lub zawrzeć w opisach okoliczne lasy i wszystko, co wyda mu się istotne¹⁵.

Jak odnotowano w „Spisie map w Archiwum Komisji Skarbowej Koronnej” z 1788 r., mapa rzek Nidy i Słupicy autorstwa inż. Mehlera, która tam trafiła, podzielona była na sześć kart. Przy tym Czacki po skończonej podróży do „miejsc solnych”, oprócz wspomnianej mapy i raportu z 12 czerwca 1788 r., złożył plany: Bejsc, Straszniowa, Gumienic, fabryki buskiej i fabry-

¹² E. Danowska, *Komisja Kruszcowa...*, s. 77, za: Biblioteka Naukowa PAU i PAN, rkps 2222, s. 18, 39. Mapy Nidy, jak i Pilicy autorstwa Naxa nie zachowały się.

¹³ Henryk Bartoszewicz, *Prace Korpusu Inżynierów Koronnych i ich autorzy. Stan zachowania kartografików*, [w:] *Mapa w służbie odrodzonej Polski*, red. Beata Konopska, Paweł E. Wespiański, Z *Dziejów Kartografii* t. 23, Warszawa 2020, s. 43–70.

¹⁴ Stanisław Herbst, *Mehler (Mekler, Meller, Moller) Jan Albert*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław i in. 1975, s. 378.

¹⁵ Wiesława Wernerowa, *Wkład Komisji Skarbu Koronnego do poznania geograficznego Polski w końcu XVIII wieku*, „*Studia Łomżyńskie*” 1989, R. 1, s. 170–171. Mapa Nidy i Słupicy inż. Mehlera nie zachowała się.

ki soleckiej¹⁶. Gdy po pewnym czasie Komisja Skarbu Koronnego poleciła inż. Mehlerowi zbadać szerokość, głębokość oraz wysokość brzegów rzeki Bug w celu ocenienia jej przydatności do spławu, zaznaczyła, że ma brać pod uwagę wskazówki, jakie dał mu Czacki podczas prac nad sporządzeniem mapy Nidy i Słupicy¹⁷.

Czacki w przekazywanych Komisji Skarbu Koronnego raportach, rozpatrując możliwości usprawnienia i ożywienia polskiego handlu, nie pomijał tak istotnej sprawy jak stan dróg rzecznych. Spław towarów rzekami i kanałami stanowił bowiem najtańszy i najprostszy sposób transportu. Składając Komisji raport z podróży na wschód Rzeczypospolitej, załączył mapy, które poszerzały ówczesny stan znajomości ojczystej geografii, ale miały też wymiar praktyczny. Należy zaznaczyć, że nie były to mapy nowe czy oryginalne, ale kopie już istniejących, być może z naniesionymi uaktualnieniami. Czacki w 1788 r. podarował Komisji mapy rzek: Słuczy, Horynia, Prypeci, Dniepru „aż do Chersonu” i Kanału Muchawieckiego zwanego też Królewskim. Ponadto dołączył mapę półwyspu krymskiego (zapewne kopię pracy Józefa Górskiego, którą wykonał podczas pobytu tamże z Józefem Wittem podczas wojny turecko-rosyjskiej w 1772 r.), mapę rzeki Dniestr z uwzględnieniem jej głębokości i katarakt oraz podzieloną na 13 arkuszy mapę hydrograficzną, o której będzie jeszcze mowa¹⁸.

Mapa Dniestru, zatytułowana „Bieg rzeki Dniestru od Uszycy miasta, niżej 5 mil od Żwańca leżącego, do Benderu, na kart 13 rozłożony, dla P[rześwieczonej] Komisji Skarbu Koronnego z woli JW. Czackiego S[tarosty] N[owogrodzkiego] K[omisarza] S[karbowego] r. 1787”, z oznaczeniem głębokości rzeki, wykonana została w lipcu i sierpniu 1787 r. pod kierunkiem inż. J. Mehlera. Dzięki niej Komisja Skarbu Koronnego utwierdziła się w przekonaniu, że spław towarów tą rzeką jest możliwy dwa razy do roku¹⁹. Mapa zrewidowała pracę księcia Karola Henryka Nassau-Siegen z czerwca

¹⁶ Karol Buczek, *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*, Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski, Kraków 1935, s. 3, 305.

¹⁷ Tadeusz Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*, t. 2, Kraków 1897, s. 70; Stanisław Gierszewski, *Wisła w dziejach Polski*, Gdańsk 1982, s. 138.

¹⁸ K. Buczek, *Prace kartografów pruskich...*, s. 240.

¹⁹ Bolesław Olszewicz, *Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny)*, Warszawa 1921, s. 46; Tadeusz Czacki, *O handlu Polski z Portą Otomańską*, [w:] *Dzieła*, t. 3, wyd. Edward Raczyński, Poznań 1845, s. 332.

1784 r., a Czacki, dopatrując się niewielkich tylko różnic, wydał pochlebną opinię o mapie księcia²⁰.

Co do szczegółów mapy Dniepru, którą T. Czacki podarował Komisji Skarbu Koronnego, nie mamy wielu danych. Przedstawiała tę rzekę wraz z dopływami, a odczytać z niej można było informacje:

[...] którydy statek iść może i gdzie jakie ponosi trudności. Przekonała się kommissya, że nadzieja usunięcia lub wyrzucenia porohów nie jest gruntowna [*sic!*]; że drzewo jednak temi porohami idzie, wszystkie zaś produkta polskie tylko do początku porohów przybliżyć się mogą, a przeładowane dopiero łądem iść do Chersonu²¹.

Podarowaną Komisji Skarbu Koronnego mapę Słucza i Horynia Czacki również sam bliżej określił. Opisał długość i szerokość tych dwóch rzek płynących z terenu województwa wołyńskiego na Litwę, ich dopływy, meandry i zdatność do spławu. Załączył wykaz młynów, grobli i jazów oraz zasugerował, by Komisja z funduszu nadzwyczajnego wyznaczyła środki na uczynienie tych rzek bardziej przydatnymi do żeglugi, na wzór Pilicy. Mapa nie obejmowała jednak całego biegu Horynia i Słuczy, „w Polsce gdy nie jest zrobiona, przynajmniej mapę biegu tych rzek w Litwie, onych złączenia i rozłączenia się, oraz wpadnienia w Prypeć, przyłączam”. Obejmowała ponadto część rzeki Styr wpadającej do Prypeci²². Mapę Słucza i Horynia, na podstawie własnych pomiarów, wykonali w 1786 r. Jan Niewodowski i Ignacy Kraszkowski²³.

Natomiast o mapie Kanału Muchawieckiego, którą Czacki również złożył Komisji Skarbu Koronnego, brakuje bliższych informacji²⁴. Faktem jest, że kanałem Czacki był zainteresowany. Świadczyć może o tym „Pismo W. Butrymowicza Podstarosty Pińskiego względem poprawy kanału Muchawieckiego” z własnoręczną notatką Czackiego: „*in Februario* 1788 podług rozkazu JKMcI czytałem. Jak mylnie są prawidła w kopaniu tego

²⁰ Karol Hugo-Bader, *Handlowa żegluga rzeczna w dawnej Polsce*, „Sprawy Morskie i Kolonialne” 1936, R. 3, z. 2, s. 95–96.

²¹ T. Czacki, *O handlu Polski...*, s. 334.

²² *Pierwsze prace Tadeusza Czackiego S.N.*, wyd. Józef Ignacy Kraszewski, „Athenaeum” 1846, t. 2, s. 27–29.

²³ W. Wernerowa, *Wkład Komisji...*, s. 168–169.

²⁴ Zob. Janina Ewa Piasecka, *Budowa kanałów na ziemiach Rzeczypospolitej w świetle piśmiennictwa polskiego do połowy XIX w.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970, R. 15, s. 300–303.

ważnego kanału miałem honor w moich uwagach WKMcI przełożyć”²⁵. Komisja Skarbu Koronnego planowała delegować komisarza Czackiego w maju 1792 r. do skontrolowania prac przy Kanale Muchawieckim, do czego nie doszło wskutek wybuchu wojny rosyjsko-polskiej²⁶.

Należy zaznaczyć, że zainteresowania kartograficzne T. Czackiego wynikały z powodów ekonomicznych i politycznych, mających na względzie rozwój kraju i usprawnienie transportu przede wszystkim rzeczno. Czacki jako komisarz skarbowy zajmował się działem wodnym nie Wisły, lecz Dniepru i Dniestru, czyli zlewiskiem Morza Czarnego. Nie angażował się w prace nad mapami działu wodnego Wisły, I rozbiór Polski i restrykcje handlowo-celne ze strony Prus skazywały na niepowodzenie polski handel bałtycki²⁷.

Komisja Skarbu Koronnego, wyrażając wdzięczność Czackiemu, włączyła mapy do swego Archiwum, stwierdziwszy, że mogą ułatwić „zręczność do spławu produktów krajowych”. Mapy stanowiły nie tylko załącznik do jego raportów, ale miały wymiar praktyczny w zakresie ułatwień dla transportu, handlu i produkcji przemysłowej²⁸.

Dar Czackiego nie przeszedł niezauważony. Kasztelan kamieniecki Onufry Morski jako poseł podczas Sejmu Czteroletniego, składając relację z działalności Komisji Skarbu Koronnego w latach 1786–1790, podkreślił zasługi Czackiego dla kraju, m.in. z powodu hojnego daru w postaci map. Stwierdził, że „mappy będą dla następnych kommissyji do urządzenia handlu [...] prawdziwym światłem i prawidłem”²⁹, niestety nie zachowały się.

²⁵ Biblioteka Czartoryskich, rkps 901, k. 253–261.

²⁶ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje...*, t. 5, s. 12.

²⁷ Jan Antoni Wilder, *Traktat handlowy polsko-pruski z roku 1775. Gospodarcze znaczenie utraty dostępu do morza*, Warszawa 1937, s. 179–260; Marian Drozdowski, *Traktaty handlowe po pierwszym rozbiórze a problem jedności gospodarczej ziem polskich*, „Roczniki Historyczne” 1971, R. 37, s. 88–92; Julian Nieć, *Tadeusz Czacki jako marynista*, odb. z „Życie Krzemienieckie” 1935, nr 11, s. 4.

²⁸ E. Danowska, *Tadeusz Czacki...*, s. 88–89, za: Archiwum Główne Akt Dawnych, tzw. Metryka Litewska, rkps 155, k. 30v.–31; *Czynności Kommissyji Skarbu Koronnego w Miesiącu Marcu 1788 Roku*, „Dziennik Handlowy i Ekonomiczny” 1788, s. 341, 344.

²⁹ Onufry Morski, *Relacya z egzaminu Kommissyji Skarbu Koronnego za lat cztery od dnia 1 7bris 1786 do dnia ostatniego Augusti 1790 przez Deputacyę od Stanów wyznaczoną odprawionego*, cz. 1, Warszawa 1790, s. 101.

Tadeusz Korzon napisał: „Nie widzieliśmy ich, ale domyślamy się, że były dobre”³⁰.

Wśród map podarowanych Komisji Skarbu Koronnego przez T. Czackiego znajdowała się mapa hydrograficzna Polski, o której tak pisał w dziele *O litewskich i polskich prawach*: „Byłem tak szczęśliwy, że generalną hydrograficzną Polski i Litwy odrysować kazałem kartę”³¹. Mapę i jej gospodarcze znaczenie Czacki rekomendował w następujący sposób:

Karta hydrograficzna rzek polskich okazuje onych łączenie się, wyszczególnia miejsca, gdzie składy towarzystwom utworzyć się mogących udzielać sobie nawzajem mogą zbywające produkta. Tym sposobem kraj zapewnionym zostanie, iż smutnych głodu nie przyjdzie doświadczyć skutków. Handel ożywionym zostanie, a północny i południowy sąsiad mieć będzie większe na nas względy, gdy tam produkta nasze odsyłać będziemy, gdzie większa cena, większa łatwość nas zachęci³².

Mapę sporządzono na 13 arkuszach, przedstawiała 4 819 rzek i rzeczek z oznaczeniem wszelkich przeszkód, ale też ułatwień dla spławu. Oparta była na szczegółowych pomiarach dokonanych przez oficerów Korpusu Pontonierów i Korpusu Inżynierów³³. „Wybranych z Korpusu Inżynierów po kraju rozesłał, z których każdy objeżdżał całe koryto rzek większych, i aż do onych ujścia w morze niwelował, wliczając w tę robotę rzeki pomniejsze do tamtych wpadające” – jak napisał Edward Rastawiecki³⁴. Dzieło to kosztowało Czackiego ponoć 10 tys. czerwonych złotych, czyli 180 tys. złotych polskich³⁵.

Krytycznie do przekazów o tym przedsięwzięciu jako znaczącej inicjatywie Czackiego odniósł się Karol Buczek, rozprawiając się z narosłymi mitami wokół tej mapy. Radzi on nie dawać wiary przekazom Rastawieckiego, bo gdyby inżynierowie istotnie wówczas zniwelowali i skartowali bieg wszystkich rzek i ich dopływów, to mielibyśmy do czynienia z wielkim

³⁰ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje...*, t. 4, s. 240.

³¹ Tadeusz Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w Pierwszym statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*, t. 1, Warszawa 1800–1801, s. 211.

³² *Pierwsze prace Tadeusza Czackiego...*, s. 27.

³³ Bolesław Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 1931–1932, R. 5, s. 284; idem, *Polska kartografia wojskowa...*, s. 46; Alojzy Osiński, *O życiu i pismach Tadeusza Czackiego*, Krzemieniec 1851, s. 12–13.

³⁴ Edward Rastawiecki, *Mappografia dawnej Polski*, Warszawa 1846, s. 159.

³⁵ *Ibidem*, s. 159.

dziełem i prawidłowo wykonanym zdjęciem całej Rzeczypospolitej, które nie zmieściłoby się na zaledwie czterech arkuszach. Taka praca musiałaby kosztować znacznie więcej niż 10 tys. czerwonych złotych i odbiłaby się szerokim echem, a nic na to nie wskazuje. K. Buczek stwierdził, że mapa hydrograficzna Czackiego nie była zatem oryginalną pracą. Za pierwowzór do wykonania posłużyła zapewne mapa Karola de Perthéesa sporządzona w 1785 r. Faktem jest, że Czacki wypożyczył tę mapę z archiwum królewskiego i przetrzymywał co najmniej pół roku. Również nieprawdą jest, jakoby dysponował oficerami Korpusu Inżynierów, polecając im prace związane ze sporządzeniem takiej mapy³⁶.

Chociaż nie znamy przekazu Czackiego na ten temat, to mapy hydrograficznej sporządzono niejedną kopię. Oprócz tej, którą złożył Komisji Skarbu Koronnego i która po rozbiorach trafiła do Petersburga, istniała inna w zbiorach Stanisława Augusta Poniatowskiego. Kolejną Czacki zatrzymał dla siebie, a w 1802 r. podarował Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Warszawie³⁷. Niewykluczone, że rękopiśmienna hydrograficzna mapa Polski znajdująca się Królewskiej Bibliotece w Sztokholmie, pochodząca ze zbiorów hr. Larsa von Engeströma, posła szwedzkiego w Warszawie, jest jedną z kopii mapy, którą Czacki się chwalił³⁸.

Sprawa powyżej omówionej hydrograficznej mapy Rzeczypospolitej z 1787 r. do dziś nie jest do końca rozstrzygnięta. Najbardziej wiarygodne, a zarazem kompromisowe wydaje się przypuszczenie, że mapa hydrograficzna złożona przez T. Czackiego Komisji Skarbu Koronnego w 1787 r. stanowiła udoskonalenie mapy Perthéesa, z naniesieniem elementów informujących o przydatności rzek do spławu towarów. Nie mogła być zwykłym odrysem tej mapy, skoro Czacki, składając ją w 1802 r. Towarzystwu Na-

³⁶ K. Buczek, *Prace kartografów pruskich...*, s. 238–241. O mapie Perthéesa zob. B. Olszewicz, *Kartografia polska...*, s. 283.

³⁷ B. Olszewicz, *Kartografia Polska...*, s. 284; A. Osiński, *O życiu...*, s. 13; Wacław Olszewicz, *Matematyczno-przyrodnicze zbiory i pracownia na zamku Stanisława Augusta*, [w:] *Warszawa XVIII w.*, t. 2, Studia Warszawskie t. 16, Warszawa 1973, s. 122–123.

³⁸ Zofia Haczewska, *Rękopiśmienna osiemnastowieczna mapa hydrograficzna Polski w zbiorach sztokholmskich*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 1985, R. 17, nr 3, s. 146–147.

ukowemu Warszawskiemu, nie powołał się na autorstwo żyjącego jeszcze Perthéesa (zmarł w 1815 r. w Wilnie)³⁹.

T. Czacki w najobszerniejszym i najbardziej znanym dziele *O litewskich i polskich prawach* wyraził opinię, że Polska mogła zrobić lepszy użytek z położenia geograficznego i warunków, jakie stworzyła natura dla gospodarczego wykorzystania sieci rzecznej na potrzeby żeglugi i handlu. Napisał:

Rzadko jest taki kraj, w którym sama natura tak mocno wzywała do handlu. 4819 rzek i rzeczek zbliżonych było w Polsce i Litwie, które wody swoje albo do bałtyckiego, albo do Czarnego morza przenosiły. [...] Rzuciłem nieraz oko na mapę hydrograficzną, zagłębiałem się, jak kraj mógłby być możny i bogaty. Nie użyliśmy daru natury!⁴⁰

We wspomnianym dziele, przy sporządzaniu dogłębnych przypisów, Czacki niejednokrotnie korzystał z wiedzy współczesnych mu uczonych. Udzielając objaśnień do treści statutów, nie pomijał też kwestii ważności wykonywania pomiarów dóbr, jak np. w czasie egzekucji dóbr uchwalonej na Sejmie 1563 r. Podkreślał też znaczenie pomiarów terenów miejskich dla gospodarki całego państwa⁴¹.

Zatem, wśród rozlicznych zadań płynących z wykonywania funkcji komisarza Komisji Kruszcowej i Komisji Skarbu Koronnego Czacki przejawiał zainteresowanie i inicjatywę w opracowywaniu map oraz akcentowaniu ich znaczenia dla dobra Rzeczypospolitej. Jego kompetencje w tym zakresie były dostrzegane i wykorzystywane przez wyżej wymienione magistratury, a i on sam podkreślał ważność pomiarów kraju i sporządzania map.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych
tzw. Metryka Litewska, rkps 155.

³⁹ Janina Ewa Piasecka, *Dzieje hydrografii polskiej do 1830 roku*, Wrocław i in. 1970, s. 111–113.

⁴⁰ T. Czacki, *O litewskich...*, t. 1, s. 210.

⁴¹ J. M. Stoksik, *Geometrii małopolscy...*, s. 36, 60.

Biblioteka Czartoryskich

Rkps 901.

Biblioteka Naukowa PAU i PAN

Rkps 2222.

Opracowania

- Bartoszewicz Henryk: *Prace Korpusu Inżynierów Koronnych i ich autorzy. Stan zachowania kartografików*. W: *Mapa w służbie odrodzonej Polski*. Red. Beata Konopska, Paweł E. Weszpiński. Z *Dziejów Kartografii* t. 23. Warszawa: Wydawnictwa IHN PAN, 2020, s. 43–70.
- Bohdanowicz Jadwiga, Dzieścielewski Marek: *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003.
- Buczek Karol: *Kartograf króla Stanisława Augusta*. Oprac. Henryk Rutkowski. W: *Karol Perthées (1739–1815) fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i entomologiczna*. Red. nauk. Jerzy Pawłowski. Warszawa: Wydawnictwo „Retro-Art.”, 2003, s. 21–134.
- Buczek Karol: *Perthées Herman Karol, de*. W: PSB, t. 25. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1980, s. 638–640.
- Buczek Karol: *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*. Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski, Kraków 1935.
- Czacki Tadeusz: *O handlu Polski z Portą Otomańską*. W: *Dziela*, t. 3. Wyd. Edward Raczyński. Poznań, wyd. J. Łukasiewicz, 1845, s. 327–352.
- Czacki Tadeusz: *O litewskich i polskich prawach. O ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w Pierwszym statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*, t. 1. Warszawa: wyd. w Drukarni J.C.G. Ragoczege, 1800–1801.
- Czynności Kommissyi Skarbu Koronnego w Miesiącu Marcu 1788 Roku*. „Dziennik Handlowy i Ekonomiczny” 1788, R. 3, s. 340–347.
- Danowska Ewa: *Komisja Kruszcowa na tle inicjatyw gospodarczych II połowy XVIII wieku*. „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1995, R. 40, s. 55–85.
- Danowska Ewa: *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006.
- Danowska Ewa: *Tadeusz Czacki z Krzemieniec. Wykład inauguracyjny*. „Dialog Dwóch Kultur” 2007, R. 2, s. 27–31.
- Dobrzyniecka Janina: *Jabłonowski Józef Aleksander*. W: PSB, t. 10. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1962, s. 225–228.
- Drozdowski Marian: *Traktaty handlowe po pierwszym rozbiore a problem jedności gospodarczej ziem polskich*. „Roczniki Historyczne” 1971, R. 37, s. 85–110.
- Falniowska-Gradowska Alicja: *Ostatnie lata działalności Sądu Referendarskiego Koronnego (1768–1793)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1971.
- Giergielewicz Jerzy: *Korpus Pontonierów (Batalion Skarbowy) (1764–1794)*. „Saper i Inżynier Wojskowy” 1924, R. 3, z. 2, s. 45–51.

- Giergielewicz Jerzy: *Zarys historii Korpusu Inżynierów Koronnych w epoce Stanisława Augusta*. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowy, 1933.
- Gierszewski Stanisław: *Wisła w dziejach Polski*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1982.
- Haczewska Zofia: *Rękopiśmienna osiemnastowieczna mapa hydrograficzna Polski w zbiorach sztokholmskich*. „Polski Przegląd Kartograficzny” 1985, R. 17, s. 146–147.
- Herbst Stanisław: *Mehler (Mekler, Meller, Maller) Jan Albert*. W: PSB, t. 20. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1975, s. 378–379.
- Historia geografii polskiej*. Red. nauk. Antoni Jackowski, Stanisław Liszewski, Andrzej Richling. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Hugo-Bader Karol: *Handlowa żegluga rzeczna w Polsce*. „Sprawy Morskie i Kolonialne” 1936, R. 3, z. 2, s. 93–98.
- Korzon Tadeusz: *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*. t. 2, 4, 5. Kraków–Warszawa: Księgarnia L. Zwolińskiego i Spółki, Księgarnia T. Paprockiego i Spółki, 1897.
- Łonczyńska Krystyna: *Zbiór geograficzny Stanisława Augusta*. „Archeion” 1960, R. 33, s. 21–49.
- Machynia Mariusz, Srzednicki Czesław: *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794. Spisy*. T. 1: *Wojsko koronne. Cz. 2: Artyleria i wojska inżynierskie*. Kraków: Księgarnia Akademicka, Wydawnictwo Naukowe, 1999.
- Morski Onufry: *Relacya z examinu Kommissyi Skarbu Koronnego za lat cztery od dnia 1 7brisa 1786 do dnia ostatniego Augusti 1790 przez Deputacyę od Stanów wyznaczoną odprawionego*, cz. 1. Warszawa: Druk. Dufour, 1790.
- Nieć Julian: *Tadeusz Czacki jako marynista*. Odb. z: „Życie Krzemienieckie” 1935, nr 11–12.
- Olszewicz Bolesław: *Kartografia Polska XVIII wieku*. „Polski Przegląd Kartograficzny” 1931–1932, R. 5, s. 109–138.
- Olszewicz Bolesław: *Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny)*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1921.
- Olszewicz Waclaw: *Matematyczno-przyrodnicze zbiory i pracownie na zamku Stanisława Augusta*. W: *Warszawa XVIII w.*, t. 2. Studia Warszawskie t. 16, Warszawa 1973, s. 115–124.
- Osiński Alojzy: *O życiu i pismach Tadeusza Czackiego*. Krzemieniec: [wyd. Łukaszewicz], 1851.
- Piasecka Janina Ewa: *Budowa kanałów na ziemiach Rzeczypospolitej w świetle piśmiennictwa polskiego do połowy XIX w.* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970, R. 15, s. 279–318.
- Piasecka Janina Ewa: *Dzieje hydrografii polskiej do 1830 roku*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970.
- Pierwsze prace Tadeusza Czackiego S.N.* Wyd. Józef Ignacy Kraszewski. „Athenaeum” 1846, t. 2, s. 5–66.
- Rabowicz Edmund: *Nax Jan Ferdynand*. W: PSB, t. 22. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1977, s. 637–640.

- Rastawiecki Edward: *Mappografia dawnej Polski*. Warszawa: Drukarnia S. Orgelbranda, 1846.
- Stoksik Janina Mirosława: *Geometry małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2013.
- Wernerowa Wiesława: *Wkład Komisji Skarbu Koronnego do poznania geograficznego Polski w końcu XVIII wieku*. „Studia Łomżyńskie” 1989, R. 1, s. 165–179.
- Wilder Jan Antoni: *Traktat handlowy polsko-pruski z roku 1775. Gospodarcze znaczenie utraty dostępu do morza*. Warszawa: TNW, 1937.

Wydawnictwa elektroniczne

Mapa Rizzi Zannoniego <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36142/edition/41839/content> (odczyt: 16.12.2021).

AUTOR: Ewa Danowska – historyk, dr hab., emerytowany kierownik Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie; zainteresowania badawcze: historia Polski XVIII i XIX w., biografistyka, edytorstwo; e-mail: ewa.lidia.danowska@gmail.com

AUTHOR: Ewa Danowska – historian, dr hab., retired director of the Special Collections Department in the Scientific Library of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow; research interests: Polish history of the 18th and 19th centuries, biographies, editing; e-mail: ewa.lidia.danowska@gmail.com

Kamila Follprecht

ORCID: 0000-0002-0776-7576

Archiwum Narodowe w Krakowie

Jan Drachny, „artysta sztuki budowniczey”, Inspektor Budownictwa (1802–1816) i Budowniczy Miejski Wolnego Miasta Krakowa (1816–1822)

Jan Drachny, “artist of construction art”, Building Inspector (1802–1816) and Municipal Constructor of the Free Town of Krakow (1816–1822)

SŁOWA KLUCZOWE: Jan Drachny, Kraków, Wolne Miasto Kraków, Budowniczy Miejski, architektura

KEY WORDS: Jan Drachny, Krakow, Free Town of Krakow, Municipal Constructor, architecture

ABSTRAKT: Jan Tomasz Drachny (1770–1822) pochodził z Cieszyna, był synem Józefa Drachny (zm. 1816), architekta i budowniczego. W 1797 r. zamieszkał w Krakowie i został przyjęty do krakowskiego cechu murarzy i kamieniarzy. W latach 1802–1816 był zatrudniony jako Inspektor Budownictwa w Urzędzie Budownictwa Miejskiego podlegającym krakowskiemu Magistratowi. W 1816 r. po objęciu stanowiska Budowniczego Miejskiego Wolnego Miasta Krakowa zajmował się m.in. zakupem specjalistycznych narzędzi niezbędnych w pracy urzędu, przygotował wykaz budynków opustoszałych, czyli w bardzo złym stanie technicznym w jedenastu gminach miejskich WMK. Jako budowniczy i architekt opracował szereg planów budowy czy przebudowy krakowskich kamienic, jako urzędnik wiele z nich nadzorował i zatwierdzał. Wykonał liczne plany i pomiary związane ze zmianami urbanistycznymi na obszarze aglomeracji krakowskiej.

ABSTRACT: Jan Tomasz Drachny (1770–1822) came from Cieszyn and was the son of Józef Drachny (dec. 1816), an architect and constructor. In 1797, he settled in Krakow and was accepted into the Krakow guild of builders and stonemasons. In the period of 1802–1816, he was employed as a Building Inspector in the Municipal Building Office subject to the Krakow Town Council. In 1816, after becoming the Municipal Constructor of the Free

Town of Krakow, he dealt with, among others, the purchase of specialised tools necessary for the work of the office, and prepared a list of abandoned buildings, in other words, those in very bad technical condition, in eleven municipal boroughs of Krakow. As a constructor and architect, he created a wide range of plans for building or extending Krakow's townhouses, and as a clerk he supervised and authorised many of them. He created numerous plans and measurements connected with urban changes in the Krakow agglomeration.

W „Dodatku do Nr 56 Gazety Krakowskiej” z 14 lipca 1822 r. notariusz Ignacy Rogalski zamieścił ogłoszenie:

podpisany notariusz publiczny w moc rezolucji Wysokiego Trybunału pierwszej instancji Rzeczypospolitej Krakowskiej dnia 9 lipca 1822 r. do Nru 2591 wyszłej, zawiadamia Publiczność, iż ruchomości po ś.p. Janie Drachnym pozostałe jako to kosztowności, narzędzia geometryczne, suknie, pościel, bielizna, meble, stolarszczyzna, szkło, książki, miedź, żelazo i różne rzemieńne narzędzia dnia 22go miesiąca lipca 1822 r. o godzinie 10 rannej, w Krakowie w domu przy ulicy Mikołajskiej pod L. 637 stojącym za gotową zapłatę sprzedawane będą¹.

Wspomniane narzędzia geometryczne sugerują, że zmarły mógł być geometrą, jednak Janina Stoksik w publikacjach omawiających rozwój geodezji i kartografii nie wymienia takiego nazwiska wśród krakowskich geometrów z końca XVIII w.² Kim więc był Jan Drachny (Drachne)³?

W księdze obejmującej akta zgonu urzędu stanu cywilnego parafii Mariackiej w Krakowie z 1822 r. odnotowano, że kupiec krakowski Szymon Benda i profesor Mikołaj Tyrchowski złożyli oświadczenie, że 18 stycznia 1822 r., w wieku 51 lat, zmarł w swoim własnym domu przy ul. Mikołajskiej

¹ „Gazeta Krakowska” z 14 lipca 1822 r., nr 56, s. 671; z 21 lipca 1822 r., nr 58, s. 696.

² Janina M. Stoksik, *Udział Akademii Krakowskiej w kształceniu geodetów w XVII i XVIII stuleciu*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1997, R. 3, s. 35–53; eadem, *Geometrycy małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Kraków 2013.

³ Jan zawsze podpisywał się Drachny (w dokumentach urzędowych, w akcie małżeństwa córki w 1819 r., w testamentie spisany 16 stycznia 1822 r.), wersja Drachne pojawiła się w dokumentach zapewne w nawiązaniu do odmiany nazwiska „Drachnego, Drachnemu”, z czasem stała się podstawowym zapisem dla przedstawicieli rodziny.

637 Jan Drachny, artysta sztuki budowniczej, obywatel krakowski, mąż Barbary z Rozmanithów⁴.

Inwentarz znajdującego się w kamienicy przy ul. Mikołajskiej 26 (ówczesny nr 637) majątku zmarłego został spisany 4 marca 1822 r.⁵ – wymieniono w nim wspomniane w ogłoszeniu o licytacji:

Rubryka II. Narzędzia geometryczne:

1. Puszka z igłą magnesową mosiężną w futerale drewnianym 9 zł
2. Reysceyg z cyrklami kompletny 12 zł
3. Różne linie i torby do budownictwa tudzież mosiężne przedziały w pudełku zamknięte i opieczętowane 15 zł
4. Reysceyg z liniami kościanymi cyrklami w futerale z skórą czarną rybią obity 18 zł
5. Maszyna do mierzenia mil drogowych mosiężna 12 zł
6. Tabakierka czarna massowa z biustem Alexandra Wielkiego 12 zł
7. Osobna linijka geometryczna 2 zł
8. Okulary z futeralikiem 1 zł
9. Dwa pularesy 20 gr
10. Perspektywa 3 zł

Summa Rubryki II 84 zł 20 gr ...

Rubryka VIII. Xiązki

1. Belider Architektura hydraulika w niemieckim języku dwa tomy in folio 36 zł
2. Stieglitz Zeichnungen der schönen Baukunst⁶ in acht höfte 36 zł
3. Der Praktische Baubeamte tomów 2, 8 zł
4. Architektura X. Sierakowskiego⁷ w dwóch tomach 40 zł
5. Blondel de la distribution de maison de plesans⁸ dwa tomy 9 zł
6. Theatrum machinarum molarium⁹ w języku niemieckim 7 zł
7. Architektur antiq in folio 5 zł

⁴ ANK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, sygn. 29/328/49, s. 5, nr 14.

⁵ ANK, Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/6, akt 29/1822.

⁶ Christian Ludwig Stieglitz, *Zeichnungen aus der schönen Baukunst*, Leipzig (kilka wydań: 1798, 1800, 1805).

⁷ Sebastian Sierakowski, *Architektura obejmująca wszelki gatunek murowania i budowania*, Kraków 1812.

⁸ Jacques-François Blondel, *De la distribution des maisons de plaisance et de la décoration des édifices en general*, Paris 1737–1738.

⁹ Jacob Leupold, *Theatrum machinarum molarium oder Schau-Platz der Mühlen-Bau-Kunst* (kilka wydań: Leipzig 1735, Dresden, 1767).

8. Abbildungen der Statuen¹⁰ 10 zł
9. Architectur de 9 zł
10. Plany architektoniczne in folio planów 128, 10 zł
11. Les batimens de Palladio¹¹ 3 tomy in quarto 18 zł
12. Szemerl strassen baukunde 3 tomy in octavo 15 zł
13. 30 sztuk xiążek w przedmiocie architektonicznym 60 zł
14. Dictionaire Emperial 2 tomy in quarto 5 zł
15. Kodex Napoleona in folio 4 zł
16. Magazin der Reise Beschreibung, różnych tomów jedynaście 5 zł
17. Baniers Gotter Lehre¹² tomów dziesięć 8 zł
18. Lettres de mirabeux cztery tomy 3 zł
19. Grundsetze der Krytyk 5 tomów różnych 2 zł 15 gr
20. Contes moraux par Marmontel¹³ 3 części w jednym tomie 2 zł
21. Rousseaux anores choisier la nouvelle heloises Emilles tomów 15, 20 zł
22. Bonette Betrachtung über die Natur¹⁴ 2 zł
23. Reise ins Deutschland 1 zł
24. Die Garten Kunst 1 zł 15 gr
25. Schöne Geschichte des Menschen 3 tomy 1 zł 15 gr
26. Gramatyka turecka 1 zł
27. Der Saimales 6 różnych tomów 1 zł 15 gr
28. Sto różnych xiążek defektowych 20 zł

Razem Rubryka VIII 341.

Na licytacji przeprowadzonej 22 lipca 1822 r.¹⁵ większość wymienionych narzędzi geometrycznych oraz książek związanych z zawodem budowniczego (architekta) została nabyta m.in. przez cenionych ówczesnych krakowskich architektów – Szczepana Humberta, Augusta Plasqude, Bogumiła Trennera, Michała Wąsowicza oraz Jakuba Czerwińskiego, geometrę (tabakierę kupił zięć Drachnego – Mikołaj Tyrchowski). Bowiem Jan Drachny, majster budowlany i architekt, w latach 1816–1822 pełnił funkcję Budow-

¹⁰ François Perrier, *Abbildungen der vorzüglichsten alten Statuen und Gruppen, die sich theils in Rom theils in Paris befinden*, Wien 1797.

¹¹ *Les bâtimens et les desseins de André Palladio recueillis et illustrés par Octave Bertotti Scamozzi, ouvrage divisé en quatre volumes, avec des planches, qui représentent les plans, les façades, et les coupes*, Vicence 1786.

¹² Antoine Banier, *Erläuterung der Götterlehre und Fabeln aus der Geschichte*, Leipzig 1754–1766, Wien 1791.

¹³ Jean François Marmontel, *Contes moraux* (wiele wydań).

¹⁴ Charles Bonnet, *Betrachtung über die Natur*, Leipzig (kilka wydań: 1774, 1783), Wien 1790.

¹⁵ ANK, Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/7, akt 128/1822.

niczego Miejskiego w Urzędzie Budownictwa Wolnego Miasta Krakowa (wcześniej od 1802 r. był zatrudniony jako Inspektor Budownictwa w podległym Magistratowi krakowskiemu Urzędzie Budownictwa Miejskiego)¹⁶. Zawody architekta i geometry miały wówczas wiele wspólnego, skoro Inspektor Budownictwa Karol Mühlner pełnił na początku XIX w. także funkcję geometry Magistratu Miasta Krakowa, stąd zapewne korzystanie z tych samych narzędzi, przydatnych zarówno do pomiarów dla projektów urbanistycznych, jak i architektonicznych. Potwierdza to zakupienie przez geometrę J. Czerwińskiego niektórych przyrządów Drachnego.

* * *

Jan Tomasz Drachny urodził się w 1770 r. (ochrzczony 8 grudnia) w Cieszynie jako syn Józefa i Anny z domu Grochol¹⁷. Ojciec Józef Drachny (zm. 1816) był architektem i budowniczym księcia Alberta Sasko-Cieszyńskiego, projektował i niejednokrotnie brał udział w budowie/przebudowie/odbudowie kościołów i budynków na terenie Śląska Cieszyńskiego. W Cieszynie były to m.in.: kościół i klasztor jezuitów (1782), kościół i klasztor dominikanów (1784), budynek Sejmu Ziemskiego (1786), dzwonnica kościoła

¹⁶ W dotychczasowych publikacjach nazwisko Jana Drachnego jest jedynie wzmiankowane jako urzędnika Urzędu Budowlanego początków XIX w.: Maria Jarosławska-Gąsiorowska, *Architektura neoklasycyzmu w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1933, R. 24, s. 184; Danuta Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porobiorowego (1796–1806). Zagadnienia urbanistyczne*, „Rocznik Krakowski” 1957–1959, R. 34, s. 168; Maria Borowiejska-Birkenmajerowa, Juliusz Demel, *Działalność urbanistyczna i architektoniczna Senatu Wolnego Miasta Krakowa w latach 1815–1846*, *Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki t. 4*, Warszawa 1963, s. 46, 134, 137; Jacek Purchla, *O architekturze krakowskiej połowy XIX wieku*, „Rocznik Krakowski” 1987, R. 53, s. 118–119. Dokładniejsze, chociaż wykraczające poza datę śmierci, informacje: „w latach 1811–1830 kierownik Urzędu Budowlanego w Zarządzie Miejskim Krakowa” podaje Witold Iwanek, *Ignacy Chyba – malarz, architekt i teoretyk sztuki*, [w:] *O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich. Materiały IV Seminarium Sztuki Górnośląskiej Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Śląskiego i Oddziału Górnośląskiego SHS odbytego w dniach 26–27 października 1987 r. w Katowicach*, Katowice 1993, s. 64. Najpełniejsze dane o działalności Drachnego zamieściła Urszula Bęczkowska: „w 1810 r. Tymczasowy Budowniczy Miejski, 1811–1814, 1816–1822 Budowniczy Miejski”, Urszula Bęczkowska, *Karol Kremer i Krakowski Urząd Budownictwa w latach 1837–1860*, Kraków 2010, s. 89, 95.

¹⁷ Parafia rzymskokatolicka pw. św. Marii Magdaleny w Cieszynie, *Metryki chrztów*, t. 13, s. 1284 (według Portalu Pradkowie z Cieszyna. Poszukiwania genealogiczne na Śląsku Cieszyńskim, odczyt: 29.03.2022).

parafialnego (1789), kościół dominikanów i zamek (1790–1791), przebudowa poddominikańskiego kościoła na parafialny pw. św. Marii Magdaleny (1796–1797), kościół i klasztor bonifratrów (1797–1798), wieża ratuszowa (1800–1801), browar miejski (1808)¹⁸. Jego zięciem od 1784 r. był Ignacy Chambrez (1758–1835), rysownik, malarz, architekt, nauczyciel szkół średnich oraz profesor budownictwa Uniwersytetów Jagiellońskiego i Lwowskiego¹⁹.

Jan Drachny zapewne uczył się zawodu w Cieszynie u boku ojca oraz szwagra, studiował także architekturę na Uniwersytecie Wiedeńskim (ok. 1793). W Cieszynie wykonał rysunek „Widok klasztoru i kościoła bonifratrów w końcu XVIII w.”, współpracował przy budowie cieszyńskiej wieży ratuszowej²⁰.

W grudniu 1795 r. Jan Drachny przyjął cieszyńskie prawo miejskie²¹, mimo to zdecydował się opuścić miasto – w Krakowie, pod datą 3 maja 1797 r., w księdze „Protokół przyjmujących prawo miasta głównego Rzeczypospolitej Krakowa” zapisano:

Sław. Jan Drachny, profesji murarskiej, rodem z Cieszyna, okazawszy metrykę urodzenia swego prawo miejskie krakowskie przyjął, przysięgę przyjmującym prawo miejskie przyzwoitą za dalszym rozrządzeniem wypełnić oświadczył i do praw, przywilejów, prerogatyw oraz wolności miastu Krakowu łaskawie udzielonych został przypuszczony i w katalog mieszczan jest policzony. Dał na cle do kassy zł 144 pol.²²

A niebawem w aktach krakowskiego cechu murarzy i kamieniarzy zanotowano:

¹⁸ Stanisław Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 65; Witold Iwanek, *Słownik artystów na Śląsku Cieszyńskim*, Bytom 1967, s. 22–23; idem, *Klasycyzm w architekturze Cieszyna*, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe Rozprawy Komisji Historii Sztuki t. 6, Wrocław 1970, s. 14–15; Józef Golec, Stefania Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, t. 3, Cieszyn 1998, s. 59–60; Eva Vojkovská, *Působení těšínského stavitele Josefa Drachného na Frýdecku*, „Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek” 2008, t. 9, s. 115–133; Janusz Spyra, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*, Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych t. 4, red. Idzi Panic, Cieszyn 2012, s. 292, 305.

¹⁹ W. Iwanek, *Ignacy Chambrez...*, s. 61–76.

²⁰ Idem, *Słownik artystów...*, s. 22; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny...*, s. 59; Henryk Hollender, *Miasto księzek. Popularny przewodnik po cieszyńskich zbiorach bibliotecznych i archiwalnych*, Cieszyn 2010, s. 70.

²¹ W. Iwanek, *Słownik artystów...*, s. 22; idem, *Klasycyzm w architekturze...*, s. 15.

²² ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/1433, s. 45.

Działo się w Zgromadzeniu Murarskim dnia 28 Maja 1797. Na dzisiejszej sesji z zezwolenia Szl. Filipa Lichockiego Prezydenta miasta tego, przy bytności Szl. Michała Janiszewskiego Gminnego krak., a prezydującego Zgromadzeniu, odprawującej się. Gdy Szlachetni Michał Cwirzewicz i Józef Humbert współmagistrowie Szl. Jana Drachni magistra z miasta Cieszyna, mieszczanina krak. do przyjęcia na magisteryą rekomendują, a Szlachetni Jan Drachni złożywszy zaświadczenia we wszystkich ulec prawom Zgromadzeniu służącym oświadczą. Przeto Zgromadzenie zważając zdatność supplikującego onego do magisteryi przypuszcza, naznaczając, aby na sztuk magisteryą w przeciągu trzech kwartałów złożył – połąć sążni widenskich długości 30 szerokość proporcjonalna, trzy piętra, dół sklepiony, z facjatą w kolumnach porządku koryntyjskim, z plantami piwnic oraz pięter dolnego, pierwszego i drugiego, niemniej profil, przez puł szerokości przecięcie. A nadto, gdy podług prawa do skarbu Zgromadzenia od wstępu na magisteryą zł 200 pol. należy się, a Zgromadzenie z względu zdatności po zł 180 pol. ustanawia, dla tego Szl. Drachni wyznaczone zł 180 pol. do skarbu złożyć – natomiast zł 108 pol., a zaś zł 72 pol. przy złożeniu sztuk magisteryi oświadczą. Prócz zaś tego chłopca zapisywać i wypisywać, nie mniej czeladź wędrowną do gospody wysłać podług praw i zwyczajów Zgromadzeniu służących zaręcza i na to się ręką własną podpisuje. Johann Drachny mpp. Po którym to przyjęciu na magisteryą Szl. Jan Drachni magister miejsce w Zgromadzeniu zasiadł i do wolności używania swobód w Zgromadzeniu tym został przypuszczonym²³.

Drachny jako majster murarski, zgodnie z cechowymi przepisami, zatrudniał czterech czeladników i jednego ucznia, a także wielu pomocników – „miał 60 ludzi w swoich fabrykach”²⁴. Już w 1796 r. opracował na zlecenie władz projekt adaptacji krakowskiego kościoła franciszkanów na urząd i magazyn tytoniowy²⁵. W maju 1797 r. zobowiązał się przygotować kosztorys prac remontowych dla Jana Piotra Tulliusa, dyrektora naczelnego urzędu pocztowego austriackiego, który kupił kamienicę przy ul. Floriańskiej 53²⁶. W końcu XVIII w. przygotowywał szczegółowe rysunki i modele detali dla kamieniarzy i murarzy pracujących przy remoncie dworu Wodzickich na

²³ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 355–357.

²⁴ Danuta Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne*, „Rocznik Krakowski” 1967, R. 36, s. 60.

²⁵ M. Borowiejska-Birkenmajerowa, J. Demel, *Działalność urbanistyczna...*, s. 45.

²⁶ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/949, s. 215–219; sygn. 29/33/1400, s. 1051–1052; Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Floriańska, część I (liczby or. nieparzyste 1–57)*, Biblioteka Krakowska nr 54, Kraków 1917, s. 179–180.

Piasku²⁷. Na początku XIX w. prawdopodobnie zaprojektował i nadzorował budowę domu Gutkowskiego na Kleparzu (nieistniejący budynek w narożniku pl. Matejki i ul. Basztowej)²⁸. Zmiany wprowadzane w Krakowie przez władze austriackie sprawiły, że branża budowlana szybko się rozwijała i była dochodowa, prawdopodobnie dzięki temu w kwietniu 1803 r. Jan Drachny mógł sobie pozwolić na kupno od Kaspra Alojzego Uherka (Ucherka) kamienicy przy ul. Mikołajskiej 26 (wówczas nr 637) za 1 300 złr, którą Uherk nabył w lutym od rodziny Kaszewiczów²⁹.

W 1802 r. władze austriackie powołały w ramach krakowskiego Magistratu Urząd Budownictwa Miejskiego, zatrudniający Inspektora Budownictwa i Budowniczego Miejskiego³⁰. W sporządzonym w sierpniu 1802 r. wykazie urzędników Magistratu Jan Drachny figuruje jako Inspektor Budownictwa (Bau Inspector)³¹, z tym tytułem został odnotowany w maju 1807 r. w aktach cechu murarzy i kamieniarzy³². Jako Inspektor Budownictwa w Miejskim Urzędzie Budownictwa Drachny jest również wymieniany w drukowanych „Szematyzmach Galicyjskich” w latach 1803–1808³³.

W czasach przynależności Krakowa do Księstwa Warszawskiego w Departamencie Krakowskim od 1809 r. działali: Inspektor Dróg i Mostów, Bu-

²⁷ Maria Bernasikowa, *Dwór Wodzickich w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1965, R. 37, s. 137, 142.

²⁸ J. Purchla, *O architekturze krakowskiej...*, s. 119; *Przegląd nowego podziału i oliczbowania domów w głównem mieście krajowem Krakowie*, Kraków 1858, s. 48.

²⁹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/954, s. 197–198; sygn. 29/33/955, s. 50–51; Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/1323, s. 1395; sygn. 29/200/1353, s. 749–756; Muzeum Krakowa, rkps 413 (Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII zebrał i napisał Karol Richter, 1862), s. 91; *Plan miasta Krakowa Ignacego Enderle z lat (1802–1805) 1807–1808 tak zwany Senacki wraz z wykazem realności miasta z początku XIX wieku*, wyd. Henryk Münch, Kraków 1959, s. 21; D. Rederowa, *Studia... Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne...*, s. 65.

³⁰ Klemens Bąkowski, *Kronika Krakowska 1796–1848. Część I: od r. 1796 do 1815*, Biblioteka Krakowska nr 27, Kraków 1905, s. 18–19; D. Rederowa, *Studia... Zagadnienia urbanistyczne...*, s. 154; U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 84.

³¹ ANK, Akta gubernialne, sygn. 29/67/7, s. 874–875, 888–889.

³² ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 535.

³³ *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr...* 1803 (s. 169), 1806 (s. 333), 1807 (s. 350), 1808 (s. 376).

downiczy Wodny, Budowniczy Departamentowy i Budowniczy Miejski³⁴. Jan Drachny z dniem 24 lipca 1810 r.³⁵ przejął obowiązki od Inspektora Budownictwa Karola Mühlnera³⁶. W sierpniu 1810 r. w korespondencji z Magistratem Drachny występuje jako Tymczasowy Budowniczy Miejski³⁷, jednak potem konsekwentnie podpisuje się jako IBM (Inspektor Budownictwa Miejskiego)³⁸. Jako „budowniczy miasta Krakowa” Drachny jest wymieniony w spisie członków Łoży Wolnomularskiej w Krakowie, do której został przyjęty 13 listopada 1812 r.³⁹

W styczniu 1810 r. na polecenie Magistratu Inspektor Budownictwa K. Mühlner wypożyczył „Kopier Scheibe” i „Pantograf z grifem z ołówkiem z kułkami, wszystkimi srubami, a to z pięciu sztuczkami”⁴⁰ kapitanowi W. Woroniczowi z Korpusu Inżynierów na potrzeby pomiarów związanych z wyznaczeniem granicy między Prusami a Austrią (Komisja Demarkacyjna)⁴¹. Prace zakończyły się na początku lutego, po czym rozpoczęła się korespondencja w sprawie zwrotu przedmiotów, gdyż jak pisał Mühlner „to instrumenta bardzo kosztowne i bardzo letko zepsuciu podlegają” – okazało się, że znajdowały się u Jana Postawki, Budowniczego Departamentowe-

³⁴ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 233, 247, 251, 253, 255, 257, 265; „Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego” 1810, t. 1, nr 4, s. 72; t. 2, nr 20, s. 286–287; U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 84.

³⁵ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 251.

³⁶ *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1809*, s. 407. W korespondencji ze stycznia 1810 r. wspomniano, że był także geometrą Magistratu Miasta Krakowa, ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 265, 268; sygn. 29/1410/ABM 1532, s. 775.

³⁷ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1532, s. 545–546; U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 89.

³⁸ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1532, s. 559, 613, 617, 661, 689, 723, 797, 963; sygn. 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 16.

³⁹ Łukasz Tomasz Sroka, *Sprawiedliwi chcą być doskonali. Z dziejów wolnomularstwa w Krakowie od XVIII wieku do współczesności*, Biblioteka Krakowska nr 154, Kraków 2010, s. 143, 182.

⁴⁰ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 265, 267.

⁴¹ Prawdopodobnie Wawrzyniec Woronicz, AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego. Akta spraw, sygn. 1/175/39f, k. 19; Marcin Ochman, *Polski korpus inżynierów wojskowych w latach 1807–1831*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2020, s. 161–162, 522.

go⁴². Jeszcze w listopadzie 1810 r. J. Postawka poprosił Drachnego o możliwość dalszego wykorzystywania tych instrumentów, ciągle koniecznych do zakończenia wyznaczonych mu zadań i zobowiązał się do ich zwrotu, jak tylko będą potrzebne urzędnikom Magistratu⁴³.

Jan Drachny w lipcu 1810 r. przejął akta i niezbędne narzędzia od Budowniczego Departamentowego (J. Postawka) i Inspektora Budownictwa (K. Mühlner)⁴⁴. W styczniu 1811 r. sporządził „inwentarz rekwizytów, sprzętów i materiałów budowniczych tudzież inwentarz instrumentów i sprzętów kancelaryi budowniczej”⁴⁵. W marcu 1812 r. Drachny „ofiarował na rzecz miasta ramę drzewem cyprysowym forniowaną na umieszczenie abrysu upiększenia miasta tego Krakowa wraz z przedmieściami”, którą były Inspektor Budowniczy K. Mühlner „dla zachowania planu upiększenia miasta Krakowa zrobić dał i z własnych pieniędzy zapłacił”, następnie przekazał Drachnemu – Magistrat zapłacił za niezbędne szyby i elementy metalowe⁴⁶.

Po powstaniu Wolnego Miasta Krakowa od sierpnia 1816 r. działał podlegający Senatowi Inspektor (Budowniczy) Budownictwa Ziemnego i Wodnego (Bogumił Trenner), a w Wydziale Spraw Wewnętrznych powołano Budowniczego (Architekta) Miejskiego (Jan Drachny) i Budowniczego (Architekta) Okręgowego (Jan Postawka)⁴⁷.

Już w sierpniu 1816 r. Drachny, z powodu reorganizacji urzędów związanej z powstaniem Wolnego Miasta Krakowa, sporządził „inwentarz rekwizytów, sprzętów i materiałów budowniczych” znajdujących się w Kancelarii Budowniczej⁴⁸. W sierpniu 1817 r. z Wydziału Spraw Wewnętrznych

⁴² ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 255, 257, 261.

⁴³ Ibidem, s. 235, 247, 249, 253.

⁴⁴ Ibidem, s. 233, 251.

⁴⁵ Ibidem, s. 373, 375–376.

⁴⁶ Ibidem, s. 237, 239, 241. Prawdopodobnie mowa o planie miasta sporządzonym przez Ignacego Enderle w latach 1802–1805, któremu Jan Drachny, jako Inspektor Budownictwa, wystawił poświadczenie wykonania planu sytuacyjnego Krakowa z przedmieściami, *Plan miasta Krakowa Ignacego Enderle...*, s. 6, 7, 10.

⁴⁷ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/208, s. 33, 42, 47, 48, 55, 56; U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 84–89; Paweł Cichoń, *Centralne władze administracyjne Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. Tatjana Bykova, Artur Górak, Grzegorz Smyk, Lublin 2016, s. 314.

⁴⁸ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 379, 387–388.

i Sprawiedliwości Drachny otrzymał polecenie ustalenia „jakie instrumenta do Budownictwa należące w Biorze Budowniczym po zesłym Rządzie zostały się, tudzież gdzie się znajdują, a na koniec jakieby jeszcze instrumenta lub utensylia do użycie potrzebne bydź mogły, a nie znajdowały się, poleca Budowniczemu Miejskiemu, aby w tej mierze rapport jak najdokładniejszy Wydziałowi uczynił” – w listopadzie powstał wykaz niezbędnego wyposażenia, które należało zakupić⁴⁹. W czerwcu 1818 r. Senat zezwolił, aby „instrumenta i narzędzie do Biura Budowniczego potrzebne, te które tu w miejscu dostać można, jako to deszczki, stoły, linały, łańcuchy miernicze i.t.p. przez Inspektora Budownictwa sprawione, zaś te, których tu dostać nie można, przez Sekretoryat Generalny z Wiednia sprawione były”⁵⁰. Na podstawie oferty wiedeńskiej firmy Johanna Christopha Voigtländera, wytwarzającej instrumenty matematyczne i optyczne oraz precyzyjne urządzenia mechaniczne, do wiosny 1819 r. powstawały pod nadzorem Drachnego kolejne wersje wykazu niezbędnych do zakupu przedmiotów wraz z ich wyceną⁵¹. W transakcji pośredniczyła firma kupca krakowskiego Antoniego Morbitzera – w sierpniu 1819 r. narzędzia zostały zakupione, dostarczone z Wiednia jesienią i w listopadzie przekazane B. Trennerowi, Inspektorowi Budownictwa⁵².

W marcu 1819 r. powstał Urząd Budowniczy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu podlegający Wydziałowi Spraw Wewnętrznych Senatu – urzędem kierował Inspektor Budownictwa (Bogumił Trenner), któremu podlegali: Budowniczy Okręgowy (Felix Radwański syn) i Budowniczy Miejski (Jan Drachny)⁵³.

Każdy z urzędników, pobierając narzędzia niezbędne do wykonywanych prac, wystawiał Inspektorowi Budownictwa rewers – w listopadzie 1819 r. podpisali je Jan Drachny, F. Radwański i Michał Wąsowicz⁵⁴. W marcu 1820 r. Senat zarządził sporządzenie inwentarza „instrumentów miernicz-

⁴⁹ Ibidem, s. 225–226, 229, 231–232.

⁵⁰ Ibidem, s. 209.

⁵¹ Ibidem, s. 211, 215–224, 283–285, 289.

⁵² Ibidem, s. 291, 295–299, 393–394, 399–400.

⁵³ *Kalendarzyk polityczny wolney i niepodległej Rzeczypospolitey Krakowskiej pod opieką trzech Nayaśniejszych i Naypotężniejszych Monarchow zostaiący na Rok 1819*, s. 15–16; U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 90–96; P. Cichoń, *Centralne władze administracyjne...*, s. 314.

⁵⁴ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM 1508, s. 397, 403.

nych i innych utensyliów po byłym Urzędzie Budowniczym miejskim”, obejmującego także przedmioty zakupione w 1819 r. – w tym celu urzędnicy mieli zwrócić wszystkie wypożyczone przedmioty⁵⁵.

Władze Wolnego Miasta Krakowa, wprowadzając przepisy budowlane, zwróciły uwagę na problem domów „spustoszałych”, czyli w bardzo złym stanie technicznym⁵⁶. Na polecenie Wydziału Spraw Wewnętrznych Drachny jako Budowniczy Miejski wraz z Sebastianem Niemczykiewiczem, majstrem budowlanym oraz F. Radwańskim, Budowniczym Okręgowym, w porozumieniu z wójtami gmin, przeprowadzili w 1820 r. lustrację domów opustoszałych w gminach miejskich Wolnego Miasta Krakowa. Drachny „sporządził opis zwyczajnym sposobem i takowy wraz z potrzebnymi dowodami do dalszej decyzji Wydziałowi przesłać ma honor”⁵⁷. Powstał „Wykaz domów opustoszałych w Gminach XI^{tu} miejskich”⁵⁸ oraz opisy domów podpuszczałych w obrębie każdej gminy, zawierające numer domu, nazwisko właściciela i dokładny opis budynku⁵⁹.

Po śmierci Drachnego w marcu 1822 r. został ogłoszony konkurs na stanowisko „budowniczego miejskiego razem i hydraulika” z roczną pensją 2 400 zł⁶⁰ – funkcję objął August Plasqude⁶¹.

* * *

W sporządzonym w połowie XIX w. przez architekta Antoniego Stacherskiego zestawieniu „Nowocześni budowniczowie krakowscy i pozostawione przez nich budowle” o Drachnym jest wzmianka „jako urzędnik także niewiele zatrudniał się budowlami prywatnymi [...] o budowach przez niego wykonanych tym mniej można coś pewnego powiedzieć, ponieważ miał zwyczaj niepodpisywania planów przez siebie sporządzonych”⁶². Zapewne na tej podstawie Maria Jarosławska-Gąsiorowska stwierdziła w 1933 r. „przez długi przeciąg czasu, bo już za czasów E. Wodzickiego i przez

⁵⁵ Ibidem, s. 405–406.

⁵⁶ Paweł Cichoń, *O rządach prawa w Wolnym Mieście Krakowie uwag kilka*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2012, t. 5 (3), s. 243, 247.

⁵⁷ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/208, s. 119.

⁵⁸ Ibidem, s. 197–204.

⁵⁹ Ibidem, s. 227–288.

⁶⁰ „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” z 9 marca 1822, nr 7, s. 26.

⁶¹ U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 95.

⁶² J. Purchla, *O architekturze krakowskiej...*, s. 119.

szereg lat Rzeczypospolitej Krakowskiej występuje urzędnik budownictwa Drachne. Prac jego nie znamy⁶³. Z czasem jednak badacze odkrywali dzieła Drachnego powstałe w okresie zatrudnienia w krakowskim Urzędzie Budownictwa. W 1809 r. we współpracy z F. Radwańskim przygotował projekt przebudowy kamienicy przy Rynku Głównym 30⁶⁴. W 1815 r. opracował raport stanu kamienicy przy ul. Sławkowskiej 5 (Demińskich)⁶⁵; w 1816 r. we współpracy ze Sz. Humbertem opracował projekt generalnego remontu kamienicy przy Rynku Głównym 17 dla nowego właściciela Anzelma Dzwonkowskiego⁶⁶. W latach 1816, 1820 przygotował opinie ws. wykonywanych prac remontowych w budynkach tworzących obecnie nieruchomość przy ul. Krakowskiej 29/ Węglowej 1–1a⁶⁷; w 1820 r. wykonał (we współpracy ze Sz. Humbertem i F. Radwańskim) inwentarz Pałacu Wielopolskich⁶⁸. Zaprojektował nowe budynki na Kazimierzu: przy ul. Miodowej 11 (1819), ul. Józefa 21 (dwa murowane domy, 1820), ul. Krakowskiej 53 (1820), ul. Krakowskiej 14 (1821), ul. Krakowskiej 26–28 (1821)⁶⁹. Wspólnie z B. Trennerem opracował w 1820 r. plan upiększenia Kleparza⁷⁰. W 1821 r. wykonał rysunki pomiarowe, które miały być wykorzystane w konkursie na projekt restauracji Sukiennic⁷¹.

Podpis Drachnego widnieje na wielu projektach i dokumentach zachowanych w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie: w zespole 29/1410 Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie (materiały od

⁶³ M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, *Architektura neoklasycyzmu...*, s. 184.

⁶⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 10: *Śródmieście. Mury obronne i Plany. Rynek Główny*, red. Michał Myśliński, Warszawa 2005, s. 96.

⁶⁵ Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Sławkowska, część I (liczby or. nieparzyste 1–25)*, Biblioteka Krakowska nr 73, Kraków 1931, s. 40.

⁶⁶ *Katalog zabytków sztuki...*, s. 71; Kamila Follprecht, *Galeria mieszkańców Rynku krakowskiego w XIX wieku*, [w:] Andrzej Nowakowski, *Czas. Rynek Główny w Krakowie*, Kraków 2020, s. 50.

⁶⁷ Bogusław Krasnowolski, *Zapomniane, wybitny zabytek architektury krakowskiej Kazimierza*, „Rocznik Biblioteki Kraków” 2017, R. 1, s. 33, 34.

⁶⁸ Jan Ostrowski, *Architektura Pałacu Wielopolskich*, „Rocznik Krakowski” 1973, R. 44, s. 44.

⁶⁹ Tadeusz Żychiewicz, *Architektura klasycystyczna Kazimierza i Stradomia w Krakowie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1956, t. 1/4, s. 315, 326–328, 332, 344; idem, *Dom klasycystyczny przy ul. Józefa 21 na Kazimierzu w Krakowie*, „Ochrona Zabytków” 1956, t. 9/4 (35), s. 236, 238, 240.

⁷⁰ U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 461.

⁷¹ *Katalog zabytków sztuki...*, s. 41; U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 311, 313.

1805 r.) oraz 29/200 Archiwum Wolnego Miasta Krakowa. Nie zawsze można jednak przesądzić, czy Drachny składał go jako autor, czy też urzędnik zatwierdzający. Tę trudność interpretacji potwierdzają analizy Urszuli Bęczkowskiej, która zwróciła uwagę, że nie było przepisów zabraniających łączenia funkcji projektanta i urzędowego opiniodawcy⁷².

Analizując zawile kwestie podpisów, wydaje się, że Drachny może być autorem kilku urzędowych planów: części murów miejskich z Bramą Szewską i terenu za nimi leżącego z 1806 r.⁷³; drogi przez ulicę Zwierzyniecką do mostu na Rudawie z 1812 r.⁷⁴; drogi koło muru ogrodu kryminalnego (rejon Plant i ul. Straszewskiego) z 1815 r.⁷⁵; wyłożenia ulicy Garncarskiej kamieniem z 1816 r.⁷⁶; położenia klasztoru dominikanek na ulicy Stolarskiej z 1816 r.⁷⁷ (plan sytuacyjny); położenia starej i nowej Wisły z 1817.⁷⁸; kościoła św. Piotra (rzut i wybrane elementy budynku) z 1818 r.⁷⁹; placów do zabudowania w rejonie placu Szczepańskiego z 1818 r.⁸⁰; kramów prochowych przy Bramie Floriańskiej z 1818 r.⁸¹; części miasta żydowskiego w rejonie posesji przy ul. Józefa 12–20 z 1818 r.⁸²; placu i dworku drewnianego nad Wisłą za mostem ku Zwierzyniowi z 1821 r.⁸³ Plany powstawały zapewne w związku z realizacją zadań urzędowych, np. kwestia kramów prochowych przy Bramie Floriańskiej⁸⁴, co nie wyklucza, że Drachny osobiście je wykonał.

Większość planów opatrzona podpisem „Jan Drachny” oznacza jego urzędową akceptację, szczególnie kiedy znane jest nazwisko rysującego, np. plan rozszerzenia ulicy Grodzkiej w rejonie kościoła św. Andrzeja z 1818 r.

⁷² U. Bęczkowska, *Karol Kremer...*, s. 90–95.

⁷³ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 14.

⁷⁴ Ibidem, sygn. 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 16.

⁷⁵ Ibidem, sygn. 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 17; M. Borowiejska-Birkenmajerowa, J. Demel, *Działalność urbanistyczna...*, s. 83, 142.

⁷⁶ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4506.

⁷⁷ Ibidem, sygn. 29/200/4293.

⁷⁸ Ibidem, sygn. 29/200/4576.

⁷⁹ Ibidem, sygn. 29/200/4284.

⁸⁰ Ibidem, sygn. 29/200/4325; M. Borowiejska-Birkenmajerowa, J. Demel, *Działalność urbanistyczna...*, s. 53, 138.

⁸¹ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4331.

⁸² Ibidem, sygn. 29/200/4543.

⁸³ Ibidem, sygn. 29/200/4584.

⁸⁴ Ibidem, sygn. 29/200/836, s. 73–84.

(M. Wąsowicz)⁸⁵, plan cmentarza w Morawicy z 1820 r. (F. Bochenek)⁸⁶, plan cmentarza w Bobrku z 1820 r. (F. Bochenek)⁸⁷, plan gruntu szpitalnego w rejonie ulicy Blich z 1820 r. (M. Wąsowicz)⁸⁸, plan placu nad Wisłą przy rogatce koło mostu Podgórskiego z 1820 r. (M. Wąsowicz)⁸⁹.

Plany, projekty i rysunki podpisane przez Drachnego znajdują się także w dokumentacji konkretnych krakowskich kamienic⁹⁰, m.in.: ul. Floriańska 47 (1819, plan restauracji)⁹¹; ul. Grodzka 22 (1821, plan restauracji)⁹²; ul. Grodzka 48 (1820, plan uregulowania facjaty)⁹³; ul. Kanonicza 14 (1820, plan restauracji)⁹⁴; ul. Mikołajska 3 (1820, plan restauracji)⁹⁵; ul. Mikołajska 18/ ul. św. Krzyża 8 (1820, plan restauracji)⁹⁶; ul. Szczepańska 1/ ul. Sławkowska 2 (1820, plan domu)⁹⁷; pl. Szczepański ¾ (1819, plan restauracji kamieniczki ze spichlerzem)⁹⁸; pl. Szczepański 6/ ul. Reformacka 3 (1820, plan restauracji)⁹⁹; pl. Szczepański 7 (1821, plan restauracji i nowej oficyny)¹⁰⁰; ul. św. Tomasza 30/32 (1821, plan nowego sklepu i suszarni)¹⁰¹. Drachny zatwierdził m.in. kolejne etapy przebudowy rynkowej kamienicy stanowiącej obecnie część nieruchomości przy Rynku Głównym 25¹⁰².

Warto zwrócić uwagę na zapis w inwentarzu majątku zmarłego J. Drachnego z marca 1822 r., gdzie wśród ksiązek wymieniono 128 planów archi-

⁸⁵ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/15065.

⁸⁶ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4114.

⁸⁷ Ibidem, sygn. 29/200/4007.

⁸⁸ Ibidem, sygn. 29/200/4465.

⁸⁹ Ibidem, sygn. 29/200/4407.

⁹⁰ Za opracowanie tego zestawienia dziękuję Marioli Szaleniec, kierownikowi Oddziału V materiałów kartograficznych i dokumentacji technicznej.

⁹¹ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/312.

⁹² Ibidem, sygn. 29/1410/409.

⁹³ Ibidem, sygn. 29/1410/64.

⁹⁴ Ibidem, sygn. 29/1410/102.

⁹⁵ Ibidem, sygn. 29/1410/380.

⁹⁶ Ibidem, sygn. 29/1410/373.

⁹⁷ Ibidem, sygn. 29/1410/193.

⁹⁸ Ibidem, sygn. 29/1410/200.

⁹⁹ Ibidem, sygn. 29/1410/214.

¹⁰⁰ Ibidem, sygn. 29/1410/213.

¹⁰¹ Ibidem, sygn. 29/1410/348.

¹⁰² Jacek Purchła, *W sercu dziewiętnastowiecznego Krakowa*, [w:] *Rynek Główny 25. Dzieje jednego adresu*, red. Jacek Purchła, Kraków 2019, s. 69–70.

tektonicznych¹⁰³, które podczas licytacji zakupił A. Plasqude¹⁰⁴, następca Drachnego na stanowisku Budowniczego Miejskiego. W aktach postępowania spadkowego znajduje się także „Wykaz aktów i planów do Wydziału Budownictwa m. Krakowa należących, stosownie do rezolucji Wydziału Spraw Wewnętrznych przy Senacie Rządzącym W. M. Krakowa i Jego Okręgu do Nru 153 delegowanemu P. Wąsowiczowi wydanych po niegdy Janie Drachne Budowniczym Miejskim pozostałych” zawierający 138 pozycji, spisany w styczniu 1822 r.¹⁰⁵ Zapewne Drachny przechowywał w domu wiele planów (wraz z urzędową dokumentacją), po szczegółowej weryfikacji przeprowadzonej przez M. Wąsowicza w kamienicy pozostały plany stanowiące prywatną własność Drachnego, sprzedane podczas licytacji – być może były to projekty jego autorstwa.

* * *

Współpraca Jana Drachnego z krakowskimi rzemieślnikami mimo przyjęcia do cechu murarzy i kamieniarzy w maju 1797 r. nie układała się poprawnie. Na sesji cechu 25 marca 1798 r. Drachny wpłacił ustalone 72 zł i równocześnie poprosił, usprawiedliwiając się chorobą, o przesunięcie terminu złożenia sztuk na następną sesję – na którą nie przyszedł, więc Zgromadzenie zobowiązało starszych cechu do wezwania go do stawienia się w ciągu 14 dni pod groźbą ukarania¹⁰⁶. Ponieważ w cechu obowiązywała zasada, że już po złożeniu oświadczenia zobowiązującego w określonym terminie do przedstawienia sztuk, starającego się o przyjęcie uważano za członka, „przeto na ten raz do elekcji przypuszczony zostaje”, mimo kolejnych upomnień o złożenie sztuk z 2 lutego 1799 r. i 15 marca 1801 r.¹⁰⁷ Drachny został w kwietniu 1801 r. wybrany (na roczną kadencję) podstarszym cechu¹⁰⁸. W maju 1802 r. nowo wybrani starszy (Karol Kryszkier) i podstarszy (Sebastian Niemczykiewicz) złożyli skargę do Magistratu na Drachnego, że zatrudnia pracowników niezgodnie z zasadami obowiązującymi w cechu, a na dodatek nadal nie złożył sztuk nakazanych podczas

¹⁰³ ANK, Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/6, akt 29/1822.

¹⁰⁴ Ibidem, sygn. 29/892/7, akt 128/1822.

¹⁰⁵ Ibidem, sygn. 29/892/6, akt 29/1822.

¹⁰⁶ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 367–368, 371–372.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 385–386, 412–413.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 419–420, 426, 430, 432, 435.

przyjęcia do cechu w 1797 r.¹⁰⁹ Na sesji czerwcowej Drachny zapewnił, że wypełni zobowiązanie w ciągu 14 dni, jednak nie dopełnił terminu. Wówczas, po kolejnej skardze cechu, Magistrat wyznaczył komisję, na posiedzenie której 25 lipca 1802 r. wezwany Drachny się nie stawił, czego efektem była kolejna – listopadowa skarga do Magistratu, w której został zobowiązany do złożenia wymaganych sztuk „w przeciągu dni 3ch pod rygorem wypisania onegoż z rejestru aktualnych magistrów murarzy i kamieniarzy znajdującego się”¹¹⁰. Ponieważ kwestia ta nie pojawia się już później w aktach cechu, można przyjąć, że formalności zostały dopełnione. Danuta Rederowa, analizując stan miasta na przełomie XVIII/XIX w., stwierdziła, że:

w związku z pracami urbanistycznymi, prowadzonymi przez Austriaków, rozwinęło się znowu w Krakowie murarstwo, kamieniarstwo oraz ciesielstwo. Przybyli do miasta nowi budowniczowie tak z krajów monarchii, jak i innych. Prowadzili oni znaczne przedsiębiorstwa budowlane, popierani bowiem przez władze austriackie, potrzebujące w związku z planowanymi pracami wykwalifikowanych architektów, nie liczyli się zbyt z przepisami cechowymi. Jak już wspomniano, zwlekali nieraz latami ze złożeniem wymaganych egzaminów mistrzowskich (np. Jan Drachny czy Stefan Humbert), chociaż zgłaszali przynależność do cechów¹¹¹.

W czerwcu 1804 r. połączono krakowski i kazimierski cech murarzy i kamieniarzy¹¹², na sesji w lipcu 1804 r. Drachny został wybrany (na roczną kadencję) starszym cechu¹¹³, na sesji czerwcowej w 1808 r. podstarszym¹¹⁴, w 1810 r. – ponownie starszym¹¹⁵ i w 1812 r. – podstarszym cechu¹¹⁶.

Zgodnie z cechowymi przepisami Drachny jako majster zatrudnił czeladników i uczniów – w aktach cechu zanotowano przyjęcie przez Drachne-

¹⁰⁹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3961, s. 145–152.

¹¹⁰ Ibidem, s. 185–236.

¹¹¹ D. Rederowa, *Studia... Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne...*, s. 60.

¹¹² ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 484; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3961, s. 411.

¹¹³ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 487, 495; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3961, s. 407–408.

¹¹⁴ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 545; sygn. 29/158/54, s. 55, 56.

¹¹⁵ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, s. 573–575; sygn. 29/158/54, s. 58; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3961, s. 891, 893, 907.

¹¹⁶ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/46, s. 3, 5, 7.

go do terminu: w 1798 r. Kaspra Kozłowskiego i Wawrzyńca Olechowskiego; w 1800 r. Benedykta Browieckiego, Karola Burdelowicza, Wawrzyńca Krulikowskiego; w 1801 r. Sebastiana Banasiewskiego, Stanisława Paszkowskiego; w 1803 r. Antoniego Swiderskiego, Jana Mikołajskiego, Wincentego Kaczmareckiego; w 1804 r. Józefa Lauera, Andrzeja Sobocińskiego, Tomasza Patkowskiego, Dudzińskiego, Jana Packowskiego, Wincentego Burdel, Kaspra Ciesielskiego, Wenzła Malinowskiego, Wincentego Staniura, Wojciecha Lesczyńskiego, Józefa Modelskiego, Macieja Gołębiowskiego, Józefa Potkańskiego, Jana Kantego Menczyńskiego, Marcina Rybińskiego; w 1806 r. Bartłomieja Talarkiewicza; w 1808 r. Bartłomieja Goralczyńskiego; w 1809 r. Józefa Romańskiego, Franciszka Gładyszowskiego i Józefa Gruszyńskiego¹¹⁷. W tym okresie wyzwolił: w 1803 r. Stanisława Paszkowskiego, Sebastiana Gólkiewicza, Kazimierza Krulikowskiego; w 1804 r. Kazimierza Wojcikiewicza, Józefa Padziura, Jana Onderka, Lorentza Tyretz, Pawła Strusek; w 1807 r. Jędrzeja Sobocińskiego, Jana Pachowskiego, Kaspra Ciesielskiego; w 1808 r. Bartłomieja Talarkiewicza; w 1809 r. Macieja Jaslickiego, Andrzeja Leja; w 1810 r. Jana Kantego Suliszawskiego¹¹⁸.

Po 1812 r., zapewne w związku z zaangażowaniem w pracę w Urzędzie Budownictwa, aktywność Drachnego w cechu ograniczała się do obecności na niektórych sesjach – ostatni jego podpis, z tytułem architekta, znajduje się pod protokołem z października 1819 r.¹¹⁹

* * *

W lutym 1800 r. Jan Drachny, architekt krakowski, ożenił się z 17-letnią Barbarą Rosmanith, zamieszkałą przy ul. Szewskiej 346¹²⁰, córką Andrze-

¹¹⁷ Ibidem, sygn. 29/158/45, s. 377, 408, 409, 424, 425, 462, 476, 509, 510–512, 514, 520, 547, 554.

¹¹⁸ Ibidem, s. 462, 475–476, 510, 514, 535, 537, 545, 555, 560.

¹¹⁹ ANK, Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/46, s. 55, 57.

¹²⁰ ANK, Księgi metrykalne parafii św. Szczepana w Krakowie (mikrofilm), księga małżeństw 1797–1804, 12.02.1800. Dwie kamienice przy ul. Szewskiej (obecnie nr 17–19, wówczas nr 345–346) należały na początku XIX w. do kupca Ignacego Rozmanith, brata Barbary – zostały kupione w 1788 i 1798 r. przez ich ojca – Andrzeja, ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/1350, s. 465–482; Muzeum Krakowa, rkps 413 (Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII zebrał i napisał Karol Richter, 1862), s. 47; *Plan miasta Krakowa Ignacego Enderle...*, s. 17.

ja i Weroniki Rozmanith¹²¹. W lutym 1802 r. Drachnym urodziła się córka Anna Dorota Weronika (rodzicami chrzestnymi byli dziadek Andrzej Rosmanith, obywatel krakowski i babka Anna Drachny)¹²², w listopadzie 1803 r. urodził się syn Jan Andrzej Konrad¹²³, w sierpniu 1805 r. córka Maria Amalia, która zmarła w dzieciństwie¹²⁴.

Córka Anna w listopadzie 1819 r. wyszła za mąż za Mikołaja Tyrchowskiego (1785–1863), wdowca po Annie z Taronich, profesora Liceum św. Anny¹²⁵. Syn Jan był lekarzem (dyplom w 1831 r.), w 1836 r., będąc ordynatorem w prywatnym szpitalu w Krzeszowicach, ożenił się w Krakowie z Zuzanną Geiger¹²⁶.

Wartość zakupionej przez Drachnego kamienicy przy ulicy Mikołajskiej w grudniu 1803 r. została oszacowana na 22 096 bankocetli, zaś w 1822 r., inwentaryzując majątek zmarłego, biegli J. Czerwiński, przysięgli geometra i Sz. Humbert, architekt wycenili nieruchomość na 23 207 złp 26 gr¹²⁷. W dokumentacji spadkowej z 1822 r.¹²⁸ zachowały się wykazy długów

¹²¹ ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/40, s. 275, nr 266 (Spis ludności parafii św. Anny w 1791 r.). Dziadek Barbary – kupiec korzenny Andrzej Rosmani (zm. 1779) był ławnikiem Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego na zamku krakowskim, Maciej Ziemiński, *Skład osobowy Sądu Wyższego Prawa Magdeburgskiego na Zamku Krakowskim w XVII–XVIII wieku*, Kraków 2013, s. 298–299.

¹²² ANK, Księgi metrykalne parafii Wszystkich Świętych w Krakowie (mikrofilm), księga chrztów 1797–1802, 6.02.1802.

¹²³ Ibidem, księga chrztów 1801–1804, 28.11.1803.

¹²⁴ ANK, Księgi metrykalne parafii Wszystkich Świętych w Krakowie (mikrofilm), księga chrztów 1805–1808, 5.08.1805; Księgi metrykalne parafii Mariackiej w Krakowie (mikrofilm), księga zgonów 1805–1808 (1805).

¹²⁵ ANK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, sygn. 29/328/35, s. 194–195, nr 84; sygn. 29/328/36, s. 1565–1577. M. Tyrchowski był profesorem matematyki w Liceum św. Barbary, prorektorem Liceum św. Anny (1833–1850), archiwistą Uniwersytetu Jagiellońskiego (1825–1833), Jan Leniek, *Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum św. Anny w Krakowie*, Kraków 1888, s. CLXXIV, CLXXVI; Anna Żeleńska-Chełkowska, *Inwentarz akt Senatu i władz nadrzędnych oraz Wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1796–1849*, Kraków 1962, s. 24–25.

¹²⁶ ANK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, sygn. 29/328/103, s. 172–173, nr 102.

¹²⁷ ANK, Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/6, akt 29/1822.

¹²⁸ Ibidem.

Drachnego – za prace prowadzone w jego kamienicy, za zakupione materiały budowlane, za prace wykonywane na jego zlecenie oraz głównie za wino.

Po śmierci Drachnego kamienica stała się własnością wdowy Barbary z Rosmanithów Drachny oraz dzieci Jana Drachnego i Anny z Drachnych Tyrchowskiej¹²⁹ – decyzją rady rodzinnej z czerwca 1822 r. kamienicą administrowała wdowa, jako matka małoletnich spadkobierców, aż do osiągnięcia ich pełnoletności¹³⁰. W październiku 1827 r. Anna Tyrchowska wraz z mężem Mikołajem odkupili kamienicę od pozostałych spadkobierców za 25 tys. złp – w maju 1856 r. sprzedali nieruchomość Ignacemu Lipczyńskiemu za 24 tys. złp¹³¹.

Wdowa Barbara Drachny w 1836 r. mieszkała w kamienicy przy ul. Grodzkiej 32 (ówczesny numer 84/85)¹³²; w 1857 r. w kamienicy przy ul. św. Jana 22 (ówczesny numer 468/469)¹³³. Zmarła w czerwcu 1862 r. w kamienicy przy ul. Mikołajskiej 28 (wówczas nr 446/638)¹³⁴, została pochowana na cmentarzu Rakowickim¹³⁵.

* * *

Jacek Purchla, pisząc o architekturze krakowskiej, stwierdził, że „począwszy od lat trzydziestych działała w Krakowie coraz liczniejsza grupa budowniczych, których umiejętności i ambicje zawodowe wykraczały poza czysto techniczne ramy rzemiosła budowlanego. Tworzyli oni pierwsze

¹²⁹ ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/436, s. 306.

¹³⁰ ANK, Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/6, akt 128/1822.

¹³¹ ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/436, s. 306–307, 317–318.

¹³² ANK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, sygn. 29/328/103, s. 172, nr 102; *Przegląd nowego podziału i oliczbowania...*, s. 9; *Wykaz ulic, placów i właścicieli domów w mieście Krakowie*, Kraków 1892, s. 10.

¹³³ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1857, sygn. 29/85/4, s. 587; Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica św. Jana, część I–II*, Biblioteka Krakowska nr 61–62, Kraków 1924, s. 243.

¹³⁴ ANK, Urząd Zdrowia w Krakowie, sygn. 29/83/9, s. 113, nr 766. *Przegląd nowego podziału i oliczbowania...*, s. 22; *Wykaz ulic, placów i właścicieli domów w mieście Krakowie*, Kraków 1892, s. 19.

¹³⁵ Stanisław Cyrankiewicz, *Przewodnik po cmentarzach rzeczowo spisany*, Kraków 1908, s. 96.

pokolenie architektów epoki neogotyku i neorenesansu w Krakowie”¹³⁶. Wcześniej w Krakowie dominowali budowniczowie przybyli z Francji (Sz. Humbert, Józef Lebrun, I. Chambrez) i Prus (B. Trenner, A. Plasqude)¹³⁷. Próba ukazania działalności Jana Drachnego jako budowniczego i architekta, a równocześnie urzędnika krakowskiego Urzędu Budownictwa pozwala na umiejscowienie go na styku tych dwóch grup. Przybył do Krakowa, mając doświadczenie praktyczne wyniesione z Cieszyna, poparte studiami w Wiedniu – doskonale posługiwał się językiem polskim¹³⁸, a zapewne i niemieckim, więc znakomicie wpisał się w zapotrzebowanie na architektów w przebudowującym się na zlecenie władz Krakowie. Sięgająca czasów cieszyńskich praktyczna współpraca z mieszkającym w Krakowie od 1803 r. szwagrem I. Chambrezem, w latach 1807–1809 prowadzącym wykłady w katedrze budownictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, pozwoliła Drachnemu korzystać także z najnowszej wiedzy teoretycznej oraz sprawdzanych z Wiednia przyrządów i literatury¹³⁹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego. Akta spraw, sygn. 1/175/39f.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta gubernialne, sygn. 29/67/7.

Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/40.

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/949, 29/33/954, 29/33/955, 29/33/1400, 29/33/1433, 29/33/3961.

Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/6, 29/892/7.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, sygn. 29/328/35, 29/328/36, 29/328/49, 29/328/103.

¹³⁶ J. Purchla, *O architekturze krakowskiej...*, s. 99.

¹³⁷ *Ibidem*, s. 109.

¹³⁸ W. Iwanek, *Ignacy Chambrez...*, s. 65.

¹³⁹ Anna Żeleńska-Chełkowska, *Próby wprowadzenia nauk technicznych w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1776–1833*, Wrocław i in. 1966, s. 68.

Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/64, 29/1410/102, 29/1410/193, 29/1410/200, 29/1410/213, 29/1410/214, 29/1410/312, 29/1410/348, 29/1410/373, 29/1410/380, 29/1410/409, 29/1410/1508, 29/1410/ABM 1532, 29/1410/15065, 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 14, 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 16, 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 17.

Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/208, 29/200/836, 29/200/1323, 29/200/1350, 29/200/1353, 29/200/4007, 29/200/4114, 29/200/4284, 29/200/4293, 29/200/4325, 29/200/4331, 29/200/4407, 29/200/4465, 29/200/4506, 29/200/4543, 29/200/4576, 29/200/4584.

Cechy murarzy, kamieniarzy, cieśli i studniarzy w Krakowie i Kazimierzu, sygn. 29/158/45, 29/158/46, 29/158/54.

Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/436.

Księgi metrykalne parafii Mariackiej w Krakowie (mikrofilm), księga chrztów 1801–1804, księga chrztów 1805–1808; księga zgonów 1805–1808.

Księgi metrykalne parafii św. Szczepana w Krakowie (mikrofilm), księga małżeństw 1797–1804.

Księgi metrykalne parafii Wszystkich Świętych w Krakowie (mikrofilm), księga chrztów 1797–1802.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1857, sygn. 29/85/4.

Urząd Zdrowia w Krakowie, sygn. 29/83/9.

Muzeum Krakowa

rkps 413 (Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII zebrał i napisał Karol Richter, 1862).

Parafia rzymskokatolicka pw. św. Marii Magdaleny w Cieszynie
Metryki chrztów, t. 13 (rok 1770).

Prasa

„Gazeta Krakowska” 1822, nr 56, 58.

Druki urzędowe

„Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego” 1810, t. 1–2.

„Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” 1822, nr 7.

Kalendarzyk polityczny wolney i niepodlegley Rzeczypospolitey Krakowskiey pod opieką trzech Nayiaśniejszych i Naypotężniejszych Monarchow zostaiącey na Rok 1819. Kraków: Drukarnia Józefa Mateckiego, b.d.

Przegląd nowego podziału i oliczbowania domów w głównem mieście krajowem Krakowie. Kraków: gedruckt in der k.k. Jagellonischen Universitäts Buchdruckerei, 1858.

Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr... 1803, 1806, 1807, 1808, 1809.

Wykaz ulic, placów i właścicieli domów w mieście Krakowie. Kraków: nakł. Drukarni Cza-su Fr. Kluczyckiego i Sp., 1892.

Opracowania

- Banier Antoine: *Erläuterung der Götterlehre und Fabeln aus der Geschichte*. Leipzig: Johann Gottfried Dyck, 1754–1766. Wien: Franz Anton Schrämbel, 1791.
- Bąkowski Klemens: *Kronika Krakowska 1796–1848. Część I: od r. 1796 do 1815*. Biblioteka Krakowska nr 27. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1905.
- Bernasikowa Maria: *Dwór Wodzickich w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1965, R. 37, s. 127–144.
- Bęczkowska Urszula: *Karol Kremer i Krakowski Urząd Budownictwa w latach 1837–1860*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2010.
- Blondel Jacques-François: *De la distribution des maisons de plaisance et de la décoration des édifices en general*. Paris: A Paris, rue S. Jacques, chez Charles-Antoine Jombert, libraire du Roy pour l’artillerie, à l’Image Notre-Dame, 1737–1738.
- Bonnet Charles: *Betrachtung über die Natur*. Leipzig (kilka wydań: bei Johann Friedrich Junius 1774, bei Johann Friedrich Junius 1783). Wien: Franz Anton Schrämbel bei Ignaz Alberti, 1790.
- Borowiejska-Birkenmajerowa Maria, Demel Juliusz: *Działalność urbanistyczna i architektoniczna Senatu Wolnego Miasta Krakowa w latach 1815–1846*. Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki t. 4. Warszawa 1963.
- Chmiel Adam: *Domy krakowskie: ulica Floryjańska, część I (Liczy or. nieparzyste 1–57)*. Biblioteka Krakowska nr 54. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1917.
- Chmiel Adam: *Domy krakowskie: ulica św. Jana, część I–II*. Biblioteka Krakowska nr 61–62. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1924.
- Chmiel Adam: *Domy krakowskie: ulica Sławkowska, część I (Liczy or. nieparzyste 1–25)*. Biblioteka Krakowska nr 73. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1931.
- Cichoń Paweł: *Centralne władze administracyjne Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*. W: *Dzieje biurokracji*, t. 9. Red. Tatjana Bykowa, Artur Górak, Grzegorz Smyk. Lublin: Towarzystwo Nauki i Kultury „Libra”, 2016, s. 307–319.
- Cichoń Paweł: *O rządach prawa w Wolnym Mieście Krakowie uwag kilka*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2012, t. 5 (3), s. 241–254.
- Cyrankiewicz Stanisław: *Przewodnik po cmentarzach rzeczowo spisany*. Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1908.
- Follprecht Kamila: *Galeria mieszkańców Rynku krakowskiego w XIX wieku*. W: Andrzej Nowakowski: *Czas. Rynek Główny w Krakowie*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2020, s. 43–65.
- Golec Józef, Bojda Stefania: *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, t. 3. Cieszyn: nakład własny autorów, 1998.
- Hollender Henryk: *Miasto książek. Popularny przewodnik po cieszyńskich zbiorach bibliotecznych i archiwalnych*. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 2010.
- Iwanek Witold: *Ignacy Chambrez – malarz, architekt i teoretyk sztuki*. W: *O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich. Materiały IV Seminarium Sztuki Górnośląskiej Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Śląskiego i Oddziału Górnośląskiego SHS od-*

- bytego w dniach 26–27 października 1987 r. w Katowicach. Katowice: Wydawnictwo Oddziału Górnośląskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, 1993, s. 61–76.
- Iwanek Witold: *Klasycyzm w architekturze Cieszyna*. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Rozprawy Komisji Historii Sztuki t. 6. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1970.
- Iwanek Witold: *Słownik artystów na Śląsku Cieszyńskim*. „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Sztuka” 1967, z. 2.
- Jarosławiecka-Gąsiorowska Maria: *Architektura neoklasyczna w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1933, R. 24, s. 119–198.
- Krasnowolski Bogusław: *Zapomniane, wybitny zabytek architektury krakowskiego Kazimierza*. „Rocznik Biblioteki Kraków” 2017, R. 1, s. 15–51.
- Leniek Jan: *Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum św. Anny w Krakowie*. Kraków: Nakładem Komitetu Jubileuszowego, 1888.
- Les bâtiments et les desseins de André Palladio recueillis et illustrés par Octave Bertotti Scamozzi, ouvrage divisé en quatre volumes, avec des planches, qui représentent les plans, les façades, et les coupes*. Vicence: chez Jean Rossi, 1786.
- Leupold Jacob: *Theatrum machinarum molarium oder Schau-Platz der Mühlen-Bau-Kunst*. Kilka wydań: Leipzig: verlegt Wolfgang Deer, 1735, Dresden: in der Waltherischen hof Buchhandlung, 1767.
- Łoza Stanisław: *Architekci i budowniczowie w Polsce*. Warszawa: Budownictwo i Architektura, 1954.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 4: *Miasto Kraków*. Cz. 10: *Śródmieście. Mury obronne i Planty. Rynek Główny*. Red. Michał Myśliński. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2005.
- Marmontel Jean François: *Contes moraux* (wiele wydań).
- Ochman Marcin: *Polski korpus inżynierów wojskowych w latach 1807–1831*. Zabrze–Tarnowskie Góry: Wydawnictwo infoteditions, 2020.
- Ostrowski Jan: *Architektura Pałacu Wielopolskich*. „Rocznik Krakowski” 1973, R. 44, s. 37–62.
- Perrier François: *Abbildungen der vorzüglichsten alten Statuen und Groupen, die sich theils in Rom theils in Paris befinden*. Wien: Anton Pichler, 1797.
- Plan miasta Krakowa Ignacego Enderle z lat (1802–1805) 1807–1808 tak zwany Senacki wraz z wykazem realności miasta z początku XIX wieku*. Wyd. Henryk Münch. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 1959.
- Purchla Jacek: *O architekturze krakowskiej połowy XIX wieku*. „Rocznik Krakowski” 1987, R. 53, s. 97–138.
- Purchla Jacek: *W sercu dziewiętnastowiecznego Krakowa*. W: *Rynek Główny 25. Dzieje jednego adresu*. Red. Jacek Purchla. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2019, s. 69–94.
- Rederowa Danuta: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia urbanistyczne*. „Rocznik Krakowski” 1957–1959, R. 34, s. 61–178.
- Rederowa Danuta: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne*. „Rocznik Krakowski” 1967, R. 36, s. 1–85.

- Sierakowski Sebastian: *Architektura obejmująca wszelki gatunek murowania i budowania*. Kraków: w Drukarni Akademickiej, 1812.
- Spyra Janusz: *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*. Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych t. 4. Red. Idzi Panic. Cieszyn: Starostwo Powiatowe w Cieszynie, 2012.
- Sroka Łukasz Tomasz: *Sprawiedliwi chcą być doskonali. Z dziejów wolnomularstwa w Krakowie od XVIII wieku do współczesności*. Biblioteka Krakowska nr 154. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2010.
- Stieglitz Christian Ludwig: *Zeichnungen aus der schönen Baukunst*. Leipzig (kilka wydań: Voss und Compagnie, 1798, Voss und Compagnie, 1800, Georg Voss, 1805).
- Stoksik Janina Mirosława: *Geometry malopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2013.
- Stoksik Janina Mirosława: *Udział Akademii Krakowskiej w kształceniu geodetów w XVII i XVIII stuleciu*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1997, R. 3, s. 35–53.
- Vojkovská Eva: *Působení těšínského stavitele Josefa Drachného na Frýdecku*. „Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek” 2008, t. 9, s. 115–133.
- Ziemierski Maciej: *Skład osobowy Sądu Wyższego Prawa Magdeburgskiego na Zamku Krakowskim w XVII–XVIII wieku*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013.
- Żeleńska-Chełkowska Anna: *Inwentarz akt Senatu i władz nadrzędnych oraz Wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1796–1849*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1962.
- Żeleńska-Chełkowska Anna: *Próby wprowadzenia nauk technicznych w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1776–1833*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1966.
- Żychiewicz Tadeusz: *Architektura klasycystyczna Kazimierza i Stradomia w Krakowie*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1956, t. 1/4, s. 297–348.
- Żychiewicz Tadeusz: *Dom klasycystyczny przy ul. Józefa 21 na Kazimierzu w Krakowie*. „Ochrona Zabytków” 1956, t. 9/4 (35), s. 235–241.

Wydawnictwa elektroniczne

Portal Przodkowie z Cieszyna. Poszukiwania genealogiczne na Śląsku Cieszyńskim, <http://przodkowiezcieszyna.blogspot.com/> (odczyt: 29.03.2022).

AUTOR: Kamila Follprecht – historyk archiwista, dr, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: właściciele i mieszkańcy krakowskich nieruchomości od XVI do XX w., edytorstwo źródeł historycznych; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

AUTHOR: Kamila Follprecht – archival historian, Dr, National Archives in Krakow; research interests: owners and residents of Krakow’s property from the 16th century until the 20th century, editing of historical sources; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

Beata Konopska

ORCID: 0000-0002-9302-5164

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Mapy spoza schematu myślenia społecznego. Kilka refleksji po kwerendzie w zbiorach kartograficznych Archiwum Narodowego w Krakowie

**Maps outside social thinking. A few thoughts after an inquiry in the
cartographic collection of the National Archives in Krakow**

SŁOWA KLUCZOWE: historia kartografii, dawne mapy, mapy propagandowe, Polska niepodległa, Archiwum Narodowe w Krakowie

KEY WORDS: history of cartography, old maps, propaganda maps, independent Poland, National Archives in Krakow

ABSTRAKT: W historii polskiej kartografii można wskazać momenty, kiedy pod wpływem zewnętrznego impulsu, zazwyczaj wywołanego sytuacją społeczno-polityczną, znacząco rosła liczba twórców map i ich wydawców. Nie był to stan długotrwały, epizodyczni autorzy próbujący wpłynąć na konkretne wydarzenie nie wiązali się długofalowo z kartograficzną formą przekazu, a oficyny poszerzały swoją ofertę o mapy wyłącznie z potrzeby chwili. Jednym z takich momentów był przełom XIX i XX w.

Celem artykułu jest scharakteryzowanie map wydanych z myślą o kształtowaniu wiedzy o dawnych ziemiach polskich masowego odbiorcy z tych terenów w końcu XIX i na początku XX w. przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie. Postawiono tezę, że mapy tematyczne, których treść wychodziła poza oficjalny, narzucony przez zaborców schemat myślenia społecznego, wpływały na lepsze rozumienie przez mieszkańców dawnych ziem polskich idei i procesu kształtowania polskiej państwowości. Podejmując próbę potwierdzenia tej tezy, odniesiono się do faktu, że mapa jako jedna z form komunikacji wizualnej z jednej strony obrazuje zasięg geograficzny i relacje przestrzenne, z drugiej pomaga podtrzymać poczucie tożsamości narodowej, kiedy przedstawienie granic i obszaru, z którym dana społeczność się identyfikuje, jest niemożliwe lub niejednoznaczne. W artykule wykorzystano źródła kartograficzne pochodzące z kolekcji kartograficznej systematycznie gromadzonej przez Archiwum Narodowe w Krakowie.

ABSTRACT: In the history of Polish cartography, it is possible to indicate moments that, under external influences, usually created by the social-political situation, there was a significant increase in the number of map creators and publishers. This was not a long-lasting state, as the authors trying to influence particular events were not connected with cartography in the long term, and publishers extended their offers with maps exclusively for the needs of the moment. One such moment was the turn of the 19th and 20th centuries.

The aim of the article is to characterize the maps issued at the end of the 19th century and beginning of the 20th century with the idea of shaping knowledge of the masses regarding former Polish lands, stored in the National Archives in Krakow. It presents the thesis that thematic maps, with content outside the official line of social thinking imposed by the partitioning powers, led to a better understanding by inhabitants of former Polish lands of the idea and process of shaping the Polish state. Attempting to confirm this thesis, reference is made to the fact that a map as a form of visual communication depicts the geographical range and spatial relations on one hand, while on the other it helps to maintain a feeling of national identity when presenting borders and regions, which a given society identifies with, is impossible or inconclusive. The article uses sources from the cartographic collection systematically gathered by the National Archives in Krakow.

Mapy są jedną z form komunikacji społecznej, w której przekaz złożony jest ze znaków graficznych i tekstowych. Znaki wskazują położenie obiektów w przestrzeni geograficznej lub obrazują występujące w niej zjawiska, w obydwu przypadkach uzmysławiają ich wzajemne powiązania i relacje przestrzenne. Struktura znaków pozwala na dodawanie różnego rodzaju charakterystyk, które czynią przekaz kartograficzny pełniejszym. Treść map jest jednak zwykle kompromisem pomiędzy wiedzą epoki a subiektywnym postrzeganiem i doświadczeniem przestrzeni przez autorów map, ich poczuciem tożsamości, wyznawanym systemem wartości i kartograficzną sprawnością komunikacyjną, czyli ich umiejętnościami stosowania kartograficznych metod prezentacji. Mapy adresowane są do wybranych grup lub do wszystkich ludzi, poszerzają ich wiedzę i wywierają wpływ na sposób postrzegania przestrzeni współczesnej lub przeszłej. Trudno więc nie doceniać ich oddziaływania na społeczeństwo lub wąskie grono odbiorców.

W historii polskiej kartografii można wskazać momenty, kiedy pod wpływem zewnętrznego impulsu, zazwyczaj wywołanego sytuacją społeczno-polityczną, znacząco rosła liczba twórców map i wydawców oferujących publikacje kartograficzne. Nie był to jednak stan długotrwały. Epizodyczni

autorzy próbujący wpłynąć na konkretne wydarzenie nie wiązali się długo-falowo z kartograficzną formą przekazu, a oficyny wydawnicze poszerzały ofertę o mapy wyłącznie na potrzeby chwili. Jednym z takich momentów był przełom XIX i XX w., kiedy publikacje kartograficzne mocno wpisały się w proces odradzania idei państwa polskiego.

Liczba map i atlasów oferowanych na rynku wydawniczym w końcu XIX i na początku XX w. odzwierciedlała jego ogólne tendencje wzrostowe, np. w samej Warszawie ok. 1900 r. ukazało się o 40% więcej publikacji niż dekadę wcześniej i trend ten utrzymywał się aż do wybuchu I wojny światowej¹. Siłą pobudzającą autorów do pracy była chęć włączenia się w działania na rzecz mieszkańców dawnych ziem polskich, w żmudny proces przypominania i utrwalania idei polskości i oddolną społeczną pomoc wspierającą grupy eksperckie uczestniczące w Konferencji Pokojowej w Paryżu. Pracom, prowadzonym najczęściej w dużym pośpiechu, towarzyszyła atmosfera entuzjazmu twórczego i poczucie nieodwracalności dokonujących się zmian². Liczba map wykonanych na długo przed konferencją pokojową na rzecz scalenia ziem polskich świadczy o zapale i wierze ich twórców w możliwość wyrwania się z sytuacji rozbiorowej. Autorzy i wydawcy map mieli odwagę wyjść poza schemat myślenia narzuconego i utrwalanego przez zaborców i czynnie uczestniczyć w projektowaniu nowej rzeczywistości. U podstaw ich myślenia leżały rozważania o idei federacyjności, w której mniejszości

¹ Magdalena Kwiatkowska, *Rynek książki niebeletrystycznej w Królestwie Polskim na początku XX wieku. Kontynuacje i zmiany*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. Ewa Andrysiak, Łódź 2011, s. 147.

² Podobny skok w produkcji map i atlasów odnotowano w latach 80. i 90. XX w. Obok Państwowego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych, ówczesnego monopolisty działającego na rynku od 1951 r., pojawiło się ok. 150 firm, które deklarowały wydawanie map, Jan Krupski, Roman Janusiewicz, *Kartograficzny ruch i rynek wydawniczy w Polsce w latach 1989–2000*, [w:] *Kartografia polska u progu XXI wieku*, red. Izabella Krauze-Tomczyk, Jacek Pasławski, Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych t. 22, Warszawa 2000, s. 213–216. Atmosfera nieodwracalności, skala i tempo adaptacji ludzi do nowych warunków były wówczas zadziwiająco duże, ponieważ Polacy uwierzyli, że powrót do socjalizmu nie jest możliwy, Sławomir Kamosiński, *Losy wielkich przedsiębiorstw doby PRL w regionie kujawsko-pomorskim w okresie transformacji systemowej i po jej zakończeniu*, [w:] *Z dziejów przemysłu po 1945 roku*, red. Elżbieta Kościk, Robert Klementowski, Wrocław 2012, s. 264.

wchodziłyby w skład struktury państwa i o integralności gospodarczej jako podstawie dalszego rozwoju³.

Inspirację do szukania związku między treścią map a procesem wychożenia poza schemat myślenia społecznego stanowiły refleksje po przeprowadzeniu kwerendy, której celem było odnalezienie publikacji kartograficznych sporządzonych na potrzeby negocjacji kształtu granic Polski podczas Konferencji Pokojowej kończącej I wojnę światową⁴. Wyniki kwerendy pokazały, że oprócz map, które z dużym prawdopodobieństwem lub wręcz na pewno wykorzystywano podczas negocjacji paryskich⁵, wydano także znaczącą liczbę map o charakterze popularnym mających przygotować społeczeństwo zamieszkujące dawne ziemie polskie do ewentualnych referen-

³ Dobiesław Jędrzejczyk, *Polska jako przestrzeń geopolityczna w pracach E. Romera*, *Studia i Materiały z Historii Kartografii* t. 19, red. Jerzy Ostrowski, Jacek Paślawski, Lucyna Szaniawska, Warszawa 2004, s. 115.

⁴ Kwerendę prowadzono w ramach grantu *Kształtowanie granic niepodległej Polski w świetle dokumentów kartograficznych*. Praca naukowa finansowana była w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018–2023, nr projektu 01SPN17003218, kwota finansowania 1 228 485 zł.

⁵ Mapy wykorzystywane podczas negocjacji stanowią dziś zbiór bardzo rozproszony, zatem trudno odnieść się do ich liczby. Przechowywane są m.in. w The Woodrow Wilson Presidential Library & Museum, Library of Congress, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Muzeum Niepodległości, zarówno w oficjalnych dokumentach po Komitecie Narodowym Polskim, jak i w prywatnych spuściznach uczestników kongresu. Zob. Beata Konopska, *The cartographic materials auxiliary in the determination of the borders of Poland during the Paris Peace Conference (1919–1920) in the light of archival records*, “Polish Cartographical Review” 2016, vol. 48, no. 2, pp. 67–75, DOI: 10.1515/pcr-2016-0006; Beata Konopska, Marek Barwiński, *Kształtowanie granic Polski po pierwszej wojnie światowej. Metodyczne problemy badań źródeł kartograficznych i tekstowych*, Warszawa 2021, s. 49–77. Na marginesie warto wspomnieć o mapach powstałych w czasie delimitacji granic. Mapy delimitacyjne nie są wprawdzie przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule, gdyż powstały w ostatniej fazie kształtowania granic, cel ich powstania był inny niż opisanych w artykule i tworzyli je profesjonalni topografowie. Np. w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu przechowywany jest zespół aktowy związany z wytyczeniem i utrzymaniem granicy oraz mapa granicy polsko-niemieckiej Komisji Granicznej (komisji powołanej na potrzeby wytyczenia granic między Polską a Niemcami). Warto też dodać, że mapy delimitacyjne są interesującym materiałem badawczym i – co istotne – przechowywane są w archiwach wraz z dokumentacją opisową w zespołach związanych z kolejnymi odcinkami granic wyznaczanymi w terenie. Pojedyncze kopie tych map bez dokumentacji pisanej można znaleźć także z w bibliotekach tworzących kolekcje wraz z mapami będącymi przedmiotem opisu w artykule.

dów, plebiscytów terytorialnych etc., a przede wszystkim do postrzegania tych ziem w inny sposób niż dotychczas kształtowali to zaborcy.

Liczba zachowanych map tematycznych świadczy o dużej popularności tej formy przekazu. Bez wątpienia treść tych map wywoływała dyskusje i skłaniała do refleksji, zwłaszcza mieszkańców ziem objętych ich zasięgiem. Celem artykułu jest scharakteryzowanie map tematycznych wydanych z myślą o kształtowaniu wiedzy o dawnych ziemiach polskich masowego odbiorcy z tych terenów w końcu XIX i na początku XX w., przechowywanych w zbiorach kartograficznych Archiwum Narodowego w Krakowie. Można postawić tezę, że tego typu mapy, których treść wychodziła poza oficjalny kanon, wpływały na lepsze rozumienie przez mieszkańców dawnych ziem polskich idei i procesu kształtowania polskiej państwowości. Podjmując próbę potwierdzenia tej tezy, odniesiono się do faktu, że mapa jako jedna z form komunikacji wizualnej z jednej strony obrazuje zasięg geograficzny i relacje przestrzenne, z drugiej pomaga podtrzymać poczucie tożsamości narodowej, kiedy przedstawienie granic i obszaru, z którym dana społeczność się identyfikuje, jest niemożliwe lub niejednoznaczne⁶.

Źródła kartograficzne udostępniane przez Archiwum Narodowe w Krakowie przejrzano podczas kwerendy w 2019 r. Porównanie ich treści i sposobu wykonania do map, co do których istnieje pewność, że były wykorzystywane w negocjacjach granic, skłania do zaliczenia ich do zbioru map popularnych, przygotowywanych z myślą o masowym odbiorcy. Zbiór map przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie tworzą głównie samoistne publikacje kartograficzne, drukowane w sposób wielobarwny lub monochromatyczny. Mapy wykonane są w różnych formatach i skalach (od topograficznych do przeglądowych). Zasięgiem geograficznym obejmują dawne ziemie polskie lub całą Europę, nie towarzyszy im dodatkowa dokumentacja, nie mają odręcznych komentarzy, dedykacji i podstawy źródłowej. Jedną z map należy zaliczyć do zbioru pozycji eksperckich opracowanych przez Biuro Prac Kongresowych na potrzeby uczestników Konferencji Pokojowej w Paryżu. Natrafiono też na mapę z wykonaną odręczną korektą opisów haseł w legendzie.

⁶ Główną rolę odgrywa w tym przypadku nazewnictwo. Zob. Beata Konopska, Teresa Bogacz, *Names on maps as an element of the discussion about relativism in the understanding of national identity (based on the example of western and northern Polish territories after 1945 and 1989)*, "Polish Cartographical Review" 2017, vol. 49, no. 4, pp. 199–207, DOI: 10.1515/pcr-2017-0016.

Obecnie w Archiwum Narodowym w Krakowie informację o mapach można odnaleźć w katalogu cyfrowym⁷. Należy mieć nadzieję, że analizowany w tym artykule zbiór map także znajdzie się w dostępie cyfrowym. Znakomita jakość skanów map już udostępnionych przez tę instytucję dowodzi, że ich twórcy doskonale rozumieją potrzeby badacza związane z jakością źródeł kartograficznych i sposobem korzystania z nich. Wysokorozdzielcze skany map umożliwiają bezproblemowe odczytanie szczegółów skopiowanego obiektu.

Analizując zbiór kartograficzny Archiwum Narodowego w Krakowie, nietrudno zauważyć, że jego największą wartością są dawne mapy dotyczące Krakowa i te zostały w pierwszej kolejności zdigitalizowane. Mapy, będące przedmiotem zainteresowania, tj. pomocne w wyobrażeniu kształtu nowego państwa polskiego jego przyszłym obywatelom, nie są unikatowe, ale w krakowskim Archiwum jest ich stosunkowo dużo w porównaniu z innymi tego typu instytucjami, ponieważ mapy o charakterze popularnym, wydawane do celów propagandowych są częściej gromadzone i przechowywane w bibliotekach.

W zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie przechowywane są mapy głównie z lat 1910–1922. Ich tematyka dotyczy podziałów politycznych i struktury narodowościowo-wyznaniowej Europy Środkowo-Wschodniej, w tym dawnych ziem polskich. Ważniejsze z nich to m.in.:

1. *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosji w 6-ciu sekcjach* w skali 1:750 000. Mapa została wykonana we lwowskim Zakładzie kartograficznym „Tęcza” i tam opublikowana przez spółkę H. Altenberg, G. Seyfarth i E. Wende. Miała wiele wydań. Z kartograficznego

⁷ W każdej bazie kluczowe są metadane. Są one podstawą efektywnego wyszukiwania i identyfikowania, a następnie wykorzystania źródeł historycznych. Na potrzeby źródeł kartograficznych stosuje się metadane opisowe i/lub przestrzenne, udostępniane za pomocą interfejsu mapowego. Istnieje wiele standardów zapisu metadanych przeznaczonych do opisu różnych zasobów z obszaru dóbr kultury, jak np. Archival Description, Dublin Core, Encoded ObjectID, System KRONiK@ etc. Por. Mateusz Zawadzki, *Development of metadata for historical cartographic resources associated with the Paris Peace Conference (1919–1920)*, “Polish Cartographical Review” 2021, vol. 53, no. 1, pp. 77–90, DOI: 10.2478/pcr-2021-0007. Niezależnie jednak od standardu metadanych istotne jest prawidłowe ich opracowanie, które wymaga dużego nakładu pracy, wiedzy i rozumienia cech opisywanego obiektu. Ten etap tworzenia zasobu cyfrowego nie został jeszcze zakończony, rekordy zawierają informacje niepełne, a niekiedy nawet mylne, nieuzupełnione pola sprawiają wrażenie pracy „odłożonej na później”.

punktu widzenia można uznać, że treść geograficzną mapy, opracowanej i wykonanej przez Władysława Kucharskiego, Pawła Langnera, Józefa Lejczaka i Kazimierza Ossolińskiego, wykorzystywano wielokrotnie. W kolejnych wydaniach nadrukowywano dodatkowe elementy tematyczne, które dziś są pomocne m.in. w datowaniu tych map.

Zachowane egzemplarze mają ten sam tytuł *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosji w 6-ciu sekcjach*, różnią się jednak tytułem okładkowym, np. egzemplarz udostępniony na stronie Polona.pl, datowany na 1914 r.⁸, ma tytuł okładkowy tożsamy z tytułem mapy; późniejsze wydania mają tytuł okładkowy skrócony do *Mapa Polski w sześciu sekcjach*. Jedynie w wydaniu z 1914 r. w sygnaturach granic państwowych w legendzie zastosowano kolory („Austro-Węgry” – zielony, „Niemcy” – różowy, „Rosya” – brązowy). W późniejszych wydaniach mapy oznaczenia i nazwy państw pozostały w legendzie, ale z przyczyn oczywistych nie były już wypełnione kolorami⁹. Interesująca i bardzo praktyczna jest również konstrukcja mapy – obcinając odpowiednie marginesy poszczególnych jej sekcji, można je złożyć w jedną całość i nadać w ten sposób formę mapy gabinetowej¹⁰. Rozwiązanie praktyczne i niezwykle przydatne, jak na czas, w którym ją wydano.

Warto dodać, że na czwartej stronie okładki wydawca niezmiennie zamieszczał ten sam tekst, w którym wyjaśniał motywy opracowania mapy: „Obecna chwila dziejowa wykazała, że brak nam dotąd polskiej topograficznej mapy Ziemi Polskich. [...] Przy oznaczaniu nazw geograficznych po raz pierwszy staraliśmy się używać oznaczenia nomenklatury polskiej. [...]”. Nomenklaturę polską opracował prof. Władysław Kucharski.

Egzemplarze krakowskie mapy pochodzą z dwóch różnych wydań. Pierwszy z nich (sygn. 29/663/1186, dawna sygn. Zb. Kart. VII-45) jest tożsamy z egzemplarzem datowanym w Bibliotece Narodowej na 1914 r., natomiast drugi (sygn. 29/663/1213, dawna sygn. Zb. Kart. VII-72) – z egzemplarzem

⁸ W katalogu wydanym przez Bibliotekę Narodową egzemplarz ten datowany jest na 1915 r., Lucyna Szaniawska, *Mapy Królestwa Polskiego wydane w latach 1815–1915 w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Studia i Materiały z Historii Kartografii, Warszawa 1997, s. 70, poz. 153.

⁹ *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosji: w 6-ciu sekcjach*, oprac. Paweł Langner, Józef Lejczak, Kazimierz Ossoliński, Władysław Kucharski, Lwów ok. 1915.

¹⁰ L. Szaniawska, *Mapy Królestwa Polskiego...*, poz. 153.

datowanym w Bibliotece Narodowej na ok. 1920 r.¹¹ Warto zwrócić uwagę, że w treści mapy z ok. 1920 r. pojawiają się istotne elementy: mocno rzucające się w oczy obszary plebiscytowe i nowa granica państwowa, ale jeszcze bez zaznaczonego przebiegu na terenach wschodnich (il. 19, 20). Obydwa elementy wykonano ciemnozielonym kolorem i choć były ważne dla okresu, w którym ukazała się mapa, nie znalazły odzwierciedlenia w legendzie. Oprócz granic i obszarów plebiscytowych do treści geograficznej w tym wydaniu dodano – także ciemnozielonym kolorem – „Koleje zbudowane w czasie wojny” i „Koleje projektowane”. Te elementy zostały wdrukowane na końcu legendy, w dotychczas wolnym miejscu.

2. *Mapa Królestwa Polskiego (z planami okolic Warszawy i Zagłębia Dąbrowskiego) na podstawie najnowszych źródeł opracowana i wydana przez J. M. Bazewicza* (sygn. 29/663/1154, dawna sygn. Zb. Kart. VII-13) w skali 1:504 000. Egzemplarz krakowski pochodzi z czwartego wydania i jest datowany na 1913 r. Autor mapy Józef M. Bazewicz należał do nadzwyczaj aktywnych autorów i wydawców omawianego okresu. Jego publikacje kartograficzne nie zawsze były dobrze oceniane¹², ale ich liczba, „dobra cena” i powszechna dostępność sprawiały, że cieszyły się dużą popularnością. Z tego powodu nie ulega wątpliwości, że jego mapy i atlasy odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu świadomości narodowej¹³.

3. *Mapa Polski* (sygn. 29/663/1277, dawna sygn. Zb. Kart. VII-136) w skali 1:1 500 000, opracowana przez Wilhelma Pokornego i Adama Tomaszewskiego, wydana Nakładem Księgarni Polskiej Bernarda Połoniczkiego we Lwowie, obrazuje już nowe, ale jeszcze nie w pełni ukształtowane granice Polski i okręg plebiscytowy na Górnym Śląsku. Mapę wykonano w Instytucie Wojskowo-Geograficznym w Wiedniu. Jest jedną z serii map

¹¹ *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosyi: w 6.ciu sekcyach*, oprac. Paweł Langner, Józef Lejczak, Kazimierz Ossoliński, Władysław Kucharski, Kraków ok. 1920.

¹² Władysław Semkowicz [rec.] *J. Bazewicz, Atlas historyczny Polski. Warszawa 1916; J. Bazewicz, Atlas historyczny czasów starożytnych. Warszawa 1917; J. Bazewicz, Atlas historyczny czasów średniowiecznych. Warszawa 1917; J. Bazewicz, Atlas historyczny czasów nowożytnych. Warszawa 1918*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 1923, t. 1, nr 3, s. 122.

¹³ Beata Konopska, *Rola atlasów geograficznych i historycznych w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX–XXI wieku*, red. Agnieszka Chamera-Nowak, Dariusz Jarosz, Warszawa 2015, s. 353–370.

wydawanych przez Księgarnię Polską, na których można było śledzić kolejne etapy uzgadniania przebiegu granic. Raz opracowana treść geograficzna służyła wydawcy do nadrukowywania kolejnych faz kształtowania granicy państwa polskiego.

4. *Mapa ziem Polskich* (sygn. 29/663/Zb. Kart. VII-2451) jest kolejną z serii map ilustrujących zmiany polityczne i przedstawiających jak najbardziej aktualną sytuację. Pochodzi z oferty Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego. Egzemplarz krakowski przedstawia stan z maja 1920 r. Widoczne są na nim odręczne korekty wprowadzone w opisach znaków w legendzie. Mapę wykonano, podobnie jak wyżej opisaną, w Instytucie Wojskowo-Geograficznym w Wiedniu.

5. Dwie mapy przeglądowe ogólnogeograficzne w skali 1:1 800 000, obejmujące zasięgiem dawne ziemie polskie, opracowane zostały przez J. Pniowskiego i wydane przez zakład litograficzny Aureliusza Pruszyńskiego w Krakowie. Pierwsza z nich to *Mapa terenu wojny na ziemiach polskich 1914–1915* (sygn. 29/663/1157, dawna sygn. Zb. Kart. VII-16), druga to *Mapa polskiego terenu wojny* (sygn. 29/663/1156, dawna sygn. Zb. Kart. VII-15).

6. *Wojenno-Polityczna Mapa Polski (z powodu Manifestu z 5 listopada 1916 r.)* wydana została jako *Premium bezpłatne „Głosu Narodu” na r. 1917* (sygn. 29/663/Zb. Kart. VII-2252). Mapę tę, w skali 1:5 000 000, opracował Eugeniusz Romer, a wydrukowało wydawnictwo G. Freytag & Berndt w Wiedniu. Komentarz, z którym mapa jest współoprawna, wydała natomiast Książnica Polska TNSW we Lwowie. Całość datowana jest na 1916 r. Mapa była, jak napisał E. Romer, odpowiedzią na manifest listopadowy, „która pstrym obrazem krajów okupowanych przez »centralnych« naocznie uczyła, że nie zjednoczenie i wskrzeszenie Polski, a jej nowy rozbiór został zamierzony”¹⁴. Mapa miała „w doniosłej dla nas chwili [...] spopularyzować wiadomości odnoszące się do polskiego etnograficznego stanu posiadania, do polskich sfer interesu, dać obraz stosunków politycznej i wojskowej administracji ziem polskich”¹⁵. Oddziaływanie mapy było duże, gdyż w ciągu sześciu tygodni, jak twierdził wydawca, sprzedano 42 000 egzemplarzy¹⁶. Dużą popularność mapy Marian Mroczo wyjaśniał wpisa-

¹⁴ Eugeniusz Romer, *Pamiętnik paryski*, Wrocław 1989, s. 25.

¹⁵ Idem, *Wojenno-Polityczna Mapa Polski (z powodu Manifestu z 5 listopada 1916 r.)* wydana jako *Premium bezpłatne „Głosu Narodu” na r. 1917*, Lwów 1916, s. 1.

¹⁶ Idem, *Pamiętnik...*, s. 25.

niem się jej treści „w ogólny nurt zapatrywań, jaki przeważał w aktywnej części polskiego społeczeństwa”, przytaczając m.in. wypowiedź Henryka Sienkiewicza, który publicznie wątpiąc w szczerą intencję mocarstw centralnych, doceniał fakt podjęcia tematu wskrzeszenia państwa polskiego przez państwo, które jako pierwsze dokonało jej rozbioru oraz podobne poglądy Szymona Askenazego na łamach „Moniteur Polonais”¹⁷.

7. *Mapa Królestwa Polskiego, Galicji, Bukowiny i pogranicznych* (sygn. 29/663/Zb. Kart. VII-1985). Jest to mapa przeglądowa, w skali 1:1 500 000, wielobarwna, podobnie jak większość omawianych, wydana przez A. Rudolfa w 1915 r.

8. *Mapa Galicyi i Bukowiny* (sygn. 29/663/1142, dawna sygn. Zb. Kart. VII-1), w skali 1:750 000, to kolejna publikacja kartograficzna wydana we Lwowie (il. 21). Mapę opracował Edmund Löffler. Wydana została nakładem autora w zakładzie litograficznym Antoniego Przyszłaka. Odznacza się wysokim poziomem edytorskim, gdyż E. Löffler w momencie jej opracowania miał już duże doświadczenie kartograficzne dzięki rysunkom wykonanym kilka lat wcześniej dla Eugeniusza Romera do jego pierwszego *Atlasu geograficznego*¹⁸.

9. *Mapę Galicyi* (sygn. 29/663/1174, dawna sygn. Zb. Kart. VII-33), w skali 1:600 000, wydaną również we Lwowie przed 1918 r. (il. 22) przez Księgarnię Polską Bernarda Połonieckiego, we wstępnej koncepcji opracował Alwin Herrich, a poprawił i uzupełnił inżynier J[akob] Spett. Jej egzemplarz krakowski pochodzi z wydania czwartego (wydanie trzecie poprawił i uzupełnił Franciszek Barański oraz przejrzał Wilhelm Pokorny, wydanie piąte było także poprawione przez F. Barańskiego).

10. *Mapa językowa i wyznaniowa Galicji* (sygn. 29/663/1270, dawna sygn. Zb. Kart. VII-129) wydana została we Lwowie w 1911 r. nakładem autora i czcionkami Drukarni Jakubowskiego i SP. Autorem map językowej (il. 23) i wyznaniowej (il. 24) jest Wincenty Choroszewski, który obie mapy opracował na podstawie spisu z 1900 r. W krótkim wstępie autor tłumaczy,

¹⁷ Marian Mroczo, *Eugeniusz Romer (1871–1954). Biografia polityczna*, wyd. 2, Słupsk 2010, s. 64–65. Edmund Romer, syn Eugeniusza Romera, we wspomnieniach o ojcu pisze także o spontanicznej akcji młodzieży lwowskiej wyrażającej na ulicach miasta niezadowolenie z powodu „Manifestu Dwu Cesarzy”, Edmund Romer, *Geograf trzech epok*, Warszawa 1985, s. 164–165.

¹⁸ Eugeniusz Romer, *Fragment wspomnień. I. Na drodze ku kartografii*, „Czasopismo Geograficzne” 1955, t. 26, nr 1–2, s. 204.

że jego pierwotnym zamiarem było opracowanie mapy narodowościowej, ale ze względu na brak danych okazało się to niemożliwe.

11. *Frontière ethnographique* (sygn. 29/663/Zb. Kart. VII-1221) jest mapą językową Galicji, opracowaną także na podstawie spisu ludności z 1900 r. przez Biuro Statystyczne we Lwowie pod kierunkiem prof. Józefa Buzka (il. 25). Autor mapy był kierownikiem Biura Statystycznego we Lwowie w latach 1904–1910, z wcześniejszym kilkuletnim doświadczeniem w pracy w Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu. O tej mapie wspomina E. Romer w kontekście paryskich rozmów z Robertem H. Lorde na temat Galicji Wschodniej¹⁹. J. Buzek był także członkiem Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu. Jako ekspert pracował w zespole ds. zagadnień gospodarczych, przemysłowych, rolniczych, finansowych i handlowych.

12. *Mapa wyznaniowa dla Łemkowszczyzny* (sygn. 29/663/1274, dawna sygn. Zb. Kart. VII-133) została opracowana przez Wiktora Ormickiego i narysowana przez A. Bogucką (il. 26). Przedstawia metodą kartogramu udział ludności wyznania rzymskokatolickiego i greckokatolickiego wg spisu z 1910 r. Prawdopodobnie mapa opracowana została pod koniec lat 20. XX w., ale jest to trudne do stwierdzenia z uwagi na brak dokumentacji tekstowej. Warto przy okazji zwrócić uwagę na problem wynikający ze sposobu przechowywania publikacji kartograficznych w archiwach i bibliotekach, tj. oddzielania map od pierwotnych dokumentów, co w konsekwencji wywołuje dodatkowe problemy badawcze, np. z datacją i ustaleniem autorstwa oraz z określeniem okoliczności, a także celu wykonania mapy. Podobny problem dotyczy mapy opisanej niżej.

13. *Współczesne zaludnienie obszarów dawnej Rzeczypospolitej, Śląska polskiego i powiatów Prus wschodnich graniczących z Kr. Polskiem* (sygn. 29/663/1164, dawna sygn. Zb. Kart. VII-23). Jest to mapa wykonana metodą kartogramu na podstawie danych ze spisu w 1910 r.

14. *Nationalitätenkarte der östlichen Provinzen des Deutschen Reichs nach den Ergebnissen der amtlichen Volkszählung vom Jahre 1910* (sygn. 29/663/1161, dawna sygn. Zb. Kart. VII-20). Mapa została opracowana przez Jakuba Spetta, wydało ją wydawnictwo Justusa Perthesa w Gotha przed 1918 r. Przedstawia rozmieszczenie narodowości w sposób korzystny dla Polaków i dlatego wzbudziła duże zainteresowanie, kiedy się ukazała.

¹⁹ E. Romer, *Pamiętnik...*, s. 109.

Nie ulega wątpliwości, że odegrała pewną rolę w myśleniu o polskiej granicy zachodniej. Pod względem metodycznym zawierała jednak błędy i one stały się pretekstem do wycofania jej z handlu. Ponownie mapę wydrukowano w latach 30. XX w. w monografii Waltera Geislera pt. *Die Sprachen und Nationalitätenverhältnisse an den Deutschen Ostgrenzen und ihre Darstellung* (Gotha 1934)²⁰ – po raz kolejny poddano ją krytyce²¹.

15. *Polska a Czechy* (sygn. 29/663/1219, dawna sygn. Zb. Kart. VII-78). Mapa prezentuje obszar Czech i Polski (bez pełnych granic) wraz z zaznaczonymi obszarami plebiscytowymi. Na prawym marginesie zamieszczone są liczne diagramy z danymi statystycznymi porównującymi stan rolnictwa obydwu krajów.

16. Zestaw ośmiu map przedstawionych na jednym arkuszu, obrazujących strukturę narodowościowo-językową potencjalnie spornych obszarów (sygn. 29/663/1260, dawna sygn. Zb. Kart. VII-119), jak pogranicze polsko-litewskie, Galicja, Chełmszczyzna, Podlasie. Całość opracowana została w języku francuskim (il. 27).

17. *Zachodnie granice Polski/ Frontières orientales de l'Allemagne* (sygn. 29/663/Zb. Kart. VII-1296). Mapa, wydana przez Biuro Prac Kongresowych w Warszawie w 1919 r., przedstawia zachodnie granice Polski z podziałem na granice plebiscytowe oraz granice wymagające i niewymagające wytyczenia w terenie.

18. *Wynik Plebiscytu na Górnym Śląsku* (sygn. 29/663/1224, dawna sygn. Zb. Kart. VII-83). Mapa, opracowana w skali 1:350 000, wydana została przez Instytut Gospodarstwa Społecznego w 1921 r. w zakładzie fotolitograficznym W. Głowczewskiego w Warszawie.

Kwerenda wykonana w Archiwum Narodowym w Krakowie pozwoliła odnaleźć ponad 20 egzemplarzy różnych map, które można zakwalifikować jako popularne, przygotowane z myślą o masowym odbiorcy. Cechą charakterystyczną zgromadzonych źródeł jest wyraźnie widoczny proces ich użytkowania, zagniecenia i rozdarcia są typowe dla intensywnego użytkowania map. Już sam stan zachowania tych źródeł świadczy o dużym zainteresowaniu tego typu pozycjami. Wielokrotne wykorzystywanie przez wydaw-

²⁰ Walter Geisler, *Die Sprachen- und Nationalitätenverhältnisse an den deutschen Ostgrenzen und ihre Darstellung: Kritik und Richtigstellung der Spettschen Karte*, Gotha 1934.

²¹ Wiktor Paweł Nechay, *Niemiecka krytyka mapy z r. 1910. Dr. Geisler koryguje mapę inż. Spetta*, „Komunikat Instytutu Śląskiego w Katowicach nr 29” [1935], s. 1–8.

ców tych samych podkładów kartograficznych do nadrukowywania treści tematycznej jest kolejnym dowodem na aktywne uczestnictwo map w życiu publicznym. Ponadto nadrukowane na niektóre mapy ceny świadczą o ich dużej dostępności.

Na podstawie przejrzanego zbioru map można stwierdzić, że na początku XX w. po kartograficzną formę wypowiedzi sięgano chętnie oraz można potwierdzić tezę, że mapy tematyczne, których treść wychodziła poza oficjalny wówczas schemat myślenia społecznego, wpływały na lepsze rozumienie idei i procesu kształtowania polskiej państwowości przez mieszkańców dawnych ziem polskich. Można dodać, że mapy te powstawały nie tylko z potrzeby chwili i pod wpływem emocji, o czym pisali niektórzy autorzy, ale ich odbiór wiązał się też z emocjami. Niektóre z nich, jak w przypadku „aresztowania” mapy J. Spetta, musiały być dość silne.

Zbiór map przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie to przede wszystkim mapy popularne, przygotowywane dla szerokiego grona odbiorców. Ich autorami były osoby aktywnie włączające się w sprawy dotyczące granic Polski, z pełnym przekonaniem, że mapy są skuteczną formą oddziaływania społecznego, co potwierdzały ich wystąpienia publiczne i inne wydawane przez nich publikacje. Zazwyczaj nie tylko opracowywali mapy, ale również finansowali ich wydanie. Przygotowanie większości z nich motywowane było silną potrzebą współuczestniczenia w paroletnim procesie ustalania granic. Na równi z autorami map proces budowania świadomości narodowej i kształtowania granic przyszłego państwa wspierali wydawcy oraz właściciele zakładów litograficznych i drukarni, wydając różnorodne publikacje, w tym kartograficzne, przeznaczone do użytku powszechnego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Zbiór Kartograficzny, 29/663/1142 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-1), 29/663/1154 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-13), 29/663/1156 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-15), 29/663/1157 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-16), 29/663/1161 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-20), 29/663/1164 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-23), 29/663/1174 (dawna sygn. Zb. Kart.

VII-33), 29/663/1186 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-45), 29/663/1213 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-72), 29/663/1219 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-78), 29/663/1224 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-83), 29/663/1260 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-119), 29/663/1270 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-129), 29/663/1274 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-133), 29/663/1277 (dawna sygn. Zb. Kart. VII-136), 29/663/Zb. Kart. VII-1221, 29/663/Zb. Kart. VII-1296, 29/663/Zb. Kart. VII-1985, 29/663/Zb. Kart. VII-2252, 29/663/Zb. Kart. VII-2451.

Źródła drukowane

Romer Eugeniusz: *Wojenno-Polityczna Mapa Polski (z powodu Manifestu z 5 listopada 1916 r.)* wydana jako *Premium bezpłatne „Głosu Narodu” na r. 1917*. Lwów: Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, 1916.

Opracowania

Geisler Walter: *Die Sprachen- und Nationalitätenverhältnisse an den deutschen Ostgrenzen und ihre Darstellung: Kritik und Richtigstellung der Spettschen Karte*. Gotha: Justus Perthes, 1934.

Jędrzejczyk Dobiesław: *Polska jako przestrzeń geopolityczna w pracach E. Romera*. Studia i Materiały z Historii Kartografii t. 19. Red. Jerzy Ostrowski, Jacek Paślawski, Lucyna Szaniawska. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004, s. 107–118.

Kamosiński Sławomir: *Losy wielkich przedsięwzięć doby PRL w regionie kujawsko-pomorskim w okresie transformacji systemowej i po jej zakończeniu*. W: *Z dziejów przemysłu po 1945 roku*. Red. Elżbieta Kościk, Robert Klementowski. Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2012, s. 263–285.

Konopska Beata: *Rola atlasów geograficznych i historycznych w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków na przełomie XIX i XX wieku*. W: *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX–XXI wieku*. Red. Agnieszka Chamera-Nowak, Dariusz Jarosz. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2015, s. 353–370.

Konopska Beata: *The cartographic materials auxiliary in the determination of the borders of Poland during the Paris Peace Conference (1919–1920) in the light of archival records*. “Polish Cartographical Review” 2016, Vol. 48, no. 2, pp. 67–75. DOI: 10.1515/pcr-2016-0006.

Konopska Beata, Barwiński Marek: *Kształtowanie granic Polski po pierwszej wojnie światowej. Metodyczne problemy badań źródeł kartograficznych i tekstowych*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Historycznego, 2021.

Konopska Beata, Bogacz Teresa: *Names on maps as an element of the discussion about relativism in the understanding of national identity (based on the example of western and northern Polish territories after 1945 and 1989)*. “Polish Cartographical Review” 2017, Vol. 49, no. 4, pp. 199–207. DOI: 10.1515/pcr-2017-0016.

Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosyi w 6.ciu sekcyach. Oprac. Paweł Langner, Józef Lejczak, Kazimierz Ossoliński, Władysław Kucharski. Lwów: H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Ska, Zakład Kartograficzny „Tęcza”, ok. 1915.

- Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosyi w 6.ciu sekcjach*. Oprac. Paweł Langner, Józef Lejczak, Kazimierz Ossoliński, Władysław Kucharski. Kraków: H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Ska, Zakład Kartograficzny „Tęcza”, ok. 1920.
- Krupski Jan, Janusiewicz Roman: *Kartograficzny ruch i rynek wydawniczy w Polsce w latach 1989–2000*. W: *Kartografia polska u progu XXI wieku*. Red. Izabella Krauze-Tomczyk, Jacek Paślawski. Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych t. 22. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii et al., 2000, s. 209–242.
- Kwiatkowska Magdalena: *Rynek książki niebeletrystycznej w Królestwie Polskim na początku XX wieku. Kontynuacje i zmiany*. W: *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana profesor Hannie Tadeusiewicz*. Red. Ewa Andrysiak. Łódź: Wydawnictwo Ibidem, 2011, s. 147–158.
- Mroczko Marian: *Eugeniusz Romer (1871–1954). Biografia polityczna*. Wyd. 2. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2010.
- Nechay Wiktor Paweł: *Niemiecka krytyka mapy z r. 1910. Dr. Geisler koryguje mapę inż. Spetta*. „Komunikat Instytutu Śląskiego w Katowicach nr 29”, [1935], s. 1–8.
- Romer Edmund: *Geograf trzech epok*. Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik, 1985.
- Romer Eugeniusz: *Fragment wspomnień. I. Na drodze ku kartografii*. „Czasopismo Geograficzne” 1955, t. 26, nr 1–2, s. 201–209.
- Romer Eugeniusz: *Pamiętnik paryski 1918–1919*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Semkowicz Władysław [rec.]: *J. Bazewicz, Atlas historyczny Polski. Warszawa 1916; J. Bazewicz, Atlas historyczny czasów starożytnych. Warszawa 1917; J. Bazewicz, Atlas historyczny czasów średniowiecznych. Warszawa 1917; J. Bazewicz, Atlas historyczny czasów nowożytnych. Warszawa 1918*. „Polski Przegląd Kartograficzny” 1923, t. 1, nr 3, s. 122.
- Szaniawska Lucyna: *Mapy Królestwa Polskiego wydane w latach 1815–1915 w zbiorach Biblioteki Narodowej*. Studia i Materiały z Historii Kartografii t. 41. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997.
- Zawadzki Mateusz: *Development of metadata for historical cartographic resources associated with the Paris Peace Conference (1919–1920)*. „Polish Cartographical Review” 2021, t. 53, no. 1, pp. 77–90. DOI: 10.2478/pcr-2021-0007.
- Zwirowicz-Rutkowska Agnieszka, Mościcka Albina: *Standaryzacja w obszarze dziedzictwa kulturowego – przegląd wybranych podstaw metodycznych*. „Roczniki Geomatyki” 2015, t. 13, nr 3, s. 277–287.

AUTOR: Beata Konopska – kartograf i historyk, dr hab. nauk o Ziemi w zakresie kartografii, dr nauk humanistycznych w zakresie historii kartografii, prof. UMCS; Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, kierownik Katedry Geomatyki i Kartografii; zastępca przewodniczącego Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN i przewodnicząca Komisji Geografii Historycznej PTH; zainteresowania badawcze: mapa jako forma komunikacji społecznej i zapis kulturowy (XIX–XX w.), *critical cartography*

(zwłaszcza wpływ aparatu władzy, cenzura w kartografii) oraz geografia i kartografia historyczna; e-mail: beata.konopska@umcs.pl

AUTHOR: cartographer and historian, Dr. hab. of Earth sciences in cartography, Dr. of humanities in the history of cartography, Prof. of UMCS; Marie Curie-Skłodowska University in Lublin, head of the Department of Cartography and Geomatics; deputy leader of the History of Cartography Team at the Polish Academy of Sciences Institute for the History of Sciences and leader of the PTH Commission of Historical Geography; research interests: maps as a form of social communication and cultural records (19th–20th centuries), *critical cartography* (especially the influence of authorities, censorship in cartography) as well as geography and historical cartography; e-mail: beata.konopska@umcs.pl

Materialy źródłowe

Wiesław Filipczyk

ORCID: 0000-0001-8550-1370

Archiwum Narodowe w Krakowie

Adam Kamiński o brachygrafii najstarszej księgi ziemskiej krakowskiej (1374–1385)

Adam Kamiński on the shorthand of the oldest Krakow land register (1374–1385)

SŁOWA KLUCZOWE: brachygrafia, księga sądowa ziemska, paleografia, pismo, sąd ziemski krakowski

KEY WORDS: shorthand, land register, palaeography, writing, Krakow land court

ABSTRAKT: Publikowany artykuł Adama Kamińskiego, znakomitego paleografa i edytora staropolskich źródeł historycznych (1905–1981), omawia system skrótów paleograficznych stosowanych przez pisarzy sądu ziemskiego krakowskiego w najstarszej zachowanej księdze tego sądu w Polsce z lat 1374–1385, przechowywanej w Archiwum Narodowym w Krakowie pod sygn. 29/1/1. Autor porównuje go ze skrótami stosowanymi na Zachodzie Europy na podstawie podręczników paleografii i słowników skrótów. Wydawany obecnie tekst jest świadectwem wczesnych zainteresowań i studiów paleograficznych A. Kamińskiego, których wyniki nie mogły być wtedy opublikowane, głównie ze względu na ograniczone możliwości finansowe i techniczne ówczesnych archiwów państwowych. Stanowi jednak cenny i ciekawy, a przy tym nieznan przyczynę do badań nad kancelarią sądów ziemskich w Polsce.

ABSTRACT: The article by Adam Kamiński, an outstanding palaeographer and editor of old-Polish historical sources (1905–1981), discusses the system of palaeographic shorthand used by scribes of the Krakow land court in the oldest preserved register of the court in Poland from the years 1374–1385, stored in the National Archives in Krakow with the reference number 29/1/1. The author compares it with the shorthand used in western Europe based on handbooks of palaeography and shorthand dictionaries. The current text is testimony to Kamiński's early palaeographic interests and studies, whose results were not published at the time, mainly due to the limited financial and technical resources of the state

archives. This represents a valuable and interesting, as well as an unknown, contribution to research into land court offices in Poland.

W przechowywanej w Archiwum Narodowym w Krakowie spuściznie po Adamie Kamińskim, znakomitym historyku, archiwście i wieloletnim pracowniku dzisiejszego Archiwum Narodowego w Krakowie¹, oprócz kilku przygotowanych do druku i wydanych drobnych przyczynków i recenzji z początkowego okresu jego pracy w Archiwum, znajduje się także krótki, kilkustronicowy artykuł „Brachygrafia najstarszej księgi sądowej krakowskiej (1374–1385)”, z załączonym słowniczkiem skrótów paleograficznych², dotyczący rękopisu przechowywanego obecnie w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie pod sygn. 29/1/1³. Jest to jedyny w dorobku piśmienniczym A. Kamińskiego tekst odnoszący się do problematyki paleograficznej, mimo że, jak pisała Anna Palarczykowa we wspomnieniu pośmiertnym:

Był świetnym paleografem, posiadał w wysokim stopniu tę rzadką dziś sztukę odczytywania starych tekstów łacińskich, polskich, niemieckich. Robił to z prawdziwym zamiłowaniem, z tym większym skupieniem i cierpliwością pochyłał się nad pergaminem czy rękopisem, im bardziej pismo było wyblakłe czy nieczytelne⁴.

Być może zdecydował o tym fakt, że artykuł młodego archiwisty nie został przyjęty do druku w „Archeionie”, jak wynika z załączonego do niego pisma z 18 marca 1933 r. z odpowiedzią Antoniego Rybarskiego, radcy ministerialnego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicz-

¹ Adam Kamiński przepracował w Archiwum prawie 42 lata, od 16 listopada 1929 r. do 30 czerwca 1971 r., a jeśli doliczyć praktykę odbytą od 19 października 1928 r. do 29 kwietnia 1929 r., w zastępstwie korzystającego z urlopu naukowego Włodzimierza Budki, to nawet dłużej, ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/366, s. 3 (życiorys (autorski) A. Kamińskiego).

² ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27 (akta nieopracowane, b.p.).

³ W AGAD w Warszawie, gdzie była przechowywana do 1928 r., księga została zaliczona do zespołu akt sądu asesorskiego pod numerem 349. Po przekazaniu do Archiwum Ziemińskiego w Krakowie otrzymała sygn. Terr. Crac. 1, natomiast jej wydawca, Bolesław Ulanowski, nadał jej wcześniej sygn. Cr 1a.

⁴ Anna Palarczykowa, *Adam Kamiński (5 XI 1905–18 XI 1981)*, „Archeion” 1983, R. 76, s. 326.

nego, a zarazem doświadczonego historyka i archiwisty. Odmowa uzasadniona została zbyt dużymi kosztami druku, wymagającymi wykonania „nowych czcionek i znaków specjalnych”, a ponadto, zdaniem autora listu, praca mogłaby się ukazać jako samodzielne wydawnictwo, ale dopiero po rozszerzeniu zakresu badań na pozostałe księgi z XIV w. i pierwszej połowy XV w. Nadto A. Rybarski stwierdził w ww. liście: „Byłoby też rzeczą pożądaną zajęcie się teoretyczną sprawą potrzeby i użyteczności takich studiów paleograficznych u nas, chociażby tylko na tle naszego piarstwa sądowego”. Z tej ostatniej sugestii A. Kamiński nie skorzystał i nie podejmował już tego rodzaju studiów⁵, choć zawsze służył wszystkim zainteresowanym swą wiedzą i znajomością paleografii łacińskiej i polskiej⁶.

Artykuł Kamińskiego, mimo upływu prawie 90 lat, nie stracił na wartości i zasługuje na publikację, pozwalając wniknąć w technikę warsztatu młodego historyka-paleografa. Mimo wzrostu zainteresowań księgami ziemskimi nie ukazało się bowiem dotąd żadne opracowanie poświęcone systemowi skrótów łacińskich w staropolskich księgach sądowych, poza ogólnymi omówieniami w istniejących polskich podręcznikach paleografii czy krótkimi wzmiankami we wstępach edytorskich publikowanych źródeł⁷. Większej

⁵ W 1973 r. prof. Andrzej Tomczak zwrócił się do A. Kamińskiego z propozycją opracowania „skryptu z paleografii łacińskiej dla studentów archiwistyki i uczestników rozmaitego rodzaju kursów organizowanych dla pracowników służby archiwalnej”. Analogiczną prośbę nadawca listu skierował także do Jadwigi Karwasińskiej. Odpowiedź obydwójga była negatywna, przy czym A. Kamiński odmowę uzasadnił, poza brakiem większego doświadczenia w nauczaniu paleografii, koniecznością „odrobienia wielu dawniejszych zaległości” (m.in. opracowanie zarysu dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie na jubileusz 100-lecia w 1978 r. – por. przyp. 12) oraz „drobnych wprawdzie, ale licznych zobowiązań (*Polski słownik biograficzny*, recenzje dla NDAP, jubileusz prof. [Karola] Buczka itp.)”, ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/11 (list A. Tomczaka z 14 lutego 1973 i kopia odpowiedzi odbiorcy z 6 marca 1973 r.).

⁶ W spuściznie A. Kamińskiego zachowały się natomiast materiały dotyczące jego udziału jako wykładowcy w kursach paleograficznych (w „Ogólnopolskim Kursie Rękopiśmienniczym w Bibliotece Jagiellońskiej” w maju 1950 r. oraz zajęciach na dwutygodniowym kursie paleografii łacińskiej i staropolskiej dla pracowników archiwów państwowych w Warszawie-Zatrzebiu koło Falenicy w dniach 4–6, 8–9 grudnia 1972), ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/11.

⁷ Władysław Semkowicz, *Paleografia łacińska*, wyd. 2, Kraków 2002, s. 406–434; Aleksander Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 140–153.

uwagi doczekały się jedynie abrewiacje w starodrukach⁸ i inskrypcjach⁹. Po 1933 r. nie powstał także żaden polski słownik łacińskich skrótów paleograficznych¹⁰. Słownik Kamińskiego może więc także posłużyć jako pomoc dla początkujących adeptów paleografii.

Opracowany artykuł świadczy o szybkim i dobrym opanowaniu umiejętności paleograficznych przez A. Kamińskiego, czemu z pewnością sprzyjały prowadzone wówczas w Archiwum prace, w większości dotyczące staropolskich ksiąg sądowych. I tak w 1928 r. praktykant Kamiński sporządzał rejestry ważniejszych wpisów w księgach bieckich do tzw. „Repertorium Kutrzeby”¹¹, przygotował do oprawy cztery fascykuly akt grodzkich krakowskich oraz opracował spis nabytków Archiwum Ziemskiego z 1928 r. (ksiąg ziemskich krakowskich przejętych wtedy z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, a wśród nich także omawianej księgi). W następnym roku indeksował księgę ziemską krakowską z lat 1447–1450 (sygnatura 29/1/20, dawna Terr. Crac. 13) oraz oznaczał w księgach czerwonymi kropkami na brzegach kart zapiski wydane drukiem przez Antoniego Zygmunta Helcla (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki t. 2) oraz niebieskimi zapiski heraldyczne wydane przez Bolesława Ulanowskiego (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki t. 7). Tę ostatnią pracę kontynuował w 1930 r., w którym zindeksował także księgę ziemską krakowską z lat 1442–1446 (sygnatura 29/1/19, dawna Terr. Crac. 12), ponadto sporządził spis ksiąg

⁸ Maria Juda, *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 303–316.

⁹ Andrzej Padziński, *Brachygrafia w epigrafice i typografii polskiej XVI–XVIII w.*, „Folia Bibliologica” 1986/1987 [druk.:] 1990, R. 36/37, s. 7–18.

¹⁰ Jedyną polską namiastką tego rodzaju słownika pozostaje wykaz *Skróceń używanych w rękopisach polsko-łacińskich XIV–XVII wieku*, zawarty w publikacji Teodora Wierzbowskiego, *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych dla historyków i prawników polskich*, Warszawa 1908, s. 153–157. Nie może go zastąpić skromne, z natury rzeczy, zestawienie rozwiązań wybranych skrótów łacińskich zawarte w ostatnio wydanym podręczniku Janusza Tandeckiego i Krzysztofa Kopińskiego, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 66–86, oparte zresztą na słowniku A. Cappellego.

¹¹ Zainicjowany przez Franciszka Piekosińskiego, dyrektora Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie, któremu miał pomóc w planowanej edycji akt sejmikowych, i początkowo tworzony przez adiunkta Archiwum Stanisława Kutrzebę, tzw. „Repertuar aktów ważniejszych”, nazywany później „Repertorium Kutrzeby”, obejmuje rejestry wybranych wpisów w księgach sądowych (m.in. oblaty dokumentów i przywilejów, mandaty królewskie, inwentarze dóbr ziemskich, lauda sejmikowe itp.). Jest on przechowywany i udostępniany w Archiwum Narodowym w Krakowie jako jedna z dodatkowych pomocy międzypołowych do staropolskich ksiąg sądowych.

objętych ww. „Repertorium Kutrzeby” oraz czystopisy wykonanych indeksów w postaci oprawnych ksiąg (z ówczesnych pracowników Archiwum miał chyba najbardziej czytelne, niemal kaligraficzne pismo).

W kolejnych latach również indeksował księgi ziemskie: w 1931 r. księgę z lat 1389–1398 (sygnatura 29/1/4, dawna Terr. Crac. 1c), w 1932 r. księgę z lat 1403–1405 (sygnatura 29/1/10, dawna Terr. Crac. 3b), a w 1933 r. końcową część księgi z lat 1429–1432 (sygnatura 29/1/16, dawna Terr. Crac. 9) i częściowo księgę z lat 1451–1457 (sygnatura 29/1/21, dawna Terr. Crac. 14). Ponadto w 1931 r. włączył do indeksu kartkowego do najstarszych ksiąg ziemskich i grodzkich sporządzone w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. karteczki indeksowe obejmujące lata 1431–1435. Natomiast w 1933 r. na marginesach sporządzonych w pierwszej połowie XVI w. fascykułów kopii średniowiecznych wpisów z ksiąg ziemskich krakowskich (sygnatura 29/1/321, dawna Terr. Crac. 376) naniósł ołówkiem sygnatury zapisek z oryginalnych ksiąg i na odwrot. W tym samym roku powstał także omawiany tu artykuł. Kilka lat później, w 1936 r., zakończył, rozpoczęte jeszcze w tym samym 1933 r., szczegółowe zestawienia dat w prawie 60 księgach ziemskich pilzneńskich, źle ułożonych i oprawionych pod koniec XVIII w., opracowane w celu ich ewentualnego rozszycia, ułożenia chronologicznego i ponownego oprawienia, do czego jednak nigdy nie doszło¹².

O tym jak bardzo wyżej wymienione prace udoskonaliły umiejętności paleograficzne A. Kamińskiego świadczą uzupełnienia i korekty odczytów, jakie Kamiński naniósł ołówkiem na egzemplarzu pierwszej części t. 8 Starodawnych Prawa Polskiego Pomników z księgozbioru podręcznego Archiwum, zawierającego edycję omawianej tu księgi, przygotowaną przez tak biegłego przecież paleografa jak B. Ulanowski¹³.

¹² Zestawienie prac wykonanych przez A. Kamińskiego w latach 1928–1933 przygotowano na podstawie sprawozdań z działalności Archiwum Ziemi Krakowskiej w Krakowie, zawartych w części urzędowej „Archeionu” 1930–1935, t. 6–13. O zakresie prac prowadzonych w Archiwum latach 20.–30. XX w. informuje ponadto wydana pośmiertnie monografia Adama Kamińskiego, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1950*, wstęp i oprac. Janina Stoksik, Kraków 2012, s. 83–84.

¹³ Poza poprawkami pojedynczych liter czy wyrazów A. Kamiński zaznaczył także fakt opuszczenia w druku dwóch zapisek: 1) na s. 200 rękopisu wpisu o następującej treści: „Mathias kmetho de Moersco cum Tomcone de Chotlicz terminum secundum” (powinien być umieszczony między zapiskami nr 971 i 972 na s. 45 wydawnictwa); 2) na s. 311 rękopisu: „Pasco de Bodzeyouicz cum Virbatha de Vilkow terminum secundum pro iniuriis” (między zapiskami nr 3780 i 3781 na s. 165 publikacji).

Przygotowany do druku artykuł A. Kamińskiego liczy cztery karty tekstu opisowego (zapisane jednostronnie i sfoliowane) oraz sześć kart słowniczka skrótów (zapisanych obustronnie i spaginowanych, zaczynając od nr. 5). Tekst został spisany ręką autora na pożółkłych obecnie kartach papieru o wymiarach 21 x 34 cm. Pierwsza karta, powstała przez sklejenie dwóch mniejszych fragmentów kart, jest nieco wyższa i ma 43 cm. Jest to czystopis z niewielką ilością poprawek i skreśleń.

Zgodnie z zaleceniami *Projektu instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w.* Ireneusza Ilnatowicza tekst artykułu został zmodernizowany według dzisiejszych zasad ortografii. Skrócone wyrazy i znaki specjalne o stałym znaczeniu, zarówno w tekście opisowym, jak i w załączonym słowniczku, w oryginale rękopisu przedstawione w postaci uproszczonych, odręcznych rysunków, w publikacji zostały zastąpione wykadrowanymi obrazkami ze skanów poszczególnych kart książki ziemskiej (skany całej książki są obecnie dostępne na portalu „Szukaj w Archiwach” pod adresem: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/13463921>). Poprawiono ponadto niekonsekwentny układ alfabetyczny haseł w słowniku, tak aby wszystkie identyczne wyrazy w różnych formach gramatycznych znalazły się obok siebie, zachowano natomiast wyodrębnione przez autora na końcu słowniczka w dwie osobne grupy skróty na często występujące wyrazy „et” i „est”, skrót w postaci przekreślonej pionowej kreski oznaczający połowę oraz skrócone nazwy geograficzne. W dwóch przypadkach zastąpiono także innym numerem strony tę, na której nie udało się odszukać wskazanego przez autora skrótu (są to zapewne pomyłki autora artykułu), a w dwóch innych zaznaczono wątpliwości co do poprawności rozwiązania skróconego wyrazu, sygnalizując to w przypisach. Dodano także brakujący nagłówek w słowniczku paleograficznym. Fragmenty pochodzące od wydawcy, np. aktualne sygnatury cytowanych akt, foliację i paginację rękopisu umieszczono w nawiasach kwadratowych. Takimi nawiasami oznaczono także miejsca opuszczonych liter czy fragmentów wyrazów zastąpionych skrótami, aby ułatwić lekturę tekstu słowniczka czytelnikowi.

TEKST ŹRÓDŁOWY¹⁴Adam Kamiński
Brachygrafia najstarszej księgi sądowej krakowskiej (1374–1385)

[k. 1] Najdawniejszej, dochowanej do dziś księdze sądowej krakowskiej, przechowywanej od r. 1928 w Archiwum Ziemskim w Krakowie pod sygnaturą *Terrestria Cracoviensia 1*, poświęcono w nauce dużo uwagi. Poza Lelewelem i Hubem, którzy tylko okolicznościowo o niej wspominali, korzystał z niej Piekosiński przy gromadzeniu materiałów do swego atlasu znaków wodnych z XIV w.¹⁵, a gruntowne jej opracowanie pod względem zewnętrznym i ogłoszenie drukiem, obok innych najstarszych ksiąg krakowskich, podjął Ulanowski. W tym celu sporządził odpisy kilku najstarszych ksiąg krakowskich, przechowywanych wówczas w Archiwum Głównym w Warszawie. Odpisy te, wśród nich i najstarszej księgi, były w Krakowie już z końcem 1883 r., a najpóźniej z początkiem stycznia 1884¹⁶. W drugiej połowie tegoż roku¹⁷ sporządzono w ówczesnym krajowym archiwum aktów grodzkich i ziemskich indeks do owej najstarszej księgi na podstawie odpisów Ulanowskiego względnie wydanej już drukiem księgi¹⁸. Indeksowania dokonał Ignacy Rosner, podówczas aplikant archiwalny, później znany jako publicysta, a w r. 1917 jako zastępca austriackiego komisarza rządowego przy Radzie Stanu w Warszawie. Dzisiaj indeks ten wchodzi w skład kartkowego indeksu najstarszych ksiąg Archiwum Ziemskiego w Krakowie z lat 1374–1430. Ostatnio wreszcie przedstawiono dzieje konserwacji archiwalnej pomienionej księgi¹⁹. Pozostała jeszcze pewna luka w opracowaniu pisma, zwłaszcza skrótów, czemu chcę poświęcić niniejszy artykuł.

Ulanowski załatwił się w swym opisie z kwestią pisma w ten sposób, że wyróżnił w obrębie księgi sześć charakterów pisma (sześć rąk) i dla przykładu tych rąk dołączył do swego wydawnictwa litograficzne podobizny kilkunastu zapisek. Wyróżnione przez niego

¹⁴ ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27.

¹⁵ Józef Siemieński, Adam Wolff, *Najstarsze księgi krakowskie w Archiwum Głównym*, Warszawa 1929, s. 2 i nn.

¹⁶ Akta własne Archiwum Ziemskiego w Krakowie nr 1/1884 [ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/16, s. 631–632, Sprawozdanie dyrektora Michała Bobrzyńskiego z działalności Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich za IV kwartał 1883 r. z 10 stycznia 1884 r. – przyp. W. F.].

¹⁷ Akta własne Archiwum Ziemskiego w Krakowie nr 2/1885 [ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/16, s. 735–736, Sprawozdanie dyrektora Michała Bobrzyńskiego z działalności Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich za IV kwartał 1884 r. z 12 stycznia 1885 r. – przyp. W. F.].

¹⁸ *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis* [pars 1], ed. Boleslaus Ulanowski, *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki t. 8, Cracoviae 1884*.

¹⁹ J. Siemieński, A. Wolff, *Najstarsze księgi krakowskie...*, s. 2 i nn.

charaktery pisma rozpadają się na następujące ręce: I (s. 1–3), II (s. 4–36), III (s. 22–24 i jedna zapiska na s. 33), IV (s. 37–48), V (s. 51–66, górna część s. 77, s. 181–199), VI (s. 67–180a, 200–312). Podział taki jest na ogół słuszny. Budzą się jednak wątpliwości odnośnie do wyróżnienia rąk II, IV i VI, które mają wiele podobieństwa w sposobie pisania liter zarówno małych (d, g, l, p), jak i charakterystyczniejszych od nich liter wielkich (B, C, D, M, S, V). Ponieważ jednak ręka II i IV występuje w skromnych próbkach w stosunku do ręki VI, która prócz wielu kart omawianej księgi zapisała także całą księgę Terr. Crac. 1a²⁰ i na całej tej przestrzeni wykazała znaczną stałość pisma w przeciwieństwie do ręki II i IV, przeto pozostać należy przy podziale Ulanowskiego, ale równocześnie pamiętać, że nie wykluczona jest tożsamość rąk II i IV i VI.

Nie znamy z imienia żadnej z osób odpowiadających tym rękopisom. Nie rzucają też żadnego światła na [k. 2] tę kwestię współczesne dokumenty sądowe, wystawione przez sędziego i podsędka krakowskiego. Przypuszczać tylko można, że dokument z daty 4 VII 1375 przypomina V rękę naszej księgi (podobieństwo liter A, C, M, S, T), że tej samej prawdopodobnie ręce należy przypisać dokumenty z d. 30 VII 1381 i 14 VI 1384. Natomiast dokument z d. 16 VI 1379 zdaje się być pisany ręką II²¹. Stanowczo tożsamości rąk ustalić niepodobna z powodu trudności porównywania ozdobnego i starannego pisma dyplomatycznego z niedbałą kursywą ksiąg. Niewiele by się to zresztą przydało, bo pisarzy powyższych dokumentów także nie znamy.

Uwagi Ulanowskiego o piśmie księgi Terr. Crac. 1 uzupełnić warto przedstawieniem systemu skrótów zastosowanego w tej księdze i to tym bardziej, że wciąż aktualną jest kwestia polskiego podręcznika paleografii, opatrzonego słownikiem skrótów stosowanych w dawnych rękopisach polsko-lacińskich²², a opracowanie brachygrafii poszczególnych rękopisów czy też całych ich grup może być pomocnym w ułożeniu takiego właśnie słownika. W naszej literaturze naukowej dotyczącej paleografii, poza słowniczkiem Wierzbowskiego, nie ma dotychczas takich przyczynkowych opracowań, chociaż nie brak ich w literaturze zagranicznej²³, to też bodaj część braków w poniższym zestawieniu skrótów położyć trzeba na karb niewyrobionej jeszcze metody tego rodzaju opracowań.

²⁰ [Obecnie ta księga ma sygnaturę 29/1/2 – przyp. W. F.]

²¹ Dokumenty Biblioteki Jagiellońskiej nr 211, 15, 18, 14 [por. *Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1, oprac. Karol Nabiałek, Wojciech Świeboda, Maciej Zdanek, przy współpracy Ryszarda Tatarzyńskiego, red. Karol Nabiałek, Kraków 2014, nr 28 s. 25, nr 35 s. 29–30, nr 42 s. 36–37, nr 31 s. 27 – przyp. W. F.]

²² Władysław Semkowicz, *Potrzeby w zakresie nauk pomocniczych historii*, Nauka Polska t. 1, Warszawa 1918, s. 289. [Przygotowany przez W. Semkowicza i uzupełniony przez Zofię Kozłowską Budkową podręcznik *Paleografia lacińska* został wydany już po śmierci autora w Krakowie w 1951 r. – przyp. W. F.]

²³ Por. Franz Steffens, *Die Abkürzungen in der lateinischen Handschriften des 8 u. 9 Jahrhunderts in St. Gallen*, Zentralbl. f. Bibliothekswesen XXX, 1913; Hans Foerster, *Die Abkürzungen in den Kölner Handschriften der Karolingerzeit*, Tübingen 1916 i in.

Przytoczone niżej zestawienie skrótów podaje wszystkie charakterystyczniejsze skrócenia omawianej księgi. Dla stwierdzenia, ile zestawienie to zawiera skrótów powszechnych i konwencjonalnych, a ile lokalnych, ewentualnie właściwych pewnemu pisarzowi, porównano je z najważniejszymi zachodnioeuropejskimi słownikami skrótów. Zaznaczono to w ten sposób, że obok poszczególnych skrótów podano stronę księgi Terr. Crac. 1 i początkową literę nazwiska autora słownika, w którym dany skrót występuje²⁴. Okazało się, że słowniki owe znają tylko 30% przytoczonych skrótów. Strony księgi podane przy pojedynczych skrótach nie oznaczają oczywiście, że tylko na tej stronie dany skrót występuje; można go znaleźć i na innych stronach, ale [k. 3] jedną z nich podano dla umożliwienia odnalezienia oryginalnego skrótu w rękopisie. W wypadku podwójnego czy potrójnego oznaczenia skrótu przytoczono odpowiednią ilość stron, by można odszukać skrót w każdym znaczeniu. Dla określenia ręki, która dany skrót stosuje, wystarczy stronę skrótu porównać z wyżej przytoczonym zestawieniem rąk.

Skracano, jak widać z poniższego słowniczka, na wszystkie pięć wymienionych przez Paolego²⁵ sposobów, a więc przez suspensję (obcięcie), kontrakcję (ściągnięcie), znaki skrócenia o stałym znaczeniu, znaki skrócenia o zmiennym znaczeniu i litery nadpisane.

W szczegółach przedstawia się to w ten sposób, że suspensja jest reprezentowana przez sygły np. b = boves, N = Nicolaus i przez suspensję czystą, przy czym znakiem skrócenia jest kreska pozioma, kropka po początkowej części wyrazu lub znak obciążenia . Wyjątkowo zdarza się suspensja bez znaku skrócenia np. Mich – Mich[aelis], Cle = Cle[mentem]. Nie brak również skrótów, w których suspensja miesza się z kontrakcją: = f[er]tone[m], = iume[n]t[is], = m[ul]t[is] itd.

Kontrakcja występuje zarówno w postaci czystej: = om[ne]s, = habet, jak i mieszanej: = ca[PELLANUS], = co[m]p[ate]r, = h[abe]nt. Nie zdarza się w tym sposobie skracania regularne obcięcie względnie ściągnięcie nieodmiennej części wyrazu w połączeniu z dodaniem całej gramatycznej końcówki, a rzadkie jest obcięcie nieodmiennej części wyrazu z dodaniem końcówki ściągniętej.

Skróty przez znaki specjalne o stałym znaczeniu występują we wszystkich znanych Paolemu odmianach, a więc: = m, n, lub = r; = us; = con; = rum; tylko szósty znak przedstawiony u Paolego w postaci podobnej do arabskiej siódemki ()

²⁴ C = Adriano Cappelli, *Lexicon abbreviaturarum. Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*, Leipzig 1928; H = Joannes M. Hulákovský, *Abbreviaturae vocabulorum usitatae in scripturis praecipue latinis medii aevi, tum etiam slavicae et germanicae*, Pragae 1852; P = Maurice Prou, *Manuel de paléographie latine et française*, Paris 1924; W = Joannes Ludolfus Walther, *Lexicon diplomaticum, abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII. ad XVI. usque occurrentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris*, Ulmae 1756.

²⁵ Cesare Paoli, *Die Abkürzungen in der lateinischen Schrift des mittelalters Übersetzt v. Dr Karl Lohmeyer*, Innsbruck 1892.

na oznaczenie et w naszej księdze nie różni się niczym od ówczesnej litery z, czyli ma kształt podobny do trójki i prócz swego znaczenia et przybiera czasem inne, w połączeniu z literą b np. – bus. Należy zatem raczej do grupy następnej, tj. skróceń za pomocą znaków specjalnych o zmiennym znaczeniu.

[k. 4] Do grupy tej zaliczyć można znak używany notorycznie jako znak suspensji, a wskutek tego różne przybierający znaczenie, dalej znak oznaczający nie tylko końcówkę ur względnie tur, ale stosowany także jako znak obciążenia w różnym znaczeniu, wreszcie poziomy wężyk nad literą, który oznacza r, ale także, i to nierównie częściej, a np. = nu[n]q[u]a[m].

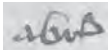
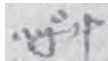

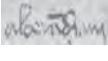
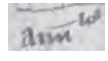
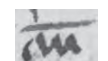

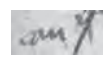

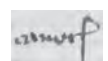
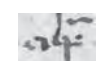
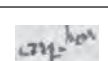
Skracanie przez litery nadpisane jest w całej księdze specjalnie często stosowane. Zaliczyć tu trzeba sygle k^o = kmetho, p^o = Pasco, a także skróty, w których brakującą część wyrazu zastąpiono nadpisaniem końcówki np. ca^o = capellano, cap^e = capite, poss^e = possessio-ne itp.²⁶ Poza tym litery nadpisane stosowane są bardzo rozmaicie, jako pojedyncze litery lub całe części wyrazu, umieszczane w górze wiersza ponad lub obok właściwej części skracanego słowa. Zdarza się nadpisywanie drugiego stopnia tj. nad literą nadpisaną jeszcze jedna litera, a stosunkowo częstą jest kombinacja liter nadpisanych z innymi znakami skrócenia, najczęściej z poziomą kreską jako znakiem suspensji.

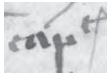

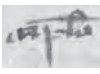

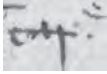
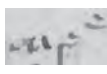
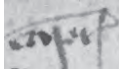
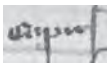
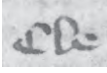
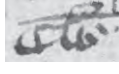
Cechą ogólną całego systemu jest znaczna dowolność w stosowaniu zasad skracania, widoczna zwłaszcza w dziedzinie liter nadpisanych. Rezultatem tego używanie różnych skróceń na te same wyrazy, nawet w obrębie tej samej ręki, jak to widać na przykładzie wyrazu officialis (zob. niżej). Przyczyna tego braku systematyczności w skracaniu leży zatem tylko częściowo w różnorodności pisarzy, a głównie w pośpiechu pisania. Przy bliższym zbadaniu innych tego typu zabytków okaże się zapewne, że to ich cecha wspólna.

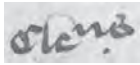

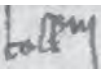
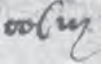
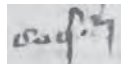

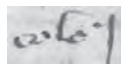
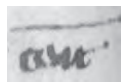
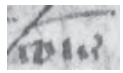
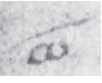
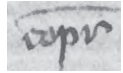
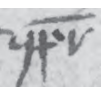
Ponieważ swobodne używanie zasad skracania zachodzi nie tylko w całej księdze pisanej sześcioma rękami, ale i w obrębie poszczególnych rąk, przeto trudno wyróżnić jakieś cechy indywidualne, odpowiadające w skracaniu poszczególnym pisarzom. Mimo to odnośnie do omawianej księgi powiedzieć można, że I rękę wyróżnia używanie kropki jako znaku skrócenia. Cechują ją też skłonność do silnego skracania imion osób. Zdarzają się bardzo silne skróty aż do sygli, czego nie ma u pisarzy następnych kart księgi. Dla III ręki charakterystycznym jest skrót zamiast de oraz konsekwentne używanie znaku na oznaczenie et. Reszta rąk nie wykazuje w skrótach żadnych cech indywidualnych.

Pod względem teoretycznych zasad skracania system brachygraficzny księgi Terr. Crac. I nie odbiega zatem od wzorów zachodnich. Zdradza natomiast pewną oryginalność w praktycznym ich stosowaniu, co szczegółowej ilustruje poniższy słowniczek.

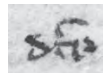

²⁶ Odstępuję tutaj od podziału Paolego, który na s. 7 i 28 niekonsekwentnie zalicza takie skróty raz do grupy suspensji, to znowu do liter nadpisanych.

Transkrypcja	Nr strony księgi	Obraz	Słownik skrótów
[s. 5] Abr[aham]	2		
ag[r]°[rum]	77		
ag[r]°s	279		
altera[m me]diam	4		
An[n]u[ntiation]is	83		
an[te]	7		w
As[s]u[m]p[cion]em	90		
b[oves]	132		
cam[erarii]	123		
cam[e]r[arius]	203		
cano[ni]c[us]	130		
cap[eci]a	139		
cap[eci]is	6		

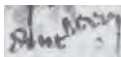

cap[e] ^{e[iis]}	122		
ca[pellan] ^o	11		
cap[el]l[an]o	168		W
ca[pellanu] ^m , ca[usa] ^m	10, 158		
ca[usa]	86		C, W
ca[pellanu] ^m	158		
cap[e]l[lanu]s	142		C
cap[et] ^e , cap[it] ^e	18, 114		
cap[i] ^{te}	117		
capit[anei]	130		
cap[i]t[aneus]	130		
Cle[mens]	2		
Cl[emen]s	4		

Cle[me] ^{ns}	51		
Cl[emens]	124		
coll[oquium]	1		
coll[oquiū] ^m	9		
col[loquiū]m	63		
co[llo]q[uiū] ^m	73		
col[on]u[m]	70		
colo[nus]	74		
co[mm]i[si]t	208		
co[mm]is[it]	295		
co[mmissio]	208		
co[m]p[ate]r	1		
[s. 6] [com]p[ate]r	44		C

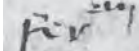

[concordan] ^{du[m]}	121		
[con]q[ue]st[us]	292		
[contr]a	4		W
[con]tu[maci] ^a	160		
[con]tu[ma] ^x	4		
[con]t[uma] ^x	123		
[con]t[uma] ^x	136		
[co] ^{nt} [umax]	136		
cor[am]	161		W
cor[etis]	88		
c[r] ^e ma[cion]e	70		
c[r] ^v ce	130		
c[u] ^m	6		

cu[m]	6		P
cu[m]	55		W
c[um]	205		W
c[ur]r[um]	130		
c[ur]r[us]	157		
de[cim] ^a	8		
d[e]d[it]	4		C
d[edi]t	9		
d[e]d[i] ^t	81		W
d[ic]itur	165 ¹		W
d[i]c[tus]	21		W
d[i]c[tu]s	126		W
d[i]c[t]us	135		C

¹ [Skorygowano pomyłony nr s. 165, podając numer następnej s. z tym skrótem – przyp. W. F.].

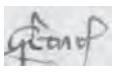

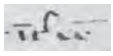

di[midi] ^a	90a		
di[midia] ²	163		
diut[urnita] ^{tem}	81		
di[vision] ^e	106		
do[mus]	70		W
do[ne] ^e	8		W
dota[lic] ⁱⁱ	281		
do[ta]' ⁱ [ici] ^o	243		
e[st]	55		W
ex[ac]c[i]o[n]e	82		
exac[cion] ^e	169		
excom[municat]i[on] ^e	86		

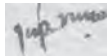

² [Odczyt wątpliwy, wydawca książki odczytał ten wyraz jako media, zapisany w oryginale łącznie z poprzedzającym wyrazem: alteramedia. Innego przykładu takiego skrótu nie odnaleziono – przyp. W. F.].

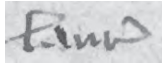

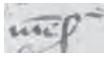
exc[ommunicati]o[n]is	234 ³		W
f[a]c[t]is	183		
fa[mi]liar[is]	236		
fa[mu]li	201		
fa[mu]lis	126		
fa[mu]lo	205		
fa[mu]l[u]s	13		
fa[mu]l[us]	62		
f[e]r[re]	162		
fer[ton] ^{em}	11		
f[e]r[tonem]	123		
fide[iuss] ^{it}	11		

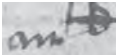
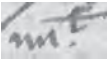
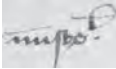
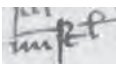
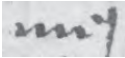
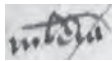

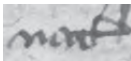
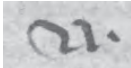
³ [Skorygowano pomyłony nr s. 128, podając numer innej strony z tym skrótem – przyp. W. F.].

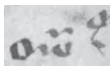
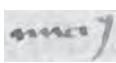

fide[iusso] ^r	199		
fide[iussori] ^a	72		
fie[ret]	13		
f[rate]r	8		W
f[r] ^u m[en]ti	90a		
ge[ne]ri	134		
glo[rios] ^e	83		
G[r] ^e g[oriu] ^m	36		C
G[re]g[orius]	18		C
g[r] ^o [sso] ^s	56		
g[r]o[ssum]	19		
g[rosum]	19		
h[abe]nt	5		W

h[abet]	4		W
h[abet]	13		
h[abe]t	85		W
he[redita] ^{te}	8		
[s. 7] he[redita] ^{te}	21		
he[redi]tat[is]	14		
h[i] ^c	1		C
ho[m]i[n]e	9		C
ho[mo]	82		W
Ib[idem]	261		
iniu[r]iis	72		
i[n]t[er]e[ss]e	89		W
ium[en]t[is]	9		
iust[icia] ⁿⁱ [i]	174		

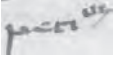

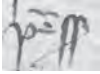

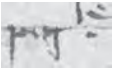
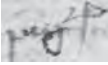

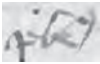
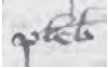

Jo[hannes], Jo[hannem]	2, 158		C
Jo[hannis] B[aptiste]	2		P
Ju[di] ^{ca}	5		
just[icia] ^{rius}	7		
k[metho]	6		
k[meth] ^o	187		
k[methon] ^e	191		
k[methonem]	254		
k[methoni] ^b [us]	191		
k[methoni] ^b [us]	195		
k[methon] ^{is}	192		
k[metho] ^{nu[m]}	205		
La[urenci] ^o	13		

Laur[encius]	2		W
leg ^a [cion] ^e	81		
l[itte]ra	7		W
l[itter] ^a	208		W
m[an]s[it]	169, 177		
ma[n]s[u] ^m	9		
m[a]r[ca], m[a]r[cam], m[a]r[cas] etc.	4, 130		
me[moria] ^{le}	4		H
m[emoria] ^{le}	11		
me[moria]l[e]	147		
me[m]o[ria] ^{le}	194		
m[en]s[ur] ^a	103		
me[n]s[uram], me[n]s[uris]	14, 122		
me[n]s[ur] ^e	204		

m[en]s[ur] ^{is}	101		
m[en]s[uris]	177		
mi[nisteria] ^{le[m]}	299		
m[inisteria]l[is]	1		
m[inisteria] ^l [is]	25		
mi[nisteria] ^l [is]	26		
mi[ni]ste[ria] ^l [is]	59		
mi[ni]st[eria] ^l [is], mi[ni]st[eria] ^l [i]	14, 95		
mi[nus]	72		W
m[o]l[en]di[n]o	278		
mo[naste] ^{rii}	178		
m[u]lt[is]	72		W
Nat[ivitatis]	3		W
N[icolaus]	2		

n[ihi] ^l	139		W
n[on]	65		W
no[ta]	171		C
no[ta]rii	13		
no[tari] ^o	74		
nu[n]ci[us]	64		
nu[n]q[u] ^a [m]	82		W
offic[ialis]	65		P
off[icia]l[is]	76		
[s. 8] offi[cia] ^l [is]	95		
ofi[cia] ^l [is]	180a		
o[mne]s	64		C
o[mn]i[u] ^m	240		W

or[to]	63		
Pal[marum]	162		
p ^a pe	43		
p[ar]tic[u]la	8		
P[asc]°	6		
p ^{at} [r] ^{uel} [is]	79		
pe[cor] ^a	11		
pe[cuni] ^a	34		
Pen[tecos] ^{ten}	10		
p[er]d[ici]°[n] ^e	8		C
p[er]di[ta]	90a		
p[er]e[mptoriu] ^m	8		
p[er]emp[toriu] ^m	9		

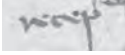

p[eremptoriu] ^m	53		
peti[tion] ^{e[m]}	18		
pet[ition] ^{e[m]}	168		
Pe[tr] ^a ss[ius]	2		
Pe[trus]	1		
pig[nor] ^a	6		
pig[nora] ^{re}	11		
pig[noris]	75		
ple[ban] ^o	159		
ple[banus]	5		
pleb[anus]	9		
pe[na]	4		W
pe[na]	93		

pe[n] ^a	218		W
pe[na], pe[nam]	35		
pond[eribus]	90a		
po[n]e[re]	4		W
pon[er]e ⁴	130		
po[s]ito	80		C
poss[ession] ^e	81		
p[os]t	2		W
p[ost]	4		C
Pot[r] ^a [ssi] ^o	5		
Po[tr] ^a ss[ius]	4		
P[ra]nd[otha]	1		
p[re]po[si] ^{to}	53		

⁴ [Wyrazu ponere zapisanego jako po[n]e[r]e na s. 124 nie odnaleziono, zastąpiono go przykładem innego skrótu tego wyrazu – przyp. W. F.].

p[re]te[re]a	83		W
p[rim] ^{os}	182		
p[rimu] ^m	11		W
p[ri]n[cipi] ^o	306		C
p[ri]vi[legi] ^o	20		
p[ri]vi[legiu] ^m	15		W
p[rivilegiu] ^m	7		W
p[ri]uil[egium]	134		W
p[ro]	34		
p[ro]cu[rato] ^r	58		
p[ro]c[urato] ^r	120		
proc[urator]	126		
proc[urat] ^{or}	127		

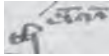
p[ro]c[urato] ^{re} [m]	7		
p[ro]lo[cuto] ^r	181		
p[ro]pt[er]	19		C
p[rou] ^t	33		C
p[ro]x[ima]	13		W
Pu[r]i[fication] ^{em}	13		
q[ua], q[uas]	73, 159		
q[uae]	295		
q[uam]	83		W
q[uam]	83		
q[u]am	144		W
q[ua]n[do]	76		W
q[u]at[er]	185		W

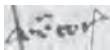

q[u]a[tuo]r	62		
q[ue]	82		
q[uem]	26		W
q[ue]rc[ubus]	69		
qui	53		C
q[ui]	68		W
q[ui], q[uae], q[uod]	7, 94, 169		
q[uia]	86		
q[uia], q[ue]	6, 122		C
[s. 9] q[uia], q[uod]	81, 300		W
q[uid]q[uid]	131		W
q[ui]l[ibet]	188		W
recep[cion]°	92		
r[eceperunt]	80		

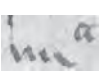
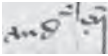
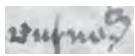
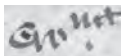

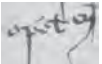

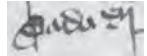
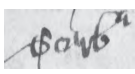
re[cepi] ^t	4		
r[ecepi] ^t	19		
recog[no] ^{vit}	35		
rep[xercussion] ^e	75		
re[percuss] ^{it}	8		
rival[is]	3		
s[ecun]da	4		
s[ecundum]	19		C
s[ecundu] ^m	180		W
s[ed], s[ecundum]	8, 112		W
sem[inar]e	151		
s[ervici] ^o	306		
s[ibi]	33		W
sic[ut]	2		W

si[mi]l[ite]r	95		W
sp[eci]ali	22		W
spe[cialite]r	188		
St[e]p[han]°	139		
s[u]bcam[era]rius	208		
s[uc]cam[era]r[ius]	208		
s[un]t	182		W
s[upe]r	6 ⁵		W
sup[er]	130		
tab[ern] ^a	241		
tab[ernato] ^{re}	6		
[s. 10] t[a]li	64		W
t[em]p[or]e	76		W
t[em]p[or]e	181		W

⁵ [Wydawca księgi odczytał ten wyraz jako ad. – przyp. W. F.].

t[enetur]	15		W
t[ercius], t[ercium], t[erminus], t[erminum], t[estes], t[estimonium]	8, 79, 179		
t[erm]i[n]o[rum]	73		
t[erminorum]	189		
t[erm]i[n]os	156		W
t[er]mi[nu]m	134		
t[erminu]m, t[rinu]m	9, 130		W
t[erminus]	1		H
te[ste]m, te[stimoni]m	4		
t[estes]	4		
t[estimoniu]m	10		
t[esti]mo[niu]m	223		
Theu[tonic]o	171		
Th[eut]o[n]icum	70		

t[un]c	25		W
ut[r]aq[ue]	56		
ut[rum]	77		
ve[na]tor[is]	81		
v[idelicet]	11		W
vig[ili]a	9		W
v[u]l[neribus]	23		
vul[neri]bus	174		
wlo[dari]o	139		
wl[odariu]m	169		
[et]	59		W
[et]	57		W
[est]	11		C
[est]	6		C

me[di] ^a	21		W
And[r] ^e [ovi] ^{en[sis]}	234		
Burno[ci] ^{cz}	4		
Gro[dzi] ^{na}	8		
Mar[czinovi] ^{cz}	191		
Me[chovi] ^a	4		
Opol[i]en[sis]	130		
P[re]cz[sla] ^{uicz}	F4		
Q[ui]l[in]a	253		
Rad[slavi] ^{cz} (Rad[wanovi] ^{cz} , Rad[zimi] ^{cz})	119		
Sa[n]do[miri] ^{en[sis]}	11		
Scarb[imiri] ^a	69		

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/16, 29/819/366.

Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/11, 29/1425/27.

Źródła drukowane

Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis [pars 1]. Ed. Boleslaus Ulanowski. Starodawne Prawa Polskiego Pomniki t. 8. Cracoviae: Academia Litterarum, 1884.

Opracowania

Cappelli Adriano: *Lexicon abbreviaturarum. Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*. Leipzig: Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber, 1928.

Foerster Hans: *Die Abkürzungen in den Kölner Handschriften der Karolingerzeit*. Tübingen: H. Laupp, jr., 1916.

Gieysztor Aleksander: *Zarys dziejów pisma łacińskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.

Hulákovský Joannes M.: *Abbreviaturae vocabulorum usitatae in scripturis praecipue latinis medii aevi, tum etiam slavificis et germanicis*. Pragae: M. A. Vitek, 1852.

Juda Maria: *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2001.

Kamiński Adam: *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1950*. Wstęp i oprac. Janina Stoksik. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2012.

Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej, t. 1. Oprac. Karol Nabiałek, Wojciech Świeboda, Maciej Zdanek, przy współpracy Ryszarda Tatarzyńskiego. Red. Karol Nabiałek. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2014.

Padziński Andrzej: *Brachygrafia w epigrafice i typografii polskiej XVI–XVIII w.* „Folia Bibliologica” 1986/1987 [druk.:] 1990, R. 36/37, s. 7–18.

Palarczykowa Anna: *Adam Kamiński (5 XI 1905–18 XI 1981)*. „Archeion” 1983, R. 76, s. 323–330.

Paoli Cesare: *Die Abkürzungen in der lateinischen Schrift des mittelalters Übersetzt v. Dr Karl Lohmeyer*. Innsbruck: Verlag der Wagner’schen Universitaets-Buchhandlung, 1892.

Prou Maurice: *Manuel de paléographie latine et française*. Paris: Alphonse Picard, 1924.

Semkowicz Władysław: *Paleografia łacińska*, wyd. 2. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2002.

Semkowicz Władysław: *Potrzeby w zakresie nauk pomocniczych historii*. Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój [t. 1]. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego, 1918.

Siemiński Józef, Wolff Adam: *Najstarsze księgi krakowskie w Archiwum Głównem*. „Roczniki Komisji Historycznej” 1929, t. 1, z. 4.

Steffens Franz: *Die Abkürzungen in den lateinischen Handschriften des 8 u. 9 Jahrhunderts in St. Gallen*. „Zentralbl. f. Bibliothekswesen” 1913, t. 30, s. 477–488.

Walther Joannes Ludolfus: *Lexicon diplomaticum, abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII. ad XVI. usque occurrentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris*. Ulmae: Gaumianus, 1756.

Wierzbowski Teodor: *Vademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych dla historyków i prawników polskich*. Warszawa: nakładem autora, 1908.

AUTOR: Wiesław Filipczyk – historyk archiwista, kierownik Oddziału I, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: archiwistyka, nauki pomocnicze historii, edycja źródeł historycznych; e-mail: wfilipczyk@ank.gov.pl

AUTHOR: Wiesław Filipczyk – historian, archivist, head of Branch I of the National Archives in Krakow; research interests: archival studies, auxiliary sciences of history, editing of historical sources; e-mail: wfilipczyk@ank.gov.pl

Z zagadnień archiwistyki

Zbigniew Dyrdoń

ORCID: 0000-0002-6755-0707

Archiwum Narodowe w Krakowie

Mapy kordonu sanitarnego w obwodzie żółkiewskim (1801) i obwodzie przemyskim (1831) w związku z zarazą i epidemią cholery z zespołu Teki Antoniego Schneidra

**Cordon sanitaire maps in the Zolkiew (1801) and Przemysl
administrative areas (1831) due to the plague and cholera epidemic
from the Antoni Schneider collection**

SŁOWA KLUCZOWE: Galicja, Rosja, cyrkuł żółkiewski, cyrkuł przemyski, epidemia, cholera, zaraza, kordon sanitarny, mapy

KEY WORDS: Galicia, Russia, Zolkiew administrative area, Przemysl administrative area, epidemic, cholera, plague, cordon sanitaire, maps

ABSTRAKT: W artykule zwrócono w skrócie uwagę na stan sanitarny Galicji po zajęciu kraju przez Austrię, sposoby walki z epidemiami, omówiono zawartość zbioru Teki Antoniego Schneidra, w którym przechowywane są mapy kordonów sanitarnych w Galicji w cyrkule żółkiewskim oraz cyrkule przemyskim, ustanowionych w związku z epidemiami panującymi w 1801 r. i 1831 r. w Rosji.

ABSTRACT: The article briefly deals with the sanitary condition of Galicia after the occupation of the country by Austria, the ways of fighting against epidemics, and the contents of the Antoni Schneider collection, which contains cordon sanitaire maps of Galicia in the Zolkiew and Przemysl administrative areas, established due to the epidemics in 1801 and 1831 in Russia.

Epidemie i różne klęski elementarne od zarania dziejów nękały ludzi. Ziemia polska nie była pod tym względem wyjątkiem. Zły stan sanitarny,

niedożywienie, brak dostępu do czystej wody powodowały częste epidemie różnych chorób. Najczęściej była to dżuma, cholera, ospa, czerwonka, dur. Przyczyniały się do upadku gospodarczego i cywilizacyjnego nawiedzonych przez nie terenów.

Różnego rodzaju klęski elementarne i epidemie często pojawiały się również na ziemiach polskich, które po I rozbiorze weszły w skład monarchii habsburskiej, nazwanych Królestwem Galicji i Lodomerii¹. Jedną z najczęstszych chorób była cholera. Choroba ta szerzyła się w Galicji m.in. w latach 1831, 1853, 1857, 1865, 1866, 1871, 1872, 1873. Największe żniwo zebrała w 1831 r. Z 4 466 644 mieszkańców Galicji zachorowało 255 754, wyzdrowiało 159 673, a zmarło 96 081 osób. Najwięcej ofiar śmiertelnych było w obwodach samborskim, stryjskim, brzeżańskim. We Lwowie, który liczył wtedy 63 000 mieszkańców, zachorowało 5 015 osób, a zmarło 2 622 (52% chorych)². Ogółem w 1831 r. zmarło w Galicji z powodu epidemii różnych chorób 118 474 mieszkańców³.

Władze na różne sposoby starały się zapobiegać rozprzestrzenianiu się chorób u ludzi i zwierząt. Głównym celem była poprawa warunków sanitarnych, weterynaryjnych oraz dostępu do usług medycznych. Sytuacja zdecydowanie wymagała zorganizowania służb medycznych.

Według sprawozdań z maja 1773 r. pierwszego protomedyka Galicji Jędrzeja Krupińskiego złożonych gubernatorowi Pergenowi oraz innych zestawień urzędowych, jak pisze Władysław Szumowski w pracy *Galicja pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772–1783*:

widzimy, że kraj razem ze Lwowem posiadał lekarzy dyplomowanych sześciu lub siedmiu [...], sześciu podawało się za lekarzy, ale dyplomów nie miało [...]; o dwóch nic nie wiadomo (Lydlik i Gerald). Lekarze na ogół nie wzbudzają zaufania. Chirurgów chrześcian ma Galicja razem 19, w tej liczbie tylko czterech [...] posiada należyte wykształcenie chirurgiczne. Żydów, trudniących się leczeniem, jest w całym kraju nieprzeliczone mnóstwo, z nich tylko 34 zapisano jako cyrulików, a tylko jeden ma dyplom. Znachorstwo kwitnie bez przeszkód. Akuszerki nie posiada cały kraj ani jednej, do porodów chodzą baby i cyrulicy, także do chrześcijan Żydzi. Aptek jest najmniej 16 [...]. Apteki współzawodniczą z lekarzami, cyrulikami i olejkarzami. Miasta i miasteczka brudne i cuchnące. We Lwowie żebraków, dotkniętych chorobami pełno po ulicach. Szpitale wymagań lekarza

¹ Jan Szewczuk, *Kronika klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848*, Lwów 1939.

² *Ibidem*, s. 247–248.

³ *Ibidem*, s. 315.

zaspokoić nie mogą. Szkoła medyczna jest w Zamościu, ale taka, że nawet na wzmiankę nie zasługuje⁴.

Częste epidemie zmusiły władze centralne do stworzenia procedur postępowania, które obowiązywały w okresie zagrożeń epidemicznych na terenie monarchii. Administracja cyrkularna i wojskowa na zagrożonym lub dotkniętym epidemią terenie wytyczały zamknięte, otoczone kordonem sanitarnym przez wojsko, obszary, których ludność pod groźbą kar nie mogła opuszczać. Wartownicy pilnujący strefy mogli strzelać do osób próbujących ją przekroczyć. Obowiązywały tam: kwarantanna, zakazy przemieszczania się poza kordon ludzi, przegonu zwierząt oraz przewozu towarów. Okres restrykcji określały zarządzenia miejscowych władz⁵.

W zespole archiwalnym nr 29/684 Teki Antoniego Schneidra 1773–1877 pod sygnaturami 29/684/3516 i 29/684/3517 przechowywane są dwa plany kordonów sanitarnych. Przed ich omówieniem, kilka zdań warto poświęcić samemu zespołowi i jego twórcy Antoniemu Juliuszowi Schneidrowi (1825–1880).

Urodził się w 1825 r. w Olszanicy pod Złoczowem⁶. Jego rodzicami byli Leopold, były kapral huzarów i szlachcianka Teresa Wodnicka, córka rządcy dóbr. Wcześnie osierocony przez ojca musiał porzucić edukację szkolną i zacząć zarabiać na życie, pracując jako pisarz kancelarii pułkowej w Żółkwi. W 1848 r. zaciągnął się jako ochotnik do armii węgierskiej. Wzięty do niewoli pod Temeszwarem, został skazany na trzy lata więzienia w twierdzy Kufstein, które spędził w jednej celi z węgierskim historykiem Józefem Telemekim. Pod jego wpływem doszedł do wniosku, że równie ważnym co walka zbrojna sposobem służenia ojczyźnie jest ochrona i badanie wszelkiego rodzaju zabytków i pamiątek historycznych. Niemal od momentu opuszczenia więzienia (1850) rozpoczął gromadzenie „archiwum krajoznawczego”, pozyskując różnego rodzaju archiwalia, które miały stać się podstawą do

⁴ Władysław Szumowski, *Galicja pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772–1783*, Lwów 1907, s. 70–71.

⁵ Ryszard Tomczyk, *Zagrożenia epidemiologiczne na terenie austriackiej części monarchii habsburskiej w XIX w. (do 1914). Aspekty prawne i administracyjne*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, nr 1, s. 100–101.

⁶ Szczegółowy życiorys A. Schneidra zob. Łucja Charewiczowa, *Niedoceniony krajoznawca lwowski Antoni Schneider 1825–1880*, odbliska z „Przeglądu Krajoznawczego” 1938, nr 4–5 (organ Oddziału Lwowskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego). Dal-
sze informacje o Schneiderze zamieszczone w tym artykule zaczerpnąłem z tej pracy.

opracowania encyklopedii krajoznawczej Galicji. Po powrocie z więzienia miał się wielu zajęć. W latach 1851–1857 pracował jako pisarz dominialny, drogomistrz, księgowy. W 1858 r. osiadł we Lwowie, gdzie zatrudniony był w „Dzienniku Literackim”, na łamach którego ogłosił jedną ze swoich pierwszych prac historyczno-krajoznawczych pt. *Miasta i miasteczka w Galicji*, następnie w latach 1865–1871 w Wydziale Krajowym jako diurnista. W latach 1868–1874, częściowo z zasiłku Wydziału Krajowego, wydał dwa tomy *Encyklopedii do krajoznawstwa Galicji* (do hasła Balin). Z powodu braku dostatecznej liczby prenumeratorów, bardzo krytycznych opinii i cofnięcia subwencji przez Wydział Krajowy dzieło to upadło. W 1877 r. w zamian za dożywotnią pensję Wydział Krajowy odkupił od A. Schneidra jego zbiory, przekazując je do powstałej w Krakowie Akademii Umiejętności. W 1940 r. Teki Antoniego Schneidra zostały przeniesione do Archiwum Państwowego w Krakowie. Sam Schneider nie zaprzestał dalej zbierać materiałów historycznych dotyczących Galicji. Do swojej samobójczej śmierci w 1880 r. zgromadził kilka tysięcy różnego rodzaju dokumentów zebranych w 282 tekach⁷, które testamentem przekazał Ossolineum⁸ (obecnie materiały te, przechowywane w Oddziale Rękopisów Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie, dostępne są w postaci skanów na stronie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich).

Teki Schneidra stanowią kolekcję, na którą składają się różnorodne archiwalia, druki, materiały ikonograficzne i kartograficzne⁹. Ramy chronologiczne kolekcji A. Schneidra to zasadniczo lata 1773–1877, ale nie brak i materiałów wcześniejszych, nawet z XV w. Zebrany materiał dotyczy obszaru Galicji z 1773 r. oraz w mniejszym stopniu terenów będących we władaniu Austrii w latach 1795–1809. Liczy 4 073 jednostki archiwalne, podzielony jest na cztery serie: teki aktowe (1 879), dokumenty pergaminowe (243), dokumenty papierowe (47), kartografia (1 904). Materiały zawarte w trzech ostatnich seriach ze względu na charakter i format zostały wyłącznie z tek aktowych, w których pierwotnie umieścił je A. Schneider. Główny

⁷ Leszek Puchała, *Kolekcja Antoniego Schneidra w zbiorach Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. Stefanyka*, [w:] *Materiały do dziejów Podkarpacia we Lwowie i „ucrainica” na Podkarpaciu: Lwowska Biblioteka Naukowa im. Stefanyka we Lwowie, biblioteki sanockie: przewodnik po zbiorach*, Sanok 2006, s. 11–14.

⁸ Ł. Charewiczowa, *Niedoceniony krajoznawca...*, s. 15–16.

⁹ Włodzimierz Budka, „Spis Tek Antoniego Schneidra. Wstęp do zespołu”, Kraków 1955 (maszyn.), s. 1.

zręb Tek stanowią materiały urzędowe Gubernium, Buchalterii Państwowej, administracji ceł, urzędów kameralnych, cyrkulów i magistratów. W zbiorze tym znajdują się również dość licznie reprezentowane akta instytucji kościelnych oraz archiwa prywatne¹⁰. Materiał kartograficzny zawarty w tzw. Tekach Schneidra ma, podobnie jak i cały ten zbiór, charakter kolekcji¹¹. Składają się na nią zarówno mapy i plany rękopiśmienne związane ściśle z aktami urzędowymi, jak i luźne mapy rękopiśmienne lub odbite mechanicznie, a także pewna ilość materiałów ikonograficznych¹².

Epidemie cholery i innych chorób nawiedzających Galicję również znalazły odzwierciedlenie w materiale zebranym przez A. Schneidra. Cholerze poświęcone są trzy teki (sygn. 29/684/293 Cholera I, 29/684/294 Cholera II, 29/684/295 Cholera Straż graniczna sanitarna).

Pierwsze dwie teki zawierają następujące materiały:

- 1) notatki własne Schneidra,
- 2) lekarstwa przeciw cholercie, sposób postępowania przeciw tejże,
- 3) modlitwy przeciw cholercie, przesady ludu o cholercie,
- 4) przepisy i ustawy podczas cholery,
- 5) rozpowszechnianie się cholery w r. 1831, 1857, 1865, 1866, 1871, 1872, 1873,
- 6) śmiertelność na cholercę w r. 1831, 1853, 1866, 1872,
- 7) środki ostrożności przeciw cholercie,
- 8) zasługi położone w celu stłumienia cholery, wynagrodzenie lekarzy,
- 9) materiały dotyczące głównie epidemii cholery w Galicji w 1831 r. w poszczególnych obwodach, wykazy chorych, sposoby leczenia w szpitalach wojskowych, broszury dotyczące cholery z lat 1834–1865, wycinki z gazet ze statystyką zachorowań, tabele z wykazami chorych, zmarłych i wyleczonych,
- 10) wykazy wysłanych ze wsi Rozdół i Korczyn wartowników na granicę w 1798 r.¹³

¹⁰ Ibidem, s. 2–3.

¹¹ Por. ibidem.

¹² Krystyna Waligórska, „Wstęp do inwentarza materiałów kartograficznych w Tekach Schneidra”, Kraków 1966 (maszyn.), s. 1.

¹³ ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/293, 294.

Teka nr 295 Straż graniczna sanitarna obejmuje m.in. następujące akta¹⁴:

- 1) Czartaki¹⁵ graniczne sanitarne od strony Węgier – 1831–1833,
- 2) Kontumacyjny zakład choleryczny w Kętach – 1832,
- 3) Czartaki graniczne sanitarne od strony Rosji – 1831–1832,
- 4) Straż graniczna sanitarna 1832,
- 5) Szpitale dla straży sanitarnej 1832,
- 6) Sprzedaż czartaków – 1832,
- 7) Sprzedaż utensyliów straży – 1832,
- 8) Wynagrodzenie za urządzenie czartaków – 1832,
- 9) Wynagrodzenie za szkodę w zbiorach,
- 10) Zniesienie sądu doraźnego 1831,
- 11) Zwinięcie straży granicznej 1832,
- 12) Instrukcje dla komisarza politycznego i lekarza dotyczące kordonu sanitarnego – 1830,
- 13) Zaraza dżuma – cholera Straż graniczna sanitarna – 1786, 1801,
- 14) Kordon sanitarny w obwodzie przemyskim 1831¹⁶.

Mapa kordonu sanitarnego w obwodzie żółkiewskim załączona była do pozycji nr 13, natomiast kordonu w obwodzie przemyskim do pozycji nr 14. Kordon sanitarny został wprowadzony ze względu na zarazę (dżumę?) panującą w przyległych do Galicji terenach Rosji.

Plan kordonu sanitarnego w cyrkule żółkiewskim składa się z sześciu arkuszy¹⁷ – mapy przeglądowej z rozkładem sekcji – *Directrise zum Pestcordons. Plan von 5 Sectionen für den k. k. Żółkiewer Kreis in Ostgallicien und Lodomerien* oraz pięciu sekcji mapy szczegółowej *Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żółkiewer Kreise von Stoianow an bis Barany – Peretoki am Bug Fluss in 5 Sectionen abgetheilt*¹⁸. Rękopiśmienne wielobarwna mapa została sporządzona w roku 1801 w skali 1:28 800,

¹⁴ Teki Schneidra spis haseł stan na 23.06.2022 – plik dostępny w ANK. „Wykaz wszystkich haseł, do których dane znajdują się w Tekach A. Schneidra” uzupełniany jest sukcesywnie w miarę porządkowania poszczególnych tek.

¹⁵ Czartak – budynek straży kwarantannowej.

¹⁶ ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/295.

¹⁷ Wymiary arkuszy mapy: 36x25,5 cm.

¹⁸ ANK, Teki Antoniego Schneidra sygn. 29/684/3516.

prawdopodobnie przez Józefa Siskowicza¹⁹, inżyniera cyrkularnego cyrkułu żółkiewskiego (jego podpis widnieje pod pismem dotyczącym mapy)²⁰.

Na arkuszu sekcji pierwszej umieszczono tytuł, podziałkę mapy w sążniach wiedeńskich oraz legendę składającą się z dziewięciu pozycji: miasta, wsie, granica między Galicją a Rosją, czartaki, posterunki straży, mokradła, lasy, drogi i granice między cyrkułami. Sekcja pierwsza obejmuje teren od rzeki Bug do Baranich Peretoków, sekcja druga do Leszczatowa, trzecia do Torek, czwarta do Drużkopola, piąta do Baryłowa w obwodzie złoczowskim. Pomędzy poszczególnymi czartakami rozmieszczonych było po sześć posterunków straży, całość terenu podzielono na cztery dystrykty. Z mapą związany jest również *Ausweis wie die Ostgallizische Gränze des Zolkiewer Kreises von dem Bugfluß an bey Baranie Peretoki biß an das Dorf Peratyn wo solcher dem Zloczower Kreis zusam[men] stoßt gegen dir Pest welche in deme Rußischen Gebieth graßbirt in politischer als Medizinischer Rucksicht gessichert worden ist* (Wykaz jak została zabezpieczona zarówno z politycznych, jak i medycznych względów wschodnia granica Galicji w cyrkułe żółkiewskim od rzeki Bug pod Baraniami Peretokami aż do wsi Peratyn, gdzie ze złoczowskim cyrkulem razem stykają się, przeciwko zarazie, która w rosyjskich obwodach grasuje)²¹.

Drugą mapą jest związana z epidemią cholery rękopiśmienna mapa kordonu w cyrkułe przemyskim – *Grenz – karte des Przemysler Kreises. Aufsichts Stationen im Kreise: Sloboda, Szegdy, Maydan u. Maydan Dobropol*²². Dwubarwna mapa o wymiarach 25,5x19 cm obejmuje teren na północy od Kulna, Szyszkowa i Tarnogrodu w Królestwie Polskim, na południu po Jarosław, na zachodzie od Kuryłówki przez Leżajsk do Przeworska, na wschodzie od Moszczanicy przez Oleszyce do Korzenicy. Sporządzona została w skali 1:28 800. Czerwonym kolorem zaznaczono zachodnią i wschodnią granicę cyrkułu przemyskiego, większe miejscowości oraz stacje kontroli sanitarnej i celnej przy granicy z Królestwem Polskim w Słobodzie, Szegdach, Majdanie i Majdanie Dobropol, a także trakt Przeworsk – Jarosław. Na mapie widnieją również inne drogi oraz sieć rzeczna. Brakuje objaśnienia

¹⁹ Autorowi nie udało się znaleźć bliższych informacji na temat J. Siskowicza (Siskowitza). W *Szematyzmach Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1799–1816* figuruje jako inżynier cyrkularny cyrkułu żółkiewskiego.

²⁰ ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/295, s. 260–270.

²¹ Ibidem, s. 275.

²² Ibidem, sygn. 29/684/3517.

znaków, nieznany jest jej autor. Stanowi załącznik do akt dotyczących kordonu granicznego przy granicy z Królestwem Polskim²³.

Z punktu widzenia badacza znacznie ciekawsza jest mapa z 1801 r., pokazuje bowiem zarówno szczegóły organizacji kordonu w terenie, jak jego topografię. Obie stanowią interesujący zabytek kartografii XIX-wiecznej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/293–295, 29/684/3516, 29/684/3517.

Opracowania

Budka Włodzimierz: „Spis Tek Antoniego Schneidra. Wstęp do zespołu”. Kraków 1955 (maszyn.).

Charewiczowa Łucja: *Niedoceniony krajoznawca lwowski Antoni Schneider 1825–1880*. Odbitka z „Przeglądu Krajoznawczego” 1938, nr 4–5 (organ Oddziału Lwowskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego).

Puchała Leszek: *Kolekcja Antoniego Schneidra w zbiorach Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. Stefanyka*. W: *Materiały do dziejów Podkarpacia we Lwowie i „ucrainica” na Podkarpaciu: Lwowska Biblioteka Naukowa im. Stefanyka we Lwowie, biblioteki sanockie: przewodnik po zbiorach*. Sanok: Oficyna Wydawnicza Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Grzegorza z Sanoka w Sanoku, 2006, s. 11–14.

Szewczuk Jan: *Kronika kłęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848*. Lwów: Kasa im. J. Mianowskiego, Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1939.

Szumowski Władysław: *Galicja pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomecyka 1772–1783*. Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1907.

Teki Schneidra spis haseł stan na 23.06.2022 – plik dostępny w ANK.

Tomczyk Ryszard: *Zagrożenia epidemiologiczne na terenie austriackiej części monarchii habsburskiej w XIX w. (do 1914). Aspekty prawne i administracyjne*. „Galicja. Studia i Materiały” 2015, nr 1. Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Waligórska Krystyna: „Wstęp do inwentarza materiałów kartograficznych w Tekach Schneidra”. Kraków 1966 (maszyn.).

²³ Ibidem, sygn. 29/684/295, s. 291–312.

AUTOR: Zbigniew Dyrdoń – starszy kustosz, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: kartografia; historia sportu; e-mail: zdyrdon@ank.gov.pl

AUTHOR: Zbigniew Dyrdoń – senior curator, National Archives in Krakow; research interests: cartography, history of sport; e-mail: zdyrdon@ank.gov.pl

Miscellanea

Wojciech Krawczuk

ORCID: 0000-0001-9191-9415

Archiwum Narodowe w Krakowie

Militarne wątki w dziejach folwarku Turzonowskiego nad Prądnikiem w epoce nowożytnej

**Military threads in the history of the Turzonowski folwark by the
River Prądnik during the early modern period**

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, plany, epoka nowożytna

KEY WORDS: Krakow, maps, early modern period

ABSTRAKT: W artykule wskazano dalsze możliwe kierunki badań dotyczące terenów folwarków miejskich Krakowa, zwłaszcza w aspekcie nowożytnych działań militarnych. Przeanalizowano kilka nowożytnych planów, nieznanych lub słabo zbadanych. Teren folwarków był wykorzystywany przez stulecia jako dogodne miejsce stacjonowania wojsk, począwszy od XVI w.

ABSTRACT: The article indicates potential research options concerning the areas of Krakow's folwarks, especially in terms of early modern military activities. A few early modern plans, unknown or poorly-researched, have been analysed. The land of folwarks was used for centuries as a convenient place for stationing armies, starting from the 16th century.

Obszar na północny wschód od Kleparza po wieś Piaski i Rakowice zajmowały w epoce nowożytnej cztery wielkie folwarki: najbardziej wysunięty na zachód Montelupowski, Celarowski, Fryzerowski oraz Turzonowski nad samym Prądnikiem¹. Dziś ślady istnienia folwarku Turzonowskiego uległy

¹ Jacek Laberschek, *Kraków i okolice w drugiej połowie XVI w.*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku, cz. 2: Komentarz*,

zatarciu. Obenien tereny zajmuje w części dzielnica Warszawskie, cmentarz Rakowicki, Olsza. Gruntownej zmianie uległy też stosunki wodne, szczególne znaczenie miał w tym aspekcie potop szwedzki, gdy oblegający Kraków Szwedzi zdecydowali o zamknięciu dawnego biegu Prądnika i przesunięciu głównego nurtu na wschód.

Szerokie, niezabudowane przestrzenie folwarków niedaleko miasta i bliskość wody tworzyły dogodne warunki dla stacjonowania wojsk. Często zajmowały je oddziały wrogie, oblegające ówczesną stolicę Polski.

Stało się tak w październiku 1587 r., gdy pod Krakowem stanęły wojska arcyksięcia Maksymiliana Habsburga, pretendenta do polskiej korony. Zapobiegliwy kanclerz Jan Zamoyski dowodzący obroną miasta polecił spalić wieś Prądnik. Skuteczny ostrzał z dział szybko zmusił arcyksięcia do wycofania się z terenu folwarków miejskich na wschód². Późniejszy szturm arcyksięcia na Kraków miał wprowadzić miejsce od zachodu, od przedmieścia Garbary, lecz teren folwarków miejskich nie raz jeszcze stawał się ważnym obszarem działań oblężniczych.

Historia powtórzyła się jesienią 1655 r., gdy pod Krakowem zjawily się wojska Karola X Gustawa. Oblężenie trwało długo, Szwedzi koncentrowali swe wysiłki na atakach od południa, od Stradomia i od wschodu, gdzie działania skupione były na Bramie Mikołajskiej oraz Bramie Nowej przy ulicy Siennej³.

Rozłożenie obozu szwedzkiego znane jest z różnych źródeł, przy czym szczególnie istotne są ryciny ukazujące oblężenie miasta⁴. Na panoramicz-

indeksy, red. Henryk Rutkowski, Warszawa 2008, s. 136. Nazwy folwarków ulegały częstym zmianom, Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 18, 171, 235; Mateusz Niemiec, *Królewski folwark w Rakowicach*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Kraków” 2018, z. 36, s. 9–30.

² Kazimierz Lepszy, *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiljana (1587)*, Kraków 1929, s. 43, 50–51.

³ Tadeusz Nowak, *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 19 X 1655*, [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. Jan Wimmer, Warszawa 1973, s. 225–229.

⁴ Samuel Pufendorf, *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa, króla Szwecji*, tłum., oprac., wstęp Wojciech Krawczuk, Warszawa 2013, aneks: *Ilustracje do siedmiu ksiąg Samuela Pufendorfa*, wstęp i rycina 16; *Atlas Historyczny miast polskich*, red. Roman Czaja, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Zdzisław Noga, Kraków 2007, s. 40, plan 1.3.

nym widoku Erika Jönssona Dahlberga Kraków pokazany został od wschodu, a punktem, z jakiego patrzymy, są okolice dzisiejszego Ronda Mogilskiego. Z lewej strony, południowej, widok zamknięty jest Krzemionkami, z prawej, północnej, sięga Kleparza. Mury i baszty w dużej części przesłonięte są dymami prochowymi. Taki wybór punktu obserwacji nie był przypadkowy, w dolnej części ryciny ukazano bowiem namioty wielkiego obozu szwedzkiego, ustawione w równych rzędach od Dąbia nad Wisłą, gdzie znajdowała się przeprawa, aż poza nurt Prądnika. Centralnie zaznaczono wydzielony obóz królewski, mniej więcej na wprost Bram Mikołajskiej i Nowej, głównego kierunku ataku. Właśnie teren folwarku Turzonowskiego jest ukazany jako granica szwedzkiego obozu.

Problemem związanym z oceną widoków i planów miast Dahlberga jest ich wiarygodność. Gdy sam rysował z natury, rysunki są precyzyjne, wręcz fotograficznie dokładne. Natomiast równie często w jego pracach pojawiają się widoki o zaburzonych fragmentach, będące kompilacją rozmaitych obrazów. Gdy Dahlberg nie był świadkiem wydarzeń, przygotowując widoki czy plany, opierał się na rozlicznych źródłach, poszukiwał relacji świadków, zbierał szkice. Akurat omawiany widok Krakowa stanowi ten drugi przypadek – artysta nie brał udziału w oblężeniu Krakowa. Widok ten nie jest oceniany wysoko, jeżeli chodzi o realistyczne oddanie wyglądu miasta, z kolei plan jest bardziej precyzyjny⁵.

W takich właśnie przypadkach niezwykle istotne jest zidentyfikowanie źródeł, w tym ikonograficznych, które stanowiły punkt wyjścia dla planu czy widoku. Odkrycie dokonane przez Karola Łopateckiego w szwedzkim Riksarkivet, w dziale Krigshandlingar, uzupełnia naszą wiedzę o szwedzkim oblężeniu i pracach Dahlberga. Źródło to zostało niedawno opublikowane⁶.

Szkicowy plan ukazuje Kraków i Kazimierz w zarysie, z zaznaczonymi tylko najważniejszymi budynkami. Z krótkich notek wynika, że został on sporządzony współcześnie, może nawet podczas oblężenia? Niewątpliwie najciekawszymi elementami planu są dobrze rozrysowane aprosze, most pontonowy na Wiśle i zarys obozu szwedzkiego w postaci prostokąta. Tak jak na rycinie Dahlberga rozciąga się on bardzo szeroko – od Wisły, sięga-

⁵ Arne Stade, *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshistoria*, Carl Gustaf Studier t. 4, Kristianstad 1967.

⁶ Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk, *Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej*, *Z dziejów Kartografii* t. 24, Warszawa 2022, s. 559–584.

jąc poza północny brzeg Prądnika. Z dużym prawdopodobieństwem uznać można, że był to jeden z planów służących artyście jako podstawa do skonstruowania obrazu miasta w obłężeniu.

Szwedzi pojawili się znowu pod Krakowem pod koniec lipca 1702 r., na czele armii stał król Karol XII, przy czym tym razem miasto zostało opanowane szybko. Następne miesiące były dla mieszczan bardzo ciężkie, zapłacić musieli ogromne kontrybucje, spłonął zamek na Wawelu. Chyba jedynym jaśniejszym akcentem wynikającym z tej okupacji było powstanie wspaniałego, dokładnego planu Krakowa i okolic, datowanego wprawdzie na 1704 r., lecz przedstawiającego sytuację i obóz szwedzki z 1702 r.⁷

Dla Karola XII najazd na Polskę stanowił też podróż w przeszłość. Król był znawcą historii, zwłaszcza dziejów niedawnych, miejsc ważnych dla jego przodków. Gdy odwiedził pole bitwy warszawskiej z 1656 r., przywołał z pamięci dzieło Samuela Pufendorfa i opowiedział ze szczegółami swemu otoczeniu o miejscach stacjonowania oddziałów⁸. Nie dziwi więc, że rozstawienie wojsk szwedzkich pod Krakowem było prawie takie samo jak pół wieku wcześniej. Tym razem jednak, dzięki wspomnianemu planowi, mamy dokładniejsze informacje o ich rozłożeniu. Właśnie teren folwarku Turzowskiego, mniej więcej po obu stronach dzisiejszej ulicy Rakowickiej, był miejscem koncentracji wojsk. Stacjonowały tu regimenty Uppland, Kalmar, Västmanland, regiment przyboczny, a także Skåne i Småland.

Dzieje folwarków pod Krakowem wymagają z pewnością pogłębionych badań. Ciekawym wątkiem mogą okazać się też słabo rozpoznane tzw. „mapy pruskie”, tworzone przez pruskie służby inżynierskie podczas okupacji Krakowa w 1794 r., przechowywane w Berlinie.

Aktualnie tereny te, wielokrotnie przez stulecia wykorzystywane przez służby wojskowe, stają się znowu obecne w tkance miasta. Właśnie tu funkcjonuje od lat Muzeum Armii Krajowej im. generała Emila Fieldorfa „Nila”, od niedawna główną siedzibę ma Archiwum Narodowe w Krakowie, a także Muzeum Fotografii.

⁷ Wojciech Krawczuk, *Szwedzki plan Krakowa z roku 1704 – potrzeby edytorskie*, [w:] *Edytorstwo źródeł – różne drogi – wspólny cel*, red. Adam Perłakowski, Kraków 2017, s. 87–95.

⁸ Frans G. Bengtsson, *Karl XII: s levnad*, Trondhjem 1992, s. 171.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Atlas Historyczny miast polskich*. Red. Roman Czaja. T. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*. Red. Zdzisław Noga. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2007.
- Bengtsson Frans G.: *Karl XII: s levnad*. Trondhjem: Månepocket, 1992.
- Krawczuk Wojciech: *Szwedzki plan Krakowa z roku 1704 – potrzeby edytorskie*. W: *Edytorstwo źródeł – różne drogi – wspólny cel*. Red. Adam Perłakowski. Kraków: Historia Jagellonica, 2017, s. 87–95.
- Laberschek Jacek: *Kraków i okolice w drugiej połowie XVI w.* W: *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku. Cz. 2: Komentarz, indeksy*. Red. Henryk Rutkowski. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008, s. 130–150.
- Lepszy Kazimierz: *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiljana (1587)*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historji i Zabytków Krakowa, 1929.
- Łopatecki Karol, Krawczuk Wojciech: *Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej*. Z *Dziejów Kartografii* t. 24. Warszawa: Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk, 2022, s. 559–584.
- Niemiec Mateusz: *Królewski folwark w Rakowicach*. „*Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Kraków*” 2018, z. 36, s. 9–30.
- Nowak Tadeusz: *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 19 X 1655*. W: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*. Red. Jan Wimmer. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1973, s. 207–258.
- Pufendorf Samuel: *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa, króla Szwecji*. Tłum., oprac., wstęp Wojciech Krawczuk. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013.
- Stade Arne: *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshistoria*. Carl Gustaf Studier t. 4. Kristianstad: Militärhistoriska Förlaget, 1967.
- Wyrozumski Jerzy: *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.

AUTOR: Wojciech Krawczuk – prof. dr hab., Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie; zainteresowania badawcze: archiwistyka, kancelaria królewska, dzieje Szwecji; e-mail: wkrawczuk@ank.gov.pl

AUTHOR: prof. dr hab., Institute of History of Jagiellonian University, director of the National Archives in Krakow; research interests: archival studies, royal chancellery, Swedish history; e-mail: wkrawczuk@ank.gov.pl

Recenzje i omówienia

**Dwie edycje „Dziennika” Bronisława Piłsudskiego:
Bronisław Piłsudski, Dziennik 1882–1885, opracowanie
Jolanta Żyndul, ss. 588, Warszawa 2021, Narodowy
Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą
POLONIKA oraz *Bronisław Piłsudski, Dziennik 1882–1886*,
wprowadzenie i posłowie Witold Kowalski, ss. 841,
Kraków 2021, Wydawnictwo ARCANA**

Dziennik osobisty można uznać za dość specyficzne źródło wiedzy o przeszłości, ponieważ tzw. „wielka historia” stanowi w tym przypadku jedynie tło dla – najczęściej introspektywnych – opisów własnego doświadczenia¹. Powstające na bieżąco notatki, których nadawcą i adresatem jest autor zapisków, mają przede wszystkim charakter autorefleksyjny. Niemniej jednak ze względu na fakt, że refleksja nigdy nie jest zawieszona w próżni, obserwacje diarysty umożliwiają w pewnym stopniu poznanie (lub rekonstrukcję) obyczajowości oraz podłoża społeczno-politycznego opisywanych wydarzeń. Niekiedy mogą prowadzić do rewizji twierdzeń oficjalnego dyskursu, zwłaszcza gdy dotyczą tzw. „osób publicznych”.

„Dziennik” Bronisława Piłsudskiego² to dokument unikatowy. Nie dość, że obrazuje życie codzienne Polaków na Wileńszczyźnie widziane oczami

¹ Współcześnie można zaobserwować zwrot ku zainteresowaniu narracjami historycznymi w skali mikro, akcentującymi rolę postrzegania świata w miejsce rozumowego poznania. Postuluje się zwrot ku „historii o etnograficznym obliczu, która opowiada o człowieku »wrzuconym« w świat, o ludzkim byciu w świecie i ludzkim jego doświadczeniu”. Zob. Ewa Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 2005, s. 23.

² Bronisław Piłsudski (1866–1918) jest postacią, na temat której powstało ostatnimi laty wiele opracowań. Odbyły się także cztery poświęcone mu Międzynarodowe Konferencje. Dlatego też uważam za bezzasadne podawanie w tym miejscu szczegółowego opisu dziejów sachalińskiego zesłańca. Zainteresowani czytelnicy niezaznajomieni z autorem „Dziennika” mogą sięgnąć po następujące pozycje: *A Critical Biography of Bronisław Piłsudski*, Vol. 1, Vol. 2 [Preprint], ed. by Kazuhiko Sawada and Koichi Inoue, Saitama 2010;

nastolatka, daje także czytelnikom niepowtarzalną okazję do wkroczenia w świat rodziny, której członkowie na stałe zapisali się na kartach historii Polski. Diariusz pełnił dla Bronisława funkcję powiernika, dlatego przeważnie brak w nim autocenzury. Dzięki temu powstał szczery, choć niekiedy z pewnością niezbyt sprawiedliwy, opis otaczającego młodego człowieka rzeczywistości oraz problemów, z jakimi borykali się nie tylko jego bliscy, ale także inni mieszkańcy Imperium Rosyjskiego.

Nieczęsto zdarza się, że źródło historyczne zostaje wydane niemal w tym samym czasie przez dwóch niezależnych od siebie edytorów. Publikacja młodzieńczego „Dziennika” B. Piłsudskiego skłania do refleksji nad problemem tworzenia edycji źródłowych oraz zasad, jakimi powinni kierować się wydawcy. Mamy w tym przypadku niepowtarzalną okazję do porównania odmiennych strategii podejścia do tego samego dokumentu, jego twórcy oraz stosunku autorów opracowania do odbiorców.

Autorką pierwszej z prezentowanych edycji jest Jolanta Żyndul – naukowiec, doktor habilitowany historii – zajmująca się stosunkami polsko-żydowskimi, która zetknęła się z historią rodziny Piłsudskich podczas pisania książki na temat Józefa Piłsudskiego³. Twórca drugiej z wymienionych w tytule niniejszego omówienia edycji to Witold Kowalski – osoba blisko spokrewniona z Piłsudskimi (wnuk⁴ Ludwika Majewskiej *de domo* Piłsudskiej⁵). Sytuuje ich to na dwóch przeciwstawnych biegunach. Podejście naukowe prezentowane przez J. Żyndul, która w sposób zwięzły i nieemocjonalny, krok po kroku zapoznaje czytelnika z narratorem, kontrastuje

Antoni Kuczyński, *Bronisław Piłsudski (1866–1918) zesłaniec i badacz kultury ludów Dalekiego Wschodu*, „Niepodległość i Pamięć” 2015, 22/2 (50), s. 7–93; *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczonek – patriota*, red. Mieczysław Rokosz [et al.], Zakopane 2003; Jan Staszek, *Bronisław Piłsudski i jego związki z Akademią Umiejętności w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie” 2001, R. 46, s. 7–104; Jerzy Chociłowski, *Bronisława Piłsudskiego pojedynek z losem*, Warszawa 2018 (jest to książka łatwa w odbiorze ze względu na zbeletryzowaną formę, zawiera jednak nieliczne błędy merytorycznej natury) itp. Sporo informacji biograficznych zawierają również omawiane tu edycje.

³ Zob. Jolanta Żyndul, *Żydz i Piłsudski*, Warszawa 2021.

⁴ Informacja na podstawie: J. Chociłowski, *Bronisława Piłsudskiego...*, s. 159. W. Kowalski podaje w tekście pewne wskazówki na ten temat, ale nie określa wprost stopnia pokrewieństwa z autorem dziennika.

⁵ Ludwika Majewska (1877–1924) – młodsza siostra Bronisława Piłsudskiego.

z niezwykle osobistym komentarzem, który (niestety) niewiele ma wspólnego z publikowanym źródłem.

Zajmijmy się najpierw edycją J. Żyndul. Podstawą wydania jest rękopis znajdujący się w zasobie Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie datowany na lata 1882–1885⁶. We wstępie autorka skróto omawia losy Piłsudskiego, podając najważniejsze fakty biograficzne. Nie pomija przy tym kontrowersyjnych szczegółów z jego biografii⁷, ale też ich nie ocenia. Ponadto zastanawia się nad fenomenem popularności sachalińskiego katorżnika, zauważalnej w ostatnich latach. Przywołane przez badaczkę dwie powieści powstałe na bazie życiorysu Bronisława można by dodatkowo uzupełnić o scenariusz pt. „Paczurland” stworzony przez Wiesława Helaka⁸.

W rozdziale „Dziennikopisanie” edytorka podaje ciekawą informację na temat notatek powstających w latach 1880–1882, poprzedzających właściwy *journal intime* B. Piłsudskiego. Referuje także dwuetapową metodę tworzenia zapisków – notki tworzone na karteczkach rozwijał w tekst właściwy diariusza (s. 17–19). Co istotne, autorka opracowania uzupełnia „Dziennik” informacjami ujętymi we wspomnianych notatkach (každorazowo sygnalizuje to w tekście), wypełniając istniejące luki, by nadać ciągłość chronologiczną wspomnieniom. Nakreśla tło historyczne utworu, pisząc o represjach popowstaniowych, stosunku Imperium wobec kościoła katolickiego, rusyfikacji (mającej miejsce nie tylko w szkole, ale i w życiu codziennym), polityce władz rosyjskich wobec inkorporowanych ziem (s. 22–26). Podkreśla wielokulturowość Wilna oraz stosunek innych nacji do zamieszkujących miasto Polaków (s. 30–31).

Po nakreśleniu tła historyczno-kulturowego zajmuje się omówieniem życia rodziny Piłsudskich oraz poszczególnych członków rodziny, ograniczając się do najbardziej istotnych zdarzeń. Cennym uzupełnieniem treści są tablice genealogiczne pozwalające zorientować się w meandrach gene-

⁶ Według J. Żyndul dziennik został przekazany przez Jana Piłsudskiego wraz z inną dokumentacją pochodzącą z rodzinnego archiwum (s. 54), co kontrastuje z informacją o kradzieży dokumentu z mieszkania J. Piłsudskiego dokonanej w 1939 r. przez NKWD podaną przez W. Kowalskiego (s. 6). Edytorzy nie odnoszą się do źródeł, na których oparli swoje twierdzenia.

⁷ Wspomina m.in. o opuszczeniu przez Bronisława swojej ajnoskiej rodziny (s. 13).

⁸ Wiesław Helak, *Scenariusze syberyjskie*, Warszawa 2013.

alogicznych rodziny Piłsudskich i Billewiczów⁹. Przedstawia także szeroko różne aspekty życia B. Piłsudskiego pojawiające się na kartach „Dziennika”. Analizuje ewolucję nastoletniego diarysty zarówno pod kątem fizycznym, psychicznym, jak i światopoglądowym. Próbuje odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Piłsudski prowadził zapiski (s. 45). Co istotne, skupia się na bohaterze, a nie na swoich o nim wyobrażeniach czy opiniach związanych z jego postępowaniem¹⁰. Odnosi się także do innych dzienników powstających w tamtym okresie (s. 46–47).

Równie ciekawe jak sam dokument są losy diariusza i jego odbiór, którym J. Żyndul poświęca osobny rozdział. Wspomina w nim o maszynopisie „Dziennika” znajdującym się w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce, z którego korzystał W. Kowalski podczas tworzenia swojej publikacji¹¹. Natomiast ogrom wykonanej pracy edytorskiej obrazuje komentarz dotyczący przygotowania tekstu źródłowego do druku (s. 61–68), w którym nie brak wyjaśnień odnoszących się do specyfiki języka polskiego używanego na Wileńszczyźnie.

Edycja „Dziennika” Bronisława Piłsudskiego autorstwa J. Żyndul to rzetelnie opracowana publikacja. Czytelnik otrzymuje wskazówki biograficzne ujęte w skondensowanej formie. Liczne, starannie opracowane przypisy wyczerpująco wyjaśniają problematyczne kwestie, co ułatwia odczytanie źródła. Do publikacji dołączono indeksy oraz obszerną bibliografię odnoszącą się *stricto* do tekstu. Wydanie posiada bogatą szatę graficzną. Zamieszczone w nim ilustracje ukazują miejsca oraz postacie związane z prezentowanym w „Dzienniku” wycinkiem życia rodziny Piłsudskich. Jednym z nielicznych mankamentów wydania jest, moim zdaniem, brak fotografii Zuli¹² – starszej siostry Bronisława, której poświęcona została spora część zapisków.

Podstawą wydania sygnowanego przez W. Kowalskiego¹³ jest wspomniana wcześniej maszynopisowa kopia zeszytów przechowywana w Instytu-

⁹ Tablice genealogiczne uwzględniają wyłącznie postacie występujące w źródle lub istotne dla zrozumienia treści *Dziennika*.

¹⁰ Jedyne ślad wartościowania można znaleźć we Wstępie (zob. s. 13).

¹¹ W sieci dostępny jest skan maszynopisu zatytułowanego „‘Dziennik’ Bronisława Piłsudskiego z lat 1882–1883 /maszynopis/” (opis dokumentu jako daty skrajne podaje lata 1882–1884).

¹² Zofia z Piłsudskich Kadenacy (1865–1935).

¹³ Redakcji oraz opracowania przypisów dokonała Zuzanna Dawidowicz. W. Kowalski jest autorem wprowadzenia oraz posłowie do publikacji.

cie Józefa Piłsudskiego w Ameryce. Datacja zapisków (tj. lata 1882–1886) oparta została wyłącznie na przypuszczeniach¹⁴, jednak konsekwentnie podawana jest za pewnik (bez zastosowania choćby nawiasu kwadratowego wskazującego na jakiegokolwiek wątpliwości w tym względzie).

Swoje opracowanie „Dziennika” określa mianem „pisarstwa popularnonaukowego”. Kowalski ujawnia we wprowadzeniu: „Praca poniższa nie zgłasza najmniejszych pretensji do naukowości. Autor jakiś tam bazowy warsztat ma, ale przyznaje się tylko do kilku podstawowych zasad, jakimi kierował się pisząc ten esej” (s. 15). Oświadczenie dotyczące wyznawanej epistemologii zdaje się wskazywać na chęć świadomej manipulacji faktami, bowiem:

prawda w odniesieniu do jakiejś populacji [...] zawsze da się opisać przy pomocy rachunku prawdopodobieństwa. Konsekwencją tej zasady jest [...] wiedza o świadomych zakłamaniach wniosków wysnuwanych z przesłanek statystycznie poprawnych, jak też o świadomym promowaniu wniosków wysnutych z przesłanek „statystycznie wątpliwych”, dzięki czemu możliwy jest „sensowny i dobroczynny dialog” (s. 15).

Krytykuje jednocześnie obiektywizm naukowy, nazywany przez niego „wrózeniem z zatęchłych fusów”, na rzecz „przekonania, że [...] jest i możliwe, i uprawnione wysuwanie **całkiem jednoznacznych i logicznie uprawnionych wniosków** [podkreślenie – K. Z.] względem jakiejś postaci [...], choćby tylko i wyłącznie na podstawie owoców jej czynów historycznych” (s. 14). Nazywa to „deklaracją o sposobach dochodzenia historycznej prawdy” (s. 16). Jak postaram się przedstawić w dalszej części omówienia,

¹⁴ Owe przypuszczenia oparte są na wzmiance o niemożności odbywania spotkań z Marynią (chodzi o Marię Baniewiczównę – miłość Piłsudskiego z lat szkolnych) podczas sesji egzaminacyjnej. Kowalski pisze: „Na nos autora niniejszych komentarzy powyższy zapis został wstawiony późną wiosną bądź latem 1886 roku, gdy Broniś składał końcowe egzaminy w V Liceum petersburskim i planował rozpoczęcie studiów na tamtejszym uniwersytecie” (s. 575). W edycji J. Żyndul (s. 486–487) wpis jest datowany na 29 kwietnia 1884 r. (a trzeba pamiętać, że opiera ona swoje wydanie na rękopisie). Autorka opracowania sygnalizuje, że w interesującym nas fragmencie pozostał ślad wyrwanych kartek; po nim następuje zapiska mówiąca o matce, która *notabene* w 1886 r. już nie żyła. Oczywiście logiczne byłoby umiejscowienie zapisu na temat ukochanej z lat młodzieńczych na końcu, bowiem później młody diarysta już o niej nie wspomina. Jednakże mamy tu do czynienia jedynie ze spekulacją. Podobnie jak w przypadku rodzaju egzaminu, o który chodzi – pod koniec kwietnia 1883 r. Bronisław również pisze o zbliżających się (czerwcowych) egzaminach szkolnych (por. J. Ż. s. 236–241).

przyznane sobie prawo do osądzania B. Piłsudskiego będzie rzutowało na prezentację jego postaci.

Pragnie prowadzić polemikę z popularnymi twierdzeniami na temat Piłsudskich, ponieważ:

bohaterem tak *Dziennika*, jak i analizy jest rodzina Józefa Piłsudskiego, co w polskiej jaźni społecznej wiąże się jednoznacznie z Legendą Odrodzenia Polski – Narodowym Mitem Wskrzeszenia Polskiej Państwowości! Zaś rodzina jakiegos tam Piłsudskiego i rodzina mitycznego Odrodźciela Polski to dwa krańcowo różne przedstawienia jednej i tej samej grupy ludzi. [...] W jakie więc szaty ów narodowy mit stroił się przez lata ubiegłe od śmierci jego bohatera czy aby na pewno w prawdziwe? Czy od dziś można się spodziewać, że nasz mit przyoblecze nowe, właściwe mu szaty? (s. 684)

W. Kowalski nie tłumaczy natomiast, czyją optykę powinna przyjąć rekonstrukcja tej mitologii. Zdaje się także nie pamiętać, że sam działał na polu utrwalania legendy, w którą obrosła postać Marszałka¹⁵.

Chęć demistyfikacji postaci przyszłego etnografa¹⁶ dotyka także innych członków rodziny. W. Kowalski szeroko omawia choroby matki oraz ojca Bronisława (s. 576–627), co daje mu pretekst do przeciągłych rozważań na temat roli stresu oraz o objawach psychosomatycznych w życiu rodziny Piłsudskich oraz krytyki ówczesnej medycyny, co w żaden sposób nie przyczynia się do recepcji „*Dziennika*”¹⁷. Rozwodzi się szeroko na temat genetyki. Z uwagi na to, że rodzice B. Piłsudskiego byli ze sobą blisko spokrewnieni, posuwa się nawet do określenia ich związku mianem kazi-rodzowego (s. 594, 622). Szczególnie dużo miejsca poświęca chorobie matki Bronisława i mogłoby się wydawać, że słusznie, ponieważ stanowi ona ważną postać w „*Dzienniku*”. Jednakże Maria Urszula Piłsudska – podobnie jak jej najstarszy syn – pada ofiarą procesu „demitologizacji” prowadzonego z zacierzeniem przez Kowalskiego. Dodając obraźliwy komentarz do problemów zdrowotnych Marii¹⁸, snuje także rozmaite domysły,

¹⁵ Por. Witold Kowalski, *Ognista kula. Obrazki z dzieciństwa Józefa Piłsudskiego*, Poznań 2002.

¹⁶ Kowalski uważa, że miano etnografa zostało Piłsudskiemu niesłusznie nadane, ponieważ przez współczesnych sobie był uznawany za amatora (s. 693).

¹⁷ Nie naświetla nawet historii ówczesnej medycyny, podając bardzo ogólnikowe oraz ironiczne komentarze.

¹⁸ „Wygląda na to, że [...] doktor zostawił odurzoną pacjentkę sam na sam z zapasem chininy, którą ta, zlakniona cudownych lekarstw, przedawkowała najpewniej właśnie dlatego, że szukała dla siebie wzmocnienia owego efektu »zaspokojenia« – postąpiła więc jak typowa ćpunka” (s. 596).

pasujące do scenariusza uzależnienia. Dochodzi nawet do tego, że stawia tezę o rzekomym popełnieniu samobójstwa przez matkę B. Piłsudskiego (s. 618–619)¹⁹.

Podstawowym zarzutem, który można postawić edycji W. Kowalskiego, jest „przerost komentarza”²⁰. Tekst wprowadzenia oraz posłowia zajmuje w publikacji więcej miejsca niż samo źródło. Co więcej, w ogromnej mierze nie dotyczy tematyki „Dziennika” lub wyłącznie w sposób pośredni²¹. Co istotne, W. Kowalski wykorzystuje książkę jako trybunę do głoszenia własnych poglądów. Długie, merytorycznie nieuzasadnione dygresje zasadniczo odbiegają od głównego wątku, jakim jest zawartość „Dziennika” i jego twórca²². Uwagę swą koncentruje przede wszystkim na późniejszych losach nastoletniego diarysty. Nie ograniczając się do ich prezentacji, przeprowadza surową krytykę poczynań życiowych Piłsudskiego.

Uznaje za nieprawdziwe jakiegokolwiek utrzymane w pozytywnym tonie wspomnienia o Piłsudskim naukowców, takich jak Julian Talko-Hryniewicz, Benedykt Dybowski czy Juliusz Zborowski, nazywając je eulogiami [*sic!*]. Zarzuca ich autorom brak obiektywizmu oceny spowodowany pokrewieństwem: „związani byli [Talko-Hryniewicz i Dybowski – przyp. K. Z.] z Bronisławem więzami powinowactwa [...], co zawsze obniża rangę wy-

¹⁹ Jest to bodaj jedyny moment interwencji redakcji książki, w którym podjęto się skorygowania dość kontrowersyjnych poglądów W. Kowalskiego – redakcja pisze o prawdopodobieństwie nieświadomego przedawkowania leków (z przyp. * s. 619).

²⁰ Określenie zaczerpnięte z: Stefan Kieniewicz, *Z doświadczeń edytora źródeł historycznych*, „Archeion” 1990, R. 87, s. 124. Kieniewicz postuluje ograniczenie komentarza do tego, co jest „naprawdę niezbędne dla zrozumienia tekstu”.

²¹ Przykładowo: W. Kowalski podaje opis litewskich korzeni Bronisława, ale wywodzi je (wg autorki niniejszej recenzji zupełnie niepotrzebnie) aż od legendarnych przodków, referując sięgające XIV w. genealogie Billewiczów i Piłsudskich (publikacja zawiera również obszerne tablice genealogiczne odnoszące się do różnych gałęzi obydwu rodów). Zajmując się historią rodu Butlerów (dziadkowie B. Piłsudskiego), których reprezentanci, co prawda, występują w *Dzienniku*, przechodzi do omawiania dziejów Europy.

²² Przykłady podejmowanych „obocznie” tematów to: polityka Zakonu Krzyżackiego (s. 17, 28–29), wiara wyznawana na przedchrześcijańskiej Litwie (s. 20–21), genetyka (s. 32), krytyka feminizmu (z przyp. 15, s. 587), sympatie i antypatie polityczne autora komentarza (s. 590, z przyp. 34, s. 612, s. 650, s. 770, s. 791), negatywny wpływ czytania na wzrok (z przyp. 87, s. 676–677), krytyka ruchu LGBT (z przyp. 110, s. 691), krytyka obejrzaných filmów, z których narracją się nie zgadza (s. 790–791) itp.

głaszanych pochwał” (s. 694)²³. Pomija natomiast milczeniem jakiegokolwiek życzliwe świadectwa dotyczące życia i działalności Piłsudskiego na niwie etnograficznej²⁴.

W swoich rozważaniach W. Kowalski nie docenia należycie pracy Piłsudskiego na Podhalu – pozornie pozytywnej uwadze przeciwstawia ironiczną kontrę:

Niewątpliwie Bronisław okazał się boskim darem dla etnografii Podhala i prawdziwym pionierem badań terenowych. Także jego wiedza w kwestiach techniki robienia wystaw muzealnych, nie miała sobie równych. **Jednakże** [podkreślenie – K. Z.] przez cały ten czas, jaki Bronisław spędził pracując za „Bóg zapłać” na Podhalu, jak szalony śmigał licznik wartościujący jego własne i nauki polskiej – życie. Tym licznikiem była pleśń, jaka systematycznie zjadała wałki fonograficzne, na które kilka lat wcześniej Bronisław nagrał pieśni [...] Ajnów. Gdyby je wówczas odczytano, skopiowano i rozesłano do co ważniejszych ośrodków naukowych świata, pozycja Bronisława w świecie nauki byłaby raz na zawsze ugruntowana. Ale ich edytor i nagrywacz **wolał włóczyć się po wsiach górali** [podkreślenie – K. Z.], zaś osamotnione wałki pęczniały od pleśni na poddaszu domu Kornilowicza na Bystrem (s. 744).

Ujawnia się tu ignorancja lub chęć zafałszowania faktów przez edytora, bowiem B. Piłsudski doskonale zdawał sobie sprawę z konieczności utrwalenia nagrań na trwałym nośniku. Próbował pozyskać fundusze na wykonanie metalowych matryc. Fiasko tej akcji spowodowało, że postanowił nawet zrzec się prawa do pozyskanych przez siebie materiałów etnograficznych, by je uratować przed zniszczeniem. Juliusz Zborowski wspomina: „zdecydowaliśmy się już z ciężkim sercem przyjąć propozycję jednego z wiedeńskich uczonych, aby mu odstąpić cały zbiór do opracowania i wydania [...] za co bezpłatnie otrzymamy duplikaty matryc, gdy wybuch wojny przerwał nasze fonograficzne zmartwienia”²⁵.

²³ Należałoby w tym kontekście zastanowić się, czy fakt powinowactwa nie obniża jednocześnie rangi głoszonych krytyk. J. Talko-Hrynczewicz nie był zresztą tak bezkrytyczny wobec Piłsudskiego, jak tego chce W. Kowalski. Por. list do Juliusza Zborowskiego, [w:] Mahmud Taha Żuk, *Julian Talko-Hrynczewicz o Bronisławie Piłsudskim*, „Niepodległość i Pamięć” 2003, 10/1 (19), s. 48.

²⁴ Takie świadectwa oczywiście istnieją, choć nie pasują do optyki przyjętej przez W. Kowalskiego (np. pochlebna recenzja książki Piłsudskiego w angielskim czasopiśmie „Athenaeum”, o której wzmiankuje jeden z krakowskich językoznawców). Por. Kazimierz Nitsch, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków 1960, s. 215.

²⁵ Juliusz Zborowski, *Wspomnienia I*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” 1934, nr 1–2, s. 8.

W. Kowalski negatywnie ocenia niemal każdy szczegół biografii B. Piłsudskiego. Z ironią opisuje trudny los zdeklasowanej szlachty: „Zamiast więc być miliardermi i podpałać cygara sturublowym banknotem, bracia Piłsudscy trzęśli się z zimna w jednym cienkim paltociku, gdy tylko nadeszły pierwsze przymrozki” (s. 183, przyp. 91). Ponadto przedstawia Bronisława jako rusyfikatora, choć stworzył on praktycznie od podstaw system szkolnictwa dla Ajnów (s. 701–703).

Autor omówienia nie weryfikuje podawanych przez siebie informacji. Nie wymienia też źródeł, z których korzysta, co uniemożliwia czytelnikowi dalsze poszukiwania czy jakąkolwiek polemikę, nie mówiąc już o możliwości samodzielnej interpretacji podanych informacji. Twierdzi na przykład, że Piłsudski nie spotkał się z Johnem Batchelorem²⁶ (s. 725–726), co kłóci się z ustaleniami innych badaczy²⁷. Wpada również w pułapkę samozaprzeczenia: poddaje w wątpliwość relacje łączące Józefa Piłsudskiego z matką (przyp. 28, s. 601), kwestionując rolę, jaką w wychowaniu patriotycznym przypisywał jej później Marszałek. Tymczasem w książeczce *Ognista kula* przedstawia scenę ukazującą małego Ziuka²⁸ słuchającego lektury zakazanych książek²⁹.

O tym, że podaje wybiórczo przedstawione informacje, może świadczyć komentarz W. Kowalskiego odnoszący się do innego badacza Syberii – Wacława Sieroszewskiego, który rzekomo „zostawił »za sobą« córkę – gdzieś w przepastnych krainach Syberii” (przyp. 89, s. 679). Powtarza w ten sposób własne sądy (czy też obiegowe opinie), nie zadając sobie trudu, by sprawdzić ich prawdziwość. Co znamienne, córka Sieroszewskiego do końca życia korespondowała ze swym rzekomo złym ojcem, którego w zachowanej korespondencji nazywa „drogim tatą”³⁰.

²⁶ John Batchelor (1855–1944) – presbiteriański pastor zajmujący się badaniami nad kulturą Ajnów, z którymi zetknął się podczas misji na wyspie Hokkaido.

²⁷ Zob. *Bronisław Piłsudski – kalendarium*, [w:] *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król, Kraków 2018, s. 81.

²⁸ W ten sposób nazywano w gronie rodzinnym Józefa Piłsudskiego.

²⁹ Zob. W. Kowalski, *Ognista kula...*, s. 80–83.

³⁰ Zob. Grażyna Legutko, „Wyrośłam na Rosjanę...”. *Historia Marii – jakuckiej córki Wacława Sieroszewskiego w świetle jej listów do ojca i innych dokumentów*, Wrocław 2019, s. 99–212. Po śmierci matki Sieroszewski zaopiekował się dorastającą dziewczynką. Następnie, dorosła już, 25-letnia Maria pozostała z własnej woli w Moskwie (a nie na Syberii).

Ponadto w tekście edycji pojawiają się też różnego rodzaju błędy merytoryczne, np. pomyłki w datacji czy w nazwach wymienianych instytucji³¹ itp. Oczywiście omawiane wydawnictwo nie jest publikacją naukową, co autor kilkakrotnie podkreśla, jednakże trudno to wygodne tłumaczenie uznać za wystarczającą wymówkę dla braku rzetelności edytorskiej.

Stronniczość odzwierciedla również bibliografia nazwana „zalecaną literaturą”. Pomijając publikacje w żaden sposób nie dotyczące tematu, można stwierdzić, że czytelnik uzyska niewiele informacji odnoszących się bezpośrednio do „Dziennika” i jego bohaterów. Ponadto W. Kowalski przytacza w niej pozycje zawierające błędy merytoryczne³². Dodatkowo interpretacje zawarte w wywodzie przeczą informacjom, które da się pozyskać ze wskazanych źródeł bibliograficznych³³.

Choć większa część wywodu W. Kowalskiego nie dotyczy bezpośrednio „Dziennika”, nieprawdą byłoby twierdzenie, że jego rozważania w ogóle nie mają nic wspólnego z diariuszem. Podobnie jak J. Żyndul edytor rozważa np. czym były dla B. Piłsudskiego prowadzone zapiski (s. 567–568). Wyciąga przy tym ciekawy wniosek, że skoro dziennik był pisany po polsku – czyli w języku zabronionym uczniom nawet w kontaktach prywatnych – mógł stanowić swego rodzaju „protest przeciwko codziennej dominacji Moskali i próbę uświadomienia sobie, na czym polega rzeczywista [...] różnica między »nimi« a nami” (s. 567).

Jeśli za miarę oceny wydawnictwa źródłowego uznamy osiągnięcie zamierzonego przez edytora celu, uważam że J. Żyndul w pełni udało się wywiązać z wyznaczonego zadania, zasygnalizowanego we wstępie do publikacji: „Oddając w ręce czytelników naukową edycję młodzieńczego dziennika Bronisława Piłsudskiego, mam nadzieję, że zainteresowanym pomoże lepiej zrozumieć jego postać³⁴, a dotychczas nieznaną go – ukaże

³¹ Zamach na cara Aleksandra II przeprowadzony przez Ignacego Hryniewieckiego miał miejsce w 1881 r., a nie w 1880 r. (s. 628). Sekcję Ludoznawczą Towarzystwa Tatrzańskiego nazywa Sekcją Etnograficzną (s. 743).

³² Zob. Adam Grzegorz Dąbrowski, *Przyczynki do biografii Bronisława Piłsudskiego w spuściznie Bolesława Sześcińskiego*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2000, t. 4 (26), s. 100.

³³ Np. różnice w prezentacji postawy jednego z uczestników zamachu na cara Aleksandra III (s. 663). Por. *Pierwszy marca 1887 roku. Wspomnienia Józefa Łukaszewicza*, wyd. Stefan Bergman, Warszawa 1981, s. 82.

³⁴ Lepiej, a nie pod z góry założonym kątem interpretacyjnym.

świat dojrzewającego chłopca, który musiał mierzyć się z dewastującymi doświadczeniami, takimi jak śmierć matki czy finansowa ruina rodziny. Wszystko to na tle codziennego życia Wilna sprzed 140 lat” (s. 16).

Natomiast postulowane starania W. Kowalskiego „o przywrócenie – po latach zacierania śladów jego istnienia – Bronisława Piłsudskiego zbiorowej polskiej jaźni” (s. 5) oraz walkę o „wyrażenie przez państwo polskie oficjalnego uznania wobec życia i dzieła Bronisława Piłsudskiego” (s. 10) przekreśliła chęć korekty obrazu rodziny Piłsudskich. Wykreował on bowiem w swym eseju postać typowego antybohatera, który – w gruncie rzeczy – nie zasługuje na upamiętnienie. Epatujący ironią komentarz oraz kontrowersyjne poglądy nie ułatwiają lektury. Czytelnik otrzymuje zbiór zsubiektywizowanych wyobrażeń na temat przeszłości (daremne byłoby szukanie w tekście odautorskiego „moim zdaniem...”). Sposób potraktowania tematu zniechęca do dalszych poszukiwań odnoszących się do postaci B. Piłsudskiego. Odbiorca – jak sądzę – powinien mieć szansę dokonania samodzielnej oceny, a celem edycji jest pomoc w zrozumieniu przekazu, a nie w jego interpretacji.

Jak trafnie zauważył Stefan Kieniewicz: „edytorstwo jest przede wszystkim służbą. Książki naukowe piszemy i publikujemy na ogół dla własnej satysfakcji; źródła wydajemy po to, by z nich korzystał kto inny. Ale też edycja źródłowa, jeśli poprawnie zrobiona, zachowuje przydatność swą o wiele dłużej aniżeli monografia [...]. Edycja doskonała w teorii mogłaby służyć bez końca”³⁵. Dodając do tego postulat rzetelności opracowania, odpowiedzialności za słowo (zwłaszcza pisane) oraz szacunku dla cudzej biografii (szczególnie w kwestii powstrzymania się od wartościujących sądów), można stwierdzić, że edycja stworzona przez J. Żyndul jest bardziej godna zarekomendowania niż wydawnictwo W. Kowalskiego.

Karolina Zięba
Archiwum Narodowe w Krakowie

³⁵ S. Kieniewicz, *Z doświadczeń edytora...*, s. 123.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- A Critical Biography of Bronisław Piłsudski*. Vol. 1, Vol. 2 [Preprint]. Ed. by Kazuhiko Sawada and Koichi Inoue. Saitama: Saitama University, 2010.
- Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski*. Red. Król Anna. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018.
- Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczonec – patriota*. Red. Mieczysław Rokosz [et al.]. Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego, 2003.
- Chociłowski Jerzy: *Bronisława Piłsudskiego pojedynek z losem*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2018.
- Dąbrowski Grzegorz Adam: *Przyczynki do biografii Bronisława Piłsudskiego w spuściźnie Bolesława Szczecińskiego*. „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2000, t. 4 (26), s. 99–107.
- Domańska Ewa: *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005.
- Helak Wiesław: *Scenariusze syberyjskie*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2013.
- Kieniewicz Stefan: *Z doświadczeń edytora źródeł historycznych*. „Archeion” 1990, R. 87, s. 123–131.
- Kowalski Witold: *Ognista kula. Obrazki z dzieciństwa Józefa Piłsudskiego*. Poznań: „Media Rodzina”, 2002.
- Kuczyński Antoni: *Bronisław Piłsudski (1866–1918) zesłaniec i badacz kultury ludów Dalekiego Wschodu*. „Niepodległość i Pamięć” 2015, 22/2 (50), s. 7–93.
- Nitsch Kazimierz: *Ze wspomnień językoznawcy*. Kraków: PWN, 1960.
- Pierwszy marca 1887 roku. Wspomnienia Józefa Łukaszewicza*. Wyd. Stefan Bergman. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981.
- Staszek Jan: *Bronisław Piłsudski i jego związki z Akademią Umiejętności w Krakowie*. „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie” 2001, R. 46, s. 7–104.
- Zborowski Juliusz: *Wspomnienia I*. „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy” 1934, nr 1–2, s. 5–9.
- Żuk Mahmud Taha: *Julian Talko-Hryncewicz o Bronisławie Piłsudskim*. „Niepodległość i Pamięć” 2003, 10/1 (19), s. 45–50.
- Żyndul Jolanta: *Żydzi i Piłsudski*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2021.

Eugeniusz Jelonek, *Wspomnienia o pociągu pancernym Smok: wojna polsko-ukraińska 1919*, wydali Krystyna Jelonek-Litewka i Aleksander Litewka przy współpracy Tomasa Wrońskiego, ss. 127+ fot., Kraków 2021, Archiwum Narodowe w Krakowie

W 2018 r. minęła 100. rocznica odzyskania przez Polskę Niepodległości. Z tej okazji zrealizowano wiele różnorodnych projektów naukowych mających przypominać tę ważną dla naszego kraju rocznicę. Archiwum Narodowe w Krakowie wraz z innymi placówkami uczestniczyło m.in. w projekcie „Archiwa Rodzinne Niepodległej”, dzięki któremu do jego zbiorów trafiły fotografie i dokumenty związane z walką o niepodległość. Wśród darczyńców była Krystyna Jelonek-Litewka, długoletni pracownik Archiwum Narodowego w Krakowie. Przekazała ona do jego zbiorów materiały odnoszące się do Jana Steca, żołnierza Legionów Polskich. Udostępniła również materiały rodzinne dotyczące jej ojca Eugeniusza Jelonka. Wśród dokumentów zachowanych w zbiorach rodzinnych znajdowały się wypisy sporządzone ręką E. Jelonka z jego kalendarzyka oraz listy wysyłane podczas wojny polsko-ukraińskiej 1919 r. do rodziny. Eugeniusz Jelonek służył wówczas w załodze pociągu pancernego „Smok”.

Zgromadzony materiał był na tyle interesujący, że podjęto decyzję o jego opublikowaniu. Pozycja ta zasługuje na szczególną uwagę, jest bowiem chyba pierwszą wydaną współcześnie w Polsce relacją dotyczącą udziału pociągów pancernych w walkach o granice w latach 1918–1920. Autor podczas służby na froncie prowadził w kalendarzyku swoisty dziennik, w którym notował najważniejsze wydarzenia, których był świadkiem.

Omawiana publikacja składa się z dwóch wzajemnie uzupełniających się części oraz stosunkowo obszernego wstępu, który przynosi wiele informacji o kolejach życia autora zarówno podczas wojny polsko-ukraińskiej,

w II Rzeczypospolitej (praca w gimnazjum im. Marcina Wadowity, gdzie poznał młodego Karola Wojtyłę), w latach wojny (naznaczonych pracą konspiracyjną i pobytem w obozach koncentracyjnych) oraz czasach PRL.

Część pierwszą publikacji stanowią zapiski obejmujące okres od 18 stycznia do 10 października 1919 r. – tego dnia autora skierowano na długo oczekiwany urlop, a po jego zakończeniu, podobnie jak inni akademicy, został zwolniony do cywila. Wartość poznawcza tych związanych zapisków jest tym większa, że notatki przynoszą interesujące informacje na temat życia codziennego żołnierzy i przebiegu polsko-ukraińskiego konfliktu o Galicję Wschodnią. W 1981 r. w Skawinie autor napisał krótkie podsumowanie zapisków, w którym w sposób nieco uproszczony przedstawia genezę tego konfliktu, twierdząc, że winne tej sytuacji były władze austriackie. Kuriozalne jest również stwierdzenie autora, że władze sanacyjne faworyzowały narodowców ukraińskich kosztem Polaków, co było jedną z przyczyn konfliktu polsko-ukraińskiego w następnych latach. Wydaje się, że takie podejście wynikało z osobistych doświadczeń autora, który na początku lat 30. został odsunięty od pracy nauczycielskiej ze względu na swoją działalność w chadecji.

Część druga zawiera listy, które autor kierował do rodziny podczas służby na froncie. Obejmują one okres od 20 stycznia do 27 czerwca 1919 r. Są o wiele obszerniejsze niż teksty w części pierwszej. Autor stara się w nich przede wszystkim przedstawić codzienny przebieg służby załogi pociągu pancernego.

Całość zapisków została przygotowana przez córkę autora Krystynę oraz jej męża Aleksandra przy współpracy archiwisty i historyka, a zarazem pracownika Archiwum Narodowego w Krakowie Tomasza Wrońskiego. Publikację zaopatrzone w przypisy opracowane przez autora, które zostały przejrane i uzupełnione przez T. Wrońskiego. Całość dopełniają indeksy (osobowy i geograficzny) oraz bibliografia. Do tekstu pisanego dołączono fotografie przedstawiające przede wszystkim autora oraz jego kolegów podczas służby, jak i w czasie wolnym. Pochodzą one ze zbiorów rodzinnych, a także ze spuścizny Włodzimierza Budki przechowywanej w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie.

Wypada wyrazić wdzięczność dyrekcji Archiwum Narodowego w Krakowie za wydanie zapisków E. Jelonka, które nie tylko wzbogacają naszą wiedzę o czasach narodzin II Rzeczypospolitej, ale także stanowią swoisty hołd złożony wszystkim tym, którzy walczyli o utrwalenie granic Niepod-

ległej Polski. Myślę, że po tę zajmującą książkę sięgną czytelnicy zainteresowani zarówno historią polskiej wojskowości, jak i ci których ciekawią dzieje II Rzeczypospolitej.

dr Tomasz Dudek
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Kronika

Popularyzacja zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie w IV kwartale 2021 r. i pierwszym półroczu 2022 r.

Z uwagi na harmonogram wydawniczy „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” poprzednie sprawozdanie z działalności popularyzatorskiej zakończono na III kwartale ubiegłego roku. Od tego czasu przez ostatnie dziewięć miesięcy krakowskie Archiwum było miejscem wielu interesujących wydarzeń popularyzatorskich i naukowych, również o zasięgu międzynarodowym, w tym dwóch konferencji naukowych, dwóch sesji tematycznych, ośmiu wystaw tradycyjnych i wirtualnych. Wydano również pięć publikacji i przeprowadzono ponad 70 pokazów i lekcji archiwalnych oraz wycieczek.

W dniach 25–26 listopada 2021 r. Archiwum w siedzibie przy ul. Rakowickiej 22E gościło uczestników międzynarodowej konferencji „Ochrona dziedzictwa kultury na wypadek szczególnych zagrożeń – zagrożenia klimatyczne, środowiskowe, pandemiczne i pożarowe. Dobre praktyki”, której inicjatorem było Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, zaś Archiwa Państwowe wraz z innymi podmiotami działającymi na rzecz bezpieczeństwa dóbr kultury współorganizowały konferencję. W trakcie dwudniowych obrad prowadzonych w trybie hybrydowym wystąpiło ponad 40 prelegentów z Polski i z zagranicy, w ramach czterech sesji tematycznych. Z ramienia ANK swoje referaty wygłosili: dr Kamila Follprecht, dr Barbara Berska, Małgorzata Bochenek i Anna Seweryn. Konferencja, transmitowana online w czasie rzeczywistym, cieszyła się ogromnym zainteresowaniem. Transmisje poprzez socialmedia w wersji polskiej i angielskiej zyskały ponad 8 tys. wyświetleń. Patronat honorowy nad konferencją objęli, obok Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej – Szeff Obrony Cywilnej Kraju, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, Wojewoda Małopolski, Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków oraz Prezes Polskiego Komitetu Błękitnej Tarczy.

Kolejną międzynarodową konferencją naukową zatytułowaną „Rozproszone dziedzictwo. Przemieszczenia i rewindykacje archiwaliów w Europie po I wojnie światowej”, w której organizację włączyło się krakowskie Archiwum, odbyła się 22–23 czerwca 2022 r., również w auli nowej siedziby ANK, inaugurując cykl: Europejskie Colloquia Archiwalne, realizowany przez Archiwa Państwowe. Z uwagi na obecną sytuację polityczną wiele uwagi poświęcono archiwom ukraińskim, a w wydarzeniu uczestniczył Konsul Generalny Ukrainy w Krakowie Wacław Wójcicki. Referaty wygłosili przedstawiciele 11 państw: Polski, Ukrainy, Niemiec, Węgier, Rumunii, Gruzji oraz Estonii, Łotwy, Republiki Czeskiej, Litwy i Słowenii. Wszystkie wystąpienia, choć wygłoszone stacjonarnie, były transmitowane na żywo online w trzech językach (polskim, ukraińskim i angielskim). Filmowe relacje z obu konferencji dostępne są online na kanale Archiwum Narodowego w Krakowie <https://www.youtube.com/user/ArchiwumNarodowe>.

10 listopada 2021 r. Archiwum Narodowe w Krakowie gościło również uczestników sesji naukowej towarzyszącej wystawie „Herby w Polsce i zasady ich konstruowania (XIII–XVIII w.; XX–XXI w.)”. Wystawa i sesja zostały poświęcone polskiej heraldyce od średniowiecza do czasów współczesnych. Celem projektu, realizowanego przez Bibliotekę Jagiellońską i Archiwum Narodowe w Krakowie, było zaprezentowanie genezy herbów, procesu ich powstawania i zasad tworzenia oraz dyskusja na temat obecnych reguł konstruowania herbów. Inicjatorem projektu był dr Jerzy Michta, a z ramienia Archiwum referat na sesji wygłosił dyrektor prof. dr hab. Wojciech Krawczuk. Sama wystawa prezentowana była w dwóch lokalizacjach do 23 grudnia: w sali wystawowej Biblioteki Jagiellońskiej (okres XIII–XVIII w.) oraz w nowej siedzibie Archiwum przy ul. Rakowickiej 22E (okres XX–XXI w.). Wydarzenie zostało objęte patronatem honorowym: Prezydenta Miasta Krakowa prof. dr hab. Jacka Majchrowskiego oraz Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. dr hab. Jacka Popiela.

13 grudnia 2021 r. w ANK odbyło się seminarium pt. „Święta Łucja rozprasza mroki. 40. rocznica stanu wojennego”. W programie przewidziano: wystąpienie na temat materiałów źródłowych do badań okresu stanu wojennego w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie (dr B. Berska) oraz prezentację „Walcząc słowem. Historia stanu wojennego zapisana wierszem” (Iwona Fischer), opracowaną na podstawie utworów literackich przechowywanych w zasobie ANK.

W 2022 r. krakowskie Archiwum włączyło się w obchody jubileuszu 125-lecia Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (TMHiZK), które niegdyś powstało w siedzibie Archiwum przy ul. Siennej 16. Z tej okazji przygotowano m.in. wystawę i prezentację materiałów Towarzystwa znajdujących się w zasobie Archiwum, a najstarsze książki protokołów obrad zostały udostępnione online na portalu www.szukajwarchiwach.gov.pl.

Z okazji XV Międzynarodowego Dnia Archiwów, 9 czerwca 2022 r., w nowej siedzibie przy ul. Rakowickiej 22E otwarto wystawę „Dzielnica Wesoła i jej dziedzictwo” (kurator dr Barbara Zbroja) dostępną dla zwiedzających do 18 września 2022 r. Uczestnicy obchodów archiwalnego święta wzięli także udział w promocji książki *Źródła do badań genealogicznych w Archiwum Narodowym w Krakowie. Poradnik genealogiczny* autorstwa Karoliny Gołąb-Malowickiej.

Realizując zadania w zakresie edukacji i popularyzacji zasobu, organizowano warsztaty, lekcje archiwalne i pokazy, m.in. dla uczestników konferencji „Przestępczość przeciwko dobrom kultury i CITES (CrimART)” organizowanej przez Komendę Wojewódzką Policji w Krakowie oraz dla studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach projektu „Urban History Week: The city facing crisis: environment, war and migration”.

W 2022 r., z uwagi na zniesienie rygorów sanitarnych Sars-Cov-2, znacznie wzrosło zainteresowanie lekcjami i pokazami archiwalnymi, a także zwiedzaniem nowo otwartej siedziby Archiwum przy ul. Rakowickiej 22E. Również oddziały zamiejscowe w Nowym Sączu i Bochni jak zwykle bardzo aktywnie włączyły się w działalność edukacyjną. Jednym z projektów, który nowosądecki Oddział ANK zrealizował wraz w Fundacją EUROS – Wiatr ze Wschodu, była gra miejska pt. „Wspomnień czar... Podróż z Ritterami w epokę Galicji” przygotowana na podstawie materiałów archiwalnych (organizacja Agnieszka Filippek, Sylwester Rękas, Agnieszka Jeleń i Małgorzata Ryś).

Równoległe z wydarzeniami odbywającymi się stacjonarnie kontynuowano działalność edukacyjną i popularyzatorską online. Do odbiorców docierano poprzez stronę internetową, portale „Dawne Pismo”, „Archiwalne opowieści”, stronę „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”. Kontynuowano realizację projektów „Luminarze”, „Budowali Kraków” oraz „Porozmawiajmy o źródle archiwalnym”. W ramach prowadzonych przez Archiwum Państwowe projektów ogólnopolskich włączono się w realizację konkursu genealogicznego dla uczniów szkół podstawowych „Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Wielka i Mała Ojczyzna”, koordynując prace nad projektem na poziomie Małopolski. Publikowano również kolekcje tematyczne na portalu Szukaj w Archiwach. Archiwum wzięło też udział w organizacji międzynarodowego konkursu programistycznego „Coding da Vinci Ost³ 2022 Hackathon kulturowy” (Anna Sokół, Aldona Warzecha).

Z myślą o publiczności, która odwiedzi nas przez Internet, opublikowano również wystawy online: „Koniec Karnawału. 40. rocznica wprowadzenia stanu wojennego w Polsce”, „100 lat publicznej Służby Cywilnej w Polsce 74”, „Poetka idei. Maria Konopnicka w materiałach archiwalnych Archiwum Narodowego w Krakowie”, „Józef Wybicki, autor »Pieśni Legionów Polskich we Włoszech«” (przygotowanie dr B. Berska) oraz galerię „Wystawa Architektury i Wnętrz w Otoczeniu Ogrodowym w Krakowie, 1912 rok” (opracowanie dr B. Zbroja).

Podczas ostatnich ośmiu miesięcy ukazały się również drukiem następujące publikacje Archiwum: Eugeniusz Jelonek, *Wspomnienia o pociągu pancernym Smok. Wojna polsko-ukraińska 1919*, wydali: Krystyna Jelonek-Litewka, Aleksander Litewka, współpraca Tomasz Wroński, Kraków 2021; Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha, *Materiały archiwalne związane z osobą Jana Matejki przechowywane w Archiwum Narodowym w Krakowie. Przewodnik*, Kraków 2021; Kamila Follprecht, Karolina Zięba, Paweł Ząbczyński, *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*, Kraków 2021; Karolina Gołąb-Malowicka, *Źródła do badań genealogicznych w Archiwum Narodowym w Krakowie. Poradnik genealogiczny*, Kraków 2022 oraz „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2021, t. 27, red. Kamila Follprecht. Krakowskie archiwum było też współwydawcą publikacji Zenon Piech, *Profesor Zbigniew Perzanowski (1922–1999). Historyk, Archiwista, Nauczyciel*, Kraków 2021. Zaś nakładem Biblioteki Polskiej w Paryżu ukazał się *Katalog Zbioru Kartograficznego Towarzystwa Historyczno-Literackiego* autorstwa Zbigniewa Dyrdonia (ANK), który zyskał nominację do nagrody w konkursie Najpiękniejsze Polskie Książki 2021.

Lilianna Pochwalska
Archiwum Narodowe w Krakowie

DOI 10.4467/12332135KRA.22.016.16856

Działalność popularyzacyjna w Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Bochni w 2022 r.

Realizując zadania ustawowe i statutowe w zakresie popularyzacji i edukacji, Oddział w Bochni w 2022 r. prowadził nadal działania mające na celu upowszechnianie wiedzy o archiwum i jego zasobie. Przybierały one formę lekcji i pokazów archiwalnych, polegały również na uczestniczeniu w projektach edukacyjnych i wystawach przygotowywanych przez inne podmioty.

W styczniu i lutym kontynuowano prace związane z wystawą organizowaną we współpracy z Muzeum im. prof. Stanisława Fischera w Bochni. Z myślą o uświetnieniu obchodów Dni Polsko-Węgierskich, które miały mieć miejsce w Bochni w dniach 14–20 marca br., pracownicy Archiwum i Muzeum w Bochni przygotowali wystawę „Kinga węgierska królowa. Kunegunda księżna krakowska i sandomierska”. Opracowano ją na podstawie przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie dokumentów pergaminowych z Archiwum Dzieduszyckich znajdujących się w zespole 29/667 Zbiór Dzieduszyckich, ze Zbioru Rusieckich (zespół 29/683) i Zbioru dokumentów pergaminowych (zespół 29/657), świadczących o działalności księżnej jako gospodarnej władczyni czy siostry zakonnej. Tak też zostały podzielone prezentowane na wystawie materiały. Dopelnieniem ekspozycji były grafiki przedstawiające bł. Kingę w stroju zakonnym sióstr Klarysek w Starym Sączu, fotokopie widoku Starego Sącza i kaplicy bł. Kingi. Ze względu na sytuację polityczną związaną z inwazją Rosji na Ukrainę uroczystości zostały odwołane. Wernisaż wystawy ma się odbyć w innym terminie.

Od lutego do kwietnia br., w ramach obchodów Bocheńskiego Dnia Króla Kazimierza Wielkiego, przeprowadzono sześć lekcji archiwalnych i prelekcji na temat decyzji króla względem Bochni, a dotyczących spraw związanych z działalnością Żupy Solnej czy założeniem szpitala i przytułku dla kalekich górników pw. Świętego Krzyża. W trakcie lekcji młodzież szkolna mogła zapoznać się z materiałami archiwalnymi upamiętniającymi osobę Kazimierza Wielkiego, przechowywanymi w bocheńskim Oddziale. Zachowane materiały źródłowe znajdują się m.in. w zespołach: 30/1 Akta miasta Bochni, 30/39 Państwowe Gimnazjum i Liceum im. króla Kazimierza Wielkiego w Bochni, 30/370 Spuścizna fotograficzna rodziny Karpf czy 30/204 Publiczna Szkoła Powszechna w Zbydniowie. Oprócz prezentowanych w gablotach oryginalnych materiałów archiwalnych udostępniono tablice wystawy „Kazimierz – sławny i z czynów Wielki”, zorganizowanej w 2010 r. w salach Zamku Książąt Lubomirskich w Nowym Wiśniczu. Ogółem w lekcjach uczestniczyło 138 uczniów.

W maju br. na zaproszenie dyrektora Szkoły Podstawowej nr 2 w Bochni pracownicy Oddziału wzięli udział w organizacji gry miejskiej „Na tropie Ojców Konstytucji”. Trzy

drużyny 12-osobowe z klas szóstych, siódmych i ósmych pod opieką nauczycieli wyruszyły w trasę o godzinie 8.00, mając do dyspozycji mapę Bochni, czytniki kodów QR oraz karty gry. Uczniowie rozwiązywali zagadki historyczne ukryte w różnych miejscach w Bochni. W czytelni Oddziału w Bochni, na podstawie przygotowanych kopii materiałów archiwalnych, odpowiadali na pytania dotyczące nadania nazwy ulicy 3 go Maja i jej zmian, które miały miejsce w ciągu kilkudziesięciu lat. Pytania dotyczyły również wprowadzenia, zniesienia i ponownego przywrócenia dnia 3 Maja jako święta państwowego, jego uroczystych obchodów, jak również miejsca przechowywania oryginału Ustawy Rządowej z 1791 r. Do przygotowania prezentacji w gablotach wykorzystano materiały archiwalne z zespołów: 30/1 Akta miasta Bochni, 320/182 Zbiór Afiszy, 30/41 Szkoła Powszechna st. III im. św. Kingi w Bochni.

W bieżącym roku dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie podpisał z dyrektorem Biblioteki Publicznej im. Tadeusza Biernata w Niepołomicach porozumienia o współpracy w zakresie współorganizacji wystaw o rodzinie Czumów z Niepołomic oraz historii Towarzystwa Gimnastycznego Sokół. Na potrzeby wystaw pracownicy Oddziału przeprowadzili kwerendę w zespołach: 30/3 Starostwo powiatowe w Bochni, 30/8 Akta miasta Niepołomic, 30/46 Stowarzyszenia i organizacje społeczne powiatu bocheńskiego – zbiór szczątków zespołów, 30/341 Szkoła Ludowa 4-klasowa mieszana w Niepołomicach. Wykonali także kopie cyfrowe z materiałów archiwalnych, które będą prezentowane na wystawach.

Data 17 września br. to podwójna rocznica Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego Sokół – Niepołomicze: świętowano 120 lat jego istnienia oraz 30. rocznicę odrodzenia organizacji. Tego właśnie dnia w Bibliotece Publicznej w Niepołomicach odbyło się otwarcie wystawy „120 lat historii PTG Sokół Niepołomicze 1902–2022”, zorganizowanej we współpracy z Archiwum Narodowym w Krakowie Oddział w Bochni.

Sokolnicy byli prekursorami wychowania fizycznego w Polsce. Organizacja powstała, by łączyć dbałość o tężyznę fizyczną z pielęgnowaniem ducha patriotycznego. Niepołomickie gniazdo Sokola to jedna z najstarszych organizacji w gminie, która działa nadal. Przez lata członkowie Towarzystwa niejednokrotnie wykazali się odwagą i patriotyzmem. Wielu niepołomiczan, którzy dołączyli do Legionów Piłsudskiego, było właśnie Sokolnikami. Oprócz tego dbali o własną tradycję, pielęgnowali historię. Odnosili sukcesy na arenach sportowych.

Przy realizacji wystawy wykorzystano skany materiałów archiwalnych z zespołu 30/8 Akta miasta Niepołomic oraz zespołu 30/46 Stowarzyszenia i organizacje społeczne powiatu bocheńskiego – zbiór szczątków zespołów. Na wystawie znalazły się również fotografie, pamiątkowe dokumenty i wspomnienia ze zbiorów prywatnych. Uroczystości uświetnił występ sekcji baletowej PTG Sokół.

W godzinach popołudniowych, dla upamiętnienia podwójnej rocznicy, na ścianie przy wejściu do Sokolni – siedziby organizacji w budynku przy ulicy Tadeusza Kościuszki – odsłonięto pamiątkową tablicę.

Agnieszka Gicala
Archiwum Narodowe w Krakowie

DOI 10.4467/12332135KRA.22.017.16857

Działalność edukacyjno-popularyzacyjna nowosądeckiego Oddziału Archiwum Narodowego w Krakowie. Sprawozdanie za 2021 i trzy kwartały 2022 r.

Rok 2020 zostanie zapamiętany jako czas pandemicznego zamknięcia i ograniczeń z tym związanych, które wszystkie działania edukacyjno-popularyzacyjne przeniosły w świat wirtualnej rzeczywistości. W latach kolejnych, korzystając z czasu okresowej swobody od pandemicznych ograniczeń, pracownicy Oddziału powrócili do aktywności związanej z realizacją strategii Archiwów Państwowych na polu edukacyjnym i popularyzacyjnym¹ w tradycyjnej formie, nie zaniedbując jednak przestrzeni wirtualnej i świata mediów społecznościowych.

Rada Miasta Nowego Sącza ogłosiła rok 2021 Rokiem Bolesława Barbackiego, ze względu na 130. rocznicę urodzin i jednocześnie 80. śmierci tego wybitnego polskiego portrecyisty i społecznika, który całe swoje życie zawodowe i artystyczne związał z Nowym Sączem. W obchody jubileuszu włączyło się także sądeckie Archiwum. W lipcu, w ramach V Ogólnopolskiej Konferencji Archiwistów i Historyków „Educare necesse est... Rzeczpospolita małych Ojczyzn” Agnieszka Filipek wygłosiła referat pt. „»Tak malować nie chcę i nie będę«. Sądecki malarze w świetle źródeł archiwalnych z zasobu ANK Oddział w Nowym Sączu – historia nie tylko regionalna”. W referacie kilka uwag poświęciła źródłom biograficznym dotyczącym malarza, inaugurując tym samym udział Archiwum w obchodach jubileuszu artysty. We wrześniu odbyła się, we współpracy z Fundacją Euros – Wiatr ze Wschodu oraz Sądecką Biblioteką Publiczną im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu, gra miejska pt. „Na tropie Bolesława Barbackiego”, w którą zaangażowali się pracownicy Oddziału (A. Filipek, Agnieszka Jeleń, Kamil Marszałek). Uczestnicy gry podążali sądeckimi śladami B. Barbackiego, poznając jego biografię, twórczość artystyczną oraz miejsca z nim związane w przestrzeni miejskiej. Ostatnim punktem zabawy była siedziba Archiwum, gdzie czekało zadanie końcowe – w księdze urodzeń należało odnaleźć wpis dotyczący urodzenia B. Barbackiego i na karcie gry uzupełnić jego drugie imię oraz imię matki. Po odgadnięciu hasła głównego następował czas stop, co oznaczało zakończenie gry. W ewaluacji gracze bardzo dobrze ocenili zadanie przygotowane w Archiwum, mimo że dla wszystkich było to pierwsze zetknięcie z instytucją Archiwów Państwowych i materiałami archiwalnymi. Pracownicy Oddziału instruowali, w jaki sposób należy z nich korzystać, zachowując zasady bezpieczeństwa w odniesieniu do własnego zdrowia, jak i stanu zachowania akt. Jeszcze we wrześniu odbyły się trzy pokazy materiałów archiwal-

¹ Cel operacyjny 1.3 Archiwa w edukacji. Edukacja w Archiwach. Nowoczesny model edukacji archiwalnej, [w:] Strategia rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030, https://www.archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2022/02/Strategia_rozwoju_AP_2021-2030.pdf (odczyt: 12.08.2022).

nych związanych z osobą artysty dla klas ósmych Szkoły Podstawowej nr 20 w Nowym Sączu. Archiwum stało się jednym z punktów spaceru śladami B. Barbackiego, zorganizowanego przez pedagogów ww. placówki z okazji jubileuszu². Duże wrażenie na uczniach zrobił protokół ekshumacji ciała malarza, który zginął zamordowany przez Niemców w masowej egzekucji w Biegonicach (dzisiaj jest to dzielnica Nowego Sącza). W ramach obchodów jubileuszowych A. Filipek przygotowała sześć postów z wykorzystaniem materiałów archiwalnych w cyklu pt. *12 portretów Bolesława Barbackiego*, ukazujących się kolejno raz w miesiącu na funpage Fundacji Euros – Wiatr ze Wschodu³.

Pracownicy Oddziału współpracowali także na polu edukacyjnym z innymi instytucjami kultury. Przygotowano prezentację (Sylwester Rękas) z materiałów archiwalnych, która stanowiła tło spotkania z dr. Dawidem Golikiem, promującego jego książkę pt. *Partyzanci „Lamparta”* (wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej). Wydarzenie, zorganizowane przez Pedagogiczną Bibliotekę Wojewódzką w Nowym Sączu, odbyło się w ramach projektu „Działo się – historie sądeckie”.

W szereg działań popularyzacyjnych wpisuje się także współpraca z Sądecką Biblioteką Publiczną im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu przy organizacji spotkania autorskiego z Cezarym Łazarewiczem pt. „Koronkowa robota. Sprawa Rity Gorgonowej”. Prowadząca spotkanie A. Filipek poruszyła sądecki wątek historii związany z pochodzeniem Henryka Zaremby, jednego z *dramatis personae* reportażu.

Oddział jest także partnerem projektu prowadzonego przez sądecką Fundację Nomina Rosae pt. „Wojenny Nowy Sącz”. W ramach przedsięwzięcia pracownicy Oddziału przygotowali artykuły naukowe, które będą zamieszczone na jego stronie internetowej. Przekazano także nieodpłatnie kopie materiałów archiwalnych dotyczących okupacyjnych dziejów miasta. A. Filipek wzięła udział, jako ekspert, przy realizacji filmu o losach Jadwigi Wolskiej, nagrywanego w ramach tego projektu.

W ramach współpracy z Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu wyszukano i przekazano nieodpłatnie reprografie materiałów archiwalnych z zasobu Oddziału, które znalazły się na wystawie pt. „Bicepsy Sądeckizny” oraz w towarzyszącym wystawie katalogu (K. Marszałek, S. Rękas).

W grudniu S. Rękas wystąpił z referatem pt. „Związki Piłsudskiego z Nowym Sączem i Limanową” na konferencji zatytułowanej „Nowy Sącz nas przyjął nadzwyczaj serdecznie. Józef Piłsudski – powrót do Nowego Sącza”, zorganizowanej w Nowym Sączu pod patronatem Marszałka Województwa Małopolskiego. Odbyła się ona w siedzibie Zespołu Szkół Akademickich im. Bolesława Chrobrego w Nowym Sączu.

W ramach popularyzowania historii regionalnej oraz wiedzy o archiwach pracownicy Oddziału kontynuowali współpracę z Fundacją Sądecką – S. Rękas jako jeden z redaktorów oraz autor tekstów do kwartalnika „Sądeczanin HISTORIA” i miesięcznika „Sądeczanin”,

² Dominika Piszczyk, Karolina Mirończuk, Patrycja Zielińska, Anna Jasińska, *Z Barbackim przez Sącz – Szkoła Podstawowa nr 20 na historycznym szlaku*, <https://m.sadeczanin.info/kultura-edukacja-religia/z-barbackim-przez-sacz-szkola-podstawowa-nr-20-na-historycznym-szlaku> (odczyt: 12.08.2022).

³ <https://www.facebook.com/fundacjaeuros>.

a także A. Filipek jako autorka tekstów do pierwszego z wydawnictw⁴. Ponadto S. Rękas udzielił wywiadu portalowi sądeczanin.info na temat rozpoczynającej się inwestycji – budowy siedziby Oddziału. Jest także jednym z współredaktorów publikacji pt. *Elementarz historyczny sądeczanina* (wydanie Nowy Sącz 2021)⁵.

W związku z toczącą się inwestycją budowlaną S. Rękas przygotował prezentację zdjęć z przebiegu prac oraz wpis z filmem promującym inwestycję na stronie Archiwum Narodowego w Krakowie.

A. Filipek opracowała także czternaście, cyklicznie ukazujących się przez cały rok, postów promujących historię Galicji oraz materiały archiwalne z zasobu Oddziału, które prezentowane były na funpage Po Galicji (Towarzystwo Polsko-Austriackie Oddział w Nowym Sączu)⁶. W wydawnictwie pokonferencyjnym ukazał się ponadto artykuł A. Filipek pt. *Wydawnictwa w służbie popularyzacji – przegląd subiektywny*⁷.

Trzy kwartały roku 2022 upłynęły pod znakiem współpracy ze Stowarzyszeniem Sądeczki Sztefl, które podjęło szereg działań związanych z 80. Rocznicą Akcji Reinhardt i przeprowadzoną w jej ramach likwidacją gett na terenie Nowego Sącza oraz Sądeczczyzny. W związku z tym 13 stycznia i 3 marca przeprowadzono lekcje archiwalne (A. Filipek) dotyczące postaci Emanuela Ringelbluma oraz materiałów archiwalnych związanych z nim oraz z jego rodziną, przechowywanych w zasobie Oddziału. E. Ringelblum – historyk Zagłady i twórca archiwum warszawskiego getta – w latach 1916–1920 mieszkał wraz z rodziną w Nowym Sączu i tutaj zdawał maturę w I Państwowym Gimnazjum im. Jana Długosza. Marcową lekcję wzbogacono o zwiedzanie magazynów archiwalnych (K. Marszałek). Na zakończenie obchodów, 28 sierpnia 2022 r., odbyło się uroczyste otwarcie miejsca pamięci. Symboliczny kwiat w czasie uroczystości, w imieniu Oddziału, złożyła A. Filipek.

⁴ Sylwester Rękas, *Szkola Gospodyń Wiejskich w Podegrodziu i jej znaczenie dla zmian kulturowych wsi sądeckiej*, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 1 s. 70–79; Agnieszka Filipek, *Pracownicy na narodowej niwie*, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 1, s. 33–35; Sylwester Rękas, *Kazimierz Golachowski (1886–1975)*, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 2, s. 49–55; idem, *Maksymilian Marszałkiewicz z Brzezia herbu Zador – przedsiębiorca, samorządowiec i filantrop*, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 3, s. 43–50; Agnieszka Filipek, *Spółka rodzinna – dzieje nawojowskiej hamerni*, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 3, s. 30–36; Sylwester Rękas, *Karnawał Solidarności” na Sądeczczyźnie 1980–1981*, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 4, s. 30–38; *To co robiłem uważałem za słuszne – wywiad z Andrzejem Szkaradkiem*, oprac. Sylwester Rękas, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 4, s. 62–64; *Wywiad z Tadeuszem Jungiem*, oprac. Sylwester Rękas, Artur Franczak, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 4, s. 65–69; *Wywiad z Henrykiem Najduchem*, oprac. Sylwester Rękas, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 4, s. 80–81; *Wywiad z Krzysztofem Michalikiem*, oprac. idem, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 4, s. 84–87; *Skąd się wziął ten komitet i kto go wybrał? – protokół z zebrania KZ Solidarności SKR Stara Wieś*, oprac. idem, „Sądeczanin HISTORIA” 2021, nr 4, s. 93–98.

⁵ *Elementarz historyczny sądeczanina*, red. Sylwester Rękas, Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sławomir Wróblewski, Nowy Sącz 2021.

⁶ <https://www.facebook.com/PoGalicji>.

⁷ Agnieszka Filipek, *Wydawnictwa w służbie popularyzacji – przegląd subiektywny*, [w:] *Wydawnictwa archiwów a edukacja. Rzecz o działalności wydawniczej archiwów w kontekście działań edukacyjnych i popularyzatorskich*, red. Hubert Mazur, Agnieszka Rosa, Warszawa 2020, s. 129–138.

Również w marcu sądeckie Archiwum miało zaszczyt współorganizować wizytę studijną studentów historii zrzeszonych w Sekcji Antropologii Historycznej Koła Historyków Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ramach studenckiego projektu „Granice spotkań” 4 marca A. Filipek przeprowadziła lekcję archiwalną pt. „Wielokulturowa Sądeczczyzna”, którą poprzedziło zwiedzanie magazynów archiwalnych i krótka rozmowa na temat działalności i zadań statutowych Oddziału (A. Jeleń). W godzinach popołudniowych, w ramach projektu, odbyła się także w kaplicy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu dyskusja z historykami (J. Bulzak, A. Franczak, Ł. Połomski, M. Fornagiel, M. Bubik), w której wziął udział kierownik Oddziału – S. Rękas.

W ramach projektu „Działo się – sądeckie historie”, realizowanego przez Pedagogiczną Bibliotekę Wojewódzką w Nowym Sączu, spotkanie z dr. Maciejem Korkuciem poświęcone publikacji pt. *Prof. dr hab. Marian Mordarski – kadrowy bandyta z przeszłości* uświetniła prezentacja kopii materiałów archiwalnych dotyczących ww. tematu, z zasobu Oddziału (11 marca – wybór i opracowanie: K. Marszałek, S. Rękas). We współpracy z ww. Biblioteką 4 kwietnia A. Filipek wygłosiła wykład pt. „Spotkania z genealogią” podczas spotkania z uczniami II Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej w Nowym Sączu, zainicjowanego przez Iwonę Mularczyk, zastępcę dyrektora ww. placówki. Wzięli w nim również udział: prof. W. Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie oraz S. Rękas, kierownik Oddziału.

31 maja A. Filipek przeprowadziła lekcję archiwalną dotyczącą funkcji afiszów i plakatów dla klasy o profilu dziennikarskim Zespołu Szkół nr 3 im. Bolesława Barbackiego w Nowym Sączu, prezentując przykładowe dokumenty z zasobu Oddziału (wybór – K. Marszałek, A. Filipek).

18 czerwca w siedzibie Oddziału rozegrano kolejną grę miejską pt. „Wspomnień czar... Podróż z Ritterami w epokę Galicji”. Grę zorganizowano we współpracy z Fundacją Euros – Wiatr ze Wschodu, a jej celem była popularyzacja życia codziennego epoki Galicji oraz dziejów nowosądeckiego rodu Ritterów. Na miejscu uczestnicy gry rejestrowali się i wykonywali pierwsze zadanie – uzupełnienie drzewa genealogicznego rodu na podstawie kopii dokumentów genealogicznych schowanych w drewnianej kasetce na etażerze z epoki. Zadanie archiwalne zostało bardzo dobrze ocenione przez uczestników zabawy. W grę byli zaangażowani pracownicy: A. Filipek, A. Jeleń, S. Rękas.

21 sierpnia A. Filipek wzięła udział w obchodach 81. Rocznicy zbrodni biegonickiej, składając, w imieniu Oddziału, symboliczny kwiat w miejscu masowej egzekucji.

Po wakacyjnej przerwie wrzesień upłynął pod znakiem intensywnej pracy edukacyjno-popularyzacyjnej. 7 września A. Filipek wzięła udział, jako ekspert, w jednym z paneli wydarzenia towarzyszącego VIII Powszechnemu Zjazdowi Archiwistów Polskich w Łodzi – warsztatach pt. „Mówić, żeby nas słuchali – czyli o tym jak popularyzować, by odnieść sukces”.

A. Filipek wystąpiła także na VI Ogólnopolskiej Konferencji Archiwistów i Historyków „Educare necesse est... my wśród obcych, obcy wśród nas od średniowiecza do końca XX w.” z referatem pt. „Trudne relacje – rzecz o osadnikach józefińskich na Sądeczczyźnie, w świetle materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu” (21 września).

W dniach 27–28 września pracownicy Oddziału (A. Filipek, S. Rękas) wzięli udział w imprezach towarzyszących zakończeniu i promocji projektu „Wojenny Nowy Sącz”, realizowanego przez Fundację Nomina Rosae – Ogród Kultury Dawnej w Nowym Sączu we współpracy m.in. z Archiwum Narodowym w Krakowie. A. Filipek razem z A. Żalińską (Fundacja Euros – Wiatr ze Wschodu) poprowadziły spacer jedną z tras studyjnych poświęconą kobietom w czasie wojny (27 września). A. Filipek i S. Rękas uczestniczyli także w rozmowie z historykami i twórcami filmów po premierze Tryptyku Wojennego opowiadającego o losach trzech bohaterek – Jadwigi Wolskiej, Berty Korenman i Heleny Ślepiak z d. Barbackiej.

Kontynuowano współpracę z Fundacją Sądecką – S. Rękas jako jeden z redaktorów oraz autor tekstów do kwartalnika „Sądeczanin HISTORIA” oraz A. Filipek jako autorka tekstów⁸. Autorzy ci wzięli także udział w szeroko zakrojonej akcji promocyjnej kwartalnika poświęconego Żydom, który był częścią ww. obchodów upamiętniających okrągły jubileusz likwidacji gett na ziemi sądeckiej, promując jednocześnie na spotkaniach instytucję Archiwów Państwowych.

Agnieszka Filipek
Archiwum Narodowe w Krakowie

⁸ Sylwester Rękas, *Izby Porodowe w Polsce Ludowej – nowe podejście i stare nawyki. Perspektywa regionalna*, „Sądeczanin HISTORIA” 2022, nr 1, s. 89–98; Agnieszka Filipek, *Bezpieczeństwo i komfort chorych – sądecki szpital do 1945 r.*, „Sądeczanin HISTORIA” 2022, nr 1, s. 61–67; Sylwester Rękas, *Żydowskie Łącko, żydowska śliwowica*, „Sądeczanin HISTORIA” 2022, nr 2, s. 57–62; idem, *Kto sieje wiatr, zbiera burze. Pogromy żydowskie na Sądecczyźnie w 1898 r.*, „Sądeczanin HISTORIA” 2022, nr 2, s. 69–73; Agnieszka Filipek, *Twarze krynickich Żydów*, „Sądeczanin HISTORIA” 2022, nr 2, s. 49–53.

Seminarium „Święta Łucja rozprasza mroki. 40. rocznica stanu wojennego”

W poniedziałek 13 grudnia 2021 r. o godzinie 11.00 w siedzibie Archiwum Narodowego w Krakowie odbyło się seminarium pt. „Święta Łucja rozprasza mroki. 40. rocznica stanu wojennego”. W programie przewidziano omówienie materiałów źródłowych związanych z historią stanu wojennego przygotowane przez dr Barbarę Berską, prezentację „Walcząc słowem. Historia stanu wojennego zapisana wierszem” autorstwa Iwony Fischer oraz projekcję filmu pt. *Szwed z Wesela, czyli niezdrowo i romantycznie* w reżyserii Antoniego Krauzego.

13 grudnia to kolejna, w tym roku 40., rocznica wprowadzenia stanu wojennego, jednego z najbardziej dramatycznych wydarzeń w historii powojennej Polski. To czas, który w pamięci zbiorowej Polaków funkcjonuje jako szereg tragicznych wydarzeń: wstrząs nocy grudniowej, przemówienie generała W. Jaruzelskiego, strzały w kopalni „Wujek”, internowanie członków NSZZ „Solidarność”, demonstracje, pacyfikacje strajków, ale i solidarność międzyludzka oraz wzajemna pomoc. 13 grudnia to także dzień przynoszącej światło Świętej Łucji. Święta ta jest patronką m.in. pisarzy, jej święto zwiastuje dłuższy dzień i wyjście z mroku.

Seminarium rozpoczęło wystąpienie dr B. Berskiej pt. „Wybór źródeł do badań okresu stanu wojennego 1981–1983 w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie”. Jako podstawowy w kwerendzie na temat tego okresu wskazała ona Zbiór Solidarności (29/1828), przypominając także historię gromadzenia zebranych w nim materiałów (przynoszonych m.in. w czasie stanu wojennego do archiwum przez pracowników ówczesnego Archiwum Państwowego i skrytycznie ukrywanych pomiędzy aktami). Podkreślona została różnorodność zgromadzonych w Zbiorze Solidarności materiałów – od dokumentacji aktowej, poprzez fotografie, afisze, plakaty, ulotki, aż po archiwalia – muzealia. Pozostałe zaprezentowane materiały pochodziły m.in. ze Zbioru Andrzeja Fischera (29/2963 – m.in. afisze o wprowadzeniu stanu wojennego) czy zbioru Małopolska Press S.A. (29/1923 – liczne fotografie obrazujące zamieszki i demonstracje uliczne). Jako spojrzenie ze strony ówczesnej władzy przedstawiono materiały z zespołu Komitetu Krakowskiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (29/2382).

Kolejnym punktem programu była prezentacja I. Fischer „Walcząc słowem. Historia stanu wojennego zapisana wierszem”. Została ona opracowana na podstawie utworów literackich przechowywanych w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie. W Zbiorze Solidarności znajdują się teksty w rękopisach i maszynopisach – wierszy, pieśni i piosenek powstałych w czasie stanu wojennego. Znaleźć tu można utwory powszechnie znane, np. *Wroniada*, *Zomotywa* czy słynny recytowany przez aktora Emilianą Kamińskiego *Bluzg* (skierowany w niewybrednych słowach bezpośrednio do Wojciecha Jaruzelskiego). Uwagę zwracają także przeróbki i parafrazy kolęd (*Lulajże Jezuniu*), polskich pieśni (*Jeszcze*

Polska nie zginęła, Marsz, Marsz Polonia, Międzynarodówka), popularnych piosenek (*Siekiera, motyka; Kolorowe jarmarki*) czy narodowej poezji (*Reduta Urbana*). Szczególnie ciekawe są wiersze i piosenki odwołujące się do wydarzeń i osób z terenu Krakowa i Małopolski. Tu wskazać trzeba choćby wiersze *Smok i Jaruzelski* czy *Wanda leży* – odnoszące się bezpośrednio do krakowskich legend. Tytułowa „walka słowem” to zarówno krótkie hasła z ulotek (1983 – *Stan wojenny zawieszony jednak dalej dziobią wrony*), aż po długie literackie teksty, np. scenariusze *Szopek noworocznych*.

Seminarium zakończyła projekcja filmu pt. *Szwed z Wesela, czyli niezdrowo i romantycznie* w reżyserii Antoniego Krauzego z 1998 r. Reżyser zasłynął z filmów dokumentujących i opisujących polską historię (*Czarny czwartek. Janek Wiśniewski padł, Bibuła, Nie wiem, jak to się skończy, Radość pisania, STS, W jednym – o przyjaźni, miłości i śmierci Janiny Garyckiej, Piwnica, Oczami cenzora, Akwarium, czyli samotność szpiega, Monidło, serial Zakłęty dwór*). Film o Andersie Bodegårdzie wpisuje się w cały filmowy cykl Antoniego Krauzego o ludziach polskiej kultury. Są to m.in. dzieła: *Pisarz* (1994) o Witoldzie Zalewskim, *Preisner, czyli droga do sukcesu* (1995), *Układanie życia* (1997) o Witoldzie Woroszyńskim, *Idąc, spotykając...* (1999) o Stanisławie Różewiczu, *Życie wewnętrzne, czyli hobby* (1998) o Franciszku Adamiaku, *W jednym – o przyjaźni, miłości i śmierci Janiny Garyckiej* (2003), *Ćwiczenia z niepamięci* (2004) o Januszu Morgensternie oraz *Radość pisania* (2005) o Wisławie Szymborskiej. Film *Szwed z Wesela, czyli niezdrowo i romantycznie* został doceniony na krakowskim Festiwalu Filmów Krótkometrażowych w 1999 r. – otrzymał nagrodę specjalną Brązowego Krakowskiego Lajkonika.

Bohaterem dokumentu jest mało znana postać szwedzkiego tłumacza Andersa Bodegård. Karl Vilhelm Anders Bodegård tłumaczył polską literaturę – na język szwedzki przełożył m.in. dzieła największych współczesnych polskich pisarzy i poetów: Witolda Gombrowicza, Ryszarda Kapuścińskiego, ks. Józefa Tischnera, wiersze Zbigniewa Herberta, Ewy Lipskiej, Pawła Huelle, Adama Zagajewskiego. Był też tłumaczem poezji W. Szymborskiej, jego tłumaczenia na język szwedzki spopularyzowały twórczość poetki w Szwecji, pośrednio przyczyniając się do uhonorowania jej literacką Nagrodą Nobla w 1996 r.

Po 13 grudnia 1981 r., po ogłoszeniu stanu wojennego, Anders Bodegård opuścił Polskę (na fali wyjazdów wszystkich obcokrajowców), jednak już w lutym 1982 r. powrócił do Krakowa. Nie zakazano mu pobytu w czasie stanu wojennego, sam podjął decyzję o pozostaniu w Polsce, pracując jako lektor języka szwedzkiego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Aby zrozumieć polską historię oraz istotę dziejących się wydarzeń i przemian zachodzących w naszym kraju, przetłumaczył na własny użytek dzieło ks. prof. J. Tischnera o etosie „Solidarności”. Posiadając w tym czasie własną maszynę do pisania (inne maszyny były rejestrowane, nie dotyczyło to obcokrajowców), niejednokrotnie umożliwiał pisanie tekstów pozadebitowych. Dodatkowo A. Bodegård, podróżując pomiędzy Szwecją a Polską, pełnił rolę kuriera nielegalnych wydawnictw i przesyłek, współpracował także z działającą w Szwecji redakcją „Orla Białego”. Organizował pomoc dla prześladowanych i potrzebujących. Film przypominał jego postać na obu polach – jako tłumacza polskiej literatury oraz jako świadka polskiej historii i osobę zaangażowaną w wydarzenia stanu wojennego.

Iwona Fischer
Archiwum Narodowe w Krakowie

Udział Archiwum Narodowego w Krakowie w konkursie programistycznym Coding da Vinci Ost³ 2022

W pierwszej połowie 2022 r. Archiwum Narodowe w Krakowie wzięło udział w hakatonie¹ kulturowym – Coding da Vinci, edycja Ost³ 2022. Coding da Vinci² to otwarty konkurs programistyczny, który ma na celu rozpowszechnianie i promowanie zasobów cyfrowych europejskich instytucji kultury. Jest organizowany od 2014 r. przez Die Coding da Vinci-Geschäftsstelle z siedzibą w Niemieckiej Bibliotece Narodowej (Deutsche Nationalbibliothek in Frankfurt am Main) i instytucje lokalne. Wydarzenie polega na tworzeniu i wykorzystywaniu – w formule hakatonu programistycznego – nowoczesnych narzędzi technologicznych do prezentowania dziedzictwa kulturowego i jednocześnie nawiązywaniu współpracy z instytucjami z obszaru kulturalnego i środowiskami spoza niego. Łączy programistów, projektantów i artystów z przedstawicielami muzeów, archiwów, bibliotek i miejsc pamięci w celu umożliwienia im współpracy, której efektem jest opracowanie narzędzi internetowych z udziałem otwartych danych kulturowych. W trakcie każdej edycji programiści zainspirowani zbiorami cyfrowymi proponowanymi przez instytucje kultury opracowują aplikacje czy usługi internetowe z wykorzystaniem tych zbiorów³.

Edycja Ost³ 2022⁴ została skierowana do instytucji kultury z terenu graniczących ze sobą państw: Niemiec, Czech i Polski⁵. Pierwotnie zaplanowana w terminie 12 lutego – 2 kwietnia 2022 r., ostatecznie, z uwagi na pandemię⁶, została zakończona 30 kwietnia 2022 r. Do udziału w konkursie swoje zbiory, w formie 43 kolekcji, zgłosiło 40 insty-

¹ Hakatony są obecnie często wykorzystywane w celu wypracowania innowacyjnych rozwiązań, które przyspieszają rozwój i cyfryzację różnych branż, również administracji publicznej (czego przykładem może być Datathon #Otwarte Dane organizowany przez Kancelarię Prezesa Rady Ministrów, <https://hackathon.gov.pl/>, odczyt: 08.07.2022).

² Więcej informacji o projekcie można znaleźć na stronie internetowej: <https://codingdavinci.de/> (odczyt: 08.07.2022).

³ Do tej pory odbyło się 14 edycji, w wyniku których stworzono blisko 200 aplikacji mobilnych, stron internetowych, interaktywnych instalacji, a nawet prototypów urządzeń i przedmiotów z użyciem materiałów historycznych przechowywanych w kilkuset instytucjach kultury.

⁴ Strona internetowa edycji Ost³ 2022 jest dostępna pod adresem: <https://codingdavinci.de/de/events/ost3-2022> (odczyt: 08.07.2022).

⁵ Edycja Ost³ 2022 była jak dotąd jedyną, w której umożliwiono udział instytucjom kultury z terenu Polski.

⁶ Ze względu na zmieniającą się sytuację epidemiologiczno-sanitarną cały konkurs prowadzony był ostatecznie w formie hybrydowej – spotkania odbywały się częściowo zdalnie, a częściowo stacjonarnie.

tucji z ww. krajów⁷. Oprócz Archiwum, z Polski udział w konkursie wzięli: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Muzeum Geologiczne im. Henryka Teisseyre, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego. Archiwum przygotowało wybrane materiały kartograficzne i ikonograficzne (w tym widoki i plany miast) z zespołu 29/663 Zbiór kartograficzny, udostępnione w Internecie, na portalu <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl>. Powszechny i otwarty dostęp do kopii cyfrowych materiałów zgłoszonych do konkursu był jednym z podstawowych warunków udziału. Po zakończeniu fazy przygotowawczej, w trakcie której odbyły się spotkania informacyjne⁸ oraz organizatorzy przeprowadzili szkolenie dla instytucji kultury na temat sposobu przygotowywania danych⁹, instytucje miały czas do 3 grudnia 2021 r. na rejestrację swoich zbiorów do udziału w konkursie. Oprócz interaktywnego zgłoszenia wypełnianego online należało przesłać, najpierw w postaci testowej, potem (do 7 stycznia 2022 r.) ostatecznej – metadane zgłaszanych zbiorów. Archiwum opracowało je w formie pliku CSV w języku polskim i angielskim¹⁰ dla 26 wspomnianych widoków i planów. Do 14 stycznia 2022 r. trzeba było także dostarczyć krótki, maksymalnie minutowy spot – film reklamujący instytucję i zgłaszane zbiory, którego zadaniem było przykucie uwagi programistów biorących udział w hakatonie i zainspirowanie ich do pracy z proponowanymi obiektami¹¹.

Następnie uruchomiona została rejestracja programistów, designerów, projektantów, webmasterów i wszystkich zainteresowanych udziałem w konkursie, a w dniach 19–20 marca 2022 r. w Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB) odbyło się spotkanie Kick-Off (w formule hybrydowej – w bibliotece obecni byli przedstawiciele instytucji kultury, zdalnie uczestniczyli w wydarzeniu programiści biorący udział w konkursie). Podczas spotkania przedstawiciele instytucji kultury prezentowali

⁷ Anne Liebscher, Konstantin Hermann, Jens Nauber, *Projektbericht Coding da Vinci Ost³ 2022*, s. 4, <https://codingdavinci.de/de/dokumentationen> (odczyt: 08.07.2022).

⁸ Cała edycja była bardzo dobrze przygotowana. Organizatorzy zapewniali stały kontakt, na bieżąco informowali o terminach, obowiązkach i zasadach konkursu. Wydarzenie było przez nich szeroko promowane w Internecie, prasie, na kanałach komunikacyjnych (m.in. na kanale Twitter Coding da Vinci), a po zakończeniu konkursu opublikowano sprawozdanie w wersji elektronicznej z jego przebiegu. Dokumentacja dostępna jest na stronie projektu Coding da Vinci.

⁹ Ta część odbyła się w formie hybrydowej – stacjonarnie spotkali się przedstawiciele instytucji kultury z terenu Niemiec (29 września 2021 r.), w formie zdalnej natomiast przeprowadzono dwa spotkania – dla pracowników muzeów i archiwów z terenu Czech (5 października 2021 r.) i Polski (7 października 2021 r.).

¹⁰ W trakcie edycji Ost³ 2022 komunikacja między uczestnikami i organizatorami była prowadzona zasadniczo w językach angielskim i niemieckim, jednak organizatorzy wyznaczyli w Polsce i Czechach osoby pełniące funkcję wspierających punktów kontaktowych, odpowiedzialne za udzielanie informacji w językach ojczystych. Ponadto wszystkie informacje i materiały oraz strona internetowa edycji zostały przetłumaczone na języki narodowe, a kluczowe spotkania były tłumaczone symultanicznie. Wielojęzyczność konkursu była z pewnością dużym wyzwaniem dla organizatorów, wszakże doskonale wykorzystali oni ten aspekt do integracji uczestników w trakcie spotkań stacjonarnych, A. Liebscher, K. Hermann, J. Nauber, *Projektbericht...*, s. 30.

¹¹ Filmy prezentujące instytucje, jak również nagrania ze wszystkich transmitowanych na żywo spotkań i wydarzeń w trakcie opisywanej edycji dostępne są na kanale YouTube Coding da Vinci.

swoje zbiory w trakcie tzw. One Minute Madness – krótkich wystąpień mających za zadanie zareklamowanie kolekcji i nawiązanie współpracy. Następnie prowadzone były konsultacje z zainteresowanymi programistami, za pośrednictwem narzędzia do wirtualnych spotkań Gather.Town oraz kanału komunikacyjnego Slack, w celu stworzenia zespołów projektowych i wstępnego opracowania koncepcji na produkt konkursowy. Na zakończenie weekendowego Kick-Off pierwsze zespoły projektowe prezentowały wstępne pomysły i koncepcje¹². W trakcie spotkania z Archiwum nawiązały kontakt zespoły programistów (z Polski i Czech) zainteresowane współpracą i wykorzystaniem zgłoszonych przez Archiwum materiałów. W dalszej kolejności rozpoczęła się sześciotygodniowa faza sprintu, w trakcie której wykonawcy, przy wsparciu przedstawicieli instytucji kultury, prowadzili prace nad opracowaniem projektów konkursowych i prototypów produktów. Na tym etapie programiści mogli nadal swobodnie dobierać treści i materiały i nawiązywać kontakty z kolejnymi instytucjami (co ułatwiała komunikacja poprzez wspomniane narzędzia Gather.Town i Slack, jak również bezpośrednia wymiana e-maili). Prezentacja wszystkich projektów¹³, ostatecznie było ich 17, połączona z ceremonią wręczenia nagród autorom zwycięskich rozwiązań wybranych przez jury¹⁴, odbyła się 2 kwietnia 2022 r. w SLUB. Już po zakończeniu edycji wszyscy wykonawcy mieli szansę ubiegać się o przyznanie stypendium udzielanego w ramach programu „Kultur Digital” Kulturstiftung des Bundes na dalszy rozwój projektów.

Ostatecznie zbiory Archiwum zgłoszone do udziału w hakatonie zostały wykorzystane przez trzy zespoły programistów i grafików. Pierwszy z opracowanych projektów to prototyp aplikacji mobilnej – interaktywnej gry o charakterze edukacyjnym i rozrywkowym pt. „Paracosm”. Jej akcja rozgrywa się w średniowiecznym mieście – podstawą do stworzenia ramy i pola gry był widok Krakowa z 1493 r. pochodzący z *Kroniki świata* Hartmanna Schedla¹⁵, wzbogacony o animacje z wykorzystaniem wizerunków potworów, smoków, jednorożców i innych stworzeń pochodzących z Biblii z okresu od XV do XVIII w. Gracz zdobywa punkty, „spacerując” po wirtualnym mieście, wykonując przy tym określone zadania, odkrywając ukryte elementy i zdobywając historyczną wiedzę. Drugi projekt to aplikacja mobilna „BackToTheMap”, stworzona przez zespół uczniów krakowskiego technikum, służąca do prezentacji materiałów archiwalnych. W aplikacji dostępne są wszystkie obiekty zgłoszone przez Archiwum do konkursu, punktem wyjścia do ich prezentacji jest współczesny widok mapy Google Maps, z którego według lokalizacji można wybierać konkretne obiekty, obejrzeć ich skany i przeczytać opis archiwalny. Aplikacja otrzymała nagrodę w kategorii: „Trinational award: Crossing borders & uniting data”. Ostatnie rozwiązanie to interaktywny spacer po Krakowie – trasa wycieczkowa w aplikacji mobilnej Loxper¹⁶.

¹² A. Liebscher, K. Hermann, J. Nauber, *Projektbericht...*, s. 22–25.

¹³ Opisy i wersje demo projektów zaprezentowanych w finale hakatonu dostępne są na stronie internetowej edycji Ost³ 2022.

¹⁴ Nagrodzonych zostało 5 projektów: „Radikale Gespräche” (nagroda w kategorii: Everybody’s darling), „Silbermann Reloaded” (kategoria: Most sustainable), „BackToTheMap” (kategoria: Trinational award: Crossing borders & uniting data), „#Tagmotion, Tags im Museum” (kategoria: Most technical) oraz „webweb” (kategoria: Funniest hack).

¹⁵ ANK, Zbiór Kartograficzny, sygn. 29/663/431.

¹⁶ Aplikacja dostępna w sklepie Google Play.

Założeniem aplikacji jest prezentowanie miejsc, których zwykle przewodniki nie pokazują i umożliwienie turystom ich samodzielnego odwiedzenia (punkty trasy są oznaczone przy pomocy punktów georeferencyjnych na współczesnej mapie i możliwe do odnalezienia przy wykorzystaniu nawigacji w telefonie). Archiwum opracowało spacer nieistniejącym korytem Starej Wisły w Krakowie – północnym ramieniem Wisły zasypnym w XIX w. – na podstawie planu Krakowa i Podgórza z 1847 r. Aleksandra Kociczki¹⁷. Archiwum przygotowało koncepcję trasy, określiło jej dokładny przebieg, zredagowało opisy punktów przygotowanych turystom oraz zebrało materiał ilustracyjny oparty na własnym zasobie archiwalnym, a programiści zaimplementowali przygotowaną trasę do opracowanego przez siebie narzędzia. Trasa zawiera informacje edukacyjne oraz elementy gry (możliwe jest zdobywanie punktów i rozwiązywanie zadań), w trakcie jej pokonywania prezentowane są skany archiwaliów ilustrujących proponowane przystanki – miejsca lub obiekty, również obecnie nieistniejące.

Archiwum Narodowe w Krakowie w konkursie reprezentowały Anna Sokół i Aldona Warzecha, do ich zadań należał wybór i opracowanie metadanych kolekcji zgłoszonej przez Archiwum do udziału, zaprojektowanie i wykonanie spotu reklamowego oraz przygotowanie wystąpienia podczas spotkania Kick off. Były także odpowiedzialne przez cały czas trwania konkursu za kontakty z organizatorami i programistami. W ramach współpracy z programistami A. Sokół i A. Warzecha opracowały także trasę spaceru dawnym korytem Starej Wisły oraz wspierały merytorycznie rozwój koncepcji autorek gry „Paracosm”.

Udział w hakatonie był ciekawym i rozwijającym doświadczeniem i doskonałą okazją do inspirujących kontaktów ze środowiskiem programistów i specjalistów branży kreatywnej. Formuła hakatonu, czyli maratonu programistycznego odbywającego się w określonej formie i ograniczonym czasie, wywołała efekt „burzy mózgów” zarówno po stronie jednostek sektora GLAM dostarczających dane, jak i programistów. Rezultaty konkursu pokazują, jak bardzo potrzebne jest stworzenie przestrzeni do swobodnego i twórczego spotkania obu stron, dalekiego od modelu usługodawca – zleceniobiorca. Uwidaczniają, jak skutecznie oba środowiska mogą się nawzajem inspirować i jak wiele wspólnie osiągnąć. Być może w przyszłości archiwa mogłyby zorganizować własny hakaton, np. stawiając programistom konkretne zadania i problemy do rozwiązania. Z pewnością byłoby to dla naszego środowiska rozwijające doświadczenie, które mogłoby dać asumpt do jeszcze szybszego unowocześniania archiwów państwowych.

*Anna Sokół, Aldona Warzecha
Archiwum Narodowe w Krakowie*

¹⁷ ANK, Zbiór Kartograficzny, sygn. 29/663/98.

WYKAZ SKRÓTÓW

AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AKKK	Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej
ang.	angielski
ANK	Archiwum Narodowe w Krakowie
Bd (niem.)	Band
b.d.	bez daty
b.p.	brak paginacji
Castr. Crac.	Castrensia Cracoviensia
cm	centymetr
CSV (ang.)	comma-separated values
cz.	część
doc.	docent
DOI (ang.)	Digital Object Identifier
dr	doktor
gen.	generał
gr	grosz
hab.	habilitowany
hr.	hrabia
hrsg./Hrsg. (niem.)	herausgegeben/Herausgeber
i in.	i inni
il.	ilustracja
im.	imienia
inż.	inżynier
j.a.	jednostka archiwalna
k.	karta
KDDK	<i>Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława</i> , t. 2, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1883
km	kilometr
ks.	ksiądz
Liber beneficiorum	<i>Johannis Długosz senioris, canonici Cracoviensis Opera omnia cura Alexandri Przedziecki edita, tomus VII–IX, Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis, tomus I–III, Cracoviae ex typographia Kirchmajeriana MDCCCLIII – MDCCCLIV</i>

LuBS	<i>Lehns-und Besitzurkundunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter</i> , Bd 2, hrsg. von Colmar Grünhagen, Hermann Markgraf, Leipzig 1883
lac.	łacina
maszyn.	maszynopis
mjr	major
mpp (łac.)	manu propria
nast.	następny/a
nauk.	naukowy/a
NDAP	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
niem.	niemiecki
NKWD	Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł
no. (ang.)	number
nr	numer
NSZZ „Solidarność”	Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”
odb.	odbitka
oprac.	opracował/a
PAN	Polska Akademia Nauk
PAU	Polska Akademia Umiejętności
pol.	polski
poz.	pozycja
pp. (ang.)	pages
pplk	podpułkownik
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
prof.	profesor
przyp.	przypis
PSB	Polski słownik biograficzny
pt.	pod tytułem
PTG	Polskie Towarzystwo Gimnastyczne
r.	rok
R.	rocznik
red.	redakcja/redaktor
rkps	rękopis
s.	strona
SLUB	Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
sygn.	sygnatura
szl.	szlachetny
św.	święty/a
t.	tom
Terr. Crac.	Terrestria Cracoviensia
tj.	to jest
tłum.	tłumaczył/a
TMHiZK	Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa

tys.	tysiąc
UJ	Uniwersytet Jagielloński
ul.	ulica
UMCS	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ur.	urodzony/a
US	Uniwersytet Szczeciński
vol. (ang.)	volumen
w.	wiek
ww.	wyżej wymieniony/a
wyd.	wydał/a, wydanie
z.	zeszyt
z d.	z domu
ZDM	<i>Zbiór dokumentów małopolskich</i> , t. 6, wyd. Stanisław Kuraś, Irena Sułkowska-Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974
zł	złoty
złp	złoty polski
złr	złoty reński
zm.	zmarły/a
zob.	zobacz

SPIS ILUSTRACJI

1. Dr Janina Stoksik (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
2. *Liber beneficiorum, Regestrum ecclesiarum parochialium*, ozdobna oprawa skórzana z XVI w. (AKKK, sygn. Ms 195, fot. Piotr Jantos)
3. *Liber beneficiorum, Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum*, oprawa skórzana z XVIII w. (AKKK, sygn. Ms 194, fot. Piotr Jantos)
4. Mapa Ukrainy Johanna Baptisty Homanna, 1701–1712 (Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 1 542)
5. Dom urodzenia Johanna Baptisty Homanna w Oberkammlach, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)
6. Tablica pamiątkowa w Oberkammlach, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)
7. Dawny dom Johanna Baptisty Homanna przy Josephplatz 2 w Norymberdze, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)
8. Fembo-Haus – Stadtmuseum Nürnberg, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)
9. Miejsce spoczynku Johanna Baptisty Homanna na cmentarzu św. Rocha w Norymberdze, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)
10. Portret cesarza Karola VI, Jacob Weißhoff, według Johanna Baptisty Homanna, 1717 r. (zbiory prywatne autora)
11. Portret Johanna Baptisty Homanna, rytował Johann Wilhelm Winter, według Johanna Kenckela, po 1715 r. (zbiory prywatne autora)
12. Portret Ferdynanda Zygmunta Kressa, rytował Johann Baptista Homann, ok. 1704 r. (zbiory prywatne autora)
13. Tadeusz Czacki, podobizna podług portretu ze zbiorów Meyeta, reprodukcja drukowana, druk Piotra Laskauera i Władysława Babickiego w Warszawie, XIX w. (ANK, Zbiór ikonograficzny Jana Augustyna, sygn. 29/673/5/175)
- 14.–15. Testament Jana Drachnego, spisany 16 stycznia 1822 r. w Krakowie (ANK, Akta notariusza Ignacego Rogalskiego w Krakowie, sygn. 29/892/6, akt 29/1822)
16. Plan terenu położonego za murami miejskimi w rejonie Bramy Szewskiej – blok zabudowy ograniczony ulicami Karmelicką, Garncarską i J. Dunajewskiego, prawdopodobnie wykonany przez Jana Drachnego i zatwierdzony 15 kwietnia 1806 r. przez niego jako Inspektora Budownictwa (ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 14)

17. Plan sytuacyjny ukazujący położenie klasztoru Dominikanek przy ul. Stolarskiej (ówczesny numer 46, obecny 13), prawdopodobnie wykonany przez Jana Drachnego i zatwierdzony 23 czerwca 1816 r. przez niego jako Inspektora Budownictwa Miejskiego (ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4293)
18. Rzut i wybrane elementy kościoła św. św. Piotra i Pawła przy ul. Grodzkiej, prawdopodobnie wykonany przez Jana Drachnego i zatwierdzony 27 listopada 1817 r. przez niego jako Inspektora Budownictwa Miejskiego, a 12 maja 1818 r. przez Wydział Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa (ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4284)
- 19.–20. Fragmenty mapy *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosji w 6-ciu sekcjach*, Lwów, ok. 1920 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1213, dawna sygn. Zb. Kart. VII-72)
21. *Mapa Galicyi i Bukowiny*, Lwów, 1915 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1142, dawna sygn. Zb. Kart. VII-1)
22. *Mapa Galicyi*, Lwów, przed 1918 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1174, dawna sygn. Zb. Kart. VII-33)
23. Mapa językowa Galicji, Lwów, 1911 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1270, dawna sygn. Zb. Kart. VII-129)
24. Mapa wyznaniowa Galicji, Lwów, 1911 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1270, dawna sygn. Zb. Kart. VII-129)
25. *Frontière ethnographique*, Lwów, przed 1910 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/2362, dawna sygn. Zb. Kart. VII-1221)
26. *Mapa wyznaniowa dla Łemkowszczyzny*, Kraków, b.d. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1274, dawna sygn. Zb. Kart. VII-133)
27. Fragment planszy z mapą prezentującą pogranicze polsko-litewskie, 1915–1918 (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1260, dawna sygn. Zb. Kart. VII-119)
28. Pierwsza strona rękopisu artykułu Adama Kamińskiego z 1933 r. o brachygrafii najstarszej księgi ziemskiej krakowskiej z lat 1374–1385 (ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27, b.p.)
29. Trzecia strona rękopisu artykułu Adama Kamińskiego z 1933 r. „Brachygrafia najstarszej księgi sądowej krakowskiej (1374–1385)” z charakterystyką średniowiecznego systemu skrótów paleograficznych (ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27, b.p.)
30. Pierwsza strona słowniczka średniowiecznych skrótów paleograficznych autorstwa Adama Kamińskiego z 1933 r. (ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27, b.p.)
31. Mapa przeglądowa z rozkładem sekcji *Directrice zum Pestcordons. Plan von 5 Sectionen für den k. k. Żółkiewer Kreis in Ostgallicien und Lodomerien*, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)

32. Sekcja pierwsza mapy *Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żółkiewer Kreise von Stoianow an bis Barany – Peretoki am Bug Fluss in 5 Sectionen abgetheilt*, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)
33. Sekcja druga, od Baranich Peretoków do Leszczatowa, mapy *Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żółkiewer Kreise...*, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)
34. Sekcja trzecia, od Leszczatowa do Drużkopola, mapy *Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żółkiewer Kreise...*, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)
35. Sekcja czwarta, okolice Drużkopola, mapy *Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żółkiewer Kreise...*, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)
36. Sekcja piąta, od Drużkopola do Baryłowa, mapy *Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żółkiewer Kreise...*, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)
37. *Grenz-karte des Przemysler Kreises. Aufsichts Stationen im Kreise: Sloboda, Szegdy, Maydan u. Maydan Dobropol*, b.d. [ok. 1831 r.] (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3517)
38. 10 listopada 2021 r. Archiwum Narodowe w Krakowie gościło uczestników sesji naukowej towarzyszącej wystawie „Herby w Polsce i zasady ich konstruowania (XIII–XVIII w.; XX–XXI w.)” (fot. Wojciech Staszkiwicz)
39. Prof. dr hab. Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, wita gości konferencji. Od lewej przy stole prezydialnym: Krzysztof Sałaciński, prezes Polskiego Komitetu Błękitnej Tarczy, dr Paweł Pietrzyk, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych (fot. Wojciech Staszkiwicz)
40. Konferencja „Europejskie Colloquia Archiwalne”. Przemawia dr Anatolij Chromow, szef Państwowej Służby Archiwalnej Ukrainy. Sesję moderuje dr hab. Anna Krochmal, dyrektor Departamentu Popularyzacji Działalności Archiwalnej (fot. Wojciech Bociński)
41. Warsztaty pt. „Ochrona dziedzictwa narodowego w działalności Archiwów Państwowych”, dr Barbara Zbroja podczas prezentacji (fot. Wojciech Staszkiwicz)
42. Uczestnicy gry miejskiej pt. „Wspomnień czar... Podróż z Ritterami w epokę Galicji” rozwiązują zadanie w siedzibie nowosądeckiego Oddziału ANK, 18 czerwca 2022 r. (fot. Agnieszka Filipek)
43. Lekcja archiwalna, 31 maja 2022 r. (fot. Agnieszka Jeleń)
44. Lekcja archiwalna związana z sylwetką Emanuela Ringelbluma, 13 stycznia 2022 r. (fot. Kamil Marszałek)
45. Spotkanie ze studentami historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach projektu „Granice spotkań”, 4 marca 2022 r. (fot. Kamil Marszałek)
46. Ulotka wydana przez NSZZ Solidarność z okazji trzeciej rocznicy stanu wojennego, 1984 r. (ANK, Zbiór Solidarności, 29/1828/6, s. 17)

47. Tekst piosenki *Ostatnia zima reżimu* – parafraza słynnej piosenki *Siekiera, motyka* z czasów powstania warszawskiego, autor nieznany, [1981–1983] (ANK, Zbiór Solidarności, 29/1828/41, s. 271)
48. Wiersz *Przepis po polsku* opisujący w literackiej wersji sytuację gospodarczą Polski w czasach stanu wojennego, autor nieznany, [1981–1983] (ANK, Zbiór Solidarności, 29/1828/42, s. 157)
49. Seminarium „Święta Łucja rozprasza mroki. 40. rocznica stanu wojennego, prezentacja Iwony Fischer „Walcząc słowem. Historia stanu wojennego zapisana wierszem”, 13 grudnia 2021 r. (fot. Lilianna Pochwalska)
50. Plakat reklamujący hakaton Coding da Vinci Ost³ 2022 (oprac. graficzne Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden)
51. Uczestnicy spotkania Kick-Off w ramach hakatonu Coding da Vinci Ost³ 2022 w Dreźnie, 19 marca 2022 r. (fot. Frank Janowski)
- 52.–54. Projekty stworzone w wyniku hakatonu Coding da Vinci Ost³ 2022. Od lewej: aplikacja BackToTheMap, zwycięzca w kategorii: „Trinational award: Crossing borders & uniting data” (autorzy: Adam Kot, Kacper Przełożny, Paweł Słota, Maksymilian Markow); trasa „Śladami Starej Wisły” w aplikacji mobilnej Loxper (autor aplikacji: Jaroslav Haltmar); wersja demo interaktywnej gry „Paracosm” (autorzy: Ewa Drygalska, Katarzyna Bazylczyk, Magdalena Szary, Nils Kochan)

INDEKS NAZWISK

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dotyczą informacji bibliograficznych. Indeks nie obejmuje wykazu zespołów archiwalnych (i części zespołów) porządkowanych i opracowanych przez dr Janinę Stoksik, wykazu referatów wygłoszonych na zebraniach naukowych w Archiwum Państwowym w Krakowie oraz wykazu publikacji dr Janiny Stoksik, zestawienia rozmieszczenia i datacji znaków wodnych w autografie Liber beneficiorum, bibliografii załącznikowej, spisu i podpisów pod ilustracjami.

- Adamiak Franciszek 266
Adamska-Heś Dagmara 39
Adamska-Heś Dagmara 39
Adelbulner Johann Ernst 112
Albert, książę 34, 45
Albert Sasko-Cieszyński, książę 139
Aleksander II, car 246
Aleksander III, car 246
Aleksander Wielki 137
Aleksy, notariusz 36
Altenberg Herman 166
Andrysiak Ewa 163
Andrzej, burgrabia 36
Andrzej ze Sławkowa 35
Anna, córka Henryka II, księcia 32
Antoniewicz Marcei 36, 37, 39
Antoniewicz Marcei 36, 37, 39
Appelt Heindrich 39
Askenazy Szymon 170
- Bach-Damaskinos Ruth* 108
Badecki Karol 62
Bader Karol zob. Hugo-Bader Karol
Banasiewski Sebastian 152
Banier Antoine 138
Baniewiczówna Maria 241
Barański Franciszek 170
Barbacka Helena zob. Ślepiak Helena
z d. Barbacka
- Barbacki Bolesław 260, 261
Bartoszewicz Henryk 125
Barwiński Marek 164
Batchelor John 245
Baziewicz Józef M. 168
Bąkowski Klemens 142
Belider 137
Benda Szymon 136
Bengtsson Frans G. 232
Bergman Stefan 246
Bernard, książę 31
Bernasikowa Maria 142
Berndt 169
Berska Barbara 255–257, 265
Bęczkowska Urszula 139, 148
Bęczkowska Urszula 139, 142–148
Biermann Gottlieb 34
Biermann Gottlieb 34
Billewicz, rodzina 240, 243
Birkenmajerowa Maria zob. Borowiej-
ska-Birkenmajerowa Maria
Blondel Jacques-François 137
Bobrzyński Michał 185
Bobrzyński Michał 47
Bochenek F. 149
Bochenek Małgorzata 255
Bodegård Anders Karl Vilhelm 266
Bogacz Teresa 165
Bogucka A. 171
Bohdanowicz Jadwiga 122

- Böhmer Johann* 34
Bojda Stefania 140
 Bolko II Mały, książę 31–39
 Bolz Mikołaj 36
Bonnet Charles 138
Borowiejska-Birkenmajerowa Maria
 139, 141, 148
 Borysowska Agnieszka 115
Boubin Jaroslav 38
Briquet Charles-Moïse 53
 Browiecki Benedykt 152
 Bubik Magdalena 263
 Buczek Karol 129, 130, 181
Buczek Karol 124, 126, 130
 Budka Włodzimierz 12, 58, 59, 180, 250
Budka Włodzimierz 220
 Budkowa Zofia zob. Kozłowska-
 -Budkowa Zofia
Bujak Franciszek 47
 Bulzak Jakub 263
Bulzak Jakub 262
 Burdel Wincenty 152
 Burdelowicz Karol 152
 Butler, rodzina 243
 Butrymowicz W. 127
 Buzek Józef 171
Bykowa Tatjana 144

 Camerarius Joachim 112
 Cappelli Adriano 182
Cappelli Adriano 187
 Cellarius Christoph 112
Cetwiński Marek 39
 Chambrez Ignacy 140, 155
Chamera-Nowak Agnieszka 168
Charewiczowa Łucja 219, 220
 Chełkowska Anna zob. Żeleńska-
 -Chełkowska Anna
Chlebowski Bronisław 61
Chmiel Adam 141, 147, 154
Chociłowski Jerzy 238
 Choroszewski Wincenty 170
 Chreptowicz Joachim 122
 Chrostkova Paulina 11

Cichoń Paweł 144–146
 Ciesielski Kasper 152
 Cwirzewicz Michał 141
Cyrankiewicz Stanisław 154
 Czacka Katarzyna z d. Małachowska
 120
 Czacka Kunegunda z d. Sanguszko 120
 Czacki Feliks Szczęsny 120
 Czacki Franciszek 120
 Czacki Michał 120
 Czacki Tadeusz 120, 121, 124–131
Czacki Tadeusz 126, 127, 129, 131
Czaja Roman 230
 Czaki Franciszek 123
 Czakke z Trzebiśławic 36
 Czerwiński Jakub 138, 139, 153
 Czuma, rodzina 259

 Dahlberg Erik Jönsson 231
 Damaskinos Ruth zob. Bach-Damas-
 kinos Ruth
Danowska Ewa 121, 124, 125, 128
 Dawidowicz Zuzanna 240
Dąbrowski Adam Grzegorz 246
 Dembińscy, rodzina 147
Demel Juliusz 139, 141, 148
Diefenbacher Michael 108
 Długopolska Jadwiga 12
 Długosz Jan 43–52, 57–59, 61, 63
 Długosz Jan Młodszy 49
Dobosz Józef 49
 Dobrowolski Henryk 12
Dobrzyniecka Janina 123
Domańska Ewa 237
 Doppelmayr Johann Gabriel 109
Doppelmayr Johann Gabriel 109
 Drachny (Drachne, Drachni) Jan Tomasz
 135–155
 Drachny Anna Dorota Weronika zob.
 Tyrchowska Anna z d. Drachny
 Drachny Anna z d. Grochol 139, 153
 Drachny Barbara z d. Rosmanith 137,
 152, 154
 Drachny Jan Andrzej Konrad 153

- Drachny Józef 135, 139
Drachny Maria Amalia 153
Drachny Zuzanna z d. Geiger 153
Drozdowski Marian 128
Dudziński 152
Dybowski Benedykt 243
Dyrdoń Zbigniew 257
Dzięcielewski Marek 122
Dzwonkowski Anzelm 147
- Eberle Wilhelm 109, 110
Eberle Wilhelm 109, 110
Emler Josef 34
Enderle Ignacy 144
Engeström von Lars 130
Erber Karel Jaromír 34
- Falniowska-Gradowska Alicja 13
Falniowska-Gradowska Alicja 122
Fembo Christoph 111
Figlewicz Kazimierz 48
Filipek Agnieszka 256, 260–264
Filipek Agnieszka 262, 264
Fischer Iwona 256, 265
Foerster Hans 186
Follprecht Kamila 255, 257
Follprecht Kamila 147
Fornagiel Mariusz 263
Franczak Artur 263
Franczak Artur 262
Freytag G. 169
Fryderyk, książę 45
Funck David 115
- Garycka Janina 266
Gawęda Stanisław 34
Gąsiorowska Maria zob. Jarosławiecka-
-Gąsiorowska Maria
Gedko z Żychcic 35
Geiger Zuzanna zob. Drachny Zuzanna
z d. Geiger
Geisler Walter 172
Geisler Walter 172
Geraldini 218
- Giergielewicz Jerzy* 123
Gierszewski Stanisław 126
Gieysztor Aleksander 181
Gładyszowski Franciszek 152
Głowczewski Władysław 172
Golec Józef 140
Golik Dawid 261
Golkiewicz Sebastian 152
Gołąb-Malowicka Karolina 256, 257
Gołębiowski Maciej 152
Gombrowicz Witold 266
Goralczyński Bartłomiej 152
Gorgonowa Rita 261
Gospoś Erich 32, 34
Górak Artur 144
Górski Józef 126
Gradowska Alicja zob. Falniowska-
-Gradowska Alicja
Groblicki Łukasz 46, 63
Grochol Anna zob. Drachny Anna
z d. Grochol
Grodecki Roman 11
Grünhagen Colmar 33
Gruszyński Józef 152
Gutkowski 142
- Haczewska Zofia* 130
Heinz Markus 108
Helak Wiesław 239
Helak Wiesław 239
Helcel Antoni Zygmunt 182
Henryk II, książę 32
Henryk VI, książę 38
Herbert Zbigniew 266
Herbst Stanisław 125
Hermann Konstantin 268, 269
Herrich Alwin 170
Hessius Helius Eobanus 112
Heś Dagmara zob. Adamska-Heś
Dagmara
Heybey Martin Theodor 112
Hollender Henryk 140
Homann Johann Baptista 107–115
Homann Johann Christian 110

- Homann, rodzina 110, 111
 Homecka Zofia zob. Wenzel-Homecka
 Zofia
 Horwat Jerzy 37
Horwat Jerzy 33, 36, 37
 Hryncewicz Julian zob. Talko-Hrynce-
 wicz Julian
 Hryniewiecki Ignacy 246
 Hub Romuald 185
Huber von Anton 34
 Huelle Paweł 266
Hugo-Bader Karol 127
Hulákowkský Joannes M. 187
 Humbert Józef 141
 Humbert Szczepan (Stefan) 138, 147,
 151, 153, 155

 Ihnatowicz Ireneusz 184
Inglot Stefan 47
Inoue Koichi 237
Irgang Winfried 39
Iwanek Witold 139, 140, 155
 Iwańczak Wojciech 110
Iwańczak Wojciech 110

 Jabłonowski Józef Aleksander 119, 123
Jackowski Antoni 122
 Jakubowski Kazimierz Stanisław 170
 Jan Luksemburski, król 38
 Janiszewski Michał 141
Janusiewicz Roman 163
 Janusz, świadek 36
 Jarosław z Rogoźnik 35, 36
 Jarosławiecka-Gąsiorowska Maria 146
Jarosławiecka-Gąsiorowska Maria 139,
 147
Jarosz Dariusz 168
 Jaruzelski Wojciech 265
Jasińska Anna 261
Jasiński Kazimierz 32
 Jaslicki Maciej 152
 Jeleń Agnieszka 256, 260, 263
 Jelonek Eugeniusz 249
Jelonek Eugeniusz 257

 Jelonek Krystyna zob. Jelonek-Litewka
 Krystyna
 Jelonek-Litewka Krystyna 46, 48, 249
Jelonek-Litewka Krystyna 43, 46, 49,
 59, 257
Jędrzejczyk Dobiesław 164
Juda Maria 182
 Juncker Christian 112
Juncker Christian 112
 Jurek Tomasz 35
Jurek Tomasz 35, 38

 Kaczmarek Wincenty 152
 Kadenacy Zofia z d. Piłsudska 240
 Kamiński Adam 12, 15, 179–184
Kamiński Adam 183
 Kamiński Emilian 265
Kamosiński Sławomir 163
 Kapuściński Ryszard 266
 Karol II Łysy, cesarz 113
 Karol III Gruby, cesarz 113
 Karol IV, cesarz 32, 34, 37
 Karol IV Luksemburski, cesarz 113
 Karol V Habsburg, cesarz 113
 Karol VI, cesarz 110, 112
 Karol Wielki, cesarz 113
 Karol X Gustaw, król 230
 Karol XII, król 232
 Karwasińska Jadwiga 181
 Kastor 114
 Kaszewicz, rodzina 142
 Kazimierz, książę 45
 Kazimierz I, książę 33
 Kazimierz Jagiellończyk, król 45
 Kazimierz Wielki, król 32, 34, 37, 258
 Kenckel Johann 113
 Kiełbicka Aniela 16
 Kieniewicz Stefan 247
Kieniewicz Stefan 243, 247
 Kinga, księżna bł. 258
 Kiryk Feliks 33
Kiryk Feliks 32, 33
Klemenski Marcin A. 34
Klementowski Robert 163

- Kłoczowski Jerzy* 47
Koczerska Maria 48
Koczerska Maria 48
Kociczka Aleksander 270
Kołłątaj Hugon 121
Komarzewski Jan 124
Konopska Beata 125, 164, 165, 168
Kopiński Krzysztof 182
Korczak Lidia 48
Korennman Berta 264
Korkuć Maciej 263
Korniłowicz 244
Korta Wacław 34
Korusiewicz Stanisław 32
Korusiewicz Stanisław 32, 33
Korzon Tadeusz 129
Korzon Tadeusz 126, 128, 129
Kościak Elżbieta 163
Kowalski Marek Daniel 43, 44, 48, 49, 57, 58
Kowalski Marek Daniel 49, 57, 58
Kowalski Witold 238–247
Kowalski Witold 242, 245
Kozica Kazimierz 109, 111
Kozłowska-Budkowa Zofia 46–48
Kozłowska-Budkowa Zofia 186
Kozłowski Kasper 152
Krasnowolski Bogusław 147
Krassowski Bogusław 109
Kraszewski Józef Ignacy 127
Kraszkowski Ignacy 127
Krauze Antoni 265, 266
Krauze-Tomczyk Izabella 163
Krawczuk Wojciech 256, 263
Krawczuk Wojciech 230–232
Kressenstein a Kress Ferdinand Zygmunt 114
Król Anna 245
Krulikowski Kazimierz 152
Krulikowski Wawrzyniec 152
Krupiński Jędrzej 218
Krupski Jan 163
Kryszkier Karol 150
Kucharski Władysław 167
Kucharski Władysław 167, 168
Kuczyński Antoni 238
Kunegunda, księżna 31, 258
Kuraś Irena zob. *Sułkowska-Kuraś Irena*
Kuraś Stanisław 43, 44, 48, 50
Kuraś Stanisław 33, 34, 46, 48, 50
Kutrzeba Stanisław 182
Kutrzeba Stanisław 38
Kwiatkowska Magdalena 163
Laberschek Jacek 34
Laberschek Jacek 34, 229
Langner Paweł 167
Langner Paweł 167, 168
Lauer Józef 152
Lebrun Józef 155
Legutko Grażyna 245
Leja Andrzej 152
Lejczak Józef 167
Lejczak Józef 167, 168
Lelewel Joachim 185
Leliwici, ród 35
Leniek Jan 153
Lepszy Kazimierz 230
Lesczyński Wojciech 152
Lesiak-Przybył Bożena 257
Leupold Jacob 137
Lichocki Filip 141
Liebscher Anne 268, 269
Lipczyński Ignacy 154
Lipska Ewa 266
Liszewski Stanisław 122
Litewka Aleksander 250
Litewka Aleksander 257
Litewka Krystyna zob. *Jelonek-Litewka Krystyna*
Loenertz Raymond-Joseph 47
Loenertz Raymond-Joseph 47
Löffler Edmund 170
Lord Robert H. 171
Luciński Jerzy 46
Ludwig I, król 110
Luksemburgowie, rodzina 32, 38
Luter Johann 112

- Luter Marcin 112
 Luter Margaretha 112
 Lydlik 218

 Łazarewicz Cezary 261
 Łętowski Ludwik 46
Łonczyńska Krystyna 122
 Łopatecki Karol 231
Łopatecki Karol 231
Łoza Stanisław 140
 Łucja św. 256, 265

Machynia Mariusz 123
 Majchrowski Jacek 256
 Majewska Ludwika z d. Piłsudska 238
 Maksymilian Habsburg, książę 230
 Malinowski Wenzel 152
 Małowicka Karolina zob. Gołąb-Małowicka Karolina
 Małachowska Katarzyna zob. Czacka Katarzyna z d. Małachowska
 Małgorzata, córka Mikołaja z Tapkowic 35
 Maria Immaculata 110
Markgraf Hermann 33
Marmontel Jean François 138
 Marszałek Kamil 260–263
 Mathias, kmetho 183
 Matuszek Elżbieta 13
Mazur Hubert 262
 Mehler Jan 120, 125, 126
 Menczyński Jan Kanty 152
Menzel Josef Joachim 39
Meurer Peter H. 115
 Michta Jerzy 256
 Mika Stanisława 16
 Mikołaj z Pilicy 35–37
 Mikołaj z Tapkowic 35
 Mikołajski Jan 152
Mirończuk Karolina 261
 Mitkowski Józef 47
 Modelski Józef 152
 Morbitzer Antoni 145
 Morgenstern Janusz 266

 Morski Onufry 128
Morski Onufry 128
 Moszyński August 122
 Mroczo Marian 169
Mroczo Marian 170
 Mroczo, świadek 36
 Mruk Julia 45
 Muczkowski Józef 47
Muczkowski Józef 47
 Mühlner Karol 139, 143, 144
 Mularczyk Iwona 263
Münch Henryk 142
Myśliński Michał 147

 Nabiałek Karol 34
Nabiałek Karol 34, 52, 54, 186
 Nassau-Siegen Karol Henryk, książę 126
Nauber Jens 268, 269
 Nax Ferdynand 120, 124, 125
Nechay Wiktor Paweł 172
Němec Emerich 37
Nieć Julian 128
 Niemczykiewicz Sebastian 146, 150
Niemiec Mateusz 230
 Niewodowski Jan 127
Nitsch Kazimierz 244
 Noga Zdzisław 32, 35
Noga Zdzisław 32, 33, 35, 230
 Nowak Agnieszka zob. Chamera-Nowak Agnieszka
Nowak Tadeusz 230
 Nowakowski Andrzej 32, 33
Nowakowski Andrzej 32, 33, 37, 147

Ochman Marcin 143
 Odolanicki Poczobutt Marcin 122
 Olechowski Wawrzyniec 152
 Oleśnicki Zbigniew 33, 35, 45, 48
Olszewicz Bolesław 126, 129, 130
Olszewicz Waclaw 130
Olszewski Daniel 49
 Onderek Jan 152
 Ormicki Wiktor 171
Orzechowski Kazimierz 38

- Osiński Alojzy* 129
Ossoliński Kazimierz 167
Ossoliński Kazimierz 167, 168
Ostrowski Jan 147
Ostrowski Jerzy 164
Otto z Falisławic 35
Otto z Pilicy 36
Ożóg Krzysztof 32
- Pachowski Jan 152
Packowski Jan 152
Padziński Andrzej 182
Padziura Józef 152
Pajak Aniela zob. Stoksik Aniela
z d. Pajak
Palarczykowa Anna 15, 16, 180
Palarczykowa Anna 180
Palladino André 138
Panic Idzi 34
Panic Idzi 34, 140
Paoli Cesare 187, 188
Paoli Cesare 187
Pasco 183
Pasławski Jacek 163, 164
Paszkowski Stanisław 152
Patkowski Tomasz 152
Pauk Marcin Rafał 38
Pawłowski Jerzy 124
Pergen von Johann Baptist Anton 218
Perlakowski Adam 232
Perrier François 138
Perthées Karol 120, 123, 130, 131
Perthes Justus 171
Piasecka Janina Ewa 127, 131
Piccard Gerhard 51
Piech Zenon 257
Piekosiński Franciszek 182, 185
Piekosiński Franciszek 33, 54
Pieniądz-Skrzypczak Aneta 38
Pieradzka Krystyna 46
Pierzak Jacek 36
Piłsudska Ludwika zob. Majewska
Ludwika z d. Piłsudska
Piłsudska Maria Urszula 242
Piłsudska Zofia (Zula) 240
Piłsudska Zofia zob. Kadenacy Zofia
z d. Piłsudska
Piłsudski Bronisław 237–247
Piłsudski Jan 239
Piłsudski Józef 238, 242, 245, 261
Piłsudski, rodzina 238, 240, 242, 243,
247
Piotr z Myszkowic 35
Piotrowicz Ludwik 11
Piszczyk Dominika 261
Plasqude August 138, 146, 150, 155
Plezia Marian 47
Pniowski Jan 169
Poczobutt Marcin zob. Odolanicki
Poczobutt Marcin
Pokorny Wilhelm 168, 170
Polívka Miloslav 38
Polkowski Ignacy 45, 47, 50, 58
Polkowski Ignacy 45, 47, 50, 58
Polluks 114
Połomski Łukasz 263
Połomski Łukasz 262
Połoniecki Bernard 168–170
Poniatowski Stanisław August, król 119,
120, 122–125, 130
Popiel Jacek 256
Postawka Jan 143, 144
Potkański Józef 152
Preister Johann Daniel 114
Pröll Franz Xaver 109
Prou Maurice 187
Pruszyński Aureliusz 169
Przemysław I Noszak, książę 31, 34, 37
Przeździecki Aleksander 46, 49
Przybył Bożena zob. Lesiak-Przybył
Bożena
Przyszlak Antoni 170
Ptaszyński Jakub 46, 57, 58, 61–63
Pucek Dominik 16
Pucek Wojciech 16
Puchala Leszek 220
Pufendorf Samuel 232
Pufendorf Samuel 230

- Purchla Jacek 154
Purchla Jacek 139, 142, 146, 149, 155
Pysiak Jerzy 38
- Rabowicz Edmund* 124
Raczyński Edward 126
Radwański Feliks jr. 145–147
Rafał z Tarnowa 35
Rajman Jerzy 32–34
Rajman Jerzy 32–36, 49
Rastawiecki Edward 129
Rastawiecki Edward 129
Rederowa Danuta 151
Rederowa Danuta 139, 141, 142, 151
Rembacka Katarzyna 108
Rękas Sylwester 256, 261–264
Rękas Sylwester 262, 264
Richling Andrzej 122
Richter Karol 142, 152
Ringelblum Emanuel 262
Ritter, rodzina 256, 263
Rogalski Ignacy 136
Rokosz Mieczysław 238
Romański Józef 152
Romer Edmund 170
Romer Edmund 170
Romer Eugeniusz 169–171
Romer Eugeniusz 169–171
Rosa Agnieszka 262
Rosmani Andrzej 153
Rosmanith (Rozmanith) Andrzej 152, 153
Rosmanith (Rozmanith) Barbara zob. Drachny Barbara z d. Rosmanith
Rosmanith (Rozmanith) Ignacy 152
Rosmanith (Rozmanith) Weronika 153
Rosner Ignacy 185
Rousseau Jean Jacques 138
Różewicz Stanisław 266
Rudolf A. 170
Rutkowski Henryk 124, 230
Rybarski Antoni 180, 181
Rybiński Marcin 152
Ryś Małgorzata 256
- Samsonowicz Henryk* 45
Sandler Christian 109
Sandler Christian 109, 115
Sandrart von Jacob 115
Sanguszko Kunegunda zob. Czacka Kunegunda z d. Sanguszko
Sawada Kazuhiko 237
Schedl Hartmann 269
Schneider Antoni Juliusz 219–221
Schneider Leopold 219
Schneider Teresa z d. Wodnicka 219
Semkowicz Władysław 47
Semkowicz Władysław 168, 181, 186
Semkowicz-Zarembina Wanda 46
Semkowicz-Zarembina Wanda 46, 54, 55
Seutter Matthaeus 113, 115
Seweryn Anna 255
Seyfarth Gustaw 166
Seyfried Gabriel 114
Seyfried Wilhelm 114
Siemiński Józef 185
Sienkiewicz Henryk 170
Sierakowski Karol 125
Sierakowski Sebastian 137
Sieroszevska Maria 245
Sieroszewski Waclaw 245
Siskowicz (Siskowitz) Józef 223
Skrycki Radosław 108
Skrzypczak Aneta zob. Pieniądz-Skrzypczak Aneta
Smolka Stanisław 47
Smyk Grzegorz 144
Sobociński Andrzej (Jędrzej) 152
Sokół Anna 257, 270
Sommersberg von Friedrich Wilhelm 34
Sommersberg von Friedrich Wilhelm 34
Spangerberg Johann Christian Jacob 114
Sperka Jerzy 36
Spett Jakob 170, 171, 173
Spyra Janusz 140
Sroka Łukasz Tomasz 143
Szrednicki Czesław 123
Stacherski Antoni 146

- Stachna z Trzebisławic 36
Stade Arne 231
Stampart van Frans 113
Staniura Wincenty 152
Starzyński Marcin 49
Staszek Jan 238
Staszko z Załęża 35
Stec Jan 249
Steffens Franz 186
Stieglitz Christian Ludwig 137
Stoksik Aniela z d. Pająk 11
Stoksik Jan 11
Stoksik Janina Mirosława 11–15, 35,
124, 136
Stoksik Janina Mirosława 35, 124, 131,
136, 183
Stoksik Zbigniew 11
Stopp Klaus 115
Strusek Paweł 152
Strzałka Adam 16
Sulimierski Filip 61
Sulkowska-Kuraś Irena 33, 34
Svatoš Michal 38
Swiderski Antoni 152
Szaleniec Mariola 149
Szaniawska Lucyna 164, 167
Szewczuk Jan 218
Szuliszawski Jan Kanty 152
Szumowski Władysław 218
Szumowski Władysław 219
Szyborska Wiśława 266
- Ślepiak Helena z d. Barbacka 264
Śniadecki Jan 122
Świeboda Wojciech 186
Świętosław Niemierzyc 36
Świętosław z Rogoźnik 35
- Tafinger Johannes Wilhelm 115
Talarkiewicz Bartłomiej 152
Talko-Hryniewicz Julian 243, 244
Tandecki Janusz 182
Taroni Anna zob. Tyrchowska Anna
z d. Taroni
- Tatarzyński Ryszard* 186
Teleki Józef 219
Tischner Józef 266
Tomaszewski Adam 168
Tomcone 183
Tomczak Andrzej 181
Tomczyk Izabella zob. Krauze-Tomczyk
Izabella
Tomczyk Ryszard 219
Trąbski Maciej 33
Trenner Bogumił 138, 144, 145, 147,
155
Tullius Jan Piotr 141
Tyrchowska Anna z d. Drachny 153, 154
Tyrchowska Anna z d. Taroni 153
Tyrchowski Mikołaj 136, 138, 153, 154
Tyretz Lorentz 152
- Uherek (Ucherek) Kasper Alojzy 142
Ulanowski Bolesław 180, 182, 183, 185,
186
Ulanowski Bolesław 185
- Virbatha 183
Vogel Bernard 113
Voigtländer Johann Christoph 145
Vojkovská Eva 140
- Wabirsko 35
Wacław I, książę 34
Wacław II, król 37
Wagner Christian 113, 114
Walewski Władysław 61
Waligórska Krystyna 12
Waligórska Krystyna 221
Walther Joannes Ludolfus 187
Warzecha Aldona 257, 270
Wąsowicz Michał 138, 145, 149, 150
Weigel Johann Christopher 115
Weißhof Jacob 113
Wende Edward 166
Wenzel-Homecka Zofia 11
Wernerowa Wiesława 125, 127
Wespiński Paweł E. 125

- Węcowski Piotr* 48
Wędrychowski Ignacy 125
Wierzbko 35
Wierzbowski Teodor 186
Wierzbowski Teodor 182
Wilder Jan Antoni 128
Wimmer Jan 230
Winter Johann Wilhelm 113
Witt Józef 126
Władysław, książę 33, 45
Władysław Łokietek, król 31
Wodnicka Teresa zob. Schneider Teresa
z d. Wodnicka
Wodzicki Eliaszk 146
Wodzicki, rodzina 141
Wojcikiewicz Kazimierz 152
Wojnarowski Waczesław 255
Wojtyła Karol 250
Wolff Adam 185
Wolska Jadwiga 261, 264
Woronicz Wawrzyniec 143
Woroszyński Witold 266
Wótkiewicz Ewa 38
Wroński Tomasz 250
Wroński Tomasz 257
Wróblewski Sławomir 262
Wyrozumski Jerzy 230

Zagajewski Adam 266
Zalewski Witold 266

Zamoyski Jan 230
Zanger, rodzina 111
Zannoni Rizzi Giovanni Antonio 119,
123
Zaremba Henryk 261
Zarembina Wanda zob. Semkowicz-
-Zarembina Wanda
Zawadzki Mateusz 166
Zborowski Juliusz 243, 244
Zborowski Juliusz 244
Zbroja Barbara 256, 257
Zdanek Maciej 49, 186
Zeissberg Heinrich 47
Zeissberg Heinrich 47
Zielińska Patrycja 261
Zieliński Feliks 47
Ziemierski Maciej 153
Zygmunt, książę 45

Żalińska Anna 264
Żelazny Krystian Zygmunt 33, 37
Żelazny Krystian Zygmunt 33
Żeleńska-Chelkowska Anna 153, 155
Żerelik Rościskaw 34
Żuk Mahmud Taha 244
Żurek Dorota 49
Żychiewicz Tadeusz 147
Żyndul Jolanta 238–241, 246, 247
Żyndul Jolanta 238

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Indeks nie obejmuje wykazu zespołów archiwalnych (i części zespołów) porządkowanych i opracowanych przez dr Janinę Stoksik, wykazu referatów wygłoszonych na zebraniach naukowych w Archiwum Państwowym w Krakowie oraz wykazu publikacji dr Janiny Stoksik, zestawienia rozmieszczenia i datacji znaków wodnych w autografie Liber beneficiorum, bibliografii załącznikowej, spisu i podpisów pod ilustracjami.

- Augsburg 109, 113, 115
Austria (Austro-Węgry) 143, 167, 217,
220
- Balin 220
Baranie Peretoki 223
Baryłów 223
Batorz 61
Bawaria 110
Bejsce 125
Bender 126
Berlin 232
Biegonice (obecnie część Nowego
Sącza) 261
Bobrek 149
Bochnia 258, 259
Bodeńskie Jezioro 109
Bodzeyouicz 183
Borów 59
Bug, rzeka 126, 223
Busk 124
Byczyna 32
Bystre 244
- Chełmszczyzna 172
Chersoń 126, 127
Chmielnik 49
Chotlicz 183
Cieszyn 37, 135, 139–141, 155
Czaniec 62
- Czarne Morze 128, 131
Czarnocin 45
Czechy (Republika Czeska) 172, 255,
267, 269
Czeladź 35
- Dąbie (obecnie część Krakowa) 231
Dębica 59
Dębno 49
Dniepr, rzeka 120, 126–128
Dniestr, rzeka 120, 125, 126, 128
Dobrzechów 60
Drezno 268
Drochlin 60
Drużkopol 223
Dubno 121
Działoszyce 60
Dzierżgów 60
- Estonia 255
Europa 108, 110, 165, 243
Europa Środkowo-Wschodnia 166
Europa Zachodnia 179
- Falenica 181
Faliślawice 35
Fanisławice 35
Francja 155
Frankfurt nad Menem 267

- Galicja 170, 172, 217, 218, 220, 221, 223, 256, 262, 263
Galicja Wschodnia 171, 250
Garbary (obecnie część Krakowa) 230
Gdańsk 108, 120
Goraj 61
Gotha 171
Gruzja 255
Gumienice 125

Hokkaido, wyspa 245
Horyń, rzeka 120, 126, 127
Hradec 58

Jarosław 223
Jasło 62
Jena 114
Jurków 60

Kaszuby 11
Katowice 35
Kazimierz (obecnie część Krakowa) 147, 231
Kazimierza Mała 60
Kazimierza Wielka 60, 62
Kąty Wrocławskie 32
Kęty 222
Kielce 14
Kielecczyzna 124
Kleparz (obecnie część Krakowa) 142, 147, 229, 231
Kluczbork 32
Koprzywnica 56
Korczyn, wieś 221
Korzenica 223
Kozy 62
Kraków 11–15, 44, 51, 135, 136, 140, 142, 144, 150, 151, 154, 155, 161, 162, 165, 166, 169, 172, 173, 180, 182, 185, 220, 229–232, 249, 250, 255, 256, 258, 262, 263, 265–270
Krasieczyn 14
Krzemieniec 121
Krzemionki, wzgórze 231

Krzeszowice 153
Kufstein, twierdza 219
Kulno 223
Kuryłowki 223

Lelów 34
Leszczatów 223
Leżajsk 223
Lipsk 112, 113, 115
Litwa 127, 129, 131, 243, 255
Lodomeria 218
Lublin 14, 56
Lwów 14, 168–170, 218, 220

Łodygowice 62
Łotwa 255
Łódź 263
Łużyce 35
Łużyce Dolne 32

Majdan 223
Majdan Dobropol 223
Małopolska 14, 257, 266
Miedziana Góra 124
Mindelheim 110
Mirsk 32
Mocrsco 183
Monachium 109
Morawica 149
Moskwa 245
Moszczanica 223
Moszczenica Niżna 60
Moszczenica Wyżna 60
Muchawiecki Kanał 120, 126–128
Myszkowice 35

Nawojowa 49
Nida, rzeka 120, 124–126
Niemcy (Rzesza) 108, 110, 113, 164, 167, 255, 267
Niepołomice 259
Norymberga 107, 108, 110–113, 115, 116
Nowy Sącz 256, 260–263
Nysa, rzeka 36

- Oberkammlach 109, 110
Oleszyce 223
Olsza (obecnie część Krakowa) 230
Olszanica 219
Opatowiec 11
- Paryż 14, 123, 163, 165, 171
Peratyn, wieś 223
Petersburg 130
Petrovaradin 113
Piaski (obecnie część Krakowa) 149, 229
Pilica 35–37
Pilica nad Nysą 36
Pilica, rzeka 124, 125, 127
Pińczów 49
Piotrawin 61
Podgórze (obecnie część Krakowa) 270
Podhale 244
Podlasie 172
Pogwizdów 60
Polska (Rzeczpospolita, Królestwo) 16, 33, 43, 44, 119, 120, 122–131, 164, 168, 169, 172, 173, 179, 223, 224, 230, 232, 238, 242, 249–251, 255, 265–269
Poryck 120, 121
Potok 61
Poznań 14, 164
Prądnik (obecnie część Krakowa) 230
Prądnik Biały (obecnie część Krakowa) 62
Prądnik, rzeka 229–232
Proszowice 52, 54
Prusy 121, 128, 143, 155
Prypec, rzeka 126, 127
Przemyśl 14
Przemyśl-cyrkuł 217, 223
Przeworsk 223
- Rakowice (obecnie część Krakowa) 229
Rogoźnik 35, 36
Rogów 12
Rosja 167, 217, 222, 223, 238, 258
- Rozdół, wieś 221
Rudawa, rzeka 148
Rumunia 255
Rychbach 34
Rytwiany 49
Rzemienowice 11
- Sądeckczyzna 263
Siewierz 31, 33, 35–39
Skawina 250
Sławków 35
Sloboda 223
Słowenia 255
Ślucz, rzeka 120, 126, 127
Ślupica, rzeka 120, 125, 126
Sobótka 32, 34
Stary Sącz 56, 258
Staszów 49
Stradom (obecnie część Krakowa) 230
Strasznów 125
Strehla 32, 39
Styr, rzeka 127
Sulików 36
Sułkowice 36
Syberia 245
Szczecin 14
Szczepanów 49
Szegdy 223
Sztokholm 130
Szwecja 266
Szydłów 49
Szyszków 223
- Śląsk 31, 38
Śląsk Cieszyński 139
Śląsk Górny 168
Ślęża 32
Świdnica 38, 39
- Tarnogród 223
Tarnów 35
Tąpkowice 35
Temeszwar 219
Torki 223

- Toruń 14, 15
Trutnov 32
Trzebisławice 36
- Ukraina 255, 258
Uszyca 126
- Vilkow 183
- Warszawa 13, 14, 108, 121–123, 130,
163, 164, 172, 180, 182, 185
Warszawa-Zatrzebie 13, 181
Warta, rzeka 125
Warzyce 60
Wejherowo 11
Węgry 222, 255
Wiedeń 145, 155, 168, 169, 171
Wieliczka 60
Wileńszczyzna 237, 240
Wilno 14, 122, 131, 239, 247
Wisła, rzeka 59, 125, 128, 148, 149,
231, 270
Wisła Stara 270
- Wiśnicz Nowy 258
Wolczyn 32
Wrocław 14, 108, 268
Würzburg 108, 110
- Załęże 35
Zamość 219
Zawichost 59
Ząbkowice Śląskie 36
Złoczów 219, 223
Złotoryja 32, 34
Złoty Stok 32
Zręcin 62
Zwierzyniec (obecnie część Krakowa)
148
- Żory 34
Żółkiew 219
Żółkiew-cyrkuł 217, 222
Żwaniec 126
Żychcice 35
Żywiec 62

ZASADY PRZYGOTOWANIA TEKSTU DO PUBLIKACJI

I. TEKST ARTYKUŁU

Wymogi techniczne:

- 1) teksty prosimy przysyłać na adres e-mail Redakcji w wersji elektronicznej w formacie edytowalnym (MS Office Word, Apache OpenOffice Writer lub LibreOffice Writer);
- 2) artykuły naukowe powinny mieć objętość maksymalnie 30 stron znormalizowanego maszynopisu (30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie, tj. 1 800 znaków na stronie);
- 3) w tekście artykułu należy zamieścić notę o autorze, zawierającą stopień naukowy, zajmowane stanowisko i instytucję/miejsce pracy; zainteresowania badawcze, adres e-mail autora, identyfikator ORCID;
- 4) tekst artykułu powinien zawierać: bibliografię załącznikową (zestawioną na końcu artykułu), streszczenie (ok. 0,5 strony) oraz słowa kluczowe (do 5 słów); bibliografia obejmuje źródła, które są cytowane lub na które powołuje się autor artykułu; streszczenie powinno zawierać: cel artykułu, rodzaj zastosowanej metodyki badawczej, główne wyniki badań; słowa kluczowe muszą odnosić się do głównych zagadnień poruszanych w artykule;
- 5) tekst powinien być przygotowany czcionką Times New Roman 12 pt, bez stosowania twardej spacji, z zachowaniem interlinii (1,5 wiersza).

Zasady sporządzania przypisów:

- 1) przypisy bibliograficzne prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzoru;
- 2) imię i nazwisko autora rozstrzelonym drukiem należy sformatować poprzez zwiększenie odległości między znakami o 1 pt, a nie przez wstawianie spacji.

Książka:

Stefan Kieniewicz, *Spoleczeństwo polskie w Księstwie Poznańskim 1848 roku*, Warszawa 1935, s. 50.

Ibidem, s. 51.

S. Kieniewicz, *Spoleczeństwo ...*, s. 55.

Fragment książki:

Janusz Tazbir, *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa 1957, s. 277.

Ibidem, s. 275.

J. Tazbir, *Nietolerancja ...*, s. 655.

Artykuł w czasopiśmie:

Krzysztof Chłapowski, *Alienacje dóbr królewskich w latach 1578–1668*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 649.

Ibidem, s. 650.

K. Chłapowski, *Alienacje ...*, s. 655.

Rękopis biblioteczny:

BJ, rkps 2274, k. 59–60.

Rękopis archiwalny:

ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/2/817, s. 20.

Zasady sporządzania bibliografii: na końcu tekstu należy zamieścić bibliografię załącznikową przygotowaną według przedstawionego poniżej wzoru.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Czchowa, sygn. 29/104/29.

Zbiór Kartograficzny, sygn. 29/663/6/Zb. Kart. VI 408.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Księgi miejskie Starej Warszawy, sygn. 1/97/517.

Źródła drukowane

Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611. Wyd. Aniela Kiełbicka, Zbigniew Wojas. Kraków: Secesja, 1994.

Prasa

„Ilustrowany Tygodnik Polski” 1915, zeszyt 3, 4, 5, 6.

Druki urzędowe

Wykaz właścicieli dóbr tabularnych w Galicji. W: *Księga adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa*, R. 6. Wyd. Fr. Reichman. Lwów, 1902.

Opracowania

Bukowska Krystyna: *Dawne prywatne prawo miejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku.* W: *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2. Red. Juliusz Bardach. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, s. 301–312.

Waniczakówna Helena: *Dembiński Ignacy.* W: *PSB*, t. 5. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939–1946, s. 71.

Wyrozumski Jerzy: *Kraków do schyłku wieków średnich.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.

Zielińska Teresa: *Rozważania nad kwestią wyposażania szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu.* „Kwartalnik Historyczny” 1989, R. 96, z. 1–2, s. 93–109.

Wydawnictwa elektroniczne

Minakowski Marek Jerzy, baza „Wielka genealogia”, <http://wielcy.pl/> (odczyt: 07.04.2020).

II. MATERIAŁ ILUSTRACYJNY

- 1) autor/wydawca powinien być właścicielem praw autorskich do wykorzystywanych ilustracji. W wypadku gdy prawa autorskie do ilustracji przysługują innym osobom/podmiotom, autor ma obowiązek dostarczenia do Redakcji pisemnej zgody tych osób/podmiotów na publikację ilustracji;
- 2) ilustracje powinny:
 - a) być wysokiej jakości, formatu jpg lub tiff (skany należy wykonywać bez skalowania, w rozdzielczości co najmniej 300 dpi; obiekty kolorowe w trybie CMYK, a czarno-białe w skali szarości),
 - b) być opisane w sposób umożliwiający jednoznaczną identyfikację,
 - c) zostać przesłane w oddzielnych plikach (prosimy nie wklejać ilustracji do tekstu);
- 3) autor powinien przesłać także spis ilustracji zawierający:
 - a) podpis/opis ilustracji,
 - b) w przypadku fotografii – imię i nazwisko autora zdjęcia,
 - c) przy reprodukcjach – miejsce przechowywania oryginału i ewentualną sygnaturę obiektu.

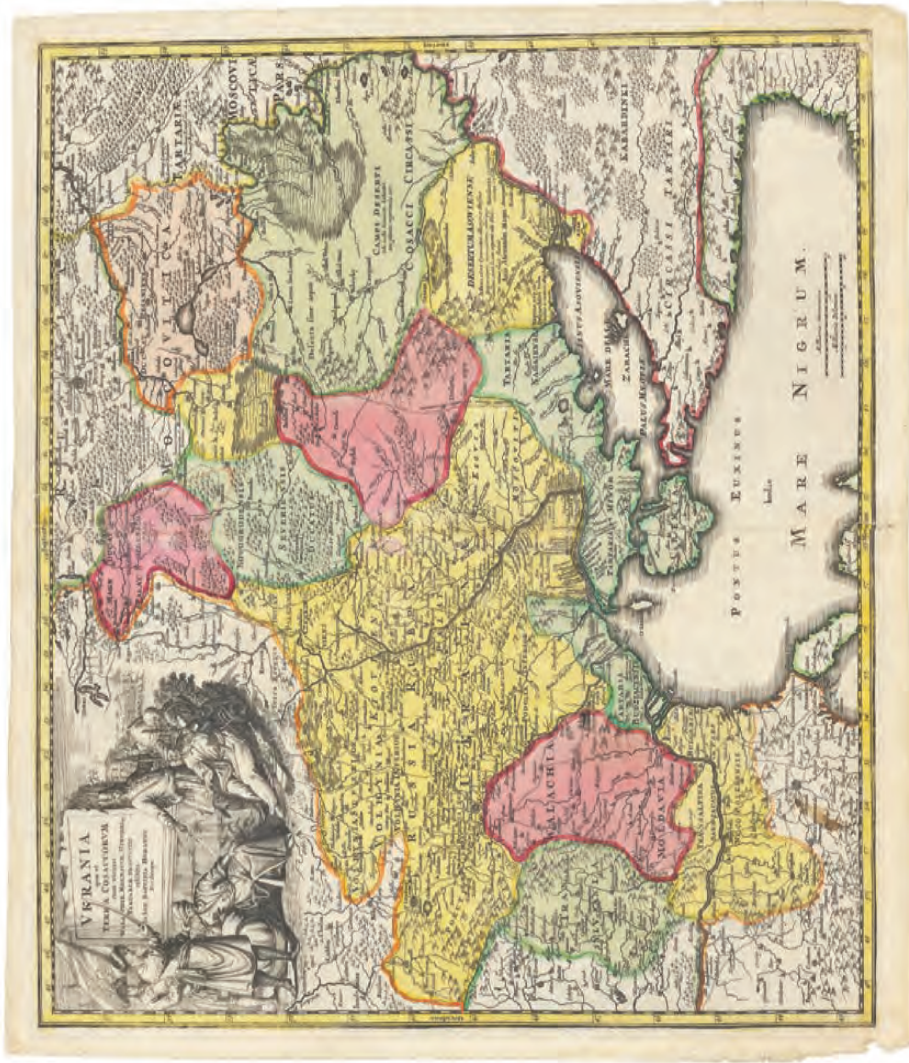
Ilustracje

2. *Liber beneficiorum, Regestrum ecclesiarum parochialium*, ozdobna oprawa skórzana z XVI w. (AKKK, sygn. Ms 195, fot. Piotr Jantos)

3. *Liber beneficiorum, Regestrum ecclesiae cathedralis et collegiatarum*,
oprawa skórzana z XVIII w. (AKKK, sygn. Ms 194, fot. Piotr Jantos)

4. Mapa Ukrainy Johanna Baptisty Homanna, 1701–1712 (Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 1 542)

5. Dom urodzenia Johanna Baptisty Homanna w Oberkammlach, 2021 r.
(fot. Radosław Skrycki)

6. Tablica pamiątkowa w Oberkammlach, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)

7. Dawny dom Johanna Baptisty Homanna przy Josephplatz 2 w Norymberdze, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)

8. Fembo-Haus – Stadtmuseum Nürnberg, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)

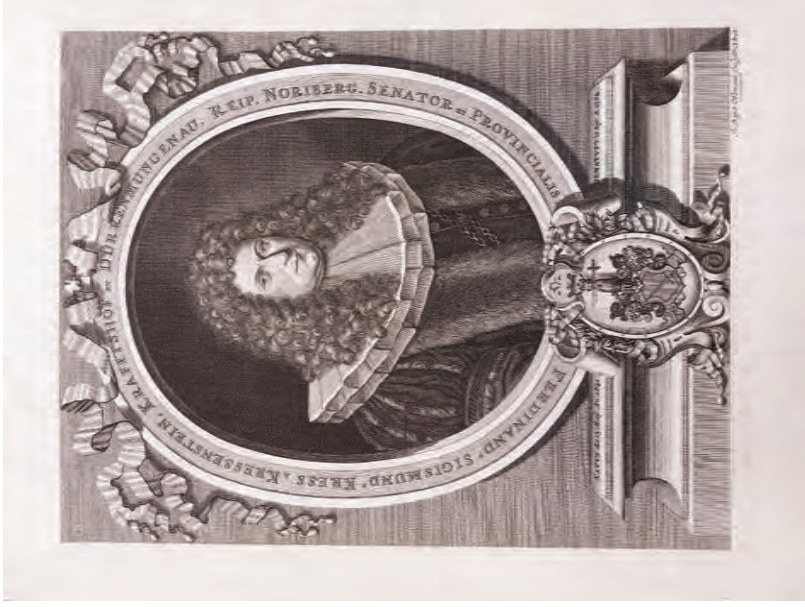
9. Miejsce spoczynku Johanna Baptisty Homanna na cmentarzu św. Rocha w Norymberdze, 2021 r. (fot. Radosław Skrycki)

10. Portret cesarza Karola VI, Jacob Weißhoff, według Johanna Baptisty Homanna, 1717 r. (zbiory prywatne autora)

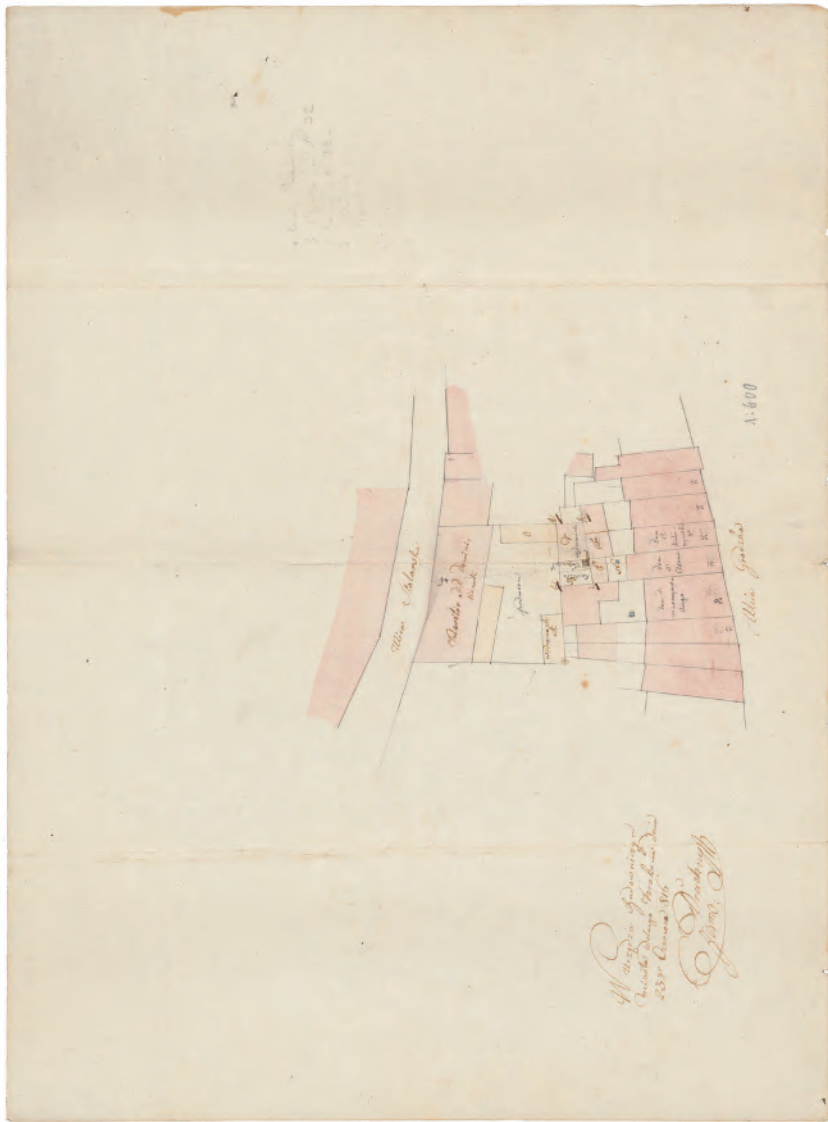
11. Portret Johanna Baptisty Homanna, rytował Johann Wilhelm Winter, według Johanna Kenckela, po 1715 r. (zbiory prywatne autora)

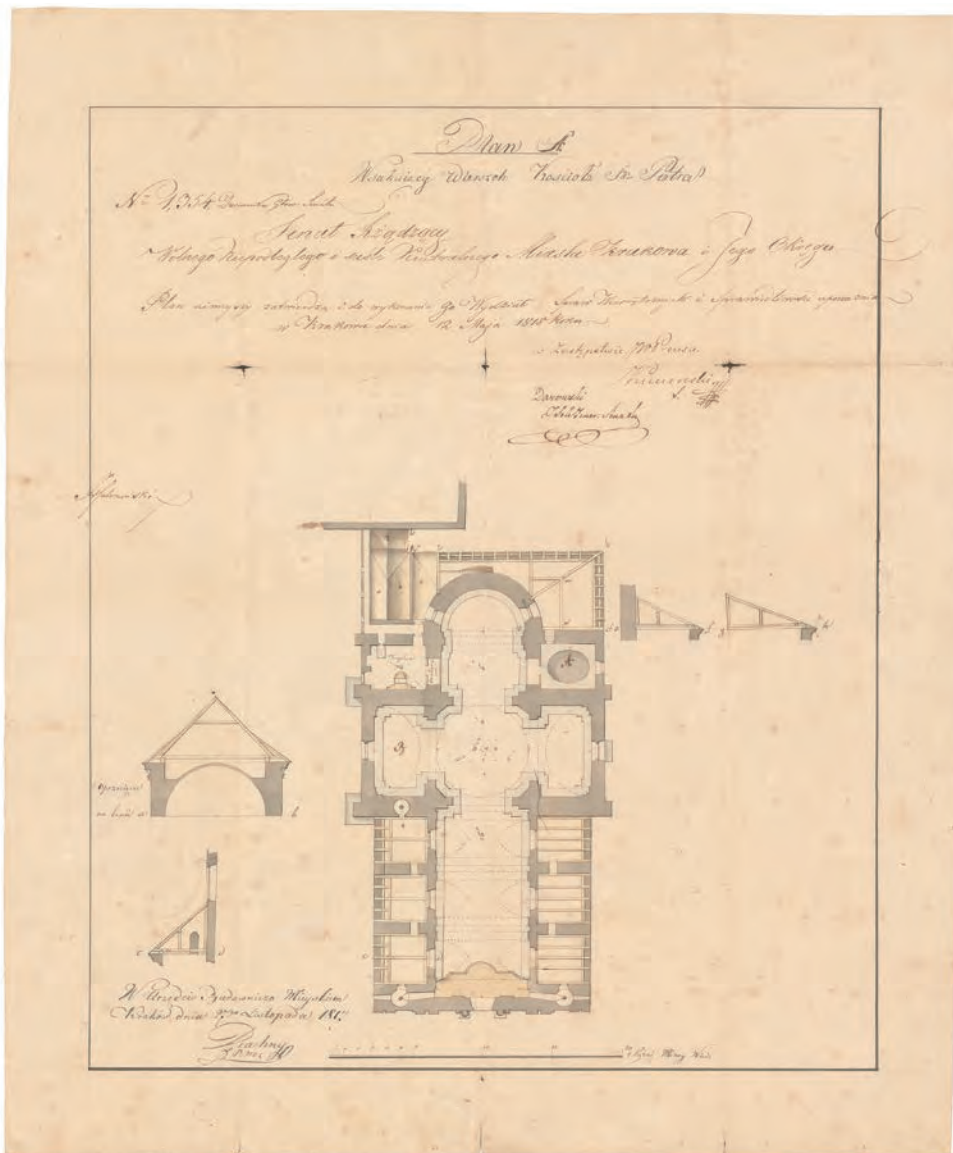
12. Portret Ferdynanda Zygmunta Kressa, rytował Johann Baptista Homann, ok. 1704 r. (zbiory prywatne autora)

16. Plan terenu położonego za murami miejskimi w rejonie Bramy Szewskiej – blok zabudowy ograniczony ulicami Karmelicką, Garncarską i J. Dunajewskiego, prawdopodobnie wykonany przez Jana Drachnego i zatwierdzony 15 kwietnia 1806 r. przez niego jako Inspektora Budownictwa (ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM Regulacja Za Murami 14)

17. Plan sytuacyjny ukazujący położenie klasztoru Dominikańsk przy ul. Stolarskiej (ówczesny numer 46, obecny 13), prawdopodobnie wykonany przez Jana Drachnego i zatwierdzony 23 czerwca 1816 r. przez niego jako Inspektora Budownictwa Miejskiego (ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4293)

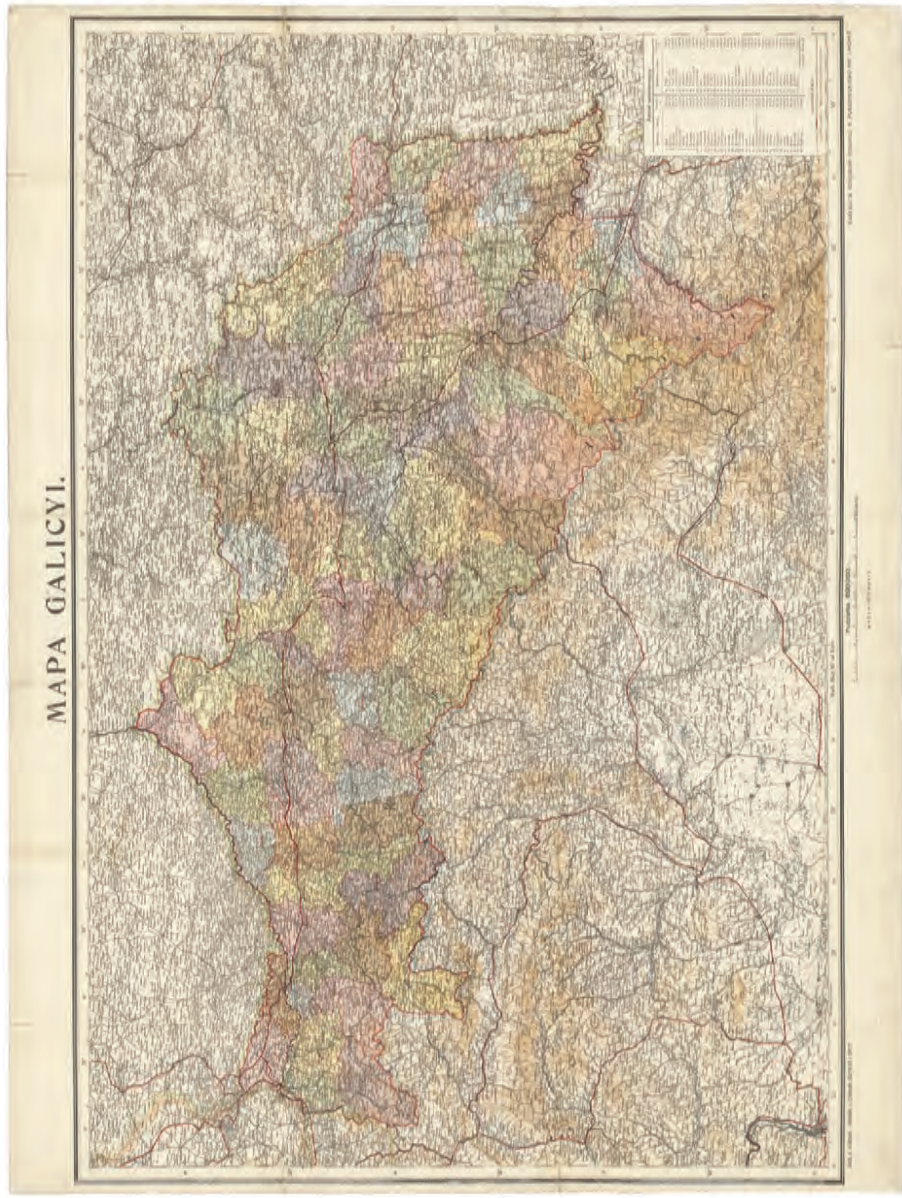
18. Rzut i wybrane elementy kościoła św. św. Piotra i Pawła przy ul. Grodzkiej, prawdopodobnie wykonany przez Jana Drachnego i zatwierdzony 27 listopada 1817 r. przez niego jako Inspektora Budownictwa Miejskiego, a 12 maja 1818 r. przez Wydział Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa (ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/4284)

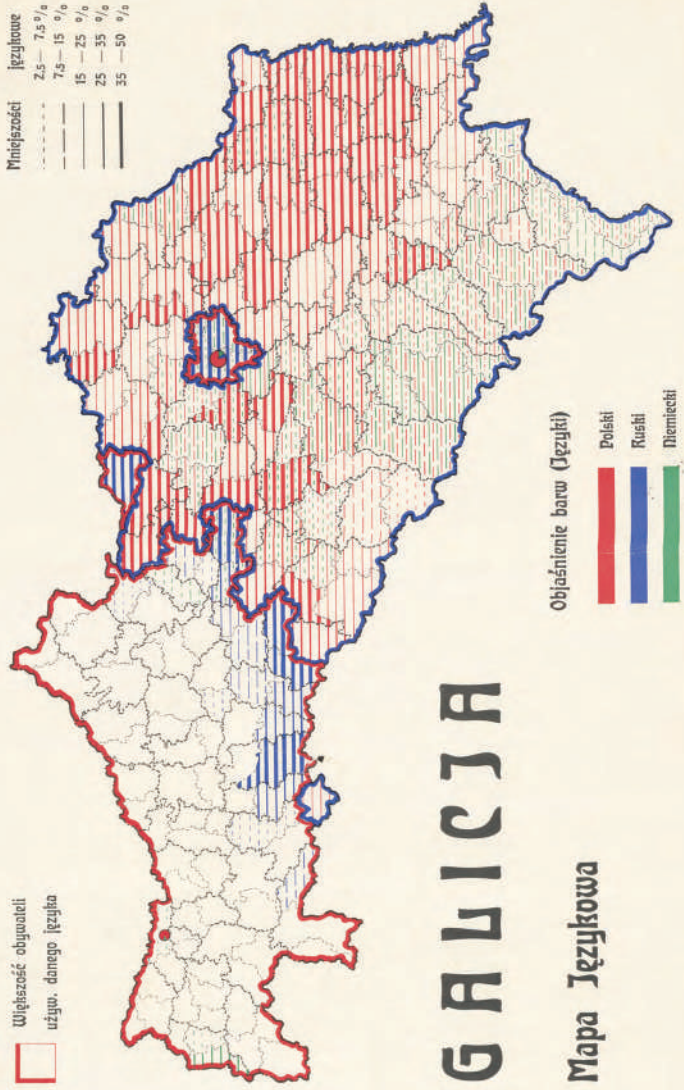
19. Fragment mapy *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosji w 6-ciu sekcjach*, Lwów, ok. 1920 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1213, dawna sygn. Zb. Kart. VII-72)

20. Fragment mapy *Królestwo Polskie i przyległe prowincje Austrii, Niemiec i Rosji w 6-ciu sekcjach*, Lwów, ok. 1920 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1213, dawna sygn. Zb. Kart. VII-72)

22. *Mapa Galicyi*, Lwów, przed 1918 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1174, dawna sygn. Zb. Kart. VII-33)

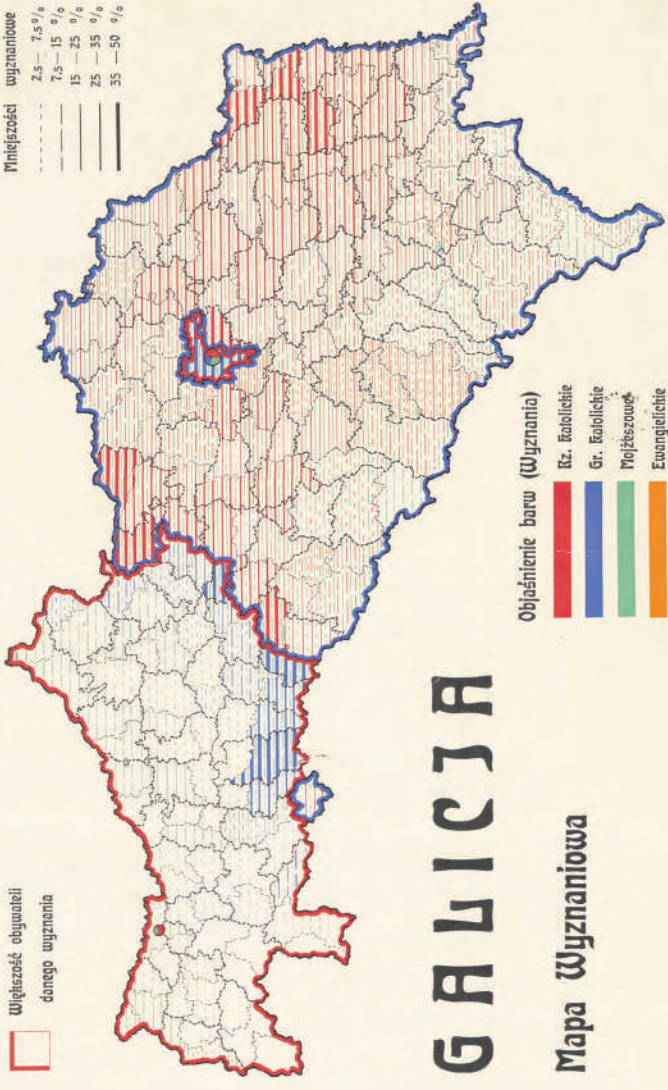

23. Mapa językowa Galicji, Lwów, 1911 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1270, dawna sygn. Zb. Kart. VII-129)

Wielkość obywateli
danego wyznania

Wielkość wyznaniowa

2,5 — 7,5 %
7,5 — 15 %
15 — 25 %
25 — 35 %
35 — 50 %

GALICJA

Mapa Wyznaniowa

Objaśnienie barw (Wyznania)

Rz. Katolickie
Gr. Kościół
Wyzn. Żydowski
Ewangelickie

24. Mapa wyznaniowa Galicji, Lwów, 1911 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1270, dawna sygn. Zb. Kart. VII-129)

27. Fragment planszy z mapą prezentującą pogranicze polsko-litewskie, 1915–1918 (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/1260, dawna sygn. Zb. Kart. VII-119)

Brachygrafia najstarszej księgi ziemskiej krakowskiej (1374-1385)

Najdawniejszą dochowaną do dziś księgą ziemską krakowską, przechowywaną od 7. 1928 r. w Archiwum Historycznym w Krakowie pod sygnaturą Territorium Cracovienis I, poświęconą w całości dziejom wojny. Powstawała w Krakowie w latach 1374-1385, a jej autorstwo przypisuje się krakowskiemu malarzowi i księgarzowi Janowi z Kraszowa. Według niego, w 1374 r. w Krakowie już z końcem 1385 r. a najpóźniej przed końcem stycznia 1385 r. Drugiej połowie tego roku sporządzone w ówczesnym brzojeści archiwum aktów protokół i z nich wynika, że najstarsza księga na polskim obszarze Włocławskiego województwa została drukowana w Krakowie. Wskazuje na to fakt, że w 1374 r. w Krakowie już z końcem 1385 r. a najpóźniej przed końcem stycznia 1385 r. Drugiej połowie tego roku sporządzone w ówczesnym brzojeści archiwum aktów protokół i z nich wynika, że najstarsza księga na polskim obszarze Włocławskiego województwa została drukowana w Krakowie. Wskazuje na to fakt, że w 1374 r. w Krakowie już z końcem 1385 r. a najpóźniej przed końcem stycznia 1385 r. Drugiej połowie tego roku...

- 1) Józef Siemionowski, Adam Kamiński: Najstarsza księga ziemskiej krakowskiej (1374-1385). Warszawa, 1929, s. 2 i inn.
- 2) Akta kram. Arch. Ziemi w Krak. 7/1884.
- 3) Akta kram. Arch. Ziemi w Krak. nr 2/1885.
- 4) Bol. Włocławski: Acta quissim. Antiquitates Terrae Cracovienis, Cracoviae 1884. Starod. pr. pol. nowa. t. IV.
- 5) J. Siemionowski i Adam Kamiński: Najstarsza księga ziemskiej krakowskiej (1374-1385). Warszawa, 1929, s. 2 i inn.

Włocławski założył ją w tym czasie z kwitów piśmiennych, że wyjątkiem w obrotach księgi charakterystyczne piśmi (6 znak) i dla przykładu tych znaków (do niego wydawnictwa litograficzne polubawo kilkunastu egzemplarzy. Wpisywane przez niego charakterystyczne piśmi rozpadają się na trzy grupy: I (s. 1-3), II (s. 4-16), III (s. 22-24) i jedna egzemplarz na 2. 33. II (s. 37-48). I (s. 51-66) grupa egzemplarzy 1. 77 i 181-189) II (s. 67-180 a, 200-219). Podział taki jest niezgodny z tym, że jednak w tym piśmie odwołanie do wyrażenia znak II, II i II, które mają wiele podobieństw w sposobie pisania liter, a także w niektórych (d, g, l, p), jak i charakterystycznych znakach od znaków liter (s, c, e, m, s, w). Wobec tego jednak znak II i II wyszły poza w obrotach, podobnie w stosunku do znak II, które podzielił w tym czasie, księgi zapisane także przez księgarzów Terr. Crac. I a i na całej tej przestrzeni wykazano znaczną stałość piśmi i przeciwnie do znak II i II, przede wszystkim waleczny przez podział Włocławskiego a to równocześnie piśmi, że nie uogólniona jest twierdzenie znak II i II.

Nie znamy z imienia żadnej z osób odpowiedzialnych tym zgonem. Nie tracąc też żadnego świadka na

28. Pierwsza strona rękopisu artykułu Adama Kamińskiego z 1933 r. o brachygrafii najstarszej księgi ziemskiej krakowskiej z lat 1374-1385 (ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27, b.p.)

3.

jedną z nich podano dla umożliwienia odnalezienia oryginalnego skrótu w rękopiśmie. W wypadku podwójnego czy potrójnego znaczenia skrótu przyjęto odponiedni^{szukane} iloraz stron, by można odnaleźć skróty w każdej znaczeniu. Dla określenia ręki, która dany skróty stosuje, użyta jest strona obok skrótu prozornia z użyciem przytoczonego zestawienia ręk.

Skracano jak widać z poniższego słowniczka, nad wszystkie pętle wymiennych przez Pałega ¹⁾ spowolb^o a więc przez suspensję (obcięcie), kontrakcję (ściąganie), znaki skrócenia o stałym znaczeniu, znaki skrócenia z zmienionym znaczeniem i litery nadpisane.

W skracaniu pętle przedliterne są to w ten sposób, że suspensja jest reprezentowana przez sygły np. b = boves, N = Nicolaus i przez suspensję czystą, przegzern^o znakami skrócenia jest kropka pozioma, kropka po przegzern^o czegoci^o wyrażają^o znak obcięcia p. Wyjatkowa zdarza się suspensja bez znaku skrócenia np. Mich. Michaelis, Cle = Clementem. Nie brak również skrótów w których suspensja miesza się z kontrakcją; ft = fettonem, iumtt = iumentis, mltt = multis itd.

Kontrakcja występuje zarówno w postaci czystej; \overline{os} = omnes, \overline{ht} = habet jak i mieszanej; \overline{capls} = capellanus, \overline{comp} = compater, \overline{hnt} = habent. Nie zdarza się w tym sposobie skracaenia regularne obcięcie względnie ściąganie międziodmiennej czegoci^o wyrazu w połączeniu z obniżeniem całej gramaty^o ranej^o konstrukcji, a rzadkie jest obcięcie międziodmiennej czegoci^o wyrazu z dodaniem końca^o ściągnięty.

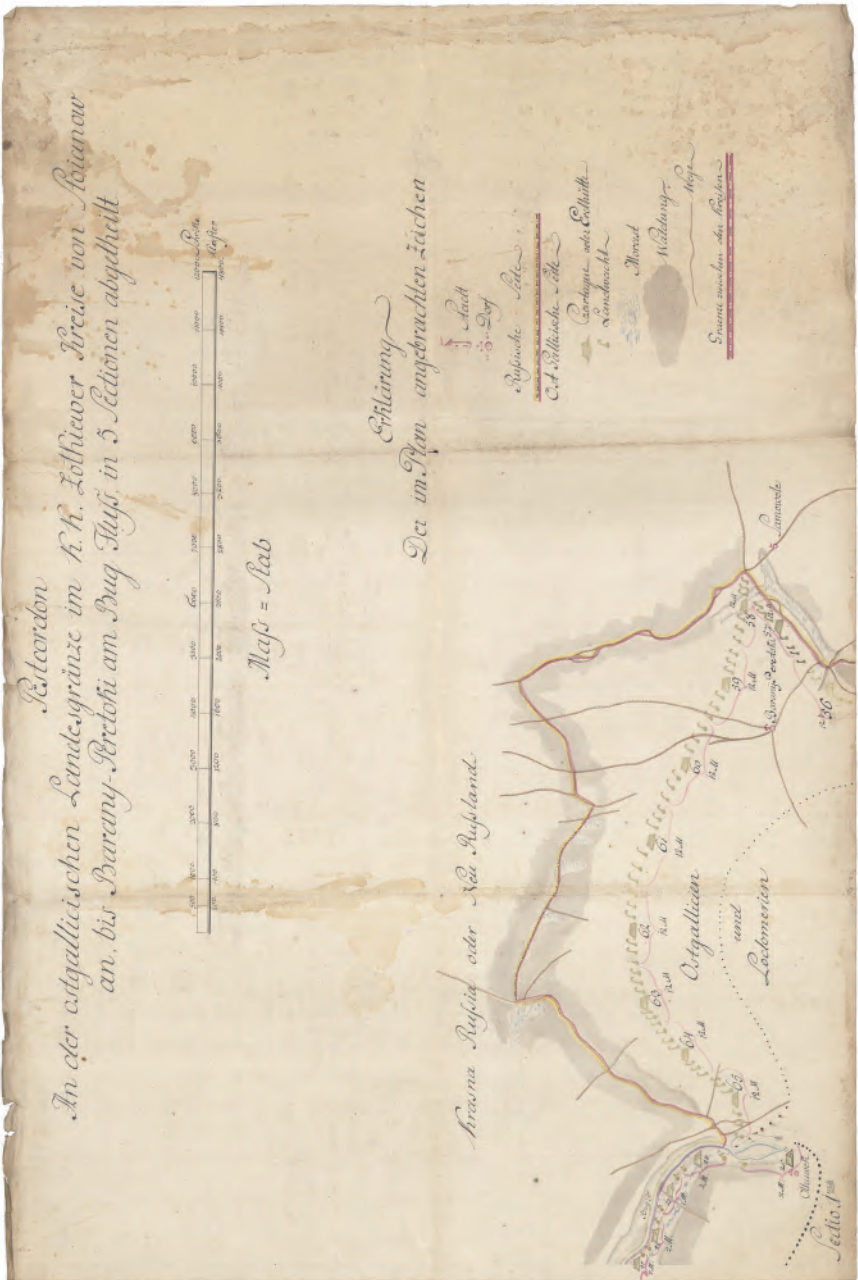
Skróty przez znaki specjalne o stałym znaczeniu występują we wszystkich znanych Paolem^o odmianach, a więc: $\overline{-}$ = m, n; \overline{u} lub \overline{s} = p; \overline{I} = us; \overline{J} = con; \overline{A} = sum; tylko skrót^o znak przedliterny u Pałega ma postaci podobnej do arabskiej niedemk. (7) ma znaczenie et w maszej^o kęsdac^o nie różni się niemi od ówczesnej litery z, czyli ma kształt podobny do trójki (3) i przed^o drugo^o znaczenie et przybiera oraseni^o inne w przegzern^o z literą b np. bz = bus. Należy zatem raziej do grupy masy^o ponej, t.j. skrótów zapomoż^o znaków specjalnych o zmienionym znaczeniu.

1) Cesare Paoli: Die Abkürzungen in der lateinischen Schrift des Mittelalters. Wiesbad^o v. d. Carl Lehmann. Innsbruck 1892.

29. Trzecia strona rękopisu artykułu Adama Kamińskiego z 1933 r. „Brachygrafia najstarszej księgi sądowej krakowskiej (1374–1385)” z charakterystyką średniowiecznego systemu skrótów paleograficznych (ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27, b.p.)

Abbreviation	Frequency	Latin Word	Initial	Abbreviation	Frequency	Latin Word	Initial
abA	2	Abraham		cap ^s	142	capellanus	C
ag ^z	77	agros		cap ^t	130	capitaneus	
g ^s	279	agros		cap ^{tt}	130	capitanei	
an	7	ante	W	ēce	130	exce	
Ann ^{is}	83	Annuntiationis		ct	124	Clemens	
altera ^{diam}	4	alteram mediam		cl	2	Clemens	
Asup ⁹⁹	90	Assumpcionem		cl ^{us}	51	Clemens	
b	132	boves		ct ^s	4	Clemens	
c	205	cum	W	c ^{ma}	70	cremacione	
c ^m	6	cum	g	c ^o	208	comissio	
cā.	17	causa	C	c ^{ois}	295	comisit	
cā	86	causa	W	coit	208	commisit	
ca ^m	10, 158	capellorum, causam		col ^m	63	colloquium	
ca ^o	11	capellano		cott	1	colloquium	
ca ⁹	158	capellanus		coll ^m	9	colloquium	
cam ^{tt}	123	camerarii		col ⁹	74	colonus	
cam ^A	203	camerarius		cotu	70	colonus	
canoc ^t	130	canonicus		copr	1	compator	
cap	139	capicia		cof ^m	73	colloquium	
cap ^{et}	122	capicis		cot	161	coram	W
cap ^e	18, 114	capeto, capite		cont	88	cosetis	
cap ^{is}	6	capicis		Ex ⁹	157	currus	
cap ^t	116	capitalis		ct ^A	130	cursum	
cap ^{te}	117	capite		cū	55	cum	W
cap ^{to}	168	capellano	W	g	4	contra	W
				g ^{dt}	121	concordandum	

30. Pierwsza strona słowniczka średniowiecznych skrótów paleograficznych autorstwa Adama Kamińskiego z 1933 r. (ANK, Spuścizna Adama Kamińskiego, sygn. tymcz. 29/1425/27, b.p.)

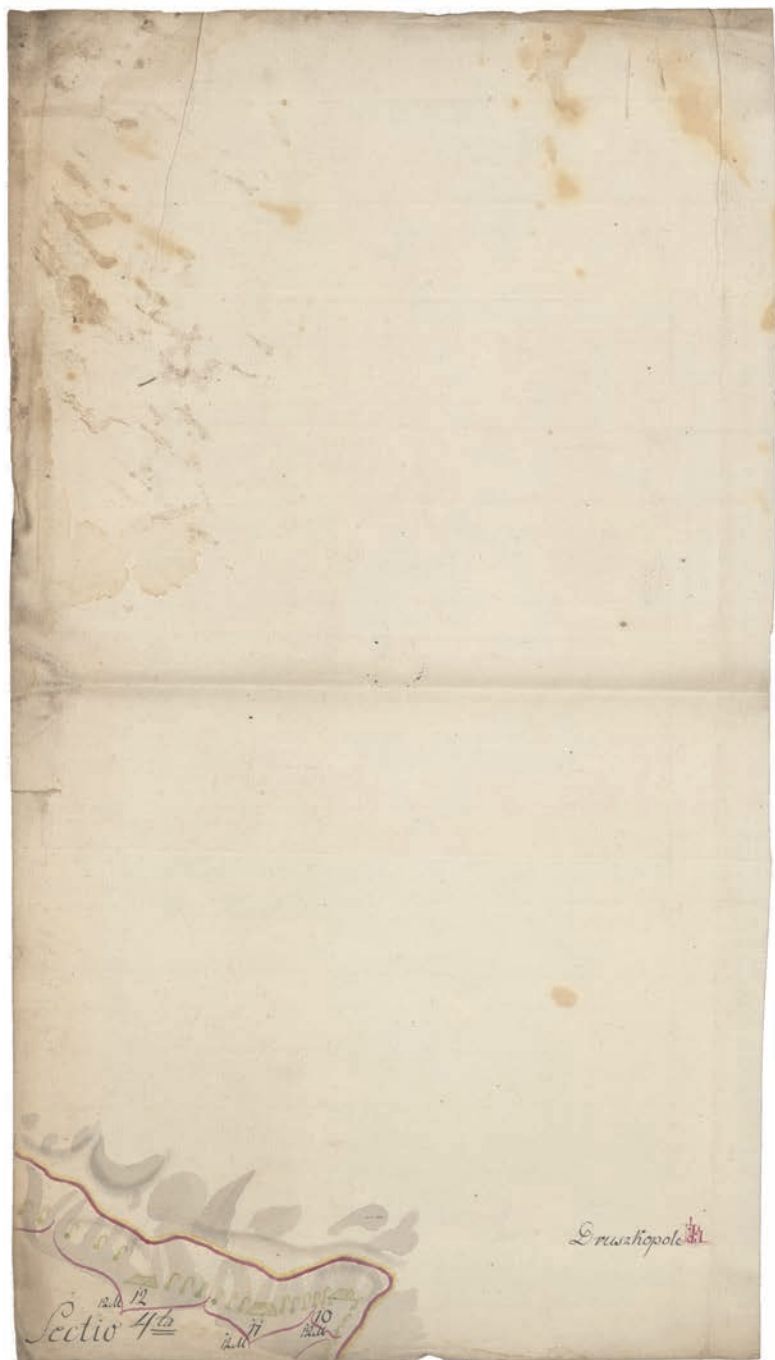
32. Sekcja pierwsza mapy Pestcordon an der ostgallischen Landesgränze im k. k. Zolkiewer Kreise von Stoianow an bis Barany – Peretoki am Bug Fluss in 5 Sectionen abgetheilt, 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)

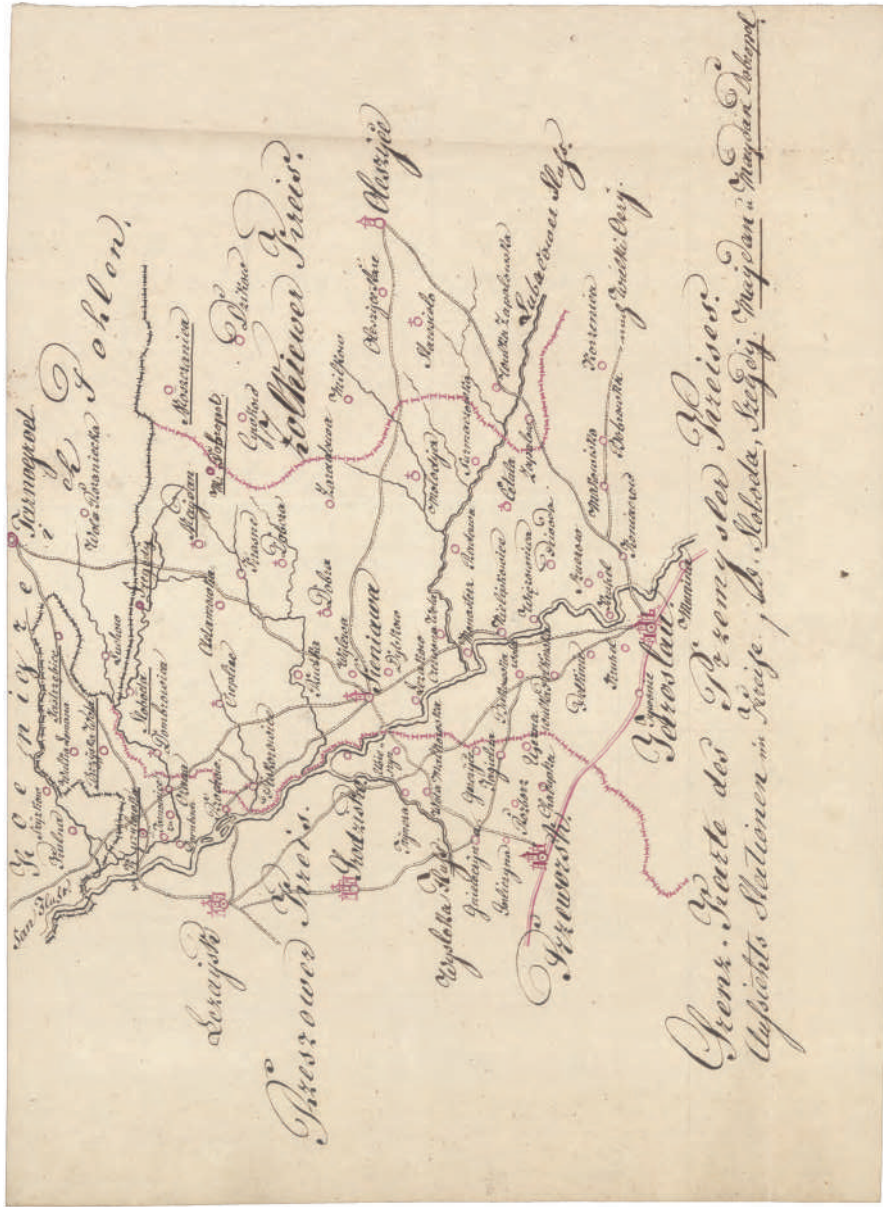
33. Sekcja druga, od Baranich Peretoków do Leszczatowa, mapy Pestcordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Żolkiewer Kreise..., 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)

34. Sekcja trzecia, od Leszczatowa do Drużkopola, mapy Pestocordon an der ostgallicischen Landesgränze im k. k. Zolkiewer Kreise..., 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)

35. Sekcja czwarta, okolice Drużkopola, mapy *Pestcordon an der ostgallischen Landesgränze im k. k. Zolkiewer Kreise*..., 1801 r. (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3516)

37. Grenz-karte des Przemysler Kreises. Aufsicht's Stationen im Kreis: Sloboda, Segdy, Maydan u. Maydan Dobropol, b.d. [ok. 1831 r.] (ANK, Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/3517)

38. 10 listopada 2021 r. Archiwum Narodowe w Krakowie gościło uczestników sesji naukowej towarzyszącej wystawie „Herby w Polsce i zasady ich konstruowania (XIII–XVIII w.; XX–XXI w.)” (fot. Wojciech Staszekiewicz)

39. Prof. dr hab. Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, wita gości konferencji. Od lewej przy stole prezydialnym: Krzysztof Sałaciński, prezes Polskiego Komitetu Błękitnej Tarczy, dr Paweł Pietrzyk, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych (fot. Wojciech Staszekiewicz)

40. Konferencja „Europejskie Colloquia Archiwalne”. Przemawia dr Anatolij Chromow, szef Państwowej Służby Archiwalnej Ukrainy. Sesję moderuje dr hab. Anna Krochmal, dyrektor Departamentu Popularyzacji Działalności Archiwalnej (fot. Wojciech Bociański)

41. Warsztaty pt. „Ochrona dziedzictwa narodowego w działalności Archiwów Państwowych”, dr Barbara Zbroja podczas prezentacji (fot. Wojciech Staszkiwicz)

42. Uczestnicy gry miejskiej pt. „Wspomnień czar... Podróż z Ritterami w epokę Galicji” rozwiązują zadanie w siedzibie nowosądeckiego Oddziału ANK, 18 czerwca 2022 r. (fot. Agnieszka Filipek)

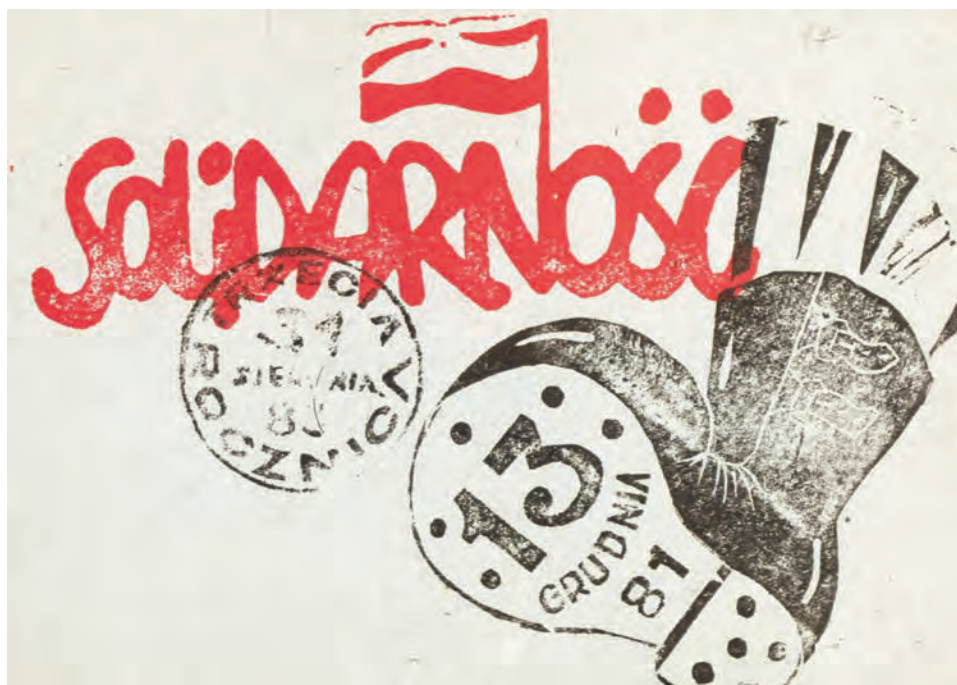
43. Lekcja archiwalna, 31 maja 2022 r. (fot. Agnieszka Jeleń)

44. Lekcja archiwalna związana z sylwetką Emanuela Ringelbluma,
13 stycznia 2022 r. (fot. Kamil Marszałek)

45. Spotkanie ze studentami historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach projektu
„Granice spotkań”, 4 marca 2022 r. (fot. Kamil Marszałek)

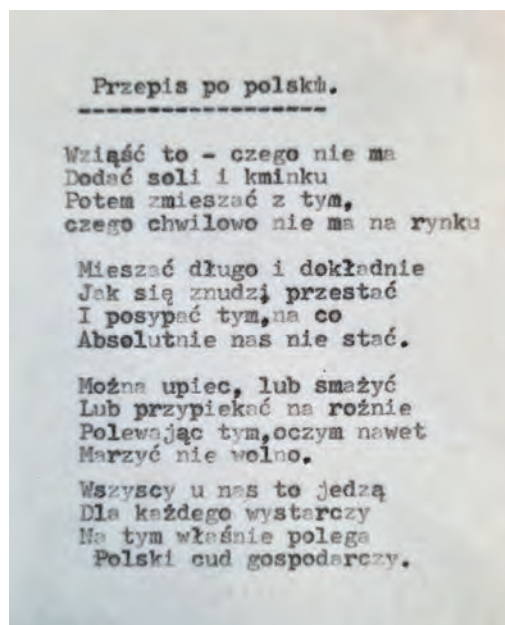
46. Ulotka wydana przez NSZZ Solidarność z okazji trzeciej rocznicy stanu wojennego, 1984 r. (ANK, Zbiór Solidarności, 29/1828/6, s. 17)

Ostatnia zima reżima

<p>Siekiera, motyka, dąb, akacja Znowu w Polsce okupacja, Znowu krzyczą, znów pałują, Praw człowieka nam żałują. Siekiera, motyka, cwierno kotleta Mamy swego Pinocheta, Chęci dużo, mózgi ciasne Mamy wreszcie łagry własne.</p>	<p>Siekiera, motyka, grabie, brona, Orka chce zadziobac WRONĘ, Władza, zamach, stanu racja Junta to nie demokracja. Siekiera, motyka, trąd, cholera, Kupczy Polską, nasz generał, Nasza tyśa i malutka Prosowiecka prostytutka.</p>
--	--

ZOMO, ORMO, inne szuje,
 Drani na nas władza szczeuje,
 My to władzy przypomnimy
 Rachuneczek wystawimy.

47. Tekst piosenki *Ostatnia zima reżimu* – parafraza słynnej piosenki *Siekiera, motyka* z czasów powstania warszawskiego, autor nieznan, [1981–1983] (ANK, Zbiór Solidarności, 29/1828/41, s. 271)

48. Wiersz *Przepis po polsku* opisujący w literackiej wersji sytuację gospodarczą Polski w czasach stanu wojennego, autor nieznany, [1981–1983] (ANK, Zbiór Solidarności, 29/1828/42, s. 157)

49. Seminarium „Święta Łucja rozprasza mroki. 40. rocznica stanu wojennego, prezentacja Iwony Fischer „Walcząc słowem. Historia stanu wojennego zapisana wierszem”, 13 grudnia 2021 r. (fot. Lilianna Pochwalska)

50. Plakat reklamujący hakaton Coding da Vinci Ost³ 2022 (oprac. graficzne Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden)

51. Uczestnicy spotkania Kick-Off w ramach hakatonu Coding da Vinci Ost³ 2022 w Dreźnie, 19 marca 2022 r. (fot. Frank Janowski)

DAWNE PIŚMIO

strona internetowa
do nauki
paleografii i neografii

www.dawnepismo.ank.gov.pl

fol. Anna Seweryn

„KRAKOWSKI ROCZNIK ARCHIWALNY”

Podejmując decyzję publikowania własnego rocznika pragniemy nawiązać do świetnych tradycji wydawniczych archiwów krakowskich, sięgających schyłku XIX w. Szczególnie środowisko naukowe skupione wokół Archiwum Akt Dawnych m. Krakowa, w okresie przed I wojną światową i w dwudziestoleciu międzywojennym, może poszczycić się imponującym dorobkiem w zakresie publikacji: pomocy archiwalnych, źródeł, monografii i artykułów opartych o bezcenny zasób przechowywany w budynku przy ul. Siennej 16. Tu powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające „Rocznik Krakowski” i „Bibliotekę Krakowską”. Składając hołd licznym wybitnym poprzednikom, pragniemy kontynuować ich zamysł uczynienia z Archiwum poważnego ośrodka badań naukowych.

[Ze wstępu do pierwszego tomu rocznika, *Sławomir Radoń*]

Adres redakcji:
Archiwum Narodowe w Krakowie
31-510 Kraków, ul. Rakowicka 22E
Tel. +48 (12) 370-56-00
e-mail: redakcja@ank.gov.pl
www.kra.ank.gov.pl